UNIVERZITET U NOVOM SADU

FAKULTET TEHNIČKIH NAUKA

PAD I USPON GRADA:
KVALITET ŽIVOTA I URBANOG PROSTORA U FUNKCIJI OBNOVE GRADOVA U OPADANJU

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentori:

Prof.dr. Milica Vračarić

Prof.dr. Radivoje Dinulović

Kandidatkinja:

Mr.sc. Danijela Rogina

Novi Sad, 2026. godine

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ **ОБРАЗАЦ – 5а**
ФАКУЛТЕТ ТЕХНИЧКИХ НАУКА

КЉУЧНА ДОКУМЕНТАЦИЈСКА ИНФОРМАЦИЈА[1]

Врста рада:	Докторска дисертација
Име и презиме аутора:	Данијела Рогина
Ментор (титула, име, презиме, звање, институција):	др Милица Врачарић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука; др Радивоје Динуловић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука;
Наслов рада:	Пад и успон града: квалитет живота и урбаног простора у функцији обнове градова у опадању
Језик и писмо рада:	Српски језик, латинично писмо
Физички опис рада:	Унети број: Страница_315 Поглавља_7 Референци_283 Табела_29 Слика_26 Графикона_37 Прилога_1
Научна област:	Архитектура
Ужа научна област (научна дисциплина):	Архитектонско-урбанистичко планирање, пројектовање и теорија
Кључне речи / предметна одредница:	Градови у опадању, квалитет живота, квалитет урбаног простора, јавни простори , архитектонско-урбанистичко планирање града
Апстракт на језику рада:	Предмет овог истраживања јесте феномен градова у опадању, с посебним освртом на Осијек као град средње величине који се суочава са демографским, економским и просторним опадањем. Примарни циљ истраживања је формирање методологије за проучавање и документовање овог феномена, уз идентификацију фактора који могу допринети његовом ублажавању или постизању реверзибилности. Истраживање полази од претпоставке да квалитет јавног и урбаног простора значајно утиче на квалитет живота, те да градови у опадању могу представљати прилику за трансформацију и стварање простора прилагођеног потребама грађана. Посебно се разматра улога квалитетног урбаног и јавног простора у ублажавању процеса исељавања из Осијека и подстицању његовог

[1] Аутор докторске дисертације потписао је и приложио следеће Обрасце:
5б – Изјава о ауторству;
5в – Изјава о истоветности штампане и електронске верзије докторског рада и дозвола за објављивање личних података;
5г – Изјава о коришћењу.
Ове Изјаве се чувају у институцији у штампаном и електронском облику и не кориче се са радом.

	поновног насељавања. Методолошки оквир истраживања заснива се на теоријској анализи, компаративном проучавању примера добре праксе, анализи планских, стратешких и статистичких докумената, као и емпиријском истраживању путем анкетног упитника. Очекивани резултати обухватају формирање теоријско-концептуалног оквира за разумевање градова у опадању, као и израду индекса мера за ублажавање процеса опадања и унапређење квалитета живота на примеру града Осијека. Допринос истраживања огледа се у успостављању методологије која може бити применљива на друге градове у опадању средње величине, уз могућност прилагођавања локалним специфичностима. Тиме се рад позиционира као допринос разумевању предметног феномена, који захвата градове југоисточног дела Европе, не само као просторе опадања већ и као потенцијалне просторе трансформације, ревитализације и новог урбаног развоја.
Датум прихватања теме од стране надлежног већа:	26.1.2023.
Датум одбране: (Попуњава накнадно институција)	
Чланови комисије: (титула, име, презиме, звање, институција)	Председник: др Дарко Реба, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука; Члан: Др Милена Крклеш, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука; Члан: Др Александра Милинковић, доцент, Универзитет у Новом Саду, Факултет техничких наука; Члан: др Бојан Ђерчан, редовни професор, Универзитет у Новом Саду, Природно-математички факултет;
Напомена:	

UNIVERSITY OF NOVI SAD
FACULTY OF TECHNICAL SCIENCES

KEY WORD DOCUMENTATION[2]

Document type:	Doctoral dissertation
Author:	Danijela Rogina
Supervisor (title, first name, last name, position, institution)	PhD Milica Vračarić, Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences, PhD Radivoje Dinulović , Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences,
Thesis title in English:	The Fall and Rise of the City: The Role of Quality of Life and Urban Space in the Renewal of Shrinking Cities
Language and script:	Serbian language (latin script)
Physical description:	Number of: Pages_315 Chapters_7 References_283 Tables_29 Illustrations_26 Graphs_37 Appendices _1
Scientific field:	Architecture
Scientific subfield (scientific discipline):	Architectural-urbanistic planning, design and theory
Subject, Key words:	Shrinking cities, quality of life, quality of urban space, public spaces, architectural-urban planning of the city, town planning
Abstract in English:	The subject of this research is the phenomenon of shrinking cities, with particular reference to Osijek as a medium-sized city facing demographic, economic and spatial decline. The primary aim of the research is to develop a methodology for studying and documenting this phenomenon, with a particular emphasis on identifying the factors that may contribute to its mitigation or the achievement of reversibility. The research is based on the assumption that the quality of public and urban space has a significant impact on quality of life, and that shrinking cities may represent an opportunity for transformation and for the creation of spaces

[2] The author of the doctoral dissertation has signed the following Statements:
5б – Statement on the authorship,
5в – Statement that the printed and e-version of the doctoral dissertation are identical and authorization to use personal data,
5г – Copyright statement.
The paper and e-versions of Statements are held at the institution and are not included into the printed thesis.

	adapted to the needs of their citizens. In this regard, special attention is given to the role of high-quality urban and public space in mitigating the process of outmigration from Osijek and encouraging its repopulation. The methodological framework of the research is based on theoretical analysis, comparative study of examples of good practice, analysis of planning, strategic and statistical documents, as well as empirical research conducted through a survey questionnaire. The expected results include the formation of a theoretical and conceptual framework for understanding shrinking cities, as well as the development of an index of measures for mitigating the process of decline and improving quality of life, using the city of Osijek as a case study. The contribution of the research lies in the establishment of a methodology that may be applicable to other medium-sized shrinking cities, while allowing for adaptation to local specificities. In this way, the dissertation is positioned as a contribution to the understanding of the phenomenon affecting cities in Southeastern Europe, not only as spaces of decline, but also as potential spaces of transformation, revitalization and new urban development.
Date of endorsement by the scientific board:	26.1.2023.
Date of defence: (Filled in by the institution)	
Thesis defence board: (title, first name, last name, position, institution)	Chair: PhD Darko Reba, Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences; Member: PhD Milena Krklješ, Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences; Member: Dr Aleksandra Milinković, Assistant Professor, University of Novi Sad, Faculty of Technical Sciences; Member: Dr Bojan Đerčan, Full Professor, University of Novi Sad, Faculty of Sciences.
Note:	

Zahvalnica

Iskrenu zahvalnost izražavam svojim mentorima, prof. dr Milici Vračarić i prof. dr Radivoju Dinuloviću, na poverenju, stručnoj podršci i dragocenom usmeravanju tokom izrade ove doktorske disertacije. Posebno sam zahvalna na njihovoj posvećenosti, razumevanju i spremnosti da svojim znanjem i iskustvom doprinesu unapređenju svakog segmenta istraživanja.

Zahvalnost upućujem i članovima Komisije za ocenu i odbranu doktorske disertacije na pažnji, uloženom vremenu, stručnim komentarima i doprinosu završnoj evaluaciji rada.

SADRŽAJ

1. UVOD 1

1.1 Definisanje predmeta istraživanja 8

1.1.1 Predmet istraživanja 8

1.1.2 Glavni motivi i povod za istraživanje 10

1.1.3 Značaj teme istraživanja u metodološkom, društvenom i naučnom pogledu 15

1.1.4 Terminologija 16

1.2 Faze istraživanja 20

1.3 Analiza dosadašnjih istraživanja 22

1.4 Ciljevi istraživanja 25

1.5 Zadaci istraživanja 26

1.6 Sistem hipoteza 27

1.7 Naučne metode istraživanja i metodologija 28

1.8 Ostvareni rezultati istraživanja i njihova primenjivost 31

2 KLJUČNI KRITERIJUMI ŠIREG TEORIJSKOG OKVIRA ISTRAŽIVANJA I GLOBALNI GRADOVI U SAVREMENOM KONTEKSTU 32

2.1 Globalno stanje gradova 32

2.2 Kvalitet života u gradovima 37

2.3 Grad i javni prostor 47

2.3.1 Fleksibilnost i transformabilnost javnih prostora i urbanih formi 54

2.3.2 Ravnopravnost u javnim prostorima 58

2.4 Grad i kulturno nasleđe 61

2.5 Grad i identitet 62

2.6 Gradovi i priroda 66

3 GRADOVI U OPADANJU 71

3.1 Specifikacije, definicije, tipologija i značenja 71

3.2 Gradovi u opadanju kroz istoriju i danas 75

3.2.1 Karakteristike, tipologija i glavni uzroci pojave gradova u opadanju 80
3.2.2 Posledice i problemi gradova u opadanju 81
3.2.3 Pozitivni aspekti gradova u opadanju 84
3.3 Strategije i mere urbanog oporavka s ciljem ublažavanja i zaustavljanja opadanja gradova ……. 85
3.3.1 Specifični faktori revitalizacije i poboljšanja kvaliteta života gradova u opadanju 93
3.4 Studije slučaja — gradovi u opadanju nakon primene strategija i mera 98
3.4.1 Studija slučaja Šalgotarjan, Mađarska 99
3.4.2 Studija slučaja Ostrava, Republika Češka 102
3.4.3 Studija slučaja Bratislava, Slovačka 105
3.4.4 Studija slučaja Lajpcig, Nemačka 109
4 OSIJEK KAO GRAD U OPADANJU: ŠIRI KONTEKST I LOKALNE SPECIFIČNOSTI 116
4.1 Stanje u Hrvatskoj i hrvatskim gradovima u odnosu na opadanje 116
4.2 Mere i strategije za menadžment gradova u opadanju u Hrvatskoj 119
4.3 Osijek — grad u opadanju 121
4.3.1 Položaj i faktori urbanog razvoja grada Osijeka 121
4.3.2 Osječka demografija kroz popise stanovništva i motivaciju emigracije 124
4.3.3 Ekonomski razvoj Osijeka u kontekstu procesa opadanja 131
4.3.4 Prostorne manifestacije urbanog opadanja u Osijeku 138
4.3.5 Faktori kvaliteta života u Osijeku i proces urbanog opadanja 142
4.3.6 Tržište nekretnina u Osječko-baranjskoj županiji i gradu Osijeku 145
4.3.7 Strategije razvoja grada Osijeka i strateški projekti 146
5 REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA.....155
5.1 Anketa 156
5.1.1 Metodologija izrade anketnog upitnika 156
5.1.2 Rezultati ankete stanovnika grada Osijeka 161
5.1.3 Diskusija o rezultatima ankete 186

5.2 Dubinski intervjui 201
5.2.1 Metodologija izrade dubinskih intervjua i rezultati 201
5.2.2 Komparativna analiza i sinteza rezultata ankete i dubinskih intervjua stanovnika Osijeka 218
5.3 Zapis o ličnom iskustvu 232
5.3.1 Metodologija izrade zapisa o ličnom iskustvu 232
5.3.2 Zapis o ličnom iskustvu doseljenja u središte grada Osijeka 233
5.4 Zaključna razmatranja empirijskog dela istraživanja 237
6 MERE ZA UBLAŽAVANJE NEGATIVNIH EFEKATA PROCESA URBANOG OPADANJA U OSIJEKU 243
6.1 Urbani sadržaji i usluge 245
6.2 Uređenje i kvalitet javnog prostora 251
6.3 Gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora 253
6.4 Društveno okruženje 255
7 ZAKLJUČCI 259
BIBLIOGRAFIJA 269
INDEKS I IZVORI GRAFIKA, SLIKA I TABELA 288
Popis grafikona 288
Popis slika 290
Popis tabela 292
PRILOZI 295
BIOGRAFIJA 314

„Niti jedno mesto nikada nije potpuno nestalo i sva su mesta bez iznimke doživela metamorfoze.“

Lefevr (Lefebvre), The Production of Space, 1991. godina

1. UVOD

Tema ovog rada su gradovi u opadanju, a oni predstavljaju svetski fenomen čiji je glavni i generički pokretač proces globalizacije[3] (Amin i Trift (Thrift), 1994; Harvi (Harvey), 2000; Skot i Storper (Scott i Storper), 2003; Palagst (Pallagst) et al., 2017). Ovo je planetarno rasprostranjen fenomen, odnosno pojava koja se može posmatrati na internacionalnom, nacionalnom, regionalnom ili lokalnom nivou.

Iako je globalizacija prepoznata kao globalni okidač opadanja urbanih područja, ekonomske transformacije ne deluju jednako na sve gradove. Pojam „gradova u opadanju" smatra se konceptualno nekoherentnim, budući da još uvek ne postoji konsenzus među planerima, urbanistima, političarima i javnošću o tome šta taj fenomen zapravo podrazumeva niti kako mu pristupiti u različitim okolnostima opadanja (Holander (Hollander) et al., 2009). U Evropi većina stanovnika živi u urbanim područjima i stoga ona predstavljaju dom za većinu populacije što im daje izuzetnu važnost i uzrokuje sada već očiti trend nastanka megagradova[4] (Nabjelek (Nabielek) et al., 2016). Prema podacima organizacije Ujedinjene nacije (UN) (UN, 2019), dodatnih 10 megagradova će nastati do 2030. godine i to većinom u zemljama koje ih još nemaju. Kao posledica rasta megagradova, do kraja ove decenije, 43 urbane aglomeracije od 10 miliona stanovnika ili više sadržaće oko 730 miliona ljudi ukupno u svetu. Broj megagradova s 20 miliona stanovnika ili više porasće s 6 na 20 (UN, 2019). Istraživanje literature takođe pokazuje da će pojava gradova u opadanju postati sve važnija tema u budućnosti te će se zbog demografskih promena gotovo svaka zemlja u Evropi suočiti s nekim oblikom ovog fenomena. Evropska komisija procenjuje da će broj gradova zahvaćenih ovom pojavom biti u znatnom porastu u narednih 30 godina, što temu kojom se bavimo čini izuzetno aktuelnom, relevantnom i perspektivnom (EC, 2022). Stoga možemo zaključiti da obe kategorije, porast broja megagradova i gradova u opadanju, najverovatnije predstavljaju najvažnije transformacije urbanih sredina od početka industrijske revolucije. Ova dva modela promena u gradovima dovela su do značajne promene poimanja gradova i urbanog razvoja uopšte (Osvalt (Oswalt) et al., 2006).

Definicija grada koji opada u ovom radu je ona koju je formulisala Međunarodna istraživačka mreža („Shrinking Cities" — SCIRN) i glasi: grad u opadanju je "… gusto naseljeno urbano područje koje

[3] Termin globalizacija koristi se u smislu privrednih, društvenih, političkih i kulturnih procesa koji vode ka preobrazbi životnih uslova te sve većoj povezanosti i međuzavisnosti pojedinih delova savremenog sveta (izvor: Hrvatska enciklopedija, online izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021, http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=22329, pristupljeno 27.4.2026.).

[4] Termin megagrad ovde se koristi u značenju: vrlo veliki grad, najčešće s više od 10 miliona stanovnika (izvor: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/megacity, pristupljeno 27.4.2026.).

se s jedne strane suočilo s gubitkom stanovništva u velikim delovima (tokom najmanje 5 godina, više od 0,15% godišnje), a s druge strane prolazi kroz ekonomsku transformaciju s nekim od simptoma strukturne krize". Ovo je široko usvojena definicija koju je preuzela i Evropska komisija u svom dokumentu "Shrinking Cities" te razne druge ustanove i upravna tela (EC, 2022).

SCIRN donosi objašnjenje pojma grada u opadanju, prema kojem je to grad:

1. Čije je područje gusto naseljeno, odnosno koje je izgrađeno kao gusta urbana celina;
2. Čije je područje imalo najmanje 10 000 stanovnika pre nego što se pojavilo opadanje;
3. Na čijem području se beleži pad privrednih aktivnosti;
4. Kod kojeg se istovremeno uočava pad broja stanovnika;
5. Kod kojeg se sve prethodno sagledava tokom najmanje jednog perioda između dva popisa stanovništva i domaćinstava.

Gradovi u opadanju došli su u žarište pažnje u novije doba, najviše popularizovani i prouzrokovani dvema globalnim pojavama — deindustrijalizacijom i geopolitičkim tranzicijama, te smo često skloni zaključku da je ovo savremena pojava, ali ovaj fenomen postojao je i kroz istoriju. Macura (2019) tvrdi da je urbano smanjenje ili opadanje početna faza odumiranja naselja, kada se kao simptomi javljaju pad ekonomije, odlazak produktivnog dela stanovništva i njegovo starenje te postaje vidljivija sve veća zapuštenost fizičkih struktura u prostoru. Isti proces zahvata i ruralni sektor čija populacija teži glavnim regionalnim središtima što navodi i Vuksanović-Macura (2012) za prvu polovinu 20. veka. Volf i Vihman (Wolff i Wiechmann) (2017) navode da se 20% gradova na starom kontinentu smanjuje, a nedavno im se priključilo još preko 800 urbanih sredina. Razlozi smanjivanja gradova u istoriji su bili rat, agresija, nasilje, epidemije, razaranja i prirodne katastrofe te su ponekad dovodili do većinskog uništenja značajnih gradova poput Rima, a u nekim slučajevima i do potpunog uništenja i nestanka čitavih gradova. Neki od najpoznatijih gradova koji su bili potpuno uništeni su Atlantida, Troja ili gradovi plemena Maja (Osvalt et al., 2006). U 21. veku uzroci su potpuno drugačiji. Pad broja stanovnika kao jedna od manifestacija gradova u opadanju događa se u sve dužim vremenskim rasponima, u vreme mira te rasta i obilja, a ne kao u prošlosti zbog spoljnih, nasilnih epizoda i intervencija. Najčešći razlozi za pojavu ovog fenomena u savremeno vreme jesu deindustrijalizacija, suburbanizacija[5], starenje, iseljavanje, niska stopa rođenih, post-socijalistička tranzicija i ekološki uticaji. Razlozi pojave gradova u opadanju takođe zavise i od regionalnih specifičnosti pa tako Macura (2019) tvrdi da je glavni razlog pojave fenomena opadanja opština i naselja u Srbiji prisutan kroz istoriju, a najizraženiji nakon 1991. godine. On navodi da su glavna dva razloga bila gubitak znanja lokalnog stanovništva u odnosu na nove tehnologije,

[5] Pojam suburbanizacija ovde se koristi u smislu poprimanja karakteristika suburbanih područja (predgrađa) (izvor: https://www.merriam-webster.com/dictionary/suburbanization, pristupljeno 17.4.2026.).

industriju i nauku te nestajanje ruralnog zaleđa, kao gubitka jedne vitalne funkcije i razloga postojanja. Uz navedene razloge potrebno je dodati i ratove devedesetih godina kao dodatan razlog opadanja broja stanovnika u gradovima Srbije (Penev i Predojević-Despić, 2019).

Pojava gradova u opadanju stvara poremećaj i u kapitalističkom razvoju grada te odjednom nastaje zastoj usled kojeg se stvara prilika za njegovo reprogramiranje te nastavak rasta i razvoja (Osvalt et al., 2006). Obiman deo korpusa literature bavi se pristupima i merama vezanim uz razvoj pri čemu Haze (Haase) i saradnici (2014) navode da su neke od ključnih strategija i pokretača urbanog oporavka: kofinansiranje od strane trećeg sektora i privatnog sektora, ekonomski oporavak i stvaranje novih radnih mesta, revitalizacija središta gradova, održiva i koordinirana javna gradska uprava te kontrolisanje suburbanizacije pomoću zakonodavnih okvira. Gradovi u opadanju ili delovi gradova koji su zahvaćeni ovom pojavom postaju često izvrsni poligoni za eksperimentisanje s inovativnim oblicima samoodrživosti i organizacije društva na raznim nivoima (Osvalt et al., 2006). Ideja da gradovi zahvaćeni ovim fenomenom mogu predstavljati novi potencijal i pozitivnu priliku za transformaciju može se iz određenog ugla istraživanja shvatiti i s dozom cinizma. Koncept koji je esencijalno i na mnogo nivoa negativan, pojedini teoretičari (Antonić i Đukić, 2018b), a posebno Klasen (Klaassen) (1988) proučavaju u pozitivnom kontekstu i smatraju da gradovi u opadanju predstavljaju priliku za stvaranje novih prostora i gradova po meri njihovih sadašnjih stanovnika i korisnika. Pozitivno promišljanje koncepta gradova u opadanju predstavlja glavnu premisu istraživanja kojim se ovde bavimo jer ovo gledište pomera fokus istraživanja s negativnih elemenata na stvaranje prilike za kreativne intervencije vezane uz povećanje kvaliteta javnih prostora i života u urbanim sredinama.

Poboljšanje kvaliteta života u gradovima osnovna je ideja vodilja ovog istraživanja te je pomenuti koncept iscrpno obrađen u literaturi, ponajpre zato jer se bavi samom srži ljudskog života i potrage za svakodnevnom srećom. Proučavanjem pisanih izvora dolazimo do zaključka da se različiti pristupi pojmu kvaliteta života mogu pronaći ne samo u radovima različitih disciplina (zdravstvene nauke, društvene nauke ili planiranje grada) već i u kontekstu istog naučnog područja (Diner i Su (Diener i Suh), 1997; Verle i Devos (Verlet i Devos), 2009). Psata (Psatha) i saradnici (2011) tvrde da je u poslednje vreme objavljen značajan broj komparativnih studija i radova koji se odnose na procenu kvaliteta života u različitim gradovima, ali da faktorima uzetim u obzir nedostaje standardizacija. Oni tvrde da višedimenzionalna priroda gradova čini kvalitet urbanog života kompleksnim područjem te je ova karakteristika deo problema zašto je standardizacija otežana.

Komparacijom velikog broja raznovrsnih mera za umanjenje pojave gradova u opadanju ili postizanja određenog stepena reverzibilnosti ovog fenomena, s korpusom literature i istraživanja vezanim uz kvalitet javnih prostora i života u gradovima, identifikovani su specifični aspekti čiji je

značaj dalje istražen u kontekstu teme. Analizom uspešnih primera mera u komparabilnim gradovima utvrđeno je koje su to tačno mere u čije ulaganje se pokazala korist u odnosu na poništavanje nekih od negativnih efekata gradova u opadanju, ali i povećanja kvaliteta i popularnosti života u njima.

Jedan od ključnih aspekata za povećanje kvaliteta života u gradovima uopšte, a stoga i gradova u opadanju jeste i identitet[6]. Identitet i grad odnosno identitet i njegovi stanovnici važan je aspekt koji je uzet u obzir tokom ovog istraživanja. Karakter gradova proučavan je iz različitih perspektiva, u okviru različitih naučnih disciplina, počev od urbane sociologije i antropologije, urbanog planiranja, kulturnih politika, do psihologije i fenomenologije, s različitim fokusima i ciljevima. Na osnovu analize relevantne literature, izdvojena su tri pravca u pristupu konceptu urbanističkog identiteta. Prvi se, na različite načine, bavi prepoznatljivošću grada. Autentičnost gradskog identiteta opisuje se terminima kao što su individualnost i jedinstvenost grada (Linč (Lynch), 1960), suština, esencija grada (Relf (Relph), 1976), dah, duh ili aura grada "sense/spirit/genius of the place" (Relf, 1976), karakter grada "city character" (Molotoč (Molotch) et al. 2000), "gestalt" i "habitus" grada (Lindner, 2006), etos ili duh grada (Bel (Bell), 2011), lokalna idiokultura "idio-culture" (Kaufman i Kaliner, 2011) ili distinktivnost grada (Barbehen (Barbehön) et al., 2015). Druga grupa autora identitet grada posmatra kao razvojni resurs u okviru kulturne politike (Dragićević Šešić, 2002, 2009), odnosno kao kulturni ili kompetitivni identitet (Anholt, 2010). Treći pravac je zasnovan na fenomenologiji, a potom i psihologiji ličnih i grupnih, lokalnih, odnosno teritorijalno definisanih posebnosti (Relf, 1976).

Proces kreiranja identiteta nekog grada može se ostvariti na mnogo načina i s različitim rezultatima. U nizu faktora koji doprinose stvaranju autentične i uverljive osobnosti grada od izuzetne je važnosti jačanje osećaja povezanosti građana s prostorom u kojem žive. Brojni svetski primeri dokazuju da gradovi s jasnom i doslednom unutrašnjom prepoznatljivošću, zasnovani na autentičnim istorijskim i lokalnim vrednostima, privlače veći broj posetilaca u odnosu na gradove koji svoju osobnost pokušavaju stvarati na osnovu prilagođavanja i transformacije svojih resursa, kopiranjem tuđih ideja s ciljem postizanja brzih i komercijalnih efekata (Vuković, 2011). Jačanje osećaja povezanosti građana s prostorom u kojem žive važan je faktor koji doprinosi stvaranju autentičnog i uverljivog identiteta grada, dok u isto vreme doprinosi umanjenju efekta *erozije identiteta mesta*. Proces erozije mesta (Relf, 1976) još je jedna od posledica globalizacije, odnosno procesa brisanja/erodiranja specifičnosti mesta i njihovog poistovećivanja te gubitka karaktera. Ova pojava može se takođe povezati i s pojavom gradova u opadanju kao i padom nivoa kvaliteta javnih

[6] Identitet, Hrvatska enciklopedija, onlajn izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (izvor: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=26909, pristupljeno 27.4.2026.).

prostora. Aktivno osveščivanje koncepta erozije mesta i njegovog štetnog uticaja doprinosi definisanju konkretnih mera pomoću kojih se može umanjiti ili u nekim slučajevima potpuno poništiti njegov negativan efekat, posebno u odnosu na kvalitet života u urbanim sredinama, ali i u odnosu na opadanje grada.

Kvalitetan javni prostor identifikovan je u okviru ovog rada kao jedan od ključnih elemenata u stvaranju bolje urbane sredine u gradovima u opadanju pomoću niza pozitivnih intervencija. Kao što će biti prikazano u nastavku, upravo javni prostori predstavljaju primarni okvir u kojem se te intervencije materijalizuju i postaju vidljive u svakodnevnom životu građana. Od kada postoje gradovi postoje i javni prostori. Javni prostor u očima političkih filozofa uvek je bio pretežito prostor za namernu dimenziju povezanu direktno s komunikativnim funkcijama i aktivnostima. Senet (Sennett) (1978) tvrdi da je upravo transformacija ili metamorfoza modernog gradskog života podstakla krizu javne dimenzije i prostora društva. Ipak, ta kriza ne dovodi isključivo do pojave negativnih elemenata, već otvara i potencijal za implementaciju pozitivnih i kvalitetnih ideja, kao i za oplemenjivanje urbanih sredina novom ili transformisanom postojećom arhitekturom. Upravo u takvim uslovima arhitektura i urbanizam dobijaju posebnu ulogu — ne samo kao odgovor na fizičku degradaciju prostora, već i kao sredstvo osmišljenog oblikovanja boljeg životnog okruženja.

Ako ustvrdimo da su estetika namere i stvaranje boljeg životnog prostora dve temeljne karakteristike arhitekture, odnosno svih značajnijih pokušaja da se grad objasni kao ljudska kreacija (Rosi (Rossi), 1982), tada dolazimo do saznanja da je čovek i ljudski život u središtu promena (Dinulović, 2014), samoinicijativno ili pod uticajem određenih faktora. Pritom polazimo od stanovišta da svaki, pa i naoko prazan prostor zapravo nije praznina bez strukture već da on u svom izvornom stanju već sadrži sve moguće prostorne strukture (Hilijer (Hillier), 1966) te stoga ima veliki značaj za kvalitet nekog (javnog) prostora. Tada shvatamo da su funkcije prostora zapravo beskonačne, ali i na neki način pred-definisane. Prostor ima sva moguća svojstva i kada u njemu postavljamo fizičke forme, ne stvaramo zapravo novu prostornu strukturu, već je eliminišemo iz njene baze beskonačnih potencijala (Hilijer, 1966). U svakom slučaju „prazni" prostori bez gradova, arhitekture ili drugih formi nalaze se u izvornom stanju koje u sebi nosi beskonačni potencijal za stvaranje i izgradnju bilo koje fizičke forme ili odvijanje aktivnosti. Polazeći od argumenta da su reprezentacije urbanog prostora ujedno i društvene reprezentacije, Dias i Ramaider (2018) tvrde da su reprezentacije urbanog prostora rezultat dvostrukog pozicioniranja: društvenog i prostornog. Društveno pozicioniranje u sebi uključuje i pojam prava na grad (Lefevr, 1991), odnosno prava na aktivno korišćenje javnih prostora za sve. Pristupi u odnosu na javni prostor su razni, posebno u odnosu na obiman korpus literature, a novije teorije zagovaraju inovativnost kao ključni element u kontinuiranoj tranziciji javnih prostora (Putnam, 2000). Nadalje, važno je napomenuti da su

fleksibilnost i transformabilnost prostora neki od bitnih elemenata kvaliteta urbane sredine, a odnose se na mogućnost promene namene, sadržaja ili planiranja novih programa u slučaju neizgrađenih prostora, ali i objekata. O ovom pojmu govorili su razni naučnici (Rosi, 1982; Dovi (Dovey), 1999; Harvi, 2008; Dinulović, 2019) i u okviru ovog istraživanja detaljnije je istražen te je na taj način doprineo donošenju zaključaka.

Fleksibilnost i transformabilnost javnih prostora proizlaze iz multifunkcionalnosti arhitekture, ali i javnih prostora. Kada govorimo o prenameni prostora i prenameni funkcija arhitektonskih i urbanih oblika s finansijskog odnosno ekonomskog aspekta, važno je da su one finansijski održive, a tome doprinosi i upotreba koncepata recikliranja i upcikliranja (Kaj (Kay), 1994). Upcikliranje pritom označava postupak oporavka ili poboljšanja predmeta i/ili materijala koji mu daje novu namenu i veću vrednost. Recikliranje u odnosu na svoje osnovno značenje predstavlja proces koji uključuje pretvaranje materijala i proizvoda u nove proizvode manje kvalitete, usled smanjenja kvalitete izvornog proizvoda ili materijala tokom procesa prerade (EPA, 2018). Koncept prenamene postojećih sadržaja i funkcija primenjiv je i na urbani prostor te posebno na smanjenje negativnih efekata gradova u opadanju, ali i povećanje kvaliteta života u njima. O njemu su pisali mnogi (Rosi, 1982; Cil (Ziehl) et al.; 2015; Volf i Vihman, 2017; Herman et al., 2018) kao o mogućim scenarijima za adaptaciju zapuštenih zgrada i/ili „brownfield[7]" zemljišta odnosno prostora, koristeći termine rabljeni prostori ili korišćeni prostori, koji se često nalaze u domenu privremene namene. Ovaj koncept naglašava održive efekte privremenog korišćenja na urbani razvoj i alternativne prakse kao što su deljenje prostora, intervencije uradi sam ili "DIY", kolektivna samoorganizacija, recikliranje ili upcikliranje.

Pojava gradova u opadanju može se manifestovati na vrlo različite načine i izazvati vrlo različite efekte zavisno od nacionalnog, regionalnog i lokalnog konteksta (Kaningem-Sabo (Cunningham-Sabot) i Fol, 2009). Zato su lokalna istraživanja pojedinih slučajeva od velike važnosti kako bi se upotpunila baza podataka o ovom fenomenu te nadopunio postojeći korpus saznanja, mera i strategija. U vreme u kojem Osijek beleži pad u odnosu na broj stanovnika još od 1991. godine i postaje grad koji opada, beleži se trend kontinuirane popularnosti središta grada. Dok se u drugim urbanim središtima centar najčešće „prazni" i postaje ili poslovno središte koje je prazno nakon kraja radnog vremena ili prazno većinom dana, u središtu grada Osijeka vlada najveća potražnja za stanovima, odlikuje ga živost (posebno po danu), a cena kvadrata stambenog prostora kontinuirano raste. U isto vreme, a od strane Evropske unije, grad je u celini kategorizovan kao grad u kontinuiranom opadanju (EC, 2022). Kako bi se doprinelo pojašnjenju ovog efekta, na

[7] Pojam „brownfield" ovde se koristi prema značenju: „...dio zemlje koji je izgrađen u industrijske svrhe, zagađen, a zatim napušten" (izvor: https://www.merriam-webster.com/dictionary/brownfield, pristupljeno 7.3.2026.).

slučaju grada Osijeka istraženi su parametri koji utiču na kvalitet života u središtu grada. Istraživanju se pristupilo i sa stanovišta Ide Sanstrem (Sandström) (2019) u odnosu na savremeni uticaj i odnos prema javnim prostorima kao prostorima za stvaranje inoperativnih zajednica, koncepta koji se temelji na stvaranju savremenih, inkluzivnih javnih prostora. Pojam inoperativnih zajednica počiva na konceptu 21. veka kao dobu snažnih individualnih identiteta te promoviše koncept prostora zajedničkog bivanja, jednog od faktora (uz koncept prostora kolektivne brige) koji je bio istražen putem ankete na području grada Osijeka.

Povezivanje teme gradova u opadanju i kvaliteta javnog prostora, odnosno kvaliteta života u urbanim sredinama povećalo je aktuelnost istraživanja koje proučava dve izuzetno isprepletene i povezane tematike, do sada gotovo nikada analizirane u međusobnoj svezi. Možemo identifikovati pet ključnih domena u kojima se odražava povezanost i interaktivnost ovih dvaju tematika:

1. Demografsko i ekonomsko opadanje ili tranzicija utiču na kvalitet života

   Gubitak stanovništva, deindustrijalizacija, nezaposlenost i pad poreskih prihoda neki su od ključnih elemenata koje obuhvata fenomen kojim se ovde bavimo. Svi oni direktno utiču na javne usluge (zdravstvo, obrazovanje, socijalne službe), infrastrukturu (održavanje puteva, javni prevoz) i dostupnost kulturnih sadržaja — sve ključne dimenzije kvaliteta života.

2. Urbanistički izazovi

   Napuštene zgrade, prazni stambeni prostori i zapušteni javni prostori dovode do propadanja fizičke sredine, smanjenja bezbednosti i povećanja negativne percepcije naselja. Istovremeno, ovakvo stanje stvara i priliku za urbanističke inovacije i prenamenu praznih prostora te na taj način može dovesti do poboljšanja kvaliteta života.

3. Socijalna kohezija i zajednice

   Gradovi u opadanju često trpe od migracija mladih i obrazovanih, što dovodi do starenja stanovništva i manjka socijalnog kapitala. Ova negativna pojava umanjuje kvalitet društvenih mreža i suživota, ali u isto vreme može podstaći nove oblike solidarnosti i lokalnih inicijativa.

4. Percepcija i subjektivni kvalitet života

   Kvalitet života nije samo objektivna kategorija (usluge, stanovanje, bezbednost) nego i subjektivna (doživljaj pripadnosti, zadovoljstvo životom) jer se u središtu ove tematike nalazi čovek kao pojedinac. Gradovi u opadanju stvaraju javne prostore s pozitivnim ili negativnim obeležjima pa tako mogu izazvati osećaje nesigurnosti, teskobe ili depresije, ali i pozitivne aspekte kao što su mirniji tempo života, jeftinije stanovanje ili jači lokalni identitet.

5. Politike i strategije razvoja

   Koncept kvaliteta života može biti okvir za revitalizaciju gradova u opadanju — umesto da se fokus stavlja samo na ekonomski rast, politika može ciljati poboljšanje životnih uslova

preostalog stanovništva. Na taj način spajanje ovih dvaju tema omogućava izgradnju održivih strategija urbanog razvoja koje se ne temelje samo na brojevima, nego i na ljudskom iskustvu.

Povezivanje tematike gradova u opadanju i kvaliteta života u njima od velike je važnosti, jer procesi depopulacije i ekonomske tranzicije — ključni elementi ovog fenomena — direktno utiču na svakodnevni život stanovnika.

Istovremeno, koncept kvaliteta života pruža kriterijume i ciljeve za kreiranje politika i strategija koje mogu pomoći gradovima zahvaćenim ovim procesom da pronađu nova rešenja na putu prema većoj održivosti. Analizom dva glavna pravca ovog istraživanja, uspešnih rešenja i mera za zaustavljanje procesa gradova u opadanju te proučavanja opštih faktora koji omogućavaju kvalitetan život u gradovima, stvorena je podloga za stvaranje anketnih pitanja i istraživanja kvaliteta urbanog života i revitalizacije sprovedene u Osijeku.

1.1 Definisanje predmeta istraživanja

1.1.1 Predmet istraživanja

Fenomen gradova u opadanju postoji vekovima i predstavlja kontinuirani deo razvoja ljudskog društva i zajednica, u većoj ili manjoj meri. U novije vreme ponovo postaje aktivnim delom savremenog urbanističkog diskursa i predmetom istraživanja literature o istoriji gradova koja je do sada bila gotovo isključivo vođena urbanim rastom (UN-Habitat, 2008).

Gledano u odnosu na istorijsku i dugoročnu perspektivu, posebno u odnosu na demografske i ekonomske promene u razvijenom svetu, postaje jasno da gradovi tokom vremena bivaju zahvaćeni ciklusima uspona i padova, u nekim slučajevima s osciliranjem broja stanovnika, što direktno dovodi i do trajnih promena u odnosu na gradske forme (UN-Habitat, 2008). Iako ponekad usporen ili negativan, urbani rast je najčešće fenomen razvijenog sveta, ali ponekad je prisutan i kod zemalja u razvoju. Analiza UN-Habitat-a (2008) koja je uključila 1.408 svetskih gradova u razvoju pokazala je da 143 grada, ili 10,2%, beleži smanjenje populacije (tj. negativnu stopu rasta) između 1990. i 2000. godine. Brzi ili ubrzani urbani rast još uvek je norma u većini svetskih regiona u razvoju te je više od polovine gradova iz uzorka (53%) raslo po stopi ovog tempa od 1990-ih godina.

Uprkos pozitivnoj stopi rasta, mnogi gradovi u razvoju mogu biti u isto vreme zahvaćeni i opadanjem. Ovaj negativan trend uveliko je povezan s gradovima u Severnoj Americi i Evropi, gde je broj gradova koji su u opadanju u većem porastu u poslednjih 50 godina nego u odnosu na broj gradova koji rastu. U Sjedinjenim Američkim Državama 39 gradova pretrpelo je gubitak stanovništva, dok se u Velikoj Britaniji (49), Nemačkoj (48) i Italiji (34) niz gradova smanjio u periodu od 1990. do 2000. godine. Pored pojave fenomena kojim se ovde bavimo u razvijenim zemljama,

zemljama u razvoju ili američkim državama, uočen je i trend povećanja broja gradova koji gube stanovništvo u zemljama bivšeg sovjetskog bloka. Gotovo 100 ruskih gradova zabeležilo je negativan rast u 1990-ima dok je trend primetan i u državama istočne Evrope (UN-Habitat, 2008).

Tabela 1-1. Gradovi s padom broja stanovnika u državama u razvoju

Region	Broj gradova koji doživljavaju pad broja stanovnika (1990.–2000.)	Gubitak broja stanovnika u milionima (1990.–2000.)
Afrika	11	0,37
Latinska Amerika i Karibi	46	2,80
Azija	86	9,70
Kina	50	6,80
Indija	16	0,70
Ukupno	143	13,00

Prema UN-ovom izveštaju iz 2022. godine (UNDESA, 2019) gradovi u zemljama istočne Evrope, poput Poljske, Rumunije, Ruske Federacije i Ukrajine, nastavljaju gubiti stanovništvo i nakon 2000. godine. Osim niskog prirodnog priraštaja, emigracija je doprinela smanjenju broja stanovnika u nekim od tih gradova. Ovaj izveštaj predviđa i usporavanje ovog trenda usled čega bi trebalo da manji broj gradova zabeleži pad broja stanovnika do 2030. godine, u poređenju s onim što se dogodilo tokom poslednjih dvadesetak godina.

U skladu s ovim navodima i dokument „Shrinking cities", koji je Evropska komisija objavila 2022. godine, predviđa dalju pojavu gradova u opadanju ponajviše zbog demografskih promena, te navodi da će se gotovo svaka zemlja u Evropi suočiti s nekim oblikom ovog fenomena (EC, 2022).

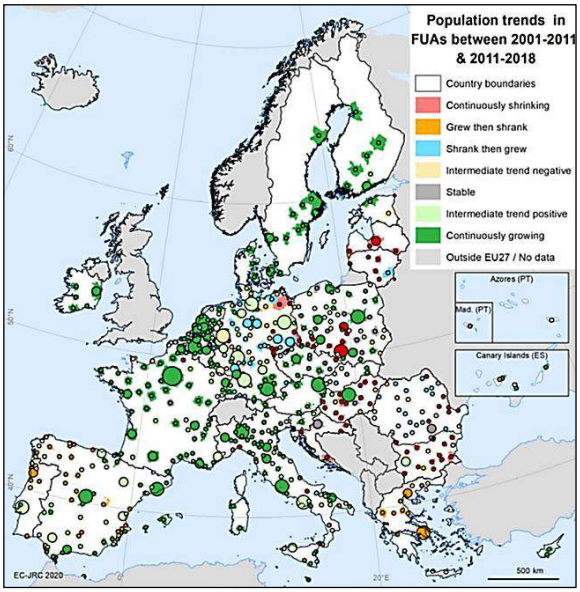

Slika 1-1: Demografski trendovi u Evropi, 2000.–2011. godina i 2011.–2018. godina

Načelno govoreći, fenomen pada broja stanovnika u gradovima država u razvoju relativno je novi trend i nije još toliko uobičajen kao u razvijenom svetu. Gubitak populacije može predstavljati i uvod u novi urbani trend koji se počinje odvijati i u zemljama u razvoju.

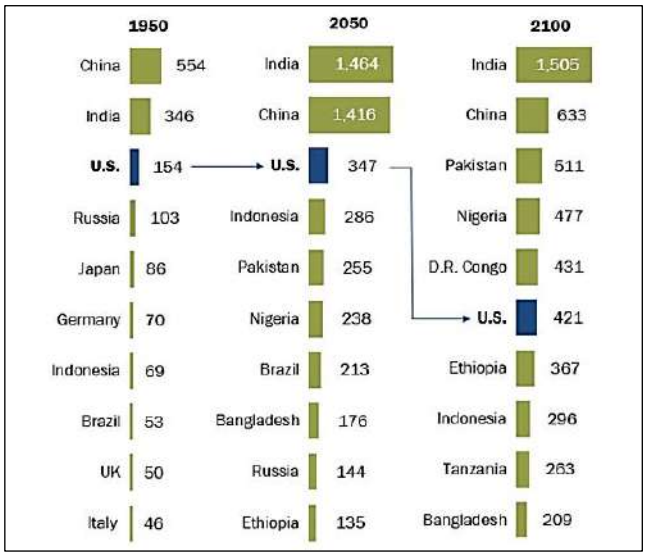

Grafikon 1-1: Države s najvećim brojem stanovnika izraženo u milionima

Iz grafikona 1-1 vidljivo je da će do 2100. godine neke od vodećih i najmnogoljudnijih država u svetu kao što su Sjedinjene Američke Države ili Kina imati značajno manje stanovnika, a to će doprineti nastavku aktuelnosti fenomena gradova u opadanju (UNDESA, 2024).

1.1.2 Glavni motivi i povod za istraživanje

Motivacija za bavljenje temom gradova u opadanju vrlo je kompleksna kao i sam fenomen. Neki od ključnih razloga za istraživanje ove teme su porast broja gradova u opadanju, nedostatak ujednačene klasifikacije, analize i terminologije ovog fenomena, nedostatak relevantnih istraživanja o gradovima zahvaćenim ovom pojavom u jugoistočnoj Evropi kao i gradovima manje veličine uopšte te učestalo zanemarivanje pozitivnog potencijala koji ovaj pojam u sebi sadrži.

Problematika vezana uz gradove u opadanju u Hrvatskoj oduvek je bila aktuelna s obzirom da je Hrvatska tradicionalno i istorijski država emigracije. Poput niza istočnoevropskih i jugoistočnih zemalja Evrope, Hrvatsku je najčešće karakterisao gubitak stanovništva i iseljavanje. Razlozi su istorijski bili različiti te su uključivali niz faktora od ekonomskih, političkih, kulturalnih, elementarnih nepogoda i nepovoljnih uslova života do ratnih razaranja (Osvalt et al., 2006). Ključni faktori su najčešće predstavljali složene kombinacije specifične za svaki grad ili regiju, koji su bili presudni za napuštanje određenih prostora. Posledice iseljavanja i pojave gradova u opadanju izuzetno su dalekosežne te su vidljive u odnosu na funkcionalne, morfološke, socijalne i ekonomske aspekte.

Tabela 1-2: Broj stanovnika Republike Hrvatske 1991.–2021. godina

Popisne godine	Republika Hrvatska
1991.	4.784.265
2001.	4.437.460
2011.	4.290.612
2021.	3.871.833

Prikaz kontinuiranog pada broja stanovnika u Republici Hrvatskoj prikazan je u Tabeli 1-2 u odnosu na poslednja četiri popisa stanovništva. Prema nekim od poslednje dostupnih podataka koje je objavio Državni zavod za statistiku (DZS, 2023) Hrvatska u 2023. godini beleži pozitivan trend doseljavanja jer su se 2023. godine u Hrvatsku doselile 57.972 osobe, a iz nje se iselilo njih 46.287. Međutim, analiza detaljnih podataka o migracijama (DZS, 2023) pokazuje da je razlog ovom pozitivnom migracijskom saldu pre svega posledica dolaska ukrajinskih državljana pred ruskom agresijom, a da se iseljavanje hrvatskih građana nije zaustavilo. Naprotiv, broj hrvatskih državljana koji su se u 2022. odselili iz Hrvatske za 26% je veći nego prethodne, 2021. godine, te se trend iseljavanja vratio na nivo prepandemijske 2019. godine. U 2024. godini Hrvatska je ponovo ostvarila pozitivan migracijski saldo jer se iz inostranstva doselila 70.391 osoba, dok se iz Hrvatske iselilo 38.997 ljudi, iz čega proizlazi pozitivan saldo migracije stanovništva iz inostranstva i to za 31.394 osobe (DZS, 2025). Od preko 30 hiljada ljudi koji su se 2024. godine iselili iz Hrvatske, 51,7% bili su hrvatski državljani, odnosno 2024. godine se iz zemlje iselilo više od 20 hiljada osoba hrvatske etničke pripadnosti. Nadalje, analizom brojke od preko 70 hiljada doseljenika zaključujemo da je preko 80% njih bilo stranaca, preko 57 hiljada, dok se u Hrvatsku iz inostranstva vratilo 13.290 osoba hrvatskog etniciteta, što čini manje od petine svih doseljenih u 2024. godini (18,9%). Pritom je od ukupnog broja doseljenih u Hrvatsku u prošloj godini najviše bilo osoba iz Nepala, zatim Bosne i Hercegovine, Srbije, Filipina, a iz Ukrajine je došlo 3.448 osoba. Iz svega navedenog možemo zaključiti da se pozitivan migracijski saldo koji je Hrvatska ostvarila u 2024. godini (DZS, 2025) ne može smatrati velikim uspehom s obzirom da je prema Državnom zavodu za statistiku u ukupnom broju doseljenih osoba znatan udeo stranaca s dozvolama za boravak i rad te raseljenih osoba iz Ukrajine kojima je odobrena privremena zaštita u Republici Hrvatskoj, dok se osobe hrvatskog etniciteta i dalje iseljavaju iz domovine.

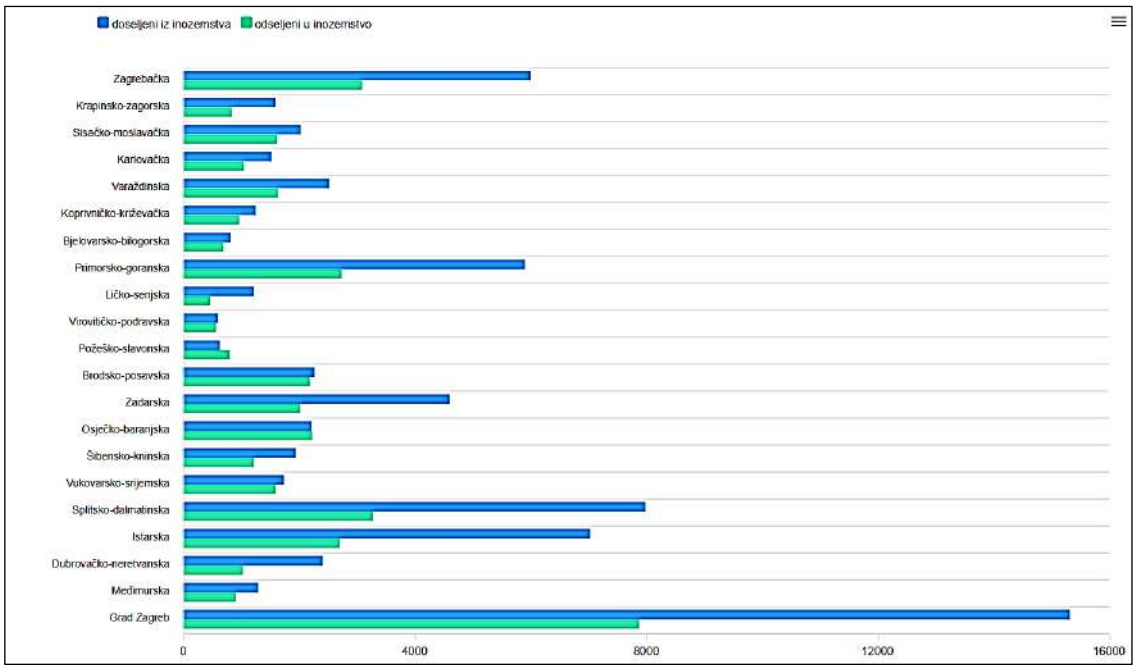

Grafikon 1-2: Vanjska migracija stanovništva Hrvatske u 2024. godini po županijama

U odnosu na spoljnu migraciju u 2024. godini po županijama možemo uočiti da se na vrhu nalaze Zagrebačka, Istarska, Splitsko-dalmatinska i Primorsko-goranska (DZS, 2025). Iz svega navedenog možemo zaključiti da su pad broja stanovnika uz kontinuirano iseljavanje, kao neki od glavnih pokazatelja pojave fenomena gradova u opadanju, u Republici Hrvatskoj vidljivi na državnom, ali i na regionalnom nivou.

Sve navedeno dovelo je do stanja u kojemu je prema Šterc i Komušanac (2011) demografska budućnost Hrvatske prilično neizvesna s obzirom na dugotrajne negativne trendove, izgubljenu demografsku prošlost, duboku starost ukupne populacije, nizak fertilitet, dugotrajni prirodni pad broja stanovnika, pojavu sekundarne negativne migracijske bilance te delovanje posebnih faktora na razvoj hrvatske populacije. Svi ovi činioci doveli su do današnjeg stanja u kojem se Hrvatska nalazi na raskrsnici razvoja te dolaska do ključne razdelnice između nastavka izumiranja ukupnog stanovništva i potencijalne populacijske revitalizacije.

Ovakva negativna projekcija i stanje u Republici Hrvatskoj dalje se može analizirati na izuzetno lošem stanju istočne Hrvatske koja posebno zaostaje za ostatkom zemlje, i u odnosu na ekonomske i demografske aspekte. U istraživanju pod naslovom *Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske* Matišić i Pejnović (2015) analiziraju percepcije studenata o regionalnom razvoju istočne Hrvatske, kao i njihovi motivi za ostanak, odnosno povratak u region nakon završetka studija. Sprovedena su dva anketna istraživanja kojima su bili obuhvaćeni studenti koji studiraju na Univerzitetu u Osijeku, odnosno veleučilištima u istočnoj Hrvatskoj, te studenti iz istočne Hrvatske koji studiraju u Zagrebu. Istraživanje je pokazalo da

značajan broj ispitanika (41,5%) nema stav, odnosno ne zna hoće li ostati živeti u tom prostoru nakon završetka studija ili ne, a oko 29,0% ispitanika dalo je potvrdan ili odričan odgovor. Oni ističu kako se radi o važnom kontingentu stanovništva koje predstavlja okosnicu privrednog i socijalnog razvoja države. Kao posebno značajan podatak navode da gotovo polovina (48,0%) ispitanika koji studiraju na Univerzitetu u Osijeku, odnosno nekom od veleučilišta u regiji, nije znalo hoće li ostati živeti u tom području te da čak 38% ispitanika iz istočne Hrvatske na studiju u Zagrebu već ima jasan stav — da ne planira živeti u dosadašnjem mestu stalnog boravka. Iz navedenog možemo zaključiti da je na području istočne Slavonije trenutna situacija izuzetno loša u odnosu na demografsku sliku, imajući pritom na umu da prema nekim istraživanjima (Šterc i Komušanac, 2011) ne postoje ni naznake pozitivnih prognoza za budućnost ukoliko se ne implementiraju neke značajnije mere.

Prema Matišić i Pejnović (2015) negativni razvojni procesi u istočnoj Hrvatskoj upućuju na potrebu bržeg regionalnog razvoja kao nužnog preduslova za stabilizaciju naseljenosti u tom delu zemlje. Oni predlažu, s obzirom na uzročno-posledičnu povezanost i međuzavisnost privrednog i demografskog razvoja, revitalizaciju regiona putem restrukturiranja privrede s ciljem smanjenja postojeće sektorske neravnoteže.

Da u Hrvatskoj postoje gradovi zahvaćeni fenomenom kojim se ovde bavimo prepoznato je i na nivou Evropske unije pri čemu se u okviru dokumenta *„Shrinking Cities"* (EC, 2022) navodi da gradovi u kontinuiranom opadanju i gradovi u opadanju predstavljaju gotovo polovinu funkcionalnih urbanih sredina („functional urban areas" — FUA) u 2011. godini, te da se većina nalazi u istočnoj Evropi. Između istaknutih država u ovoj kategoriji navedena je i Republika Hrvatska.

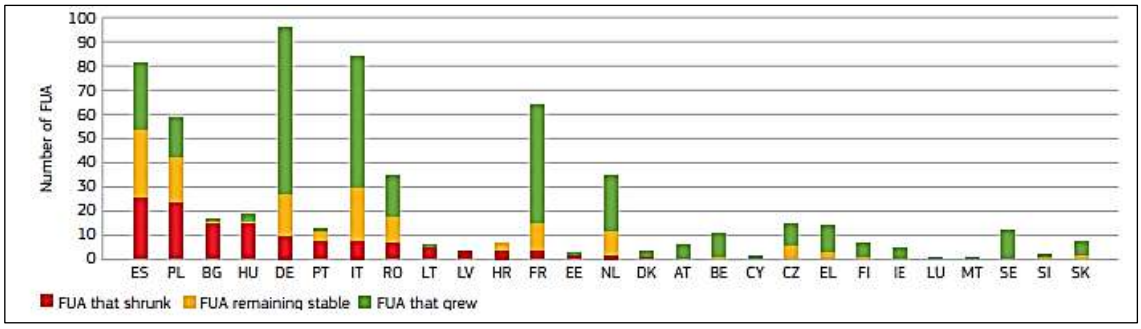

Grafikon 1-3: Promene u FUA po broju stanovnika 2011.–2018. godina

U istom dokumentu Evropske unije navodi se da se u Hrvatskoj nalaze čak četiri grada u kontinuiranom opadanju, a to su Osijek, Rijeka, Slavonski Brod i Split. Od istaknuta četiri hrvatska grada, dva se nalaze u istočnoj Slavoniji, a to su Slavonski Brod i Osijek.

Dodatni razlog i povod za sprovođenje istraživanja sprovedenog u okviru ove disertacije je i činjenica da se u Hrvatskoj, kao zemlji koja se decenijama bori s padom broja stanovnika i opadanjem, pa i nestajanjem naselja, vrlo malo govori o ovom fenomenu. Upravo zbog toga svest je na vrlo niskom nivou i vrlo malo sredina sistematski, strateški ili ciljano sprovodi aktivnosti koje su namenjene smanjenju negativnih efekata gradova u opadanju. Ovaj rad upravo zato uključuje i cilj povećanja svesti i senzibilizacije stanovništva, ali i donosilaca odluka, u odnosu na gradove u opadanju, te definiše metodologiju koja bi pomogla ovakvim sredinama pri identifikaciji i umanjenju negativnih efekata ove pojave.

Gradovi i urbana središta danas predstavljaju dom za više od polovine ukupnog broja stanovnika sveta, koji iznosi 8.045.311.447 (UN DESA, 2022). Najnoviji trendovi urbanizacije pokazuju da će dodatne tri milijarde ljudi živeti u urbanim područjima do 2050. godine (UN DESA, 2018), čime će se urbani udeo svetske populacije još više povećati. Izveštaj o prostornoj distribuciji urbanih središta (EC, 2018a) ukazuje da je trenutno doba brze urbanizacije narušeno neadekvatnošću kapaciteta i resursa koji ne zadovoljavaju potrebe urbanog razvoja, te metodologije koja u nekim slučajevima izuzetno varira i razlikuje se na nivou država.

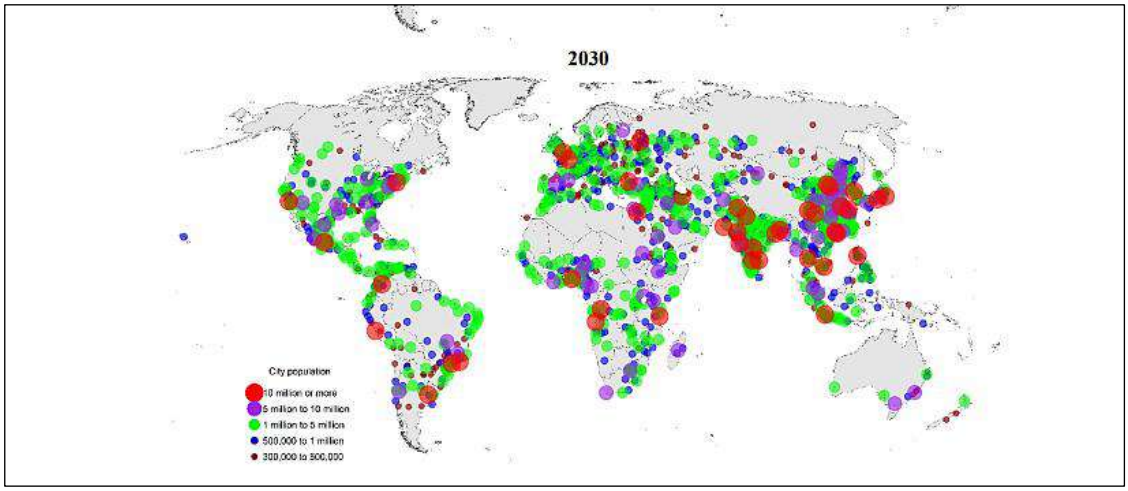

Slika 1-2: Gradovi prema veličini urbanih naselja — projekcija 2030. godine u svetu

Uvidom u postojeći, pretežito strani, korpus literature zaključeno je kako se teorija gradova u opadanju dominantno temelji na primerima i iskustvima velikih gradova, čije probleme, strategije i mere je vrlo teško preslikati na manje gradove iz drugih država ili drugih regiona istih država. Ovaj podatak postaje posebno važan i zato jer Evropu karakteriše prevladavanje relativno manjih gradova s malim središtima između 50.000 i 100.000 stanovnika (EC, 2012a.) i stoga je korelacija s iskustvima iz velikih gradova neprimerena i samo delimično korisna. Upravo i zbog ove činjenice istraživanje sprovedeno u okviru ovog rada ima poseban značaj jer donosi regionalna iskustva i

podatke relevantne za gradove slične veličine, istorije, ekonomskog stepena razvoja i lokacije (istočna i jugoistočna Evropa) te omogućuje lakšu korelaciju, uz uzimanje u obzir lokalnih specifičnosti.

1.1.3 Značaj teme istraživanja u metodološkom, društvenom i naučnom pogledu

Gradovi u opadanju predstavljaju fenomen koji se vrlo retko pominje i istražuje na području Republike Hrvatske, dok s druge strane problematika poput pada broja stanovnika (na nacionalnom i lokalnom nivou), povećanja broja napuštenih objekata, gubitka radnih mesta, nestanka tradicionalne industrije, pada broja zaposlenih i porasta broja nezaposlenih predstavljaju savremene probleme s kojima se gradske vlasti suočavaju svakodnevno. Pomenuti problemi i izazovi u isto vreme su neke od mnogih posledica pojave gradova u opadanju (Hospers, 2012), no s obzirom da im se pristupa pojedinačno kao i rešavanju njihovih problema, efikasnost je često umanjena ili kratkog veka. Jedan od glavnih razloga tome je i nedostatak standardizovane metodologije, odnosno pri istraživanju ove tematike nailazimo na razne studije slučaja — gradove, koje se često oslanjaju na vrlo različite teorijske okvire, a stoga im zaključci i analize najčešće nisu komparabilni. To dovodi do otežane mogućnosti za donošenje pouzdanih zaključaka što nadalje otežava raspravu i analizu fenomena gradova u opadanju usled nedostatka zajedničke teorijske osnove (Deringer (Döringer) et al., 2020). Navedeni razlog posebno je istaknut upravo zato jer je ovaj rad rezultirao donošenjem predloga metodološkog okvira za dalje istraživanje fenomena gradova u opadanju, temeljenog na dokumentovanju procesa koji doprinose postizanju bolje kvalitete života i urbanog prostora. Kao posledica ovakvog neujednačenog metodološkog stanja donosioci odluka u gradovima kao i gradska uprava najčešće ne prihvataju činjenicu da je urbana sredina zahvaćena procesom opadanja, što otežava sprovođenje temeljitih strategija oporavka. U ovakvim situacijama gradske uprave većinom se bave rešavanjem pojedinačnih elemenata opadanja usled nepostojanja standardizovane metodologije, primenom koje bi se jasno identifikovalo da li su gradovi zahvaćeni pomenutim fenomenom ili nisu.

Komparativne studije o gradovima u opadanju najčešće analiziraju velike gradove s populacijom iznad 200.000 stanovnika (Turok i Mihnenko (Mykhnenko), 2007), dok je Evropa pretežito sastavljena od malih ili srednje velikih gradova. U Hrvatskoj je stanje još specifičnije u odnosu na kategorizacije velikih gradova i istraživanja o gradovima u opadanju jer su samo tri grada sa stanovništvom iznad 100.000 (Državni zavod za statistiku, 2021) što znači da su samo 2% gradova

veliki[8] prema kriterijumima Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (NN 19/2023) u odnosu na strane klasifikacije iz država koje imaju znatno više pragove. Ova činjenica dovodi do zaključka da su istraživanja o gradovima u opadanju u Hrvatskoj izuzetno nužna jer je komparacija sa stranim primerima nesrazmerna pa su stoga mere, strategije i sve ostale aktivnosti usmerene prema umanjenju ili poništenju negativnih efekata predmetnog fenomena relativne i upitne.

Tema gradova u opadanju značajna je i u društvenom pogledu jer uključuje istraživanje niza društvenih činilaca kao što su administrativno-upravna hijerarhija u urbanim sredinama, participacija stanovnika u odnosu na formiranje urbanog društvenog okruženja, analiza kulturnog okruženja, struktura stanovništva te državno upravljanje i razne usluge. Ovo su samo neki od elemenata koji su ključni za gradove uopšte, a stoga i gradove zahvaćene fenomenom kojim se ovde bavimo, posebno zato jer doprinose prilagodljivosti društvenih zajednica u urbanim sredinama dinamičnim promenama u stvarnosti. Pomoću naučnih metoda omogućeno je proverljivo i precizno utvrđivanje pravilnosti i zakonitosti u društvu te su utvrđene dotad nepoznate činjenice i teorije, a na taj način ostvaren je i doprinos u odnosu na povećanje naučnih saznanja.

Kako bi se sagledala celokupnost ovog fenomena i predložile potencijalne strategije i pristupi, potrebno je prvo pristupiti njegovoj senzibilizaciji, zatim jasnoj identifikaciji i prihvatanju činjeničnog stanja. Tek nakon toga treba preći na izradu odgovarajućih strategija i mera, koje će svojom uspešnom implementacijom istovremeno doprineti smanjenju problema urbanih sredina i ostvariti pozitivan efekat u odnosu na negativne elemente fenomena opadanja grada.

1.1.4 Terminologija

Pojam gradova u opadanju već na semantičkom nivou uključuje širok spektar opcija u odnosu na terminologiju. Jedno od najranijih pominjanja termina zabeleženo je 1988. godine od strane nemačkih sociologa Hausermana i Zibela (Hausermann i Siebel, 1988). Pojava urbanog opadanja stara je koliko i civilizacija, ali terminološki teško standardizovana. U literaturi anglosaksonskog porekla najčešće srećemo termin „shrinking cities", što doslovno znači gradovi koji se smanjuju/sažimaju/skupljaju, ali ovaj prevod ne funkcioniše identično kada ga prevedemo na slovenske jezike. Prema Osvaltu i saradnicima (2006) ovaj pojam se od samih početaka smatrao problematičnim. U prvim godinama postojanja koncepta u Nemačkoj je korišćen termin „Schrumpfende Stadt" koji je pokrivao nemačko govorno područje, dok je u anglosaksonskom govornom području bio uobičajen termin „shrinking cities". U gradovima istočne Nemačke, u kojima

[8] Prema kriterijumima iz NN 19/2013, Zakon o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi (prečišćeni tekst): „Veliki gradovi su jedinice lokalne samouprave koje su ujedno gospodarska, financijska, kulturna, zdravstvena, prometna i znanstvena središta razvitka šireg okruženja i koji imaju više od 35.000 stanovnika."

je najpre zabeleženo korišćenje terminologije vezane uz ovaj fenomen u Evropi, nije u svim slučajevima imao negativan predznak. Ovi gradovi su neposredno nakon pada Berlinskog zida bili zahvaćeni urbanim opadanjem, ali se period iskoristio za podizanje kvaliteta života u odnosu na intenzitet izgradnje. U njima se uklanjanjem prekobrojnih i zapuštenih stambenih zgrada ostvarila veća kvaliteta života i životnog prostora stvaranjem novih, otvorenih zelenih površina za preostalo stanovništvo te stoga možemo reći da je termin „Schrumpfende stadt" u sebi objedinjavao i pozitivan i negativan naboj.

U odnosu na svetsku zajednicu, uprkos prvobitnim opiranjima, svetska javnost prihvata pojam „shrinking cities" te se počinje sve češće koristiti u strategijama Evropske unije te u naučno-istraživačkim radovima. Ovaj termin može se analizirati na metodološkom nivou na sledeći način prema Antoniću (2019a). Engleski pojam „urban shrinkage" ili „shrinking cities" nastao je kao doslovni prevod nemačkog termina „Schrumpfende Stadt" ili „Stadtschrumpfung", čija preteča je bio do tada prevladavajući termin u anglosaksonskom svetu — „urban decline". Antonić je mišljenja da ovaj termin treba zanemariti iz tri razloga:

- On se i dalje koristi u Sjedinjenim Američkim Državama, Velikoj Britaniji i Australiji, ali vezano uz lokalni okvir.
- U upotrebi je u više od polovine svetskih država pa ima i vlastitu istoriju razvoja.
- Preterana vezanost uz opadanje industrijskih aktivnosti na severozapadu Amerike („Rust Belt") te opadanje metaloprerađivačke industrije, ključne za ovaj deo Amerike (Detroit, Pitsburg, Klivlend ili Bafalo), usled čega počinju i sami gradovi opadati.

Takođe postoje i značajne razlike između termina „urban decline" i „urban shrinkage" koje su prema Antoniću i Đukić (2019a) sledeće:

1. Gradovi anglosaksonskog područja se u poslednjih nekoliko decenija uglavnom razvijaju širenjem predgrađa kao samostalnih naselja pri čemu se granice grada ne menjaju. Danas su ova predgrađa vrlo raširena pod nazivom „urban sprawl" (Dauns (Downes), 2010). Središnji grad se suočava s opadanjem dok celokupno gradsko područje raste.
2. „Urban shrinkage" termin je nastao u centralnoj Evropi, post-socijalističke Nemačke (Laursen, 2009), a vezan je uz diskurs post-socijalizma grada. On se odnosi na sporije širenje grada, pojavu suburbanizacije, više prati tempo razvoja grada i u konačnici je sporiji. Ovaj pojam se stoga odnosi na područje čitavog grada, a ne samo središnjeg dela.
3. „Urban decline" se takođe često sagledava kao jedna etapa u razvoju grada jer se u slučaju anglosaksonskih gradova središta koja su se ispraznila ponovo pune putem raznih projekata, nove preraspodele stanovništva te se zaustavlja pražnjenje u predgrađa. Nakon opadanja delova grada, najčešće središta, ponovo se očekuje period rasta.

4. Dok pojam „urban shrinkage" sagledavamo kao značajan oblik opadanja celokupnog gradskog područja jer je pojava širenja predgrađa zanemariva, a gradsko područje opada kao celina, ovaj termin označava neaktivnije i konačno stanje, odnosno kao nepovratni tok razvoja opadanja (Cješla (Ciesla), 2012).

Neki autori takođe tvrde da se pojam „urban shrinkage" odnosi više na demografsko opadanje (Li, 2015), dok se termin „urban decline" više odnosi na privredno opadanje. Pored toga termin „urban decline" često se koristi više u funkcionalnom smislu dok se termin „urban shrinkage" koristi u prostornom smislu. Uprkos svim ovim potencijalnim razlikama i diskusijama, oba termina se koriste uporedo (Haze et al., 2014). Termin koji je u upotrebi više u svetu i u novijoj naučnoj građi je „urban shrinkage" kao i „shrinking cities" te se njima daje prednost. Iz svega navedenog možemo zaključiti da je terminologija izuzetno raznovrsna, što nam s jedne strane omogućava da koristimo nijansovane termine za specifična stanja, a s druge predstavlja otežavajuću okolnost usled otežavanja poređenja na nacionalnim i internacionalnim nivoima.

Složenost terminologije koja se koristi za istraživanje fenomena gradova u opadanju ovde ne prestaje jer se dalje nastavlja kada uzmemo u obzir prilagođavanje odnosno prevođenje ovog pojma u raznim svetskim jezicima. Nužnost prevođenja stranih termina je vrlo velika, a delimično proizlazi i iz činjenice da je ovo internacionalna pojava, a stoga i termin koji se koristi u čitavom svetu. Antonić i Đukić (2019a) donosi pregled ovog termina u važnijim svetskim jezicima iz kojeg je vidljivo da se terminologija vidno razlikuje.

Tabela 1-3: Pojam „shrinking city“ u prevodu na važnije svetske jezike

Jezik	**Osnovni pojam**	**Prevod na srpski jezik**	**Prevod na hrvatski jezik[9]**
engleski	„shrinking city“	grad u opadanju	grad u opadanju, grad koji se smanjuje
talijanski	„citta in contrazione“	grad u skupljanju, grad u opadanju	grad u sažimanju, grad u kontrakciji
japanski	縮小する都市 „Shukushō suru toshi“	gradovi koji se smanjuju	gradovi koji opadaju
kineski	衰落中的城市 „Shuāiluò zhōng de chéngshì“	gradovi u opadanju	gradovi u opadanju
njemački	„Schrumpfende stadt“	grad u opadanju, grad u skupljanju	gradovi u opadanju, gradovu koji se skupljaju, gradovi koji se sažimaju

[9] Četvrti stub, odnosno prevod na hrvatski jezik, dodatak je kandidatkinje ove disertacije u odnosu na citirani izvor.

poljski	„Kurczenie się miast“	smanjenje gradova	opadanje gradova, skupljanje gradova
ruski	„уменьшение городов“	gradovi u opadanju	gradovi u opadanju
francuski	„Décroissance urbaine“	opadajući gradovi, gradovi kojima je prestao rast	gradovi kojima je prestao rast, gradovi u opadanju, gradovi u opadanju, gradovi bez rasta
španjolski	„Ciudades encogidas“	gradovi u opadanju	gradovi u opadanju, gradovi koji se smanjuju

Iz tabele 1-3 jasno se može uočiti trend prevođenja termina „shrinking city" odnosno „urban decline" kao složenice grad u opadanju za opis prethodno definisane pojave.

Osim pojmova koji su do sada analizirani mnogo je drugih termina i koncepata koji pokrivaju sve što zapravo nije urbani rast, ali se koristi pri opisivanju fenomena gradova u opadanju. Neki od najčešćih termina jesu „counterurbanization, deurbanization, non-metropolitan, turnaround, metropolitan deconcentration, urban decay, urban blight, urban rot, deserted places, cities in stagnation ili ghost town". Neki termini se usmeravaju na istraživanje predmetne pojave („counterurbanization, urban decay, ghost cities") dok drugi samo na rešenja („smart shrinking, regrowing, rightsizing"). Neki se više fokusiraju na demografiju, a neki na ekonomiju („rightsizing, smart shrinking"), dok neki u prvi plan stavljaju društvenu komponentu opadanja („urban decay"). Većina ovih termina izrazito je negativna što svedoči o nekoj vrsti krize vere u grad. Upravo kako bi se smanjilo dalje stvaranje novih termina te poboljšala transparentnost i uniformiranost pomenutog termina, od izuzetne je važnosti jasno definisanje datih pojmova koji su ključni u razvoju daljih diskusija o budućnosti grada.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je u odnosu na anglosaksonske jezike termin „shrinking city" prikladniji jer ima jače prostorno poimanje, umanjuje pitanje razvoja kroz predgrađa, pojave koja se u Evropi vezuje uz manji broj velikih gradova kao što su Pariz ili Brisel. Termin „urban decline" koji se više bavi pitanjem predgrađa relevantniji je u većem delu evropskih gradova jer je pojava suburbanizacije ređa, pogotovo kod srednjih i manjih gradova koji dominiraju Evropom. Pitanje predgrađa predstavlja takođe manji problem u odnosu na gradove u opadanju i u Hrvatskoj, kao jednoj od postsocijalističkih zemalja, gde su predgrađa i dalje relativno nerazvijena u poređenju s anglosaksonskim državama te je u odnosu na ovaj kriterijum termin „shrinking city" prikladniji.

U Srbiji, a u skladu s tim i ostalim slovenskim zemljama, prema Antoniću i Đukić (2019a), pitanje odgovarajućeg pojma engleske ili nemačke varijante nije još pokrenuto ili rešeno. Takvom stanju doprinosi i činjenica da ne postoji šira svest o gradovima u opadanju u ovim prostorima. Slično stanje vlada i u Hrvatskoj gde takođe ne postoji univerzalno prihvaćen termin za opis ovog pojma.

Kao i u Srbiji i u Hrvatskoj se u isto vreme javni diskurs pretežito fokusira na problem opadanja broja stanovnika te ekonomske krize i kao takav zauzima najveći deo javnog diskursa. Antonić i Đukić (2019a) zaključuju da je pojava gradova u opadanju u Srbiji itekako prisutna, ali da postoji raskorak između prisutnosti urbanog opadanja srpskih gradova i nedostatka odgovarajućeg domaćeg, naučnog i stručnog okvira pomoću kojeg bi se pojava urbanog opadanja proučavala te u skladu s tim bili postavljeni kvalitetni pristupi i rešenja. Iz svega navedenog očituje se problematičan obuhvat pojma svih predloženih i postojećih termina i koncepata te prema Antoniću (2019a) trebamo pojam koji određuje i pojavu i grad u opadanju kao njegov prostorni odraz, odnosno prostorne transformacije. Pritom se kao najbolje rešenje nameće termin GRAD U OPADANJU kao najprikladniji termin za opis pojave urbanog opadanja te se ovaj rad temeljio upravo na ovim terminima.

1.2 Faze istraživanja

Osnova istraživanja sprovedenog u okviru izrade ove disertacije predstavlja proučavanje fenomena gradova u opadanju i njegove uzročno-posledične veze s kategorijama vezanim uz kvalitet života u urbanim sredinama i javnim prostorima. Ukrštanjem ova dva koncepta definisane su faze sprovođenjem kojih je izvršeno celokupno istraživanje, analizirani rezultati i doneti zaključci. Tokom izrade ovog rada, kao polazište za definisanje faza korišćena je osnovna podela prema Žugaju i saradnicima (2006), koja obuhvata sledeće faze: uočavanje problema istraživanja, ograničavanje polja istraživanja, postavljanje hipoteza, proveravanje hipoteza, pismeno oblikovanje toka istraživanja, primena rešenja te kontrola.

Ova podela se zatim prilagodila u šest istraživačkih faza ovog rada koje su:

1. Istraživanje fenomena gradova u opadanju generalno;
2. Pregled dostupne literature i dosadašnjih istraživanja s posebnim osvrtom na primeru grada Osijeka;
3. Istraživanje i analiza raznih rešenja i mera upotrebljenih za zaustavljanje procesa opadanja na primerima komparabilnih gradova uz paralelno istraživanje i analizu opštih faktora koji omogućavaju kvalitetan život u gradovima;
4. Formiranje teorijskog okvira kao alata za dokazivanje i dokumentovanje fenomena grada u opadanju na primeru grada Osijeka;
5. Definisanje teorijskog okvira s aspektima za dalje istraživanje specifičnim za grad Osijek;
6. Sprovođenje empirijskog dela istraživanja putem anketnog upitnika i ostalih planiranih vrsta istraživanja te donošenje zaključaka i preporuka mera koje treba dalje primeniti s ciljem ublažavanja fenomena opadanja grada Osijeka.

Metodologija za istraživanje fenomena gradova u opadanju temelji se na dokumentovanju procesa, s posebnim naglaskom na utvrđivanje faktora koji omogućuju njegovo zaustavljanje kao jednom od konačnih ciljeva koji je postignut upravo sprovođenjem ovih šest faza.

Prva faza je obuhvatila istraživanje fenomena gradova u opadanju u širem kontekstu, pregled dostupne literature i dosadašnjih saznanja s posebnim osvrtom na grad Osijek. Uzete su u obzir činjenice i dosadašnja istraživanja vezana uz predmetnu tematiku, ali i kvalitet života u gradovima te elementi koji tome doprinose. Temeljitom analizom u okviru ove faze proučeni su ne samo slučajevi srednjih i velikih gradova u opadanju, koji trenutno dominiraju u naučnoistraživačkim radovima, već su uloženi i posebni napori kako bi se pronašle i istražile studije i radovi koji se bave manjim gradovima u opadanju, tipičnijim za područje Evrope, ali i relevantnijim u odnosu na grad Osijek.

Druga faza obuhvatila je istraživanje i analizu postojećih rešenja i mera koje su primenjene za zaustavljanje daljeg razvoja fenomena gradova u opadanju, na primerima uporedivih gradova, uz paralelno proučavanje opštih faktora koji doprinose kvalitetu života u urbanim sredinama. U okviru ove faze analizirana su četiri grada u opadanju koja su odabrana zbog postojanja veza s obeležjima Osijeka na nekim nivoima poput istorijskog razvoja, političke istorije, regionalne lokacije ili veličine. Gradovi se nalaze u različitim, ali relevantnim državama koje uključuju Nemačku, Mađarsku, Slovačku i Republiku Češku. Analizirana istraživanja predstavljaju prikladne, vredne i retke izvore koji su korišćeni za definisanje ciljeva i mera donetih u okviru ovog rada.

Treća faza je nastavno na saznanja proizašla iz analize sprovedene u okviru prve faze, a uz prilagođavanje specifičnim lokalnim uslovima vezanim za Osijek, omogućila formiranje teorijskog okvira kao alata za analizu i dokumentovanje grada u opadanju u odnosu na grad Osijek. U okviru ove faze bila je takođe definisana i metodologija za istraživanje fenomena gradova u opadanju, primenjiva na gradove zahvaćene ovim fenomenom, slične veličine poput Osijeka, uz prilagođavanje lokalnim specifičnostima.

Nastavno na analizu sprovedenu u okviru druge i treće faze, odnosno isprepletanjem elementa istraživanja opštih faktora koji omogućavaju kvalitetan život u gradovima i elemenata koji se odnose na ublažavanje fenomena grada u opadanju i njegove revitalizacije, u četvrtoj fazi definisan je teorijski okvir s aspektima za dalje istraživanje specifičnim za Osijek. Na osnovu ove faze i definisanog okvira formiran je anketni upitnik te postavljeno empirijsko istraživanje.

U okviru pete faze sprovedeno je empirijsko istraživanje putem anketnog upitnika, dubinskih intervjua te zapisa o ličnom iskustvu doseljavanja u središte grada Osijeka. Glavni cilj je bio identifikacija i rangiranje faktora koji su doprineli kontinuiranom doseljavanju u središte grada usled velike atraktivnosti i tokom celokupnog perioda opadanja broja stanovnika na nivou Osijeka. U

periodu, uključujući sadašnjost, u kojem je grad Osijek kategorizovan kao grad u kontinuiranom opadanju, neki njegovi delovi poput središta nastavljaju biti prostorom koji privlači najviše interesa za nekretnine, doseljavanje te stoga dovode i do najviše cene stambenog kvadrata. Ova negativna nuspojava i dalje nije nepremostiva prepreka u kontinuitetu doseljavanja već samo predstavlja dodatan ograničavajući faktor za nove doseljenike.

Šesta faza uključivala je donošenje zaključaka, preporuka i mera koje treba dalje primeniti s ciljem ublažavanja fenomena opadanja grada Osijeka.

U okviru ovog poglavlja nalazi se i potpoglavlje vezano uz metodologiju zato jer je ona posebno važan deo ovog rada. Ono obuhvata definisanje metodologije za istraživanje gradova u opadanju primenjive na gradove zahvaćene ovim fenomenom srednje veličine, uz prilagođavanje lokalnim specifičnostima, a s ciljem provere i realizacije definisanih hipoteza i ciljeva.

1.3 Analiza dosadašnjih istraživanja

Gradovi imaju središnju ulogu u razvoju društva jer predstavljaju tačku kristalizacije i pokretačku snagu društvenih i kulturnih transformacija. Istraživanje literature pokazuje da na internacionalnom nivou možemo uočiti dva različita trenda u odnosu na urbani razvoj: gradove koji pokazuju trend eksponencijalnog rasta i gradove koji su u opadanju, odnosno smanjuju se. Iz navedenog možemo zaključiti da ova dva fenomena predstavljaju najvažnije transformacije gradova i urbanih sredina od početka industrijske revolucije.

Sredinom 2000-ih godina, radovi grupe „Shrinking Cities", pod vodstvom Filipa (Phillipa) Osvalta istaknuli su i popularizovali međunarodnu dimenziju ovog fenomena ilustrujući ga primerima s nekoliko kontinenata. Fenomen gradova u opadanju odavno je predmet istraživanja ponajpre u Americi gde je nekoliko ekonomskih kriza uzrokovalo opadanje velikih gradova poput Detroita, Klivlenda (Cleveland), Flinta ili Jangstauna (Youngstown) (Sugrju (Sugrue), 1996; Hajsmis (Highsmith), 2009; Rouds (Rhodes) i Ruso (Russo), 2013)). Opadanje pomenutih urbanih sredina, uveliko pogođenih deindustrijalizacijom, počelo je već pre krize nekretnina, ali su njeni efekti bili posebno intenzivni u već narušenim privrednim i društvenim kontekstima (Volf i Vihman, 2017). Ova istraživanja, iako vrlo temeljita i iscrpna, ipak se ne mogu lako preslikati na gradove srednje i manje veličine u svetu i Evropi.

U Evropi se tematika gradova u opadanju pojavila u Nemačkoj početkom 21. veka, kada su na videlo izašle dramatične posledice pada Berlinskog zida za ekonomsku i demografsku evoluciju istočnonemačkih gradova (Haneman (Hannemann), 2003; Glok i Hojzerman (Glock i Häußermann), 2004; Florentin et al., 2010). Od dostupnih ranijih istraživanja prevladavaju

istraživanja zapadnoevropskih država (Nemačka, Engleska, Francuska) dok su podaci o gradovima u opadanju istočnoevropskih zemalja, posebno onih srednje veličine, vrlo ograničeni. Komparativne studije o fenomenu kojim se ovde bavimo su izuzetno retke (Turok i Mihnenko, 2007; Volf i Vihman, 2017), najčešće se odnose na velike gradove (Mančester (Manchester), Liverpul (Liverpool) ili Lajpcig), a one koje postoje teško se mogu u većem delu preslikati na druge urbane sredine. Obiman deo korpusa literature bavi se pristupima i merama vezanim uz javnu upravu i finansiranje (Haze et al. (2016, 2021)), kofinansiranje od strane trećeg sektora i privatnog sektora, ekonomski oporavak i stvaranje novih radnih mesta, revitalizaciju središta gradova, održivu i koordiniranu javnu upravu.

U regionu se gradovima u opadanju bavio vrlo mali broj naučnika, a od najznačajnijih izdvajamo Antonića (2017, 2018a/b, 2019a/b, 2021, 2023), često u saradnji s istraživačem Đukićem (2017, 2018b, 2019a, 2019b, 2023), no treba napomenuti da su i ovi radovi novijeg datuma.

U Hrvatskoj se ovom problematikom do sada bavilo vrlo malo naučnika te stoga postoji i vrlo mali broj komparativnih studija, a neke od zanimljivijih su od Matišić i Pejnović (2015) te Mišetić i saradnika (2012). Ovi naučnici se primarno ne fokusiraju na gradove u opadanju već na neke od faktora koji ih uzrokuju ili su im posledice. Fenomen i problematika gradova u opadanju u Hrvatskoj je stoga prikazan i obrađen kroz istraživanja vezana uz razne sektorske teme kao što su istraživanja iz oblasti vitalnosti i veličine gradova (Mišetić et al., 2012; Škunca, 2015), demografskih pitanja (Šterc, 1986, 2015; Vranješ-Šoljan, 1991; Nejašmić, 2004, 2005; Šterc i Komušanec, 2011), ekonomske krize, oporavka privrede i industrijalizacije (Živaković-Kerže, 1999; Rogić, 2000; Ivić, 2007; Pejić, 2010; Veža, 2016 i Šundalić, 2018) ili domovinskog rata (Klemenčić, 1993 i Pavičić, 2009).

Analizom literature uočeno je da se fenomen gradova u opadanju manifestuje na mnogo različitih nivoa te je za potrebe ovog istraživanja analiziran čitav niz pisanih izvora iz oblasti javnog prostora (Lefevr, 1959, 1996; Hilijer, 1966; Rosi, 1982; Relf, 1976; Karter (Carter), 1977; Hilijer i Hanson, 1984; Hal (Hall), 1995; Dovi, 1999; Harvi, 2000, 2008; Gospodini, 2002), identiteta (Linč, 1960; Molotoč et al., 2000; Anholt, 2010; Bel, 2011; Kaufman i Kaliner, 2011 i Sanstrem, 2019), kvaliteta urbanog života (Linč, 1960; Venhoven (Veenhoven), 2005; Fol i Kaningem-Sabo, 2010; Bufel (Buffel) et al.; 2012, Mišetić et al., 2012; Rodžers (Rogers) et al., 2012; Haze et al., 2021) koji su identifikovani kao ključni za uspešno suzbijanje negativnih efekata gradova u opadanju (Rink et al., 2014; Palagst et al., 2017; EC JRC, 2022). Istraživanjem dvaju glavnih korpusa literature o gradovima u opadanju i značaju kvaliteta urbanog života i prostora, potvrđena je hipoteza da je za umanjenje velikog broja negativnih efekata gradova u opadanju izuzetno važno povećanje nivoa kvaliteta života u urbanim sredinama. U skladu sa strateškim dokumentima Evropske komisije

vezanim uz gradove u opadanju (EC JRC, 2022) ovo istraživanje potvrđuje izuzetnu važnost mera vezanih uz povećanje kvaliteta života u gradovima pri nastojanjima na umanjenju negativnih efekata predmetnog fenomena. Implementacija ovakvih mera posebno je efikasna kada se one temelje na aktivnom angažmanu i odlukama lokalnih građana te inicijativama koje dolaze od njih, prema principu „bottom up", a sve s ciljem povećanja kvaliteta života stanovnika.

Većinski deo literature percipira gradove u opadanju kao negativnu pojavu koja predstavlja privremeni ili potpuni zastoj u razvoju gradova, a u nekim slučajevima i njihov potpuni nestanak. Takvog je mišljenja i Macura (2019) koji smatra da će pojava predmetnog fenomena na nekim područjima Srbije rezultirati nastavkom negativnog trenda, a ne oporavkom naselja i urbanih sredina. On tvrdi da će se sposobno stanovništvo depresivnih krajeva nastaviti iseljavati u veća središta dok će se opštine i sela nastaviti smanjivati, a u određenom broju i nestajati. Nestanak populacije, funkcionalnosti i aktivnosti na jednoj strani biće dobitak na drugoj strani. Prostori i gradovi koji će prosperirati od nastavka i širenja negativnih aspekata gradova u opadanju su oni prostori koji već danas pokazuju izuzetnu snagu, a u slučaju Srbije to su urbane linije duž sve tri Morave, šira beogradska regiona, obale Save i Dunava, urbanizovani pojas Beograd–Novi Sad i prostrana jezgra Vojvodine. Macura (2019) pesimistično tvrdi da će pojava fenomena kojim se ovde bavimo neminovno imati za posledicu (uprkos pokušajima implementacije određenih mera) izumiranje nekih gradova, a u slučaju Srbije velika prostranstva po obodima države biće potpuno ispražnjena. Ovakav scenario Macura (2019) predviđa i za gradove i za područja sličnih istorijsko-regionalnih karakteristika koji će dovesti do jednog od najvećih izazova svetskih gradova u opadanju — urbano-ruralnog, teritorijalnog restrukturiranja.

Uprkos učestalijem negativnom naboju fenomena gradova u opadanju koji se tradicionalno povezuje s opadanjem razvijenih urbanih područja, najčešće u središtu grada, koncept se može analizirati i s pozitivnog stanovišta. Jedan od zagovornika ovog stanovišta je i Antonić (2018a, Antonić et al., 2023) koji fenomen gradova u opadanju analizira kao korisnu priliku u razvoju nekog naselja za implementaciju pozitivnih promena u odnosu na često rubna, ilegalna urbana područja ili kao priliku za otvaranje mikro-muzejskih gradskih četvrti kao uspešnog modela revitalizacije urbanih sredina. On tvrdi da fenomen gradova u opadanju može biti koristan u nastojanjima za povećanjem nivoa kvaliteta i unapređenjem stambenih naselja van građevinske zone te bespravno izgrađenih delova naselja. Pritom je potrebno najpre prilagoditi sam koncept, posebno u delu koji se odnosi na pojednostavljivanje uslova legalizacije, bolju integraciju aktera i povezivanje različitih prostornih nivoa, s ciljem uspostavljanja policentrične mreže te jačanja podrške „bottom-up" inicijativama usmerenim na socioekonomsku regeneraciju ilegalnih predgrađa. Nastavno na pozitivne potencijale i percepciju fenomena kojim se ovde bavimo (Antonić, 2018a) važno je

pomenuti i istraživanja Osvalta i saradnika (2006). Oni ističu da gradovi ili pojedine četvrti zahvaćene ovom pojavom mogu postati i izvrsni poligoni za eksperimentisanje s inovativnim oblicima samoodrživosti i organizacije društva. Na taj način stvoreni su preduslovi i razlozi za pokretanje niza aktivnosti koje mogu dovesti do stvaranja novih urbanih prostora, koji se mogu odlikovati održivošću, kvalitetom, inkluzivnošću i ravnopravnošću, kao ključnim težnjama savremenog društva. Ovakva i slična pozitivna promišljanja fenomena gradova u opadanju predstavljaju glavnu premisu ovog istraživačkog rada.

1.4 Ciljevi istraživanja

Primarni cilj ove doktorske disertacije je izrada metodologije daljeg istraživanja fenomena gradova u opadanju koja se bazira na dokumentovanju procesa, s posebnim naglaskom na utvrđivanju uticaja koji omogućuju zaustavljanje i/ili postizanje povoljnije situacije u odnosu na urbano opadanje. Predložena metodologija je takođe temeljena na postizanju bolje kvalitete života i urbanog prostora u središtu grada. Pri istraživanju predmetnog fenomena nije se težilo generičkom pristupu s ciljem definisanja opšteg rešenja za ublažavanje, potpunog reverzibiliteta fenomena gradova u opadanju ili rešavanju svih kriznih komponenti razvoja grada Osijeka. Pristup u ovom radu je vrlo precizan, tačno definisan i ciljan na jedan grad zahvaćen ovim fenomenom. Metodologija koja je rezultirala nakon sprovođenja istraživanja primenjiva je na gradove u opadanju srednje veličine, uz omogućavanje fleksibilnosti pristupa u smislu prilagođavanja lokalnim specifičnostima. U odnosu na indeks opštih faktora kvaliteta urbanog života (Psata et al., 2011) izdvojeni su ključni činioci koji su analizirani u okviru ovog rada, a relevantni su za povećanje kvaliteta života u urbanim sredinama. S ciljem istraživanja što većeg broja aspekata, a nikako primarno ekonomskih pokazatelja, želi se stvoriti sveobuhvatna slika stanja i promišljanja stanovnika središta grada Osijeka. U nastavku se nalazi lista faktora poređanih po važnosti, izrađena na osnovu prethodne analize kvaliteta života i prostora u gradovima:

1. Urbani sadržaji i usluge (obrazovanje, zdravstvene usluge, javne i privatne službe koje pružaju administrativne usluge, prevoz, kultura i životna sredina, prodavnice, ugostiteljski objekti i slobodno vreme);
2. Uređenje i kvalitet javnog prostora;
3. Gustina i estetika izgrađenosti urbanog prostora;
4. Društveno okruženje.

Ovi faktori korišćeni su kao kritički alat za postizanje kako primarnog tako i specifičnih ciljeva ove disertacije. Specifični ciljevi istraživanja su:

- formiranje teorijsko-konceptualnog okvira fenomena gradova u opadanju s posebnim osvrtom na grad Osijek;
- kritička analiza i evaluacija primera dobre prakse uspostavljenih u različitim gradovima kako bi se zaustavio proces urbanog opadanja;
- utvrđivanje tipologije, odnosno indeksa opštih činilaca koji omogućuju kvalitetan život u gradovima;
- utvrđivanje aspekata kvaliteta urbanog života specifičnih za grad Osijek;
- formiranje istraživačke platforme kao alata za utvrđivanje, dokazivanje i dokumentovanje fenomena urbanog opadanja na primeru Osijeka;
- definisanje i klasifikovanje činilaca koji su doprineli naseljavanju središta Osijeka;
- uspostavljanje jasnog stava prema pretnjama, ali i potencijalima fenomena grada u opadanju, s fokusom na specifičnu situaciju grada Osijeka.

1.5 Zadaci istraživanja

Definisanjem predmeta i ciljeva ovog istraživanja u prethodnim poglavljima postavljena je struktura rada, koja je nadalje specificirana definisanjem konkretnih zadataka. Oni se odnose na teorijske osnove i dosadašnja istraživanja kao i na praktični nivo poimanja relevantnih fenomena. Ovim radom definisano je šest zadataka i to su:

Zadatak 1. Prepoznavanje i analiza teorijskih i praktičnih koncepata te primera, uz uvid u aktuelni razvoj fenomena gradova u opadanju unutar savremenog arhitektonskog i urbanističkog diskursa, s posebnim osvrtom na grad Osijek.

Zadatak 2. Istraživanje i analiza raznih rešenja i mera upotrebljenih za zaustavljanje procesa gradova u opadanju na primerima komparabilnih gradova uz paralelno istraživanje i analizu opštih faktora koji omogućavaju kvalitetan život u gradovima.

Zadatak 3. Nastavno na saznanja proizašla iz analize sprovedene u okviru Zadatka 1, a uz prilagođavanje specifičnim lokalnim uslovima vezanim uz Osijek, formiran je teorijski okvir kao alat za dokumentovanje fenomena grada u opadanju. Pored toga, definisana je i metodologija za istraživanje fenomena kojim se ovde bavimo, primenjiva na tematizirane gradove srednje veličine, uz prilagođavanje lokalnim specifičnostima.

Zadatak 4. Isprepletanjem elementa analize opštih faktora koji omogućavaju kvalitetan život u gradovima i elemenata koji se odnose na zaustavljanje fenomena grada u opadanju i njegove revitalizacije, definisan je teorijski okvir s aspektima za dalje istraživanje specifičnim za grad Osijek. Na osnovu realizacije ovog zadatka i definisanog okvira formiran je anketni upitnik te postavljeno empirijsko istraživanje.

Zadatak 5. Sprovođenje empirijskog dela istraživanja putem anketnog upitnika, dubinskih intervjua te ličnog iskaza vezanog uz iskustvo života u središtu grada, zbog identifikacije i rangiranja faktora koji su doprineli naseljavanju u centar Osijeka.

Zadatak 6. Donošenje zaključaka i preporuka mera koje treba dalje primeniti s ciljem ublažavanja fenomena opadanja grada Osijeka. Preporuke i mere koje su definisane kao ključne za povećanje kvaliteta urbanog života i javnog prostora u okviru ovog rada su iz oblasti prirodnog, društvenog i izgrađenog okruženja (javnog i privatnog), a uključuju i faktore kao što su obrazovanje, demografija, saobraćaj, prevoz te kultura. Ovako široko definisana oblast koja je uzeta u obzir u odnosu na definisanje mera relevantnih za povećanje kvaliteta javnih prostora postavljena je s ciljem stvaranja što boljih, prikladnijih i preciznijih preporuka u odnosu na potrebe i nedostatke vezane uz kvalitet života u Osijeku. U okviru ovog zadatka definisana je i metodologija za istraživanje fenomena gradova u opadanju, a koja je primenjiva na gradove zahvaćene ovim fenomenom srednje veličine, uz prilagođavanje lokalnim specifičnostima.

1.6 Sistem hipoteza

Pretpostavke ovog istraživanja sistematično su predstavljene putem niza hipoteza koje proizlaze iz glavnog cilja istraživanja, a to je kreiranje metodologije za istraživanje fenomena gradova u opadanju, temeljene na dokumentovanju procesa, s posebnim naglaskom na utvrđivanje faktora koji omogućuju njegovo usporavanje ili zaustavljanje. Temeljni sistem hipoteza ovog istraživanja sastoji se od sledećih tvrdnji:

H1. Kvalitet javnog gradskog prostora direktno utiče na opšti kvalitet života u gradu.

Ova hipoteza jedna je od glavnih postavki ovog rada jer je na osnovu istraživanja literature te proučavanjem velikog broja istraživačkih radova o gradovima u opadanju i kvalitetu života u urbanim sredinama uočeno da su ove dve kategorije uzročno-posledično povezane.

H2. Fenomen gradova u opadanju predstavlja pretnju kvalitetu urbanog života, ali i potencijalnu priliku za transformaciju grada u skladu sa stvarnim, konkretnim i specifičnim potrebama stanovnika.

Ova značajna hipoteza odnosi se na često zanemarenu ili potpuno izostavljenu karakteristiku gradova u opadanju, odnosno na pozitivne aspekte i potencijale za implementaciju kreativnih i kvalitetnih elemenata u odnosu na kvalitet života u gradovima zahvaćenim fenomenom kojim se bavimo u ovom radu. Pritom je važno iskoristiti nastanak ovog momenta za sprovođenje promena i poboljšanja putem mehanizma participacije jer se tako definišu ne samo najbolja već i rešenja najbliža stvarnim potrebama preostalih stanovnika u ovim urbanim sredinama.

Kvalitet javnog, urbanog prostora u središtu grada jedan je od ključnih činilaca za zaustavljanje iseljavanja i nastavak doseljavanja stanovnika u središte grada — konkretno grada Osijeka. Zaključnom hipotezom ovog sistema postavljen je temelj za istraživanje na lokalnom nivou, usmereno na istočnoevropski grad u opadanju — grad Osijek. Na taj se način dobijaju vredni podaci o trajnoj popularnosti središta Osijeka tokom perioda kontinuiranog opadanja stanovništva šireg područja grada te pogoršanja kvaliteta javnih i otvorenih prostora. Postavljena je i premisa da je kvalitet javnih prostora imao jednu od ključnih uloga u ovoj popularnosti koja se u današnje vreme odrazila i na cenu stambenog kvadrata kao najvišu u gradu, a uprkos kojoj potražnja i dalje ne jenjava. U okviru ove tvrdnje predložene su mere pomoću kojih bi bilo moguće nastaviti dalje doseljavanje u središte grada, povećanje raznovrsnosti usluga i događanja uz pravilan menadžment kako bi se umanjile ili potpuno poništile negativne karakteristike inače povezane uz ovakve elemente i trendove urbanog središta.

1.7 Naučne metode istraživanja i metodologija

Pri definisanju i postavljanju teme ove disertacije uzeta su u obzir dva glavna pravca urbanističkih i planerskih istraživanja, kvalitet života u gradovima i javnim prostorima te analiza fenomena gradova u opadanju. Izrazita interdisciplinarnost i transdisciplinarnost ovih složenih tema omogućila je povezivanje relevantnih elemenata u novu temu koja objedinjuje pojedine elemente ovih oblasti istraživanja i na taj način stvara specifičnu metodologiju za istraživanje veze između gradova u opadanju i kvaliteta života i javnih prostora. Složenosti metodološkog okvira posvećena je posebna pažnja jer je ključna za postizanje sistema hipoteza posebno u odnosu na specifičnosti lokalne situacije jer su dosadašnja istraživanja vezana uz gradove u opadanju, ali i kvalitet javnih prostora bila pretežito sprovođena na višim, regionalnim nivoima te većim urbanim sredinama. Stoga je u odnosu na šire metodološke elemente, čijem istraživanju i sagledavanju je posvećena velika pažnja, izdvojen teorijski okvir koji je ujedno relevantan i za lokalne situacije i veličine urbanih sredina kao što je grad Osijek. Teme, njihovi faktori i aspekti, vezani uz gradove u opadanju, kvalitet života u javnim prostorima i gradovima uopšte, razmatrani su ne samo kao teorijski koncepti već i u odnosu na njihovu genezu u okviru dinamičko-istorijskih i morfoloških procesa promena koje su proučavane na nizu relevantnih primera urbanih prostora.

U odnosu na cilj istraživanja koji je određen na jednom generičkom, opštem nivou, a zatim je problem istraživanja detaljnije i jednoznačno definisan, u okviru ovog rada svi specifični elementi od kojih se sastoji svako pojedinačno istraživanje pa tako i ovo, detaljno su definisani i objašnjeni. Specifični elementi ovog projekta pomažu u identifikaciji problema istraživanja i njegovoj operacionalizaciji, odnosno omogućavaju sprovođenje u praksi i primenljivom stanju (Vukosav i

Zarevski, 2011), prikladnom za svaki pojedinačni rad. Ovo je bio jedan od ključnih pristupa pri definisanju glavne teme i podtema ovog istraživačkog rada. Prilikom istraživanja i operacionalizacije teme gradova u opadanju, kao prilike za povećanje kvaliteta života i urbanih prostora, izrađen je dodatni sistem faza na nekoliko nivoa i od strane nekoliko vrsta ciljnih grupa/aktera, u okviru tri nivoa istraživačkih aktivnosti. Prikupljeni podaci bili su temeljito analizirani te korišćeni za donošenje preporuka, konačnih zaključaka i napomena. Podaci i zaključci doneti na osnovu ovog dela metodološke analize bili su od izuzetne važnosti za definisanje mera i budućeg razvoja istraživačke teme povezanosti kvaliteta života i fenomena gradova u opadanju.

Prilikom pisanja ove disertacije te sprovođenja istraživanja korišćeni su metodološki postupci temeljeni na naučnom objašnjenju predmetnog fenomena te njegove povezanosti s elementima kvaliteta života u gradovima i javnim prostorima. Metodologija ovog istraživačkog rada podrazumevala je podelu na faze te razlikujemo šest faza. U sprovođenju ovih faza korišćene su kvalitativne i kvantitativne metode, a podaci prikupljani na tri nivoa istraživanja (anketni upitnik, dubinski intervjui i zapis o ličnom iskustvu). U odnosu na ukupne metodološke procese na nivou ovog rada možemo razlikovati prvi i drugi deo.

Prvi deo metodološkog procesa istraživanja obuhvatio je kvalitativnu metodu pregleda odnosno analize postojećih istraživanja na globalnom, regionalnom i nacionalnom nivou u odnosu na bibliografske izvore koji se na posredan i neposredan način bave temom ove disertacije. Istraživanje i analiza ovih izvora najpre je bilo usmereno na definisanje pojmova i osnovnih karakteristika te raznih vrsta tipologije u odnosu na gradove u opadanju kao i klasifikaciju faktora koji doprinose povećanju i analizi kvaliteta života u gradovima. Kako bi se postavili temelji sagledavanja i analize navedene teme rada u odnosu na istorijski razvoj fenomena gradova u opadanju, korišćene su najpre istorijske i tipološke metode. One su omogućile sistematičan pregled literature postojećeg korpusa znanja o gradovima u opadanju, javnim i urbanim prostorima, kvalitetu života u urbanim sredinama, modelima prenamene prostora, pojmovima poput identiteta gradova i prostora te ostalih relevantnih koncepata koji su izdvojeni za potrebe ovog rada i obrađeni u prva tri poglavlja. Metodom analize i komparativnom metodom omogućena je identifikacija ključnih osobina i tipološkog spektra faktora kvaliteta i elemenata gradova u opadanju te njihovog odnosa u savremenom trenutku i na lokalnom prostoru. Tokom pregleda literature, ali i u drugom delu istraživanja, u svrhu interpretacije rezultata, korišćeno je nekoliko naučnih metoda: analiza, sinteza, komparacija, a izvedeni zaključci temeljeni na induktivnim i deduktivnim metodama. Metoda analize bila je posebno značajna u sprovođenju prvog dela istraživanja jer se pomoću nje sprovela analiza određenog broja studija slučaja s ciljem sagledavanja, deskripcije i objašnjenja problematike vezane uz gradove u opadanju i povećanja kvaliteta života u njima.

Drugi deo metodološkog procesa istraživanja temeljio se na neposrednom prikupljanju podataka na terenu koristeći metode posmatranja, analize i valorizacije postojećeg stanja. Terensko istraživanje se temeljilo na prikupljanju novih podataka te sprovodilo putem kvantitativne metode anketiranja. Učesnici ankete birani su prema konceptu ove disertacije i podeljeni su u dve relevantne grupe, stanovnike središta grada te stanovnike grada koji dolaze povremeno u središte i tako su njegovi aktivni korisnici. Istraživanje je obavljeno na reprezentativnom uzorku. U ovom delu istraživanja jednu od ključnih uloga imala je i statistička metoda koja podrazumeva aktivno tumačenje prikupljenih podataka, a vezanih uz kvalitet života u gradovima, kvalitet javnih prostora te razvoj središta grada Osijeka kroz istoriju u odnosu na elemente ove problematike. U odnosu na metode statističke obrade podataka dobijenih na osnovu anketnog upitnika, istraživanje se pretežito oslanjalo na deskriptivnu statistiku (Kolesarić i Petz, 2003; Petz et al., 2012), koja se bavi opisivanjem činjenica dobijenih opažanjem ili merenjem pojava. Glavna aplikacija, odnosno računarski program za obradu podataka dobijenih putem anketnog upitnika bio je „Google Forms". Aplikacija je bila izuzetno korisna u prikupljanju, ali i analizi podataka, uz individualne obrade pojedinih prikaza rezultata pomoću programskog paketa Microsoft Office. Svi podaci su prikazani u okviru rada te poglavlja broj pet, a sama anketa u izvornom obliku nalazi se u prilogu ovog rada. U drugom delu istraživanja sprovedeno je i nekoliko intenzivnih, individualnih intervjua prema principu „deep interview" kvalitativne metode, fokusiranih na manji broj učesnika. Metodom dubinskog intervjua, kao kvalitativnom istraživačkom tehnikom, želi se dodatno istražiti i proveriti podatke dobijene putem ankete kako bi se detaljnije istražili stavovi i iskustva učesnika istraživanja vezana uz život u središtu grada. Dubinski intervjui su uključivali šest osoba različitih dobnih i stručnih profila koje su se takođe razlikovale i u odnosu na period stanovanja u središtu grada. Ovako raznolik i širok spektar ispitanika omogućio je temeljitiji uvid u sadašnje stanje središta grada, iskustva i mišljenja različitih vrsta korisnika i stanovnika. Na taj način stvoren je relevantan popis mera vezanih uz zaustavljanje negativnih efekata opadanja grada i povećanja kvaliteta života u urbanim sredinama. Ova tematika se zaključno analizirala još jednom kvalitativnom metodom — zapisom ličnog iskaza kandidatkinje ove disertacije. Ova metoda imala je za cilj dodatno proveriti dobijene podatke i informacije, sada i od strane kandidatkinje ove disertacije, ujedno i relativno nedavnog doseljenika u središte grada Osijeka. Ovaj deo prikupljanja podataka sproveden je pomoću metode istraživanja uronjavanja odnosno „immersion research" metode. Ona podrazumeva stanje duboke mentalne uključenosti u kojem pojedinac može doživeti odvajanje od svesti o svom uobičajenom fizičkom svetu i okolini te sticanje novih iskustava i doživljaja usled promena (Agraval (Agrawal) et al., 2020). Istraživanje uronjavanjem predstavlja jednostavan, ali

izuzetno autentičan koncept kojim, umesto da regrutujete novi uzorak korisnika, vi sami delujete kao korisnik, uranjajući se u korisničko iskustvo koje stvarate.

Zaključci svih ovih metoda istraživanja i analiza predstavljali su bazu za formulisanje metodologije za istraživanje fenomena gradova u opadanju, primenjive na gradove slične veličine uz prilagođavanje lokalnim specifičnostima, ali i predloga pravaca daljeg razvoja ove tematike.

1.8 Ostvareni rezultati istraživanja i njihova primenjivost

Gradovi u opadanju fenomen je koji je vrlo slabo istražen na području jugoistočne i istočne Evrope, a vrlo retko u državama bivše SFRJ. Istraživanja koja su dovodila u direktnu vezu fenomen opadanja s nivoom kvaliteta života u urbanim sredinama u našim krajevima gotovo su nepostojeća. Ova disertacija, proučavanjem obeležja gradova u opadanju na svetskom i regionalnom nivou, s posebnim naglaskom na Osijek, te povezivanjem tog pojma s kvalitetom života u javnim prostorima i gradovima uopšte, ostvarila je svoj glavni cilj — definisanje metodologije za dalje istraživanje gradova u opadanju. Predložena metodologija bazira se na dokumentovanju procesa, s posebnim naglaskom na utvrđivanju uticaja koji omogućuju usporavanje i/ili zaustavljanje daljeg razvoja procesa urbanog opadanja, temeljenog na postizanju bolje kvalitete života i urbanih prostora. Kriterijumi uzeti u obzir tokom istraživanja aspekata grada Osijeka, kao primera grada u opadanju iz regiona, uzeli su u obzir čitav niz specifičnosti vezanih uz njegov istorijski razvoj, vrednosti pejzaža, političko-upravnu strukturu, morfologiju, elemente identiteta, razne funkcije (prenamene i recikliranja prostora), participaciju, sadržaje, socio-ekonomsko i ekološko stanje. Pri čemu je takođe velika pažnja posvećena širokom spektru faktora kvaliteta života u gradskim sredinama u odnosu na pomenute elemente.

Postignuti rezultati potvrdili su postavljene hipoteze vezane uz gradove u opadanju i kvalitet života u njima. Model istraživanja, metodologija ovog rada kao i metodologija za evaluaciju gradova u odnosu na fenomen opadanja izrađena na primeru grada Osijeka, predstavljaju temelj za buduća istraživanja gradova u opadanju i dalje su primenjive na gradove srednje veličine, uz omogućavanje fleksibilnosti pristupa u smislu prilagođavanja lokalnim specifičnostima. Zaključci analize raznih elemenata, mera i strategija vezanih uz fenomen gradova u opadanju, ali i empirijskog istraživanja vezanog uz pojedinačni grad na području jugoistočne Evrope, za cilj su imali definisanje mera i osnovnih preporuka vezanih uz buduća istraživanja kako na regionalnom tako i na međunarodnom nivou, posebno u odnosu na slične gradove u okruženju. Shodno tome, ovi zaključci i rezultati predstavljaju značajan doprinos vrednovanju i stručnoj analizi grada Osijeka kako u odnosu na fenomen grada u opadanju tako i u odnosu na kvalitet života u središtu grada i kvalitet njegovih javnih prostora.

2 KLJUČNI KRITERIJUMI ŠIREG TEORIJSKOG OKVIRA ISTRAŽIVANJA I GLOBALNI GRADOVI U SAVREMENOM KONTEKSTU

2.1 Globalno stanje gradova

Gradovi su fenomeni koji se nalaze u neprekidnom stanju promena na mnogo nivoa. Promenom namene prostora, kao i funkcija, gradovi mogu napredovati i razvijati se, zajedno sa svojim stanovnicima. Period najveće promene u razvoju gradova predstavlja vreme industrijske revolucije (1760.–1840. godine[10]) upravo zato jer je to bilo vreme velikog broja inovacija i razvoja tehnologije koje je posebno obeleženo dostignućima poput izuma parnog stroja, telegrafa, fotoaparata ili bicikla te unapređenja osvetljenja i niza proizvodnih procesa. Za razliku od prethodnih perioda kada je ipak bila sačuvana ravnoteža u razvoju gradova, tokom pojave industrijske revolucije dolazi do velikog skoka u razvoju gradova. Uvođenje mašina i drugih naprednih tehnoloških procesa u proizvodnju dovelo je i do većih migracija iz sela u grad posebno usled otvaranja velikog broja fabrika te unapređenja kvaliteta života u gradovima. Ova tehnološka revolucija bila je i jedan od glavnih uzroka pojave urbanizacije u gradovima, jednog od ključnih procesa oblikovanja urbane sredine.

Urbanizacija je složen socioekonomski proces koji, prema Ujedinjenim nacijama (UN, 2019), transformiše izgrađenu okolinu s prvobitno ruralnim obeležjima u urbana naselja, pri čemu dolazi i do prostorne redistribucije stanovništva iz ruralnih u urbana područja. Ovaj fenomen uključuje promene u dominantnim zanimanjima, stilovima života, kulturi i ponašanju te tako menja demografsku i socijalnu strukturu urbanih i ruralnih područja. Urbanizacija je oblikovana prostornim i urbanističkim planiranjem, kao i javnim i privatnim ulaganjima u zgrade i infrastrukturu, a odnosi se kako na povećanje procenta stanovništva koje živi u urbanim područjima tako i na veličinu gradova (UN, 2019). Pored pomenutog koncepta potrebno je pomenuti i druge pojave kao rezultat izazova u razvoju savremenih gradova koji i u današnje vreme dominantno oblikuju i menjaju gradove, a to su suburbanizacija i globalizacija.

Suburbanizacija (Harris, 2015) je globalni fenomen koji se odnosi na naseljenost niske gustine urbanih rubova, odnosno rubnog urbanog tkiva. Ovaj fenomen je uzrokovan urbanizacijom, poboljšanim prevozom, decentralizacijom poslova, javnim politikama te sklonošću za životom u predgrađu. Prema Harrisu, suburbanizacija je nužna zato jer između ostalog utiče na smanjivanje troškova stanovanja što predstavlja jednu od njenih ključnih prednosti, ali u isto vreme

[10] "Industrial History of European Countries", European Route of Industrial Heritage, Council of Europe (izvor: https://www.erih.net/how-it-started/industrial-history-of-european-countries , pristupljeno 7.4.2026.).

podrazumeva i neke negativne elemente kao što su često stvaranje velikih javnih i privatnih troškova, smanjenje poljoprivrednih površina ili narušavanje ekosistema.

Kada govorimo o ključnim fenomenima koji utiču na razvoj gradova, neizostavno je pomenuti i globalizaciju[11] koja je postala učestali termin savremenog narativa raznih domena, upravo zbog svoje izrazite širine značenja, uticaja i multidisciplinarnosti. U svojoj srži ona označava povećanje trgovine širom sveta, posebno velikih kompanija koje proizvode i trguju robom u raznim zemljama te dovodi do stvaranja situacije u kojoj dostupna dobra i usluge, ili društveni i kulturni uticaji, postupno postaju slični u svim delovima sveta. Prema Bejhan (Beyhan, 2019) mnogi se gradovi danas značajno menjaju pod uticajem globalizacije. Najznačajniji uticaj ovog fenomena na gradove je da u nekim slučajevima gradovi postaju vladari zemalja (Bejhan, 2019), nosioci razvoja, političkih procesa i finansijske moći. Ona utiče na čitav niz prostornih, ekonomskih i društvenih obrazaca koji dalje posledično utiču na gradove, ali pri tome ne rezultiraju istim prostornim konceptima. Drugim rečima, uprkos tome što je globalizacija internacionalni fenomen, ona se može različito manifestovati u različitim prostornim i urbanim sredinama te se individualnost lokalnih mesta i dalje može očuvati, a na taj način doprineti kvalitetu života i pojedinih prostora.

Urbanizacija, suburbanizacija i globalizacija najdominantniji su procesi koji unose promene u urbane sredine, ali nisu i jedini. Osim njih postoji niz drugih od kojih izdvajamo kontra-urbanizaciju i reurbanizaciju ili urbanu regeneraciju kao neke od značajnijih, posebno u odnosu na fenomen gradova u opadanju. Kontra-urbanizacija ili „counter urbanisation"[12] posebno je značajna pojava za razvoj urbanih sredina jer podrazumeva kretanje stanovništva i ekonomskih aktivnosti u smeru iz urbanih područja, a do koje dolazi usled povećane mobilnosti i unapređenja komunikacije, porasta prihoda, promene u sistemu domaćinstava, promeni tehnologije ili rastu uslužnog sektora Mičel (Mitchell, 2004). Prema Mičelu iako terminološki prilično višeznačna i široka, u konačnici se odnosi na preraspodelu stanovništva unutar sistema naselja odnosno depopulaciju urbanih središta. Reurbanizacija ili urbana regeneracija, prema definiciji organizacije UN Habitat[13], vraća nedovoljno iskorišćena dobra ponovo u upotrebu i opticaj te redistribuira mogućnosti povećavajući urbani prosperitet i kvalitet života. Inicijative urbane regeneracije su složene, dugotrajne i nose rizik gentrifikacije[14] privatnog prostora ili privatizacije javnog. Urbana regeneracija nastoji na

[11] Termin se koristi prema značenju Cambridge dictionary
(izvor: https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/globalization, pristupljeno 28.4.2026.).
[12] Termin se koristi prema značenju Oxford reference
(izvor: https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803095643969, pristupljeno 27.4.2026.).
[13] Definicija pojma urbane regeneracije prema definiciji UN Habitat
(izvor: https://unhabitat.org/topic/urban-regeneration, pristupljeno 27.4.2026.).
[14] Termin gentrifikacija koristi se u smislu unapređenja i poboljšanja zapuštenih prostora i objekata, obično u središtu grada, uključujući često raseljavanje stanara s niskim statusom te naseljavanje grupama s višim prihodima i često promenu poseda iz najma u vlasništvo

sprovođenju aktivnosti koje podrazumevaju uključenost lokalnog stanovništva, promovisanje lokalnog privrednog razvoja, pri čemu je javni prostor ključni element intervencija, a gradovi doprinose smanjenju emisije staklenih gasova te doprinose pozitivnom uticaju na prirodnu okolinu. Dodatne pozitivne strane pojma regeneracije su očuvanje i valorizacija istorijske i kulturne baštine kao nekih od ključnih elemenata za povećanje kvaliteta života u gradovima kao i jačanja identiteta urbanih sredina.

Pored svih navedenih ključnih procesa koji u današnje vreme utiču na oblikovanje i promene u savremenim gradovima izuzetno je značajna i pojava fenomena gradova u opadanju[15], kojoj je u nastavku rada posvećeno i jedno zasebno poglavlje.

Kao posledica niza pomenutih procesa i izazova koji utiču na razvoj savremenih gradova u današnje vreme primećujemo i pojavu novih oblika gradova koji nisu zabeleženi u prethodnoj istoriji, kao što su „megagradovi" ili „pametni gradovi". Danas većina Evropljana živi u urbanim područjima i prema usklađenoj definiciji Eurostata i OECD-a[16], urbana područja, definisana kao gradovi, mesta i predgrađa, predstavljaju dom za 72% stanovništva EU-a. Od toga 41% živi u gradovima, a 31% u naseljima i predgrađima, pri čemu koncept meg aurbanih naselja raste i postaje sve zastupljeniji (Nabjelek, 2016). Prema statističkom izveštaju UNDESA-e iz 2023., svetska populacija dostigla je 8 milijardi u novembru 2022. godine, pri čemu više od polovine (55%) živi u urbanim područjima, a predviđa se da će brojka porasti na 70% do 2050. godine. Revidirano izveštaj UN-a „World Urbanization Prospects 2018" potvrdilo je da gotovo polovina svetskih urbanih stanovnika živi u naseljima s manje od 500.000 stanovnika, dok otprilike svaki osmi živi u 33 megagrada s više od 10 miliona stanovnika. Ova preraspodela stanovništva uzrokovaće velike promene i na povezanim područjima kao što su energetika, zbrinjavanje otpada ili uticaj na životnu sredinu. Jedno od glavnih pitanja u vezi s povećanom urbanizacijom jeste da gradovi troše 60-80% primarne energije i prirodnih resursa, dok proizvode 50% globalnog otpada i 75% emisija staklenih gasova (Camaren i Swilling, 2012). Stoga je posebno važno da urbani prostori, kao i sama arhitektura, imaju niz pozitivnih, poželjnih i efikasnih funkcija i namena, koje se nadopunjuju, isprepliću i tvore višenamensku mrežu različitih javnih prostora, obeležje tradicionalno poželjno i u slučaju kvalitetne arhitektonsko-urbanističke sredine.

(izvor: https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199683581.001.0001/acref-9780199683581-e-919#:~:text=The%20upgrading%20of%20decaying%2C%20normally,private%20rental%20to%20home%20ownership., pristupljeno 29.4.2026.).

[15] Termin gradovi u opadanju koristi se prema definiciji Shrinking Cities International Research Network (SCiRN), (EC, 2012b) (izvor: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126011 , pristupljeno 28.4.2026.).

[16] Definicija urbanih područja (izvor: https://ec.europa.eu/regional_policy/home_en, pristupljeno 27.4.2026.).

Većina savremenih gradova danas se najčešće oslanja na veliku upotrebu računarskih, pametnih IT sistema, a one koji najviše na tome rade nazivamo „pametnim" gradovima. „Pametan" grad[17] je mesto gde tradicionalne informacijske (IT) mreže i usluge postaju efikasnije uz korišćenje digitalnih rešenja za dobrobit njegovih stanovnika i poslovanja. „Pametan grad" nadilazi korišćenje digitalnih tehnologija za bolje korišćenje resursa i manje emisije. To znači pametnije gradske saobraćajne mreže, unapređeno snabdevanje vodom i postrojenja za odlaganje otpada te efikasnije načine osvetljavanja i grejanja zgrada, a pri tome svi ovi elementi pozitivno utiču na kvalitet javnog prostora i života ljudi u urbanim sredinama.

Veličina ili tehnološka naprednost gradova ne garantuje nužno i njihovu vitalnost ili vitalnost svih njihovih delova. Većina gradova danas sastoji se od starijeg jezgra grada i novijih delova. Stariji delovi grada često su rezervoari baštine s istorijskim obeležjima, ali ponekad i prazna središta bez kvalitetnih aktivnosti i vitalnih sadržaja. Prema Mišetić i saradnicima (2012) u ovakvim situacijama možemo prepoznati obavezu promišljenog planiranja i razvijanja onih elemenata koje i sami kao savremenici, u gradu stvaramo. Oni tvrde da grad ima onoliko smisla koliko je „živ" i koliko može i hoće da podstiče život. Koncept vitalnog grada srećemo kroz različite projekte evropskih urbanih politika, ali i u stručnom diskursu, najčešće u okviru pojma (re)vitalizacije, kojim se nastoji gradskim strukturama vratiti (izgubljena) vitalnost. Na tom tragu, iz reči koja označuje proces apostrofiramo koren da bismo označili poželjno stanje — cilj kojemu teži uspešna transformacija grada. Biti „vitalan" za grad ne znači samo stvaranje delotvornog odnosa prema prošlome i stalnu obnovu onoga što smo nasledili iz prošlih perioda (Mišetić et al., 2012), već i sposobnost grada za organizovanjem života u sadašnjosti, kao pretpostavke uspešnog razvoja i transformacije na bolje. Te dve suprotnosti koje koegzistiraju ujedinjene u pojmu grada, od kojih se jedna brine o starome, a druga o novome odnose se na fizičku i socijalnu strukturu. One uključuju živu zajednicu, način i kvalitet života, ideje i vrednosti, socijalni identitet, tradiciju i spoljne (danas globalne) uticaje. Upravo ove karakteristike daju poseban značaj fenomenu vitalnosti gradova kao jednom od ključnih elemenata razvoja gradova danas jer u sebi objedinjava koncepte kao što su zajednica, kvalitet života i urbana sredina, te je stoga i od ključne važnosti pri povećanju kvaliteta javnih, urbanih prostora pomoću kojih se može značajno doprineti smanjenju negativnih efekata gradova u opadanju. Jedan od ciljeva urbane transformacije gradova zahvaćenih predmetnim fenomenom je i stvaranje vitalnog grada koji omogućuje kvalitetan život u optimalnim javnim prostorima u sadašnjosti, uz posedovanje sposobnosti revitalizacije strukture nasledene iz prošlosti, što je

[17] Termin pametni gradovi ili u originalu „smart cities" u ovom radu se koristi u smislu definicije EU (izvor: https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/smart-cities-and-communities, pristupljeno 27.4.2026.).

posebno relevantno u odnosu na slučaj grada Osijeka. Vitalan grad[18] u doslovnom značenju reči označava urbanu sredinu punu života, životne snage, otpornu i životvornu. On predstavlja suprotnost gradovima u opadanju te stoga kvalitetan i sveobuhvatan cilj budućeg stanja, s posebnim naglaskom na njegovo obeležje otpornosti koja daje dodatnu vrednost konceptu vitalnog grada u odnosu na buduće urbane izazove i promene. Urbana vitalnost složen je koncept koji u sebi objedinjava elemente iz oblasti privrede, zajednice te privlačne snage za razvoj novih i pozitivnih elemenata. Novija istraživanja predlažu koncept trougla vitalnosti kao najpouzdanijeg i najsveobuhvatnijeg pristupa za procenu urbane vitalnosti.

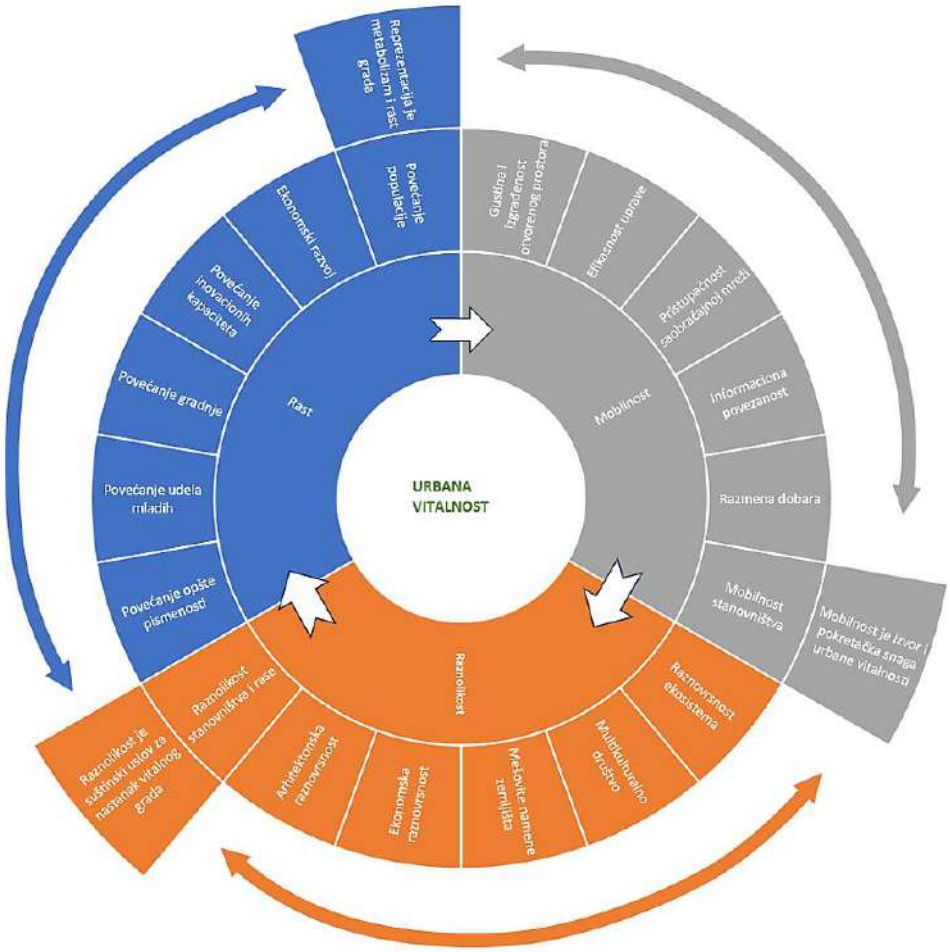

Slika 2-1: Trinom urbane vitalnosti

Iz slike 2-1 jasno se može uočiti veliki broj elemenata koji doprinose vitalnosti pojedine urbane sredine, a grupisani su u tri kategorije: rast (broj stanovnika, privrednog razvoja, inovacija, izgrađenosti, udela mladih u broju stanovnika i građanske upućenosti odnosno „pismenosti");

[18] Pojam vitalnost gradova u ovom radu koristi se u odnosu na definiciju: vitalan (lat. vitalis: životan); koji je pun života, životne snage; živahan, životan (vitalan starac, vitalna civilizacija), Hrvatska enciklopedija, onlajn izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (izvor: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=64886, pristupljeno 27.4.2026.).

mobilnost (stanovnika, vladajućih nivoa, saobraćajna, pristupačnost komunikacijskih mreža, zamene resursa, gustine otvorenih, javnih prostora) i raznovrsnost (stanovnika i rasne ili nacionalne pripadnosti, arhitektonska, multikulturalnog društva, namene zemljišta, ekonomske diversifikacije i ekosistema). Ove elemente nalazimo i u evaluaciji kvaliteta urbanih prostora. U okviru ovog rada posebno će se istražiti značaj faktora kao što su rast/pad broja stanovnika i participacije uključujući volontiranje, diversifikacija urbanih sadržaja i usluga, kvalitet i raznovrsnost javnih prostora, uključujući životnu sredinu i saobraćaj, multikulturalnost zajednice i njenog identiteta, posebno u odnosu na arhitektonsko nasleđe, te razvoj i kvalitet izgrađenosti gradova.

Kako bi gradovi budućnosti, uključujući megagradove i one u opadanju, bili vitalniji, kvalitetniji i prilagođeniji čoveku, potrebno je njihovo promišljeno i strateško planiranje. To podrazumeva sprovođenje postojećih te razvoj novih strategija i akcionih planova kojima se nastoje ublažiti negativni efekti savremenih urbanih procesa na razvoj gradova i kvalitet života stanovnika. Pri tome neizostavno je stvoriti što produktivniji odnos i prema nasleđu uz optimalnu organizaciju života u sadašnjosti i na taj način ostvariti dodatne pretpostavke uspešnog i kvalitetnog budućeg razvoja te kontinuiranih transformacija gradova i prostora.

2.2 Kvalitet života u gradovima

Poboljšanje kvaliteta života u gradovima u opadanju osnovna je ideja vodilja pri sprovođenju ovog istraživanja. U tom kontekstu, arhitektura i urbani prostor ne posmatraju se kao cilj sam po sebi, već kao sredstvo unapređenja svakodnevnog življenja. Kada je u pitanju arhitektura grada prema Dinuloviću (2014) ključno pitanje nije isključivo oblikovanje prostornih granica ili samog prostora, već bi temeljna preokupacija arhitekture trebala biti sam ljudski život pri čemu arhitekturu možemo posmatrati kao humanu paradigmu društva i kulture. Ljudski život može se prema tome smatrati najmerljivijim faktorom kvaliteta života u merilima urbane sredine. Time se fokus prebacuje na ulogu pojedinca i njegovu participaciju, a u arhitekturi se propagira da svu energiju treba usmeriti na izgradnju sveta koji će ljudski život učiniti vrednijim, a stoga i kvalitetnijim. Iz velikog broja studija i istraživanja s tematikom kvaliteta ljudskog života u okviru ove disertacije izdvojeni su najrelevantniji u odnosu na čoveka kao središnju os urbane sredine, a to su javni prostori i javne zgrade, društveno i prirodno okruženje, sva tri s uporištem u multidimenzionalnoj kategorizaciji procene kvaliteta života (Psata et al., 2011). Ovi kriterijumi izdvojeni su kao ključni i zato jer je upravo pomoću njih ostvaren i direktan uticaj na svakodnevni kvalitet života ljudi. Oni također omogućuju i povećanje vitalnosti gradova podsticanjem ljudi da provode što više vremena u međusobnoj i kvalitetnoj interakciji, u javnim, urbanim sredinama. Pri tome velika je i individualna

odgovornost, kao i pravo na sopstveni pogled na svet, vraćanje poverenja, ponovno osvajanje prostora i prepoznavanje našeg kontinuiteta.

Tokom 21. veka sve je izraženija spoznaja da gradovi prolaze kroz različite procese i probleme koji negativno utiču na kvalitet urbanog života, uključujući rast društvenih nejednakosti, porast kriminala, pogoršanje stanja životne sredine te saobraćajne zagušenosti. Posledično, kvalitet života u gradovima postaje središnji element rasprava o održivom i inkluzivnom urbanom razvoju. Gradovima se pridaje sve veća važnost usled spoznaje da vitalni gradovi imaju važnu ulogu u životu i sreći ljudi. Što su gradovi manje vitalni, kao što su to najčešće gradovi u opadanju, to je kvalitet života u njima manji (Osvalt et al., 2006).

Prema Evropskoj urbanoj povelji („European Urban Charter") iz 1992. godine, idealan grad je onaj koji uspeva da pomiri različite sektore i aktivnosti u njemu kao što su saobraćaj, rad i slobodno vreme, onaj koji štiti građanska prava, osigurava najbolje moguće životne uslove, odražava i odgovara stilovima života i stavovima svojih stanovnika. Grad u kojem se u potpunosti vodi računa o svima onima koji ga koriste, rade ili trguju, koji ga posećuju, koji traže zabavu, kulturu, informacije, znanje ili koji tamo studiraju. Ovakav idealan grad nemoguće je pronaći u stvarnosti, ali on postaje cilj i težnja svih gradova koji žele poboljšati kvalitet života u svojim sredinama. Koncept idealnog grada menjao se kroz istoriju, ali je uvek odražavao temeljne društvene, političke i moralne vrednosti svojeg vremena. Već Platon u dijalozima Timaj i Kritija opisuje Atlantidu kao harmonično uređen grad-državu utemeljenu na racionalnom poretku i vrlinama građana (Kostof, 1991). U antičkoj Grčkoj Hipodam iz Mileta razvio je prvi racionalni urbanistički plan s mrežastim ulicama, čime je uticao na kasnije pojmove prostorne organizacije i reda (Mamford (Mumford), 1988). U renesansi, Filareteov projekt Sforzinde idealizira simetriju, geometriju i središnjost kao izraze humanističkog sklada (Benevolo, 1967), dok je Palmanova u 16. veku redak primer realizovane idealne vizije, čija zvezdasta forma simbolizuje savršenstvo i kontrolu (Rajkvrt (Rykwert), 1976). U 20. veku Le Korbizjeov (Le Corbusier) „*Ville Radieuse"* reinterpretira ideju idealnog grada kroz funkcionalizam i socijalni racionalizam, predlažući higijenski i tehnološki optimizovan urbani prostor (Le Corbusier, 1967). Svi ovi primeri pokazuju da idealan grad nije samo arhitektonski plan, već i odraz težnji društva prema savršenstvu, redu i harmoniji te stoga možemo zaključiti da iako su se oblici i principi idealnih gradova menjali kroz istoriju, oni su uvek služili kao ogledalo kulturnih i društvenih težnji prema redu, harmoniji i savršenstvu.

Opšti koncept kvaliteta života u gradovima iscrpno je obrađen u literaturi ponajpre zato jer se bavi samom srži ljudskog života i potragom za svakodnevnom srećom. Proučavanjem pisanih izvora dolazimo do zaključka da se različiti pristupi ovom konceptu mogu pronaći ne samo u radovima različitih disciplina (zdravstvene nauke, društvene nauke ili planiranje grada), već i u kontekstu

istog naučnog područja (Diner i Su, 1997; Verlet i Devos, 2009). Naučni interes za istraživanjima kvaliteta života deo je naučno-istraživačkog diskursa već dugo vremena pri čemu jednu od važnijih tačaka u njegovom razvoju predstavlja 1974. godina kada je osnovan časopis Istraživanje socijalnih indikatora („Social Indicators Research"). Ovaj međunarodno-interdisciplinarni časopis za merenje kvaliteta života u međuvremenu je postao vodeći časopis o proučavanju svih aspekata kvaliteta života. Istraživanja ovog časopisa obuhvataju razne discipline, iako je osnovno područje interesa zdravstvo. Kako se kvalitet života odnosi na različite kategorije i ulazi u područja različitih struka, istraživanja o kvalitetu života su takođe vrlo širokog raspona što dovodi do neslaganja o definicijama i pristupima konceptu kvaliteta života (Šalok (Schalock) et al., 2002; Verdugo et al., 2005).

Pri istraživanju ove teme nailazimo na brojne naučnike koji su izradili individualne i preferencijalne liste faktora, definisali domene i koncepte te postavili okvire za istraživanje i pojašnjenje kvaliteta života. Ovakvo mnoštvo definicija i kategorizacija ukazuje na to da je proučavanje kvaliteta života naučno, ali u isto vreme i subjektivno, odnosno ponderisano iskustvom pojedinca (zadovoljstvom), objektivno (vezano uz finansijski status ili zaposlenje) te višedimenzionalno (Kujken (Kuyken) et al., 1995). Kategorizacije faktora su izrazito raznolike, mogu biti subjektivne ili objektivne, a u većini slučajeva grupišu se u ključne koncepte kao što su ekonomsko, društveno i prirodno okruženje, javni prostori/zgrade, kultura, demografija, izgrađeno okruženje, obrazovanje, demokratske institucije, saobraćaj i prevoz.

Ukoliko zadovoljstvo kvalitetom života posmatramo kao realizaciju talenta i potencijala, te mogućnost da maksimalno iskoristimo svoje potencijale (Montgomeri (Montgomery), 2013), tada nam stanje našeg urbanog prostora postaje izuzetno važno kao i njegova karakteristika da nam pruža podršku na našem putu ka samorealizaciji. Nastojanja za razvojem razumevanja prostorne strukture koja su integrisana s ljudskim funkcionisanjem datiraju još iz doba antike. Prema Montgomeriju (2013), ekonomski status, koji se tradicionalno posmatra kao glavni pokretač zadovoljstva životom, zadržava značaj u manje razvijenim sredinama, ali nije odlučujući činilac. Empirijska istraživanja pokazuju da najprosperitetniji gradovi i zemlje u svetu ne ostvaruju uvek najviše nivoe subjektivnog zadovoljstva i kvaliteta života. Stoga možemo zaključiti da su obrazovanje, radni odnos, lokacija i društvene veze zapravo neki od najvažnijih činilaca u postizanju zadovoljstva u životu pojedinca. Ipak zadovoljstvo kvalitetom života nije zasebna kategorija i ona je uvek neodvojiva od naše percepcije zdravlja (kako fizičkog tako i mentalnog) jer je povezana s osećajem da vodimo pozitivan i smislen život (Montgomeri, 2013). Kvalitet života je stoga neizbežno višedimenzionalan, ali i neodvojivo vezan uz kontekst/urbanu lokaciju (Rodžers et al., 2012), a dodali bismo i neizbežno subjektivan.

Prema Evropskoj komisiji (EC, 2010a/b) urbane sredine direktno utiču na živote miliona evropskih građana, ali upravo zbog ove činjenice gradske sredine imaju i značajan uticaj na šire okruženje i životnu sredinu. Evropski gradovi trebaju više nego ikad biti održivi jer na taj način doprinose i postizanju održivosti na nivou životne sredine, kako nacionalne tako i prekogranične.

Evropska unija — prvenstveno kroz dokumente Evropske komisije i Saveta EU — usvojila je niz strateških i programskih akata koji se odnose na uslove života i kvalitet života u gradovima. Među ključnim dokumentima izdvajaju se: *Thematic Strategy on the Urban Environment* (EC, 2006a), *Cities and the Lisbon Agenda: Assessing the Performance of Cities* (EC, 2006b), *The New Leipzig Charter — The Transformative Power of Cities for the Common Good* (EC, 2020), *The revised EU Strategy for Sustainable Development (EC, 2016)*, *Working together for growth and jobs — A new start for the Lisbon Strategy* (EC, 2005), kao i *The European Green Deal* (EC, 2019).

Prioriteti u okviru ovih strategija su specifični na nivou pojedinačnih dokumenata, ali kategorije na koje se odnose najčešće su iste ili slične. Četiri ključne kategorije koje ovde donosimo nastale su u okviru dokumenta Evropske komisije *Učinimo naše gradove privlačnim i održivim* (EC, 2010b) i najčešće su kategorije u literaturi koja se bavi ovom tematikom. To su:

- Čistoća i zdravlje: pitka voda, prečišćavanje otpadnih voda, čist vazduh i pravilno odlaganje otpada kao osnovni elementi visoke kvalitete života u evropskim gradovima.
- Zelen i ugodan habitat: zelene površine, mirne ulice i rekreacijski parkovi važni su za opuštanje, zdravlje i sport, posmatranje prirode i društvene aktivnosti. Neizgrađeni prostori i zeleni parkovi važni su elementi za promovisanje kvaliteta života u urbanim sredinama. Ova kategorija uključuje i bioraznovrsnost, poštovanje urbane baštine te održivo korišćenje zemljišta.
- Efikasni i održivi gradovi: efikasno funkcionisanje gradova uz smanjenje korišćenja prirodnih resursa s ciljem postizanja održivog kvaliteta života za evropske građane sada i u budućnosti. U ovu kategoriju može se ubrojiti i plansko bavljenje prenamenom takozvanog „brownfield" zemljišta jer može biti od vitalne važnosti za uspešnu praksu urbanog planiranja, održivost zelenih površina, a stoga i za postizanje kvalitetnije urbane sredine (Nemet (Nemeth) i Holander, 2016).
- Dobro i demokratski upravljane gradske uprave: gradovi za koje se može reći da ih odlikuje dobro upravljanje i demokratičnost uključuju svoje građane u donošenje odluka što dovodi do boljeg planiranja za budućnost i pomoći u osiguravanju održivosti urbanih sistema. Participativno urbano planiranje uključuje građane kao subjekte u donošenje odluka uz jak uticaj urbanističkog planiranja, pomaže u osiguravanju održivog privrednog razvoja i igra ključnu ulogu u pružanju dobro planiranih gradova. Ovo učešće u radu i donošenju

upravnih odluka dodatno je potvrđeno i učinjeno zakonskom obavezom stupanjem na snagu Arhuske konvencije (RH, 2006) na nivou Evropske unije, o pristupu informacijama, učešću javnosti u donošenju odluka o životnoj sredini i pristupu pravosuđu, te jemči pravo građana na učešće i u procesima urbanog planiranja. Neke države članice, poput Nemačke, obavezuju gradove da u urbanističko planiranje uključe sve aktere, a na nivou Evropske unije pokrenut je projekat „eParticipation" 2006. godine koji se tokom godina počeo koristiti za razne namene pa tako i za uključivanje građana u urbano planiranje. Pri tome internet predstavlja glavni alat koji omogućuje uključivanje velikog broja građana u oblasti gotovo svih strategija.

Grad kao najveća čovekova tvorevina ujedno je i najsloženija kompozicija oblika i funkcija, a njegova vizuelna percepcija ili percepcija pojedinih elemenata može biti objektivna ili izuzetno subjektivna. Romis (Romice) i saradnici (2017) posmatraju gradove kao prve i najvažnije izvore bihevioralnih i iskustvenih prilika, koje druga okruženja ne mogu ponuditi. Oni tvrde da se celokupnost iskustva nekog grada ne može postići ukoliko se grad ne sagleda u odnosu na tri ključna nivoa: velegradski, nivo susedstva i pešački nivo. Na velegradskom nivou, kvalitet života urbanog stanovništva povezan je s načinom na koji su usluge i sadržaji raspoređeni, te s infrastrukturom. U odnosu na kvalitet života, optimalna distribucija treba biti inkluzivna i pristupačna, osiguravajući pristup svakodnevnim, životnim, ljudskim potrebama relativno lako i na što održiviji način. Na nivou susedstva, donošenje odluka o urbanom dizajnu te njihova realizacija nailaze na izazov postizanja ravnoteže između onoga što zahteva struka i profesionalci te onoga što zahtevaju stanovnici gradskih četvrti, pojedinačno i kolektivno. Kvalitet života na ovom nivou uveliko zavisi od mogućnosti ljudi da dožive osećaj pripadnosti, bezbednosti i kontakta s drugima kao značajnih elemenata lične sreće te je realizacija elemenata upravo ovog nivoa od izuzetne važnosti. Na nivou pešaka, prema Romisu i saradnicima (2017) kvalitet života blisko je povezan s našom sposobnošću da doprinesemo i učestvujemo u određivanju identiteta, karaktera i funkcionalnosti mesta koja koristimo. Za ovaj nivo važan je osećaj lične kontrole i učešća u njihovoj izradi, korišćenju i prilagodbi, a ne samo biti pasivnim korisnikom odluka i posledica koje su struka i vlast donele. Urbani dizajn ova tri glavna nivoa urbane forme bio je ključan i za formulaciju anketnih pitanja ovog istraživanja kako bi se postigla što potpunija slika i uvid u stanje grada u odnosu na participaciju.

Osim ove podele kvalitet života može se posmatrati i na individualnom nivou te na nivou grada. Kada govorimo o individualnom nivou u Drugom evropskom istraživanju kvaliteta života (EC, 2010c) definisane su standardizovane kategorije.

U ovom istraživanju sprovedenom od strane Evropske unije naglašava se potreba za usvajanjem efikasnih strategija za jačanje važnih pitanja vezanih uz kvalitet života, kao što je dobro zdravlje. Naglasak je stavljen na potrebu za intervencijama usmerenim na poboljšanje emocionalne dobrobiti ljudi i smanjenje ekonomske ranjivosti, a emocionalna dobrobit je više naglašena za važnost dobrobiti pojedinca nego ekonomska.

Tabela 2-1: Faktori koji utiču na kvalitet života pojedinca

	Životno područje	**Relativni aspekti**
1.	Finansijsko stanje	Prihodi Materijalno blagostanje/stil života uskraćivanje Zapošljavanje
2.	Zdravlje	Zdravstveno stanje/invaliditet Socijalna podrška
3.	Radni status	Zaposlenost Nezaposlenost Odlazak u penziju
4.	Obrazovanje	Stepen obrazovanja
5	Bračni status	Brak Razvod Udovištvo
6.	Praktična/moralna podrška	Porodica Prijatelji Institucije
7.	Javne usluge	Kvaliteta usluga

Drugo evropsko istraživanje kvaliteta života naglašava usmerenost na poboljšanje životnih uslova najugroženijih, a ne na podizanje prosečnog životnog standarda, što ne znači da je ekonomski aspekt nevažan ili zanemariv. Prema navedenom izveštaju (EC, 2010c) on je posebno bitan za siromašnije zemlje, posebno u periodu ekonomske krize, kategoriju u koju se može ubrojiti i Republika Hrvatska, a takođe i grad Osijek.

Tabela 2-2: Indeks opštih faktora kvaliteta urbanog života

Ekonomsko okruženje Mogućnosti zaposlenja, struktura zaposlenosti, prosečni dohodak i raspodela, životni troškovi itd.	**Društveno okruženje** Kriminal, društvene nejednakosti, društvena isključenost, mreže i infrastrukture.
Prirodno okruženje Kvalitet vazduha, vodni resursi, upravljanje otpadom, prigradski prirod, životna sredina, dostupnost područja od značajnih prirodnih lepota, vreme i klima.	**Javni prostori — javne zgrade** Površina, kvalitet, stanje i održavanje, pristupačnost, posećenost i drugo.

Kultura — Slobodno vreme Kulturni resursi, turizam, rekreacijska područja, aktivnosti u slobodno vreme, zabava, kulturni život.	**Demografski podaci** Bračni i porodični status odraslih osoba, stepen obrazovanja.
Izgrađeno okruženje Gustina izgrađenosti, uslovi stanovanja, javne monumentalne građevine, gradske i prigradske zelene površine, ukupna površina i stopa po stanovniku, stanje, raspodela, pristupačnost i drugo.	**Obrazovanje** Obrazovne jedinice, kvaliteta i održavanje, stepen obrazovanja, postojanje privatnih škola i drugo.
Demokratske institucije Demokratski režim, izbor lokalnih upravnih tela, procenat izlaska na glasanje i drugo.	**Saobraćaj i prevoz** Stanje u saobraćaju, parking mesta, efikasnost javnog prevoza i nivo usluge prevoza, dostupnost drugih područja putem javnog prevoza.

Pored direktnog uticaja na nivo sreće i zadovoljstva kod stanovnika pojedinog grada, Hal (1995) smatra da visok kvalitet urbane sredine i ukupnog kvaliteta urbanog života može podstaći razvoj kroz privlačenje radne snage i kompanija, povećavajući konkurentnost gradova u opštem modernom, privrednom scenariju. Upravo zbog ove karakteristike kvaliteta života u gradovima važno je istražiti i predložiti poboljšanja za grad Osijek jer u njemu prema dosadašnjim istraživanjima najveći prioritet zauzima poboljšanje privrednog razvoja i stvaranje novih radnih mesta, čiji trenutni deficit predstavlja jedan od glavnih razloga napuštanja grada i njegove depopulacije.

Bez obzira na privredni razvoj kao glavni prioritet, važno je pri sprovođenju istraživanja o kvalitetu života u gradu uzeti u obzir da ekonomski pokazatelji ne nadmašuju sve druge kriterijume za ocenu blagostanja. U slučajevima kada se zauzme ovako restriktivan pristup, rezultati istraživanja su često neadekvatni u definisanju stvarnih potreba, preferencija i prioriteta građana (Verlet i Devos, 2009). Upravo iz tog razloga u ovom istraživanju se težilo istražiti što više aspekata, a nikako samo ekonomske faktore te na taj način dobiti što sveobuhvatniju sliku stanja i promišljanja stanovnika središta grada Osijeka.

Istraživanje kvaliteta života u svetskim gradovima nije nikako pretežito naučna tematika koja se sagledava isključivo u odnosu na naučne i političke kategorije (zakone, strategije ili akcione planove). Ova tematika neodvojiva je od svakodnevnog života svih ljudi te je interes za nju upravo zato izrazito visok, a razna istraživanja sprovode gotovo svakodnevno.

Kompanija Mercer je poznata američka konsultantska kompanija koja se bavi analizama ljudskih resursa i privrednim razvojem i koja redovno sprovodi i objavljuje svetsko istraživanje o kvalitetu života u gradovima. Svoje istraživanje sprovodi na osnovu 39 standardizovanih kriterijuma u 241 gradu sveta. Prema rečima njihovog odeljenja za odnose s javnošću, precizna metodologija je profesionalna tajna ove kompanije, ali opšte kriterijume su dostavili kandidatkinji za potrebe izrade

ove disertacije. Prema Merceru globalizacija predstavlja izazov gradovima u odnosu na informisanje, implementaciju inovacija i podsticanje zadovoljstva građana koje privlači i ljude i investicije, što je ključ uspeha grada. Navedena formula uspeha meri se pomoću kategorija navedenih u nastavku.

Tabela 2-3: Kategorije indeksa kvaliteta života u gradovima, Mercer

Političko i društveno okruženje Odnos s drugim zemljama Unutrašnja stabilnost Kriminal Sprovođenje zakona	**Ekonomsko okruženje** Menjački propisi Bankarske usluge
Socio-kulturno okruženje Ograničenja ličnih sloboda Mediji i cenzura	**Medicinski i zdravstveni faktori** Bolničke usluge Medicinske potrepštine Zarazne bolesti Pitka voda Uklanjanje otpada Kanalizacija Zagađenje vazduha Uznemiravajuće i destruktivne životinje i insekti
Škola i obrazovanje Škole Fakulteti	**Javne usluge i saobraćaj** Struja Dostupnost vode Telefon Pošta Javni prevoz Saobraćajne gužve Aerodrom
Rekreacija **Raznovrsnost restorana** Pozorišne i muzičke predstave Bioskopi Sport i aktivnosti u slobodno vreme	**Potrošačka roba** Hrana (meso i riba) Hrana (voće i povrće) Artikli dnevne potrošnje Alkoholna pića Automobili
Stambena pitanja Stanovanje Kućni aparati i nameštaj Održavanje i popravak domaćinstva	**Prirodno okruženje** Klima Evidencija elementarnih nepogoda

Iz tabele 2-3 možemo videti da su kriterijumi na osnovu kojih se sprovodi istraživanje vrlo širokog raspona što ukazuje na temeljitost i verodostojnost dobijenih rezultata. Ovi kriterijumi su izuzetno važni zato jer obuhvataju gotovo sve dimenzije života čoveka te su stoga i osnova za analiziranje kvaliteta života u gradovima i javnim prostorima. Analizom što više faktora koji su ovde navedeni možemo dobiti izuzetno pouzdano činjenično stanje iz kojeg je moguće izdvojiti i pozitivne i negativne aspekte. Izdvajanje negativnih aspekata u odnosu na gradove u opadanju i povećanje

kvaliteta života u njima, ali i drugim urbanim sredinama, ključno je za doprinos postizanju vitalnijih, kvalitetnijih i otpornijih urbanih prostora.

Pomenuto istraživanje nipošto nije jedino koje se sprovodi u svetu u vezi s kvalitetom života. Među najpoznatijim organizacijama koje prikupljaju i objavljuju podatke o kvalitetu života izdvajaju se: The Economist — *Intelligence Unit (EIU)*, Monocle — *Quality of Life Survey*, Global Finance — *World's Best Cities to Live* i Deutsche Bank — *Liveability Survey*.

Slika 2-2: Prikaz rang liste gradova najugodnijih za život u svetu — Mercer, 2023. godina

Mercer je svrstao glavni grad Austrije — Beč (Vienna) — na prvo mesto (u odnosu na 241 svetski grad) u svom godišnjem istraživanju od 2009. godine te je zadržao ovu poziciju 10 godina. Nakon stanke u sprovođenju rangiranja zbog pandemije COVID-19, Beč je 2023. godine ponovo dobio nagradu za grad s najvišim kvalitetom života u svetu. Kako je već pomenuto, kompanija Mercer jedna je od mnogih koje sprovode ovakav tip istraživanja te iako ona imaju istu tematiku, kriterijumi se u slučaju drugih studija pomalo razlikuju. Istraživanje literature potvrdilo je veliku važnost stvaranja i doslednog korišćenja standardizovanog istraživanja o kvalitetu života u gradu, koje obuhvata opšte i specifične faktore za pojedini grad te je ujedno dokazalo raznolikost faktora i pristupa pri formiranju pojedinih studija ili analiza. Ova raznolikost faktora može dovesti i do otežane komparabilnosti raznih istraživanja, ali i istinitosti rezultata. Drugim rečima, s obzirom da svaka studija koristi alate i kriterijume koje je sama definisala, možemo naići na različite rezultate o rangu kvaliteta života za pojedini grad u odnosu na istu godinu, ali različito istraživanje. Upravo iz ovog razloga dodatan kredibilitet svetski priznatim istraživanjima kompanije Mercer stvaraju slična istraživanja drugih uvaženih izvora koja imaju iste ili slične rezultate. S tim u vidu značajan je i podatak da je izveštaj istraživačkog odeljenja časopisa The Economist iz 2023. godine, ali i u

nekoliko prethodnih, takođe na prvo mesto stavilo grad Beč i na taj način pojačalo kredibilitet kako ovom rangu Beča na svetskom nivou tako i ostalim izveštajima koja su imala iste ili slične rezultate.

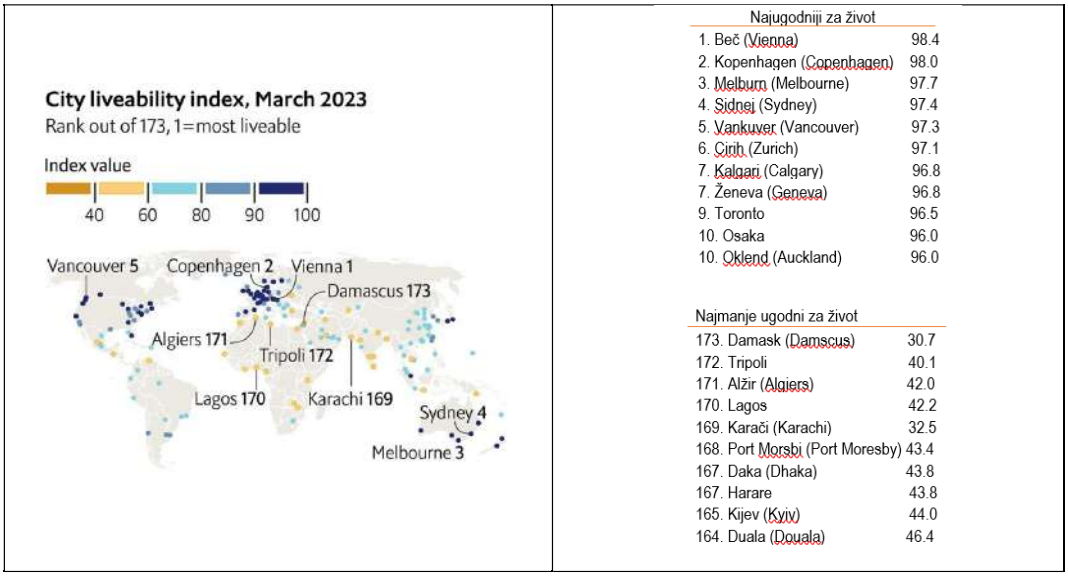

Najugodniji za život

1. Beč (Vienna)	98.4
2. Kopenhagen (Copenhagen)	98.0
3. Melburn (Melbourne)	97.7
4. Sidnej (Sydney)	97.4
5. Vankuver (Vancouver)	97.3
6. Cirih (Zurich)	97.1
7. Kalgari (Calgary)	96.8
7. Ženeva (Geneva)	96.8
9. Toronto	96.5
10. Osaka	96.0
10. Oklend (Auckland)	96.0

Najmanje ugodni za život

173. Damask (Damscus)	30.7
172. Tripoli	40.1
171. Alžir (Algiers)	42.0
170. Lagos	42.2
169. Karači (Karachi)	32.5
168. Port Morsbi (Port Moresby)	43.4
167. Daka (Dhaka)	43.8
167. Harare	43.8
165. Kijev (Kyiv)	44.0
164. Duala (Douala)	46.4

Slika 2-3: Rang lista svetskih gradova najugodnijih za život 2023., The Economist

Beč je glavni grad države Austrije, članice Evropske unije od 1995. godine, i deseti je najveći grad EU sa 1.800.000 stanovnika[19]. Ovo je grad bogate istorije na svim nivoima koji je često bio prestonica velikih carstava kao što su Sveto rimsko carstvo, Austrijsko carstvo te Austro-Ugarska monarhija, kada dostiže svoj vrhunac moći krajem 19. veka. Ovaj grad izuzetnog kvaliteta urbanog života godinama se nalazi na vrhu većine rang lista vezanih uz kvalitet života. Istraživanje kompanije Mercer, kao jedno od najcenjenijih u svetu, zasigurno potvrđuje taj status iz godine u godinu. Bolje razumemo ovaj rezultat ako sagledamo ključne faktore koji su uzeti u obzir.

Tabela 2-4: Beč u kategorijama indeksa kvaliteta života prema Mercer istraživanju

Političko i društveno okruženje Dobra bezbednosna situacija, politička stabilnost, prijateljski odnos s drugim zemljama, unutrašnja stabilnost.	**Ekonomsko okruženje** Beč posluje „pametno", održivo i inovativno. Time je grad posebno privlačan za mlade preduzetnike. U 2019. godini proglašen je ponovo za „najpametniji" grad na svetu. UNESCO i Netexplo dodeljuju Beču nagradu „Netexplo Smart Cities 2020 Prize" te UNESCO-vu nagradu Smart City. Snažan bankarski sistem.
Socio-kulturno okruženje Velike lične slobode (povremeni protesti bez nasilja); visoka sloboda medija s vrlo malo cenzure; dobro organizovane socijalne službe; gradska uprava uključuje odeljenja za rodnu ravnopravnost.	**Medicinski i zdravstveni faktori** Odličan pristup zdravstvenom sistemu.
Škola i obrazovanje Odličan pristup obrazovanju svih građana te mogućnosti studiranja van granica Austrije. Beč je	**Javne usluge i saobraćaj** Gusta i pristupačna mreža javnog prevoza; infrastruktura u dobrom stanju: vodovod, odvoz otpada,

[19] Podaci preuzeti sa stranice „Statistik Austria" (izvor: https://www.statistik.at/, pristupljeno 27.4.2026.).

jedna od svetskih lokacija s najboljim obrazovanjem. Uz Berlin, Beč je najveći univerzitetski grad u nemačkom govornom području.	dobra snabdevenost energentima, dobra vazdušna povezanost.
Kultura i rekreacija Izuzetna raznovrsnost restorana; velika ponuda pozorišnih i muzičkih događanja; bioskopi; razvijen sport i široka ponuda aktivnosti u slobodno vreme; meštani i gosti cene bogatu kulturnu baštinu; veličanstvena arhitektura i raznovrsna ponuda događanja u gradu. Beč je top turistička destinacija prema međunarodnim medijima, posebno u vreme adventa.	**Potrošačka roba** Raznovrsna ponuda hrane uz širok spektar cena. Odlična snabdevenost trgovačkih centara od kojih su neki i „shopping" destinacija susednih država (Parndorf i SCS).
Stambena pitanja Pristupačno stanovanje; kućanski aparati i nameštaj; inovativna; inteligentna; umrežena i održiva stambena politika.	**Prirodno okruženje** Ugodna klima s četiri godišnja doba.

Uvidom u tabelu kriterijuma možemo videti da su oni vrlo raznovrsni, pokrivaju širok spektar raznih domena te stoga možemo zaključiti i da su konačni rezultati njihove studije relevantni i verodostojni. Dodatna vrednost transparentnosti većine faktora koji doprinose kvalitetu života prema ovoj studiji od izuzetne je važnosti i za nastojanja drugih gradova u poboljšanju kvaliteta života u svojim sredinama, uključujući i grad Osijek, te na taj način pozitivno doprinosi i umanjenju negativnih efekata gradova u opadanju.

2.3 Grad i javni prostor

Od kada postoje gradovi postoje i javni prostori. Javni prostori najčešće se sagledavaju u odnosu na vlasništvo ili njihove funkcije. Neizgrađeni, slobodni prostori bez arhitektonskih oblika nalaze se u izvornom stanju koje u sebi nosi beskonačni potencijal za stvaranje i izgradnju bilo koje fizičke forme ili odvijanja aktivnosti (Hilijer, 1966) i prema Radoviću (2013) citiranom od strane autora Rebe (Reba, 2016) takođe se mogu smatrati i genetskim izvorom planiranja.

Grad je kroz istoriju bio više od prostorne celine — on je društveni i simbolički organizam u kojem se oblikuju odnosi između pojedinca, zajednice i prostora. Norberg-Šulc (1975) naglašava da je arhitektura egzistencijalna osnova ljudskog postojanja te da prostor grada mora omogućiti identifikaciju, orijentaciju i smisao boravka. Javne površine — trgovi, ulice i parkovi — nisu tek funkcionalni prostori, već mesta gde se ostvaruje iskustvo pripadnosti i zajedničkog identiteta, a na taj način doprinose i povećanju kvaliteta života u njima. Njegov koncept „egzistencijalnog prostora" ukazuje da smisao urbanog prostora proizlazi iz načina na koji ga ljudi doživljavaju i interpretiraju, a ne samo iz njegove fizičke forme. Ova ideja nalazi svoje produženje i u teoriji umetničkog oblikovanja grada, gde fizička forma i ljudsko iskustvo prostora postaju neodvojivi.

Zite (2011) vidi umetničko oblikovanje grada kao proces usklađivanja estetskih, socijalnih i funkcionalnih vrednosti. Grad, prema njemu, mora biti i umetničko delo i okvir života — sklad između planiranog i spontanog. U tom smislu, javni prostor predstavlja ključni element urbanog

dizajna jer omogućuje komunikaciju između arhitekture i društva. Zite posebno ističe ulogu kompozicije i ritma u urbanom oblikovanju, smatrajući da vizuelni red i harmonija prostora mogu doprineti osećaju društvene ravnoteže i kulturne stabilnosti. Šoe (1978) nadalje dodaje da se kroz urbanizam ne ostvaruje samo tehnička organizacija prostora, već i utopijski pokušaj da se prostor pretvori u sredstvo društvene transformacije. Utopijska dimenzija grada uvek odražava nadu u bolji oblik zajedničkog života, dok stvarnost planiranja često razotkriva granice te ambicije. On upozorava da je savremeni urbanizam izgubio svoju humanističku dimenziju jer je često podređen ekonomskim interesima i tehničkim ograničenjima. Umesto da se temelji na potrebama građana, ovaj pristup predstavlja temelj za definisanje kriterijuma koji bi trebao povećati kvalitet života u gradovima.

U tom kontekstu, Rosijev (1982) pristup dopunjuje Šoeovu kritiku premeštajući fokus s ideološko-socijalnih ambicija urbanizma na trajne strukture grada kao nosioce kolektivne memorije i identiteta. Aldo Rosi (1982) grad tumači kao kolektivni artefakt — slojeviti sistem memorije, tipologije i trajanja, a javne građevine i prostori u tom kontekstu deluju kao „urbani artefakti" koji prenose istorijsko značenje i stvaraju kontinuitet. Grad tako nije samo fizička struktura nego i mreža značenja u kojoj javni prostor ima simboličku i kulturnu funkciju. Rosi naglašava da su trajnost i identitet grada mogući samo ako javni prostor čuva sećanja i tipološke obrasce koji povezuju prošlost i sadašnjost urbanog života.

Dok Rosi (1982) identitet grada povezuje s njegovom trajnošću i kolektivnom memorijom utisnutom u urbane artefakte, Kalen (2007) tu istu dimenziju javnog prostora dopunjuje naglaskom na način na koji se grad perceptivno doživljava i emocionalno usvaja.

Javni prostori oblikuju perceptivni doživljaj grada omogućujući njegovim stanovnicima da ga prepoznaju, dožive i emocionalno usvoje (Kalen, 2007). Kroz njih se izražava jedinstveni „pejzaž urbanosti", gde se spajaju prirodni, arhitektonski i društveni elementi. Kalen smatra da očuvanje autentičnog pejzaža nije samo estetsko pitanje, već i način da se sačuva kulturna raznovrsnost, društvena vitalnost grada te važnost vizuelnog identiteta. Da grad nije samo tehničko dostignuće nego i izraz civilizacijskog razvoja tvrdi Mamford (1988) prema kojem je on i „teatar društvenog delovanja", prostor u kojem se isprepliću rad, ritual, kreativnost i moć. Javni prostor u tom kontekstu čini pozornicu na kojoj se odvija svakodnevni život zajednice, a njegov kvalitet odražava stepen demokratičnosti i kulturne zrelosti društva. Mamford (1988) ističe da se savremeni grad mora ponovo usmeriti prema ljudskoj meri kako bi javni prostori ponovo postali žarišta društvene interakcije, a ne samo prolazne zone potrošnje.

U konačnici, javni prostor ostaje ključna sfera urbanog života — polje susreta, razmene i simboličke artikulacije zajednice. On omogućuje da grad postane više od zbirke građevina: postaje kulturni fenomen koji povezuje pojedinačno i kolektivno iskustvo, materijalno i simboličko, stvarnost i ideal. Složen odnos arhitekture i urbanog planiranja ključ je svakog građenja grada i njegove morfologije, a jedan od tri osnovna urbana oblika je ulica. Ona u sebi objedinjava razne funkcije od kojih je najbitnija prema Rebi (2016) stvaranje prostora za odvijanje velikog broja urbanih procesa istovremeno strukturirajući elemente urbane morfologije. Ulica na taj način formira ulični sistem, stvarajući granice između različitih namena zemljišta u urbanom tkivu. Prema Rebi (2016), ulični sistemi i njihov odnos sa svim važnim elementima urbane morfologije, kao što su trg, blok, objekti, vegetacija i voda, temelj su formiranja i ograničavanja javnih i otvorenih prostora, i kao takvi imaju veliki značaj za kvalitet života u urbanim sredinama. Ulični sistem Reba (2016) posmatra kao deo urbane sredine koji u sebi uključuje socijalne, ekonomske, saobraćajne, demografske, političke i tehnološke elemente savremenih naselja, te formira površine isključivo za javne funkcije. Pri tome navodi da relacije koje se uspostavljaju između dva najvažnija sistema javnih otvorenih prostora, sistema trgova kao mesta okupljanja ljudi i sistema ulica koje omogućuju pristup do ovih tačaka, predstavljaju najznačajniji odnos u svakoj urbanoj morfologiji. Trgovi koji, povezani s ulicama, formiraju kontinuirane prostore namenjene socijalizaciji stanovništva, ukazuju na integraciju ova dva polja javnih prostora. Njihovom integracijom, prožimanjem i preklapanjem gradsko tkivo dobija na povećanom kvalitetu, a time se povećava i kvalitet života u urbanim sredinama njegovih stanovnika ili posetilaca. Međutim, punoća urbanog doživljaja ne iscrpljuje se samo u prostornim odnosima i vizuelnim kvalitetima — ona se gradi i kroz senzorno iskustvo koje prostor pruža u celini.

Fenomen vizuelne percepcije sveta, a stoga i prostora, ljudi ne formiraju isključivo na osnovu čula vida. Vizuelno razumevanje prostora, koje se često smatra najobjektivnijim, dovodi najčešće ostala čula (dodir, zvuk i miris) u nepovoljan položaj ili ponekad bivaju potpuno izostavljena. Ugljen-Adamović (2018) tvrdi da treba težiti stvaranju egzistencijalnih prostora koji nadilaze isključivo vizuelnu percepciju te nude integralan doživljaj prostora.

U tom smislu, nastojanje da se prostor doživi integralno može se dodatno razjasniti analizom načina na koji se prostor u arhitekturi predstavlja i tumači kroz različite konvencije, imaginaciju i kreativne postupke (Tepačević, 2010). On ističe da je reprezentacija prostora u arhitekturi temeljena na kompleksnom međuodnosu imaginacije i različitih konvencija u interpretiranju ideja te je usko povezana s procesima stvaralaštva i kreativnog podražavanja. On nadalje tvrdi da je odnos između reprezentacije prostora u arhitekturi i kreativnog stvaralaštva determinisan i da značenje arhitektonskog dela nije samo rezultat autorove volje već zavisi i od društvenog,

socijalnog, urbanog ili kulturnog konteksta koji utiču na način na koji će se arhitektonsko delo percipirati. Pored navedenih parametara, Tepačević tvrdi da geometrijska reprezentacija prostora u proučavanju razvoja savremene arhitekture i prostora zauzima značajno mesto te da je arhitektura 20. veka potvrdila stavove Poenkarea, da nije važno da li je neki tip prostora istinitiji od nekog drugog, već koji je prostor prikladniji za interpretaciju određenog fenomena ili ideje. U odnosu na trg, kao jednu od najčešćih formi javnog urbanog prostora uz ulice, on piše da je ovaj arhitektonski prostor kroz istoriju doživeo razne promene u odnosu na sastavne elemente kao što su perspektiva, viđenje ili narativnost prostora te kompozicija. Tepačević (2010) zaključuje da savremena reprezentacija i analiza prostora u arhitekturi treba uzeti u obzir i relevantna naučna dostignuća i ideje iz oblasti matematike, fizike i filozofije koja nam omogućuju redefinisanje pojmovnih okvira prostora u arhitekturi i na taj način omogućuju da uvek imamo prave alate za sve promene koje se neprestano odvijaju oko nas. Upravo ta sposobnost arhitekture da integriše teorijska saznanja i praktične alate čini je nezaobilaznim sredstvom u oblikovanju savremenih urbanih sredina.

Urbana arhitektura, ali i arhitektura uopšte, sve se više koristi kao alat za dizajn ljudskog života i stvarnosti pri čemu se pomoću raznovrsnih funkcija arhitekture i prostora može generisati kvalitetniji i ravnopravniji javni prostor za ljudsku egzistenciju u 21. veku. Ako posmatramo koncept pojma arhitekture sa stanovišta da arhitektura ne dodiruje umetnost kroz kreiranje prizora, već kroz program, odnosno kroz svesno uspostavljanje hijerarhijske strukture funkcija arhitekture (Dinulović, 2020), tada iz verovatno neiscrpnog niza funkcija koje arhitektura i urbane forme mogu imati, ovom prilikom ističemo niz funkcija: ambijentalnu, dramaturšku, edukativnu, ekološku, ekonomsku, inkluzivnu, komercijalnu, kontekstualnu, kreativnu, medijsku, kulturalnu, političku, zelenu, ruralnu, socijalnu, društvenu, umetničku, preduzetničku, turističku, političku, ekonomsku ili narativnu. Pomoću navedenih, ali i ostalih funkcija arhitektura postaje moćno sredstvo u dizajniranju egzistencijalnog prostora, ali i samog života.

Javni prostor postaje živ i intenzivno korišćen tek kada je podržan sadržajima i aktivnostima koje privlače različite korisnike. U tom smislu, Jan Gehl (2010) u delu *Cities for People* ističe četiri ključna kvaliteta kojima planiranje grada treba da teži: živahan (vitalan), bezbedan, održiv i zdrav grad. Fokusiranjem na ova pitanja Gel (2010) nas navodi na koncept da i najveći gradovi mogu biti promišljeni u najmanjim okvirima malih gradova. Za Gela (2010), urbani pejzaž mora se posmatrati kroz pet ljudskih čula i doživeti brzinom hoda, a ne brzinom vožnje u automobilu, autobusu ili vozu. Pogled iz ličnog ugla pojedinca u gradu, u subjektivnom merilu prema Gelu (2010) prečesto se zanemaruje u savremenim planiranjima gradova. Zavisnost od automobila u urbanim sredinama činjenica je koja je obeležila savremeno vreme (Njuman (Newman) i Kenvorti (Kenworthy), 1989),

ali već početkom 20. veka počinje dominirati mišljenje da se u nadolazećim vremenima zavisnost od automobila treba umanjiti pomoću odgovarajućih politika (Njuman i Kenvorti, 1989). Trebamo li se i dalje oslanjati najviše na automobile za transport u gradovima ili ne, budućnost će verovatno nastaviti ovu raspravu, posebno u odnosu na autonomna vozila. Odgovor se nalazi negde u ravnoteži između temeljnih potreba da se razvoj gradova usmeri prema smanjenoj zavisnosti od automobila, da se integriše s novim tranzitnim alternativama (Njuman i Kenvorti, 2021) te da urbanističko planiranje ima za polazišnu tačku ljudski nivo, posebno u brzorastućim gradovima zemalja u razvoju (Gel, 2010).

Slika 2-4: levo Ričmond Grin (Richmond Green), desno London i Vimbldon Komon (Wimbledon Common), London

Upravo se te strateške smernice konkretizuju u javnom prostoru — mestu gde se ciljevi održive mobilnosti i planiranja u ljudskoj meri prevode u svakodnevno iskustvo grada. Javni prostori se najčešće posmatraju kroz dihotomiju i kontrast između pojmova javno-privatno. Trgovi, ulice ili parkovi dostupni su svima, uz neke manje ili više propisane norme društvenog ponašanja. U domenu javnog prostora odvija se još jedna važna interakcija koja je važna za vitalnost grada, zajednice i života pojedinca, a odnosi se na kontakt između javnog i privatnog života koji se inače odvija u pozadini. Elementi privatnog života pojedinca izlaze iz granica doma i (skrivene) privatnosti i s obzirom na svoju izrazitu individualnost i subjektivnost, obogaćuju javni prostor te na taj način dalje doprinose izgradnji i obogaćivanju identiteta pojedine zajednice, odnosno javnog prostora u kojem se odvija susret ovih dvaju domena.

Javni prostor u očima političkih filozofa (Brigenti (Brighenti), 2010) uvek je bio pretežito prostor za komunikaciju i stoga povezan direktno s komunikativnim funkcijama i aktivnostima, dok su sociolozi proučavali specifičnosti javnog prostora kroz prizmu raznih vrsta interakcija u javnosti. Ričard Senet (Richard Sennett) (1978) je još u sedamdesetim godinama, u svom poznatom delu pod nazivom *Pad javnog čoveka*, ukazao na zapadni urbani prostor kako bi fizički definisao i locirao javnu sferu.

Tvrdio je da je upravo transformacija ili metamorfoza modernog gradskog života ta koja je podstakla krizu javne dimenzije i prostora društva.

U tom smislu, pitanje javnog prostora može se posmatrati ne samo kao kulturna promena javnosti, već i kao rezultat načina na koji se prostor društveno proizvodi — što posebno naglašava Lefevr (1959). On tvrdi da je svakodnevni život nerazvijen sektor u poređenju s tehnologijom i proizvodnjom te da je sredinom 20. veka svakodnevni život postao koloniziran i pretvoren u zonu potrošnje. U savremenim urbanim društvima, svakodnevica se sve više oblikuje kroz obrasce potrošnje koji određuju ritam, strukturu i simboliku života u gradu. Sreten Vujović (1982) ističe da su urbani prostori postali „prostori konzumacije" u kojima se identitet pojedinca formira kroz kupovinu, stil života i učešće u potrošačkoj kulturi. U delu *Ljudi i gradovi* Vujović (2010) analizira kako se javni prostori — trgovi, ulice i trgovački centri — transformišu u mesta simboličke razmene, gde se društveni status i pripadnost izražavaju kroz potrošačke prakse. U svojoj monografiji *Urbana sociologija* (2013) Vujović proučava uticaj urbanog života na društvene strukture, interakcije i obrasce ponašanja te naglašava da se svakodnevica u gradu sve više komodifikuje: slobodno vreme, druženje i čak kretanje kroz urbani prostor postaju delom tržišnih odnosa. Takva transformacija svakodnevice ukazuje na duboku povezanost između potrošačke logike i urbanog identiteta, gde se grad više ne doživljava samo kao mesto stanovanja, nego kao kontinuirana scena potrošnje i samoprezentacije.

Lefevr (1959) nadalje tvrdi da u prostoru svakodnevice koju dele svi u društvu bez obzira na klasu ili struku, autokritika svakodnevnih stvarnosti (dokolice) vs. društvena obećanja slobodnog vremena mogu dovesti do toga da ljudi shvate, a zatim revolucionišu svoj svakodnevni život. Lefevr smatra da bi kapitalizam bez intervencije nastavio umanjivati kvalitet svakodnevnog života i inhibirati stvarno samoizražavanje pa tako i sam javni prostor. Upravo stoga pitanje javnog prostora nije samo urbanističko već i duboko društveno — njegovo oblikovanje i upravljanje njime odražavaju vrednosne prioritete zajednice i stepen njene demokratičnosti.

Javni prostori mogu imati različite karakteristike i funkcije, kao i arhitektonske i urbane forme. Pored funkcionalne dimenzije, Rosi (1982) naglašava i istorijsku uslovljenost prostora i mesta – „stvarne znakove“ prostora koji se oblikuju u odnosu na tradiciju i kontingenciju (slučajnost). Rosijeva ideja locusa je ujedno i ideja prostora i vremena te ona uključuje i ona posebna mesta koja prepoznajemo i po onome nečemu što se u njima dogodilo. Svaki individualni stanovnik ili korisnik nekog prostora pri tome ima moć da, koristeći se obrisima koji nestaju, stvori neke nove koji u sebi sadrže obrise ili simbole prošlih građevina. Na taj način ostvaruje najbolju moguću budućnost i prostor koji je nastao iz sinergije s prošlim vremenima (Rosi, 1982).

Nastavno na ovu teoriju u kojoj uočavamo aktivnu ulogu čoveka u formiranju (javnog) prostora važno je napomenuti da se ovakav uticaj na javni prostor ostvaruje i putem građevina, odnosno arhitekture. Ukoliko su estetika i stvaranje boljeg životnog prostora dve temeljne karakteristike arhitekture, odnosno svih značajnijih pokušaja da se grad objasni kao ljudska kreacija (Rosi, 1982), tada dolazimo do saznanja da je čovek i ljudski život u središtu promena (Dinulović, 2014), samoinicijativno ili pod uticajem određenih faktora. Posebno važni aspekti javnog prostora pri tome su sadržaji, funkcije, transformabilnost (recikliranje/upcikliranje=prenamena) ili koncept zajednice. Ovi faktori su izdvojeni jer predstavljaju ključne poveznice s konceptom kvaliteta života u urbanim sredinama. Svest o njihovom značaju, načinu funkcionisanja i trenutnom stanju može pozitivno doprineti povećanju kvaliteta života u javnim prostorima, čime se smanjuju, ili u nekim slučajevima potpuno eliminišu, negativni aspekti gradova u opadanju. Pored funkcionalnih i društvenih dimenzija, javni prostor i arhitektura u njemu neodvojivi su i od estetske dimenzije koja u savremenom urbanizmu dobija sve složenije i šire značenje.

Javne prostore i arhitekturu u njima možemo posmatrati i u odnosu na estetiku koja se tradicionalno i primarno povezivala s kategorijom lepote, ali na prelasku iz 19. u 20. vek, zajedno s nastavkom evolucije arhitektonskih oblika dolazi i do promene stava prema estetici (Pađan, 2008). Lepota nije više jedina veličina analize estetike, a ružno prestaje biti tabu tema i postaje osvešćena kategorija (Adorno, 1979) kao i saznanje da lepo ne može u potpunosti definisati celokupni umetnički izraz, a stoga ni arhitektonsku formu u celosti. Ružno je nepobitna sastavnica mnogih vidova života, a stoga i javnih prostora u kojima se život takođe odvija, a bez nje je život neistina i idealizacija (Pađan, 2008). U 20. veku dolazi do nužnosti formiranja jedne nove estetike arhitektonske forme, odnosno jedne velike revizije jer je ružno uvek postojalo unutar arhitekture, samo nije bilo predmetom razmatranja, a težilo se ugodnim i lepim oblicima (Vitruvije Polio (Vitruvius Pollio), 1999). Kako bi se doživeo celokupni potencijal i smisao nekog javnog prostora te formi u njemu u odnosu na estetiku, potrebno je otkriti i osvestiti nevidljivi naboj i aktivirati emocionalno uzbuđenje posmatrača pri čemu je od izuzetne važnosti saznanje o dualnosti ružnoće koja u sebi objedinjava pozitivan i negativan naboj (Pađan, 2008). Ružno nije jednostavno inverzija lepoga, već u sebi može sadržavati veliki potencijal, istinitost i autentičnost, sve redom obeležja koja povećavaju kvalitet javnih prostora, a tako i života ljudi u njima. No kako bi se sve dimenzije ružnoga počele više ceniti i razumevati potrebno je sistematično informisanje i edukacija o njima. Kategorija ružnog ima pozitivnu budućnost u arhitekturi i umetnosti jer tradicionalno shvaćena lepota — skladna i simetrična — pripada prošlim epohama. Ako estetiku arhitekture posmatramo isključivo kroz estetski pojam lepoga, ona će odražavati samo duh i vrednosti određenog vremena, a ne stvarne potrebe današnjeg i budućeg savremenog društva. Ružno sadrži potencijal za iskazivanje

napetosti, iskrenosti stanja, razaranja, drame, uznemirenosti i ubrzanosti našeg vremena (Pađan, 2008) i stoga nam je neophodno u našim javnim prostorima i kvalitetnom životu čoveka.

2.3.1 Fleksibilnost i transformabilnost javnih prostora i urbanih formi

Ukoliko pođemo od stanovišta da svaki, pa i naoko prazan prostor zapravo nije praznina bez strukture već da on u svom izvornom stanju već sadrži sve moguće prostorne strukture (Hilijer, 1966) tada shvatamo da su funkcije prostora zapravo beskonačne, ali i na neki način pred-definisane. Prostor ima sva moguća svojstva i kada u prostoru postavljamo fizičke forme, ne stvaramo zapravo novu prostornu strukturu, već je eliminišemo iz prostorne baze beskonačnih potencijala. Korene ove teorije možemo pronaći u teoriji grčkog filozofa Anaksagore[20] (Anaxagore) iz Klazomene (Clazomenae) koji je tvrdio da je izvorno stanje kozmosa mešavina svih njegovih karakteristika. Sve te osobenosti su temeljito izmešane, te iako je svaki element sveprisutan, neki su elementi prisutni u većim koncentracijama od drugih, a ti se udeli takođe mogu razlikovati od mesta do mesta ili se s vremenom menjati. *Mešavina ili kozmos* je neograničenog obima, a u nekom se trenutku u vremenu pokreće delovanjem nousa odnosno intelekta ili uma.

Na tragu ove filozofije piše i Hilijer (1966), tvrdeći da neizgrađeni prostori, kao i prostori koji su trenutno ispunjeni određenim funkcijama ili funkcionalnim urbanim formama, u svom izvornom stanju sadrže beskonačan potencijal. Ovaj potencijal omogućava stvaranje bilo koje fizičke forme ili odvijanje aktivnosti, odnosno transformaciju prostora. Fleksibilnost i transformabilnost prostora ključni su elementi kvaliteta urbane sredine posebno u današnje vreme, a odnose se na mogućnost promene funkcije, sadržaja ili planiranja novih programa u slučaju neizgrađenih prostora, ali i objekata. O ovom pojmu govorili su razni naučnici (Rosi, 1982; Dovi, 1999; Harvi, 2008; Dinulović, 2020) i u okviru ovog istraživanja biće detaljnije istražen te će doprineti donošenju zaključaka.

Urbano planiranje je tehnički i politički proces koji se bavi razvojem i načinima korišćenja zemljišta kao i vezama između izgrađenog okruženja, uključujući vazduh, vodu i infrastrukturu, koji prolaze u i iz urbanih područja, kao što su transportna, komunikacijska i distributivna mreža (Mekgil (McGill), 2008). Ovo je jedna od mnogih definicija koja će nam ovde poslužiti najbolje zbog svog naglašavanja namene/funkcije uopšte. U odnosu na ovu definiciju može se reći da zemljište kao i samo okruženje, odnosno prostor imaju razne namene i one su najčešće definisane putem nacionalnih i evropskih zakona o prostoru i prostornom planiranju i/ili različitim planovima za uređenje.

Fleksibilnost i transformabilnost javnih prostora proizlaze iz činjenice da je reč o neizgrađenim prostorima čija je površina dovoljna da se u njoj dogode različite aktivnosti. Kada govorimo o

[20] Fizička teorija „svega u svemu" (izvor: https://plato.stanford.edu/entries/anaxagoras/, pristupljeno 27.4.2026.).

prenameni prostora i funkcija arhitektonskih i urbanih oblika s finansijskog, odnosno ekonomskog aspekta, važno je da su one finansijski održive, a tome doprinosi i upotreba koncepta recikliranja i upcikliranja (Kaj, 1994). Recikliranje u odnosu na svoje osnovno značenje predstavlja proces koji uključuje pretvaranje materijala i proizvoda u nove proizvode manje kvalitete, usled smanjenja kvalitete izvornog proizvoda ili materijala tokom procesa prerade (EPA, 2018). Ovaj koncept je primenjiv i na urbani prostor kao alat za prenamenu postojećih sadržaja i funkcija, a o njemu su pisali mnogi (Rosi, 1982; Cil et al., 2015; Herman et al., 2018) kao o mogućim scenarijima za adaptaciju zapuštenih zgrada i/ili „brownfield" zemljišta odnosno prostora, koristeći termine rabljeni prostori ili korišćeni prostori, koji se često nalaze u domenu privremene namene. Ovaj koncept naglašava održive efekte privremenog korišćenja na urbani razvoj i alternativne prakse kao što su deljenje radnog prostora („coworking"), intervencije uradi sam ili „DIY" („do it yourself"), kolektivna samoorganizacija, recikliranje ili upcikliranje.

U odnosu na prostorne transformacije Zeković (2015) razlikuje transformacije mesta vršenja radnje, prostora priče, osvajanja prostora, nastanka novih slojeva, stvaranja scene u sceni, uništenja, odnosno drugim rečima transformacije koje su proizašle iz promena u zajednici imajući veliki uticaj na kvalitet života i javnih prostora. Napušteni i zapušteni prostori, upravo poput arhitektonskih formi u istom stanju, takozvani „leftovers", nastaju u gotovo svim urbanim sredinama pri čemu počinju da obavljaju funkciju depresivnog, destruktivnog i asocijalnog dela, odnosno prostora urbane sredine. Cil i Osvald (Ossvald) (2015) analiziraju razne moguće scenarije rekonstrukcija i adaptacija zgrada i „brownfield" zemljišta, odnosno prostora uz upotrebu izraza „second-hand spaces" ili rabljeni prostori, koji se često nalaze u okviru privremene upotrebe. Ovaj koncept naglašava održive efekte privremene upotrebe na urbani razvoj, naglašavajući alternativne prakse poput deljenja prostora, „do-it-yourself" ili uradi-sam zahvata, kolektivne samoorganizacije, recikliranja i fleksibilnih aktivnosti. Kroz intervencije niskih budžeta, privremenih upotreba, programiranja i prototipiziranja takvi prostori postaju kvalitetniji, obnovljeni i ponovo u upotrebi. Izrazitom kreativnošću uz minimalno korišćenje resursa, stvaraju se prostori s novim i kvalitetnijim namenama, većim vrednostima i koristima za zajednicu.

Pojam recikliranja u sebi sadrži vrlo širok spektar aspekata i načine implementacije te se pored toga što ga možemo koristiti kao alat za prenamenu prostora, u svom operativnom značenju može upotrebiti i kao alat za povećanje zelene infrastrukture u urbanim sredinama. Primera radi, pri povećanoj primeni ozelenjavanja krovnih površina, tradicionalno zapuštenih u najvećem delu i van upotrebe za lokalne stanovnike, postiže se niz koristi povezanih uz primenu i povećanje zelene infrastrukture u urbanim sredinama. Prostor se prenamenjuje te postaje obogaćen za socijalnu, društvenu, ekološku, inkluzivnu ili poljoprivrednu funkciju u odnosu na vrstu ili intenzitet zelenog

krova, odnosno novonastale zelene infrastrukture. Na ovaj način se konceptom recikliranja prenamenjuje postojeći prostor, unapređuje njegova kvaliteta i stavlja na raspolaganje lokalnim, ali i dislociranim, urbanim korisnicima. Prenamena napuštenih i neiskorišćenih prostora u urbanim sredinama ne iscrpljuje se samo u konceptu zelene infrastrukture — ona obuhvata i širi spektar prostornih transformacija kojima se revitalizuju degradirana urbana područja.

Poznati koncept „brownfield" pojavio se u Evropi i Americi sedamdesetih godina, a učestalije se počinje koristiti na globalnom nivou politika urbanog razvoja 1990-ih godina. Gotovo u isto vreme počinje se razvijati i svest o značaju zaštite životne sredine, obnovi i ponovnom korišćenju napuštenih, najčešće industrijskih prostora i objekata. Procesi koji su usledili poput deindustrijalizacije, prelaska na nove tehnologije i internacionalizacije poslovanja od kraja 1960-ih godina i ranih 1970-ih godina sve su faktori koji su značajno doprineli razvoju „brownfield" koncepta (Herčik (Hercik) et al., 2014). Napuštene, izgrađene prostore u urbanim područjima najčešće povezujemo s rastom gradova i dinamikom promena u urbanom tkivu, a upravo ovi elementi čine glavne sastavnice „brownfield" koncepta koji u isto vreme objedinjava i izazove i prilike koje napušteni i zapušteni prostori mogu imati. Regeneracija „brownfield" zemljišta i prostora predstavlja širok pojam koji nudi održiviji način promišljanja i razvoja novih projekata (Holander et al., 2009). Alker i saradnici (2000) opisuju „brownfield" kao pojam koji označava svako prethodno korišćeno ili izgrađeno zemljište koje se ne koristi, a to zemljište može biti napušteno, zapušteno ili kontaminirano, te zbog toga neprikladano za upotrebu bez intervencije i regeneracije (Kunc et al., 2014).

S obzirom na veliku širinu ovog koncepta, „brownfield" pristup se može primeniti i u odnosu na namene ili funkcije javnih i urbanih prostora, posebno „brownfield" lokacija, koje uz minimalna ulaganja mogu postati kvalitetnije, revitalizovane i žarištem događanja bilo koje urbane sredine. Pri tome je važno naglasiti da se i odbačena urbana infrastruktura i otpadni materijali mogu ponovo koristiti ili reciklirati u nove svrhe. Ovi rezervoari tehnosfernih resursa, kako ih naziva Vilijams (Williams, 2019), nude izvrsnu priliku i predstavljaju doprinos održivom razvoju jer mogu omogućiti značajno smanjenje finansijskih ulaganja potrebnih za održivu urbanizaciju.

„Upcycling" ili upcikliranje, pojam još nedovoljno zaživeo u našim krajevima, smatra se jednim od najodrživivih cikličnih, ekonomskih rešenja, smeštenih između ponovne upotrebe i recikliranja. Upcikliranje obično zahteva malo unosa energije i resursa i može eliminisati potrebu za novim, skupljim proizvodom (Herman et al., 2018). Princip se takođe može primeniti u odnosu na stvaranje novih prostora, ali i zelene infrastrukture. Neiskorišćeni prostori, predmeti i otpad mogu se kreativno menjati, ponovo izmisliti ponekad uz malo dodatnih resursa, najčešće uz neka od cikličnih rešenja upcikliranja (Herman et al., 2018). Potencijale za prenamenu urbanih prostora stoga je vrlo korisno

i praktično sagledavati kroz što veći broj aspekata i na taj način optimizovati stvaranje novih funkcija u prostoru i postojećoj arhitekturi, povećavajući kvalitet javnih prostora.

Među različitim vrstama korišćenja zemljišta i prostora postoje i privremene namene, iako su sve namene, sagledane u dugoročnom vremenskom okviru, zapravo privremene. Lefevr (2009) tvrdi da prostor može nadživeti svoju izvorno predviđenu funkciju te postati „napušten", ali istovremeno imati potencijal da bude ponovo prisvajan i dobije potpuno novu funkciju. Namene se posebno u odnosu na ovaj pristup dokazuju kao privremene i on ističe za primer ove teze događaj u središtu Pariza kada je prostor predviđen za susrete, kontakte u društvu i održavanje festivala prenamenjen u mesto za regulisanje distribucije hrane. Ovakve promene namene Zeković (2015) posmatra u okviru koncepta efemernosti[21] prostornih okvira koji nastaju u više ili manje vremenski određenoj, ali u konačnici privremenoj prenameni objekata postojećeg graditeljskog fonda kojima je uskraćena prvobitna utilitarna funkcija. Prenamene prostora mogu biti motivisane nepostojećim, ali poželjnim funkcijama unutar zajednice, ili mogu poprimiti umetničko-kreativni aspekt prezentacije. U tom kontekstu, prostor unutar nekad aktivnih fabričkih objekata, koji se prema Zeković (2015) može sagledati kao reprezentacija stanja raspada, može se koristiti i kao umetničko delo samo po sebi, bez zadiranja u postojeće tkivo ili unošenja bilo kakvih promena.

No *planirane* privremene namene postale su prihvaćeno sredstvo u evropskim gradovima za ponovno aktiviranje upražnjenih prostora i lokacija te snabdevanje finansijski slabijih korisnika prostorom, postajući platformama nabijenim potencijalom. One mogu biti prava dobitna situacija za korisnike, vlasnike i upravu ako se uzmu u obzir interesi različitih aktera, prilagođeni niskobudžetnim ulaganjima (Cil et al., 2015).

Fleksibilnost i transformabilnost javnih prostora počivaju na izvornom potencijalu praznih prostora u kojima se nalaze njihovi beskonačni potencijali u odnosu na funkcije. Trenutno neizgrađeni prostori u sebi objedinjuju kako bazu svih mogućih funkcija tako i fizičkih, urbanih formi. Zajedno predstavljaju neizmerni potencijal za stvaranje ili poboljšanje kvaliteta javnih prostora gradova u opadanju. Pomoću koncepata poput recikliranja ili upcikliranja možemo menjati postojeće namene prostora, ali i zemljišta. Sprovođenje aktivnosti u okviru uvođenja privremenih namena ili prenamena postojećih „brownfield" zemljišta važan je strateški alat za povećanje kvaliteta prostora u javnim sredinama. U slučaju nepostojanja aktuelnih ili adekvatnih strateških dokumenata za razvoj pojedinog dela grada, posebno u slučaju gradova u opadanju, privremena promena namene od velikog je značaja. Optimalne aktivnosti vezane uz prenamenu, čak i uz ograničena ili

[21] Koncept efemernosti koristi se u smislu karakteristike prolaznosti i neuhvatljivosti kao osnove efemerne arhitekture, ali i prirodno omogućuju upravo stvaranje efemernog prostornog okvira, a na taj način njihovih namena i funkcija (Zeković, 2021).

nepostojeća finansijska ulaganja, mogu dovesti do značajnih poboljšanja u odnosu na kvalitet javnog prostora, ali i života ljudi u njemu.

2.3.2 Ravnopravnost u javnim prostorima

Javni prostori su složen koncept koji objedinjava veliki broj aspekata i elemenata. Jan Gel u svom poznatom delu *Life Between Buildings: Using Public Spaces* (2011) definiše tri kategorije aktivnosti u javnim prostorima. Neophodne aktivnosti odnose se prema Gelu (2011) na one koje su vezane uz obavljanje svakodnevnih i neophodnih zadataka kao što je hodanje na posao ili u školu, primanje pošte ili šetnja psa. Neobavezne ili izborne aktivnosti događaju se kada postoji želja za učešćem u tim aktivnostima te vreme i mesto pogodno za njihovu realizaciju. I kao treću kategoriju navodi društvene aktivnosti, odnosno način na koji ljudi animiraju javni prostor. Takve aktivnosti nastaju kada se ljudi okupe na nekom mestu i druže se, te su često spontane prirode i mogu se odvijati u najrazličitijim okruženjima. Gel (2011) tvrdi da takva događanja često nastaju kao posledica sprovođenja prethodnih dvaju vrsta aktivnosti u javnim prostorima. Ono što je zajedničko svim trima aktivnostima je aspekt čoveka kao vršioca svih navedenih radnji i njegove interakcije s javnim prostorom, ali i drugim korisnicima u njemu. Čoveka kao najmanju humanističku jedinicu svake zajednice, ali i urbane sredine, odlikuje niz karakteristika i osobina, ali jedna od najimanentnijih za njega je svakako mogućnost osećanja, odnosno emotivnost i društvenost (UNESCO, 2020). U javnim prostorima čovek proživljava emotivnost i stvara odnos na nekoliko nivoa, a za raspravu u okviru ovog rada najrelevantnija je emotivnost prema javnom prostoru, ali i emotivnost prema drugim ljudima kao korisnicima ovog prostora. Ova emotivnost nalazi se u središtu ljudskog odnosa prema kvalitetu javnog prostora, a stoga i prema efektima gradova u opadanju koji se manifestuju u neposrednoj svakodnevici ljudi neke zajednice. Naučnici pokušavaju primeniti emocije u procesu urbanog planiranja kvalitativnim metodama (ankete, intervjui, upitnici i slično) još od sredine 1900-ih godina (Kaklauskas et al., 2021), a 21. vek doneo je i nove mogućnosti koje uključuju i kvantitativne metode poput primene biometrijskih ili drugih vrsta praćenja i daljinske tehnologije za otkrivanje i prepoznavanje emocija kod ljudi. Bez obzira kojim se metodama koristimo sigurno je da pojedinci koji žive ili posećuju urbana područja doživljavaju emocionalna, afektivna, fiziološka ili stanja uzbuđenja. Na stvaranje pozitivnih emocija čoveka u javnom prostoru utiče niz faktora, a iz velikog broja klasifikacija za potrebe ovog rada izdvajamo analizu koju je sprovela inicijativa *USA Healthy People 2020*[22] koja uključuje sledeće odrednice: fizičke aspekte poput prirodnog

[22] National Center for Health Statistics (2010) Healthy People 2020 (izvor: https://archive.cdc.gov/#/details?url=https://www.cdc.gov/nchs/healthy_people/hp2020.htm, pristupljeno 27.4.2026.).

okruženja, zagađenja, estetike i zelenih površina; stanovanje i dizajn zajednice; izgrađeno okruženje; društvene aspekte poput pristupa obrazovnim, ekonomskim i poslovnim mogućnostima; pristup zdravstvenim uslugama te kulturnim, rekreacijskim, sportskim i aktivnostima u slobodno vreme; dostupna prevozna sredstva; socioekonomske uslove, javnu bezbednost i socijalnu podršku te društvene norme i stavove. Između svega navedenog upravo su u ovom delu disertacije izdvojeni aspekti društvenih normi i stavova u odnosu na rodnu ravnopravnost u zajednici. Ravnopravnost u današnje vreme, posebno u odnosu na rodnu kategorizaciju, izrazito je važan koncept koji zauzima veliki deo javnog narativa i diskursa usled pojave zvaničnih diversifikacija te specificiranja rodnih prava kako u pravnoj domeni tako i u svakodnevnom životu. Ova tematika izaziva veliki emocionalni naboj kod ljudi i većina ima mišljenje ili stav o njoj, te pojam o ličnoj pripadnosti i pravima. Interakcija između individualnih kategorija ili skupina u javnim prostorima pojačava osećaj emotivnosti i prava na svoj prostor, uvažavanja i vidljivosti. U savremenim gradovima u opadanju jedan od najuočljivijih negativnih efekata jeste pojava napuštenih javnih prostora — mesta lišenih interakcije, razmene i susreta među različitim individuama, što posledično dovodi do smanjenja kvaliteta urbanog života. Oživljavanje takvih prostora moguće je kroz ponovno privlačenje ljudi i stvaranje uslova za društvenu dinamiku koja podstiče nove oblike susreta, sadržaja i funkcija. Stoga se u ovom radu naglašava važnost razumevanja javnog prostora kao društvenog okvira u kojem se ostvaruje ravnopravnost na nivou ljudske osobnosti i egzistencije. Upravo uključivanjem načela ravnopravnosti u procese urbanog planiranja i oblikovanja javnih prostora moguće je podstaći njihovu stvarnu revitalizaciju i povratak socijalne energije u urbanu svakodnevicu. Ova socijalna dimenzija prostora neodvojiva je od načina na koji ga društvo reprezentuje i razume, što otvara pitanje odnosa između prostornih i društvenih struktura u urbanom kontekstu.

Polazeći od argumenta da su reprezentacije urbanog prostora ujedno i društvene reprezentacije, Dias i Ramaider (2018) tvrde da su reprezentacije urbanog prostora rezultat dvostrukog pozicioniranja: društvenog i prostornog. Kada govorimo o stvaranju socijalno uravnoteženog i održivog urbanog prostora, društvena funkcija arhitekture je posebno važna. Vord (Ward) (1996) tvrdi da je društvena arhitektura instrument progresivne društvene promene jer daje prioritet povećanju ljudskog dostojanstva i smanjuje ljudsku patnju. Prema njegovom shvatanju, arhitektura je društvena praksa čija funkcija nije neutralna, već doprinosi reprodukciji postojećih hijerarhija. Vord (1996) nadalje navodi da društvena arhitektura izaziva strukture dominacije i dovodi u pitanje sam kapitalizam jer stvara premisu da je arhitektura uvek bila snažno isprepletena s moći i politikom te imala jak uticaj na kvalitet prostora i urbanih formi. Kroz ovu simbiozu, arhitektura ostavlja neosporan društveni trag u svakom urbanom, javnom prostoru.

Ova rasprava dovodi nas do pitanja: Ko ima pravo na grad? Lefevrova teorija posebno je vredna za razmatranje modernih urbanih problema i može se koristiti kao opšte opravdanje za sintagmu pravo na grad svih aktera društva, a tako i sve zastupljenijih osoba starije dobi (posebno u odnosu na gradove u opadanju) (Bufel et al., 2012). Lefevr je naveo da pravo na grad, dopunjeno pravom na različitost i pravom na informacije, treba modifikovati, konkretizovati i učiniti praktičnijim prava građana kao urbanih stanovnika (citadina) kao korisnika višestrukih usluga (Lefevr, 1996). Time se dodatno potvrđuje pravo korisnika da iznesu svoje ideje o prostoru u urbanom području. Svi građani trebaju imati mogućnost da pregovaraju o svom pravu na grad (Lefevr, 1991), čime bi mogli ostvariti ličnu korist i unaprediti kvalitet urbanog života. To uključuje bolji pristup i odnos prema svim društvenim skupinama, uključujući marginalizovane, kao što su muškarci, žene, starije osobe, mladi, osobe s posebnim potrebama, deca i druge. Jedino pomoću aktivnog, pluralističkog dijaloga svih aktera pojedine urbane sredine u određenom vremenu možemo stvoriti najkvalitetniju životnu sredinu. Ne treba pri tome zaboraviti da se demografija svakog urbanog prostora menja, a upravo zbog toga važno je redovno, periodički ponavljati komunikacijske i istraživačke aktivnosti u odnosu na potrebe i želje pojedine sredine. Pravo na grad nadilazi slobodu pojedinca da pristupi njegovim resursima; to je pravo da menjamo sebe menjajući kvalitet grada uključujući primenu kolektivne moći za preoblikovanje procesa urbanizacije (Harvi, 2008).

Na već pomenuti argument da su reprezentacije urbanog prostora u isto vreme i društvene reprezentacije (Dias i Ramaider, 2018) te rezultat dvostrukog pozicioniranja: društvenog i prostornog, može se nadovezati i teorija da društveno pozicioniranje u sebi uključuje i pojam prava na grad (Lefevr, 1991), odnosno prava na aktivno i kvalitetno korišćenje javnih prostora za sve. Pristupi u odnosu na prisutnost raznih korisnika u javnom prostoru su razni u odnosu na obiman korpus literature, a novije teorije zagovaraju inovativnost kao ključni element u kontinuiranoj tranziciji funkcija javnih prostora. Putnam (2000) predlaže koncept društvenih odnosa u urbanim sredinama koristeći termin „bridging" ili premošćavanje. On tvrdi da kada govorimo o pravu na javni prostor i suživotu raznih aktera u njemu razlikujemo tradicionalno poimanje, zajednica kao skup aktera povezanih sličnim ili istim interesima, identitetima ili životnim situacijama, i novu percepciju zajednice temeljenu na blagom/labavom povezivanju ili premošćavanju razlika među akterima pomoću veza/mostova. Most se u ovom konceptu koristi kao simbol za spajanje i povezivanje dvaju različitih stvari koje koegzistiraju u određenom prostoru i vremenu pri čemu javnost bivanja postaje činom koji putuje od jedne osobe ka drugoj (Sanstrem, 2019). Ovakav koncept posebno je zanimljiv u odnosu na savremeni odnos prema javnim prostorima pri čemu Sanstrem (2019) definiše dva pristupa: prostore zajedničkog bivanja i prostore kolektivne skrbi. U 21. veku kao dobu snažnih individualnih identiteta, koncept prostora zajedničkog bivanja koji počiva na konceptu inoperativne

zajednice, vrlo je dobar pristup u pokušaju stvaranja inkluzivnih javnih prostora te će biti jedan od faktora (uz koncept prostora kolektivne skrbi) koji će se istražiti putem ankete na području grada Osijeka.

2.4 Grad i kulturno nasleđe

Poslednjih decenija gradovi dobijaju središnju ulogu u radu na uključivoj integraciji i koheziji (EC, 2018b), a do toga dolazi zahvaljujući njihovom posredničkom statusu, koji je istovremeno globalan i lokalan. U stvarnosti u kojoj evropski gradovi postaju sve više etnički raznovrsni, umetnost i baština postaju glavni alati koji to omogućavaju. Upravo ova dva elementa u gradovima dobila su na vrednosti i značaju u 21. veku, ali su istovremeno postala predmetom stalnog pregovaranja i aktivnog oblikovanja pri čemu se gradska baština može posmatrati i kao jedno veliko skladište identiteta grada (EC, 2018b). Za razliku od nacionalnih identiteta, urbani identiteti lakše uključuju sve koji žive u gradu, ali i posetioce, uprkos nacionalnim granicama ili državljanstvu, ponajviše zbog svakodnevnih interakcija koje doživljava pluralno stanovništvo. Diversifikacijom urbanog nasleđa, koja nastaje i inkluzivnošću što više aktera pojedinog društva doprinosi se i povećanju kvaliteta javnog prostora. Stoga je važno povećati vidljivost svih istorijskih perioda kulturne baštine, koja predstavljaju bogat izvor identiteta urbane sredine. Na taj način mogu se stvoriti fizičke poveznice u prostoru koje podstiču razvoj karaktera zajednice, njeno povezivanje i premošćavanje, a istovremeno doprinose povećanju kvaliteta javnog prostora i smanjenju negativnih efekata gradova u opadanju.

U odnosu na ciljeve i viziju Faro konvencije Saveta Evrope o vrednosti kulturne baštine za društvo (EC, 2005), ali i dokumenata novijeg datuma kao što su *„The Namur Declaration"* (EC, 2018c), *„Towards the 2018–2020, Work Programme Europe in changing world — Inclusive", „Innovative and Reflective Societies"* (EC, 2016a), *„Next steps for a sustainable European Future"* (EC, 2016b), *„Strategy 21: European Cultural Heritage Strategy for the 21st Century"* (EC, 2018d) ili *„The Barcelona Declaration — Better Places to Live, Better Places to Visit"* (EC, 2018d), prepoznato je da kulturna baština može biti izvor i potencijal za promovisanje kontakata, ali i razmenu i povezanost različitih učesnika i javnosti. To je posebno tačno kada se ljudi koji se bave nasleđem ne smatraju pasivnim potrošačima već stvaraocima, distributerima i donosiocima odluka. Konvencija (EC, 2018d) podstiče sve članove društva da shvate kako predmeti i mesta nisu sami po sebi važni za kulturnu baštinu već su važni zbog značenja i namene koje im ljudi daju te vrednosti koje predstavljaju. Istorijska, kulturna baština je ujedno i resurs za zaštitu kulturne raznovrsnosti i osećaja identiteta mesta nasuprot rastućoj standardizaciji, gentrifikaciji ili (post)globalizaciji. Konvencija prihvata ideju da se kultura može shvatiti kao skup simboličkih i

konceptualnih alata koje članovi društva trebaju kako bi tumačili realitet koji ih okružuje. Stoga, što je više kulturne raznovrsnosti u društvu to je bogatiji skup interpretacija dostupnih građanima, što omogućava pozitivno prihvatanje raznovrsnosti. Interkulturalni pristup sektoru baštine usredsređen je na ideju stvaranja mesta i omogućuje gradu da se urbani identitet aktivno stvara u svim zajednicama, poveća poverenje, uzajamno priznavanje i konačno postizanje socijalne kohezije kroz koncept identiteta koji ima potencijal za uključivanje svih. Kulturno nasleđe koje se nalazi unutar grada predstavlja riznicu kulturnog značenja i otelovorenje zajednice koju štiti (Kostof, 1991, 1992), ali u odnosu na menadžment kulturnog nasleđa možemo razlikovati i ostale uloge. Tako Kampelo (Campelo) i saradnici (2019) tvrde da je koncept održivosti nasleđa u današnje vreme preuzeo prioritet u odnosu na koncept autentičnosti kulturne baštine, koji je stoga umanjio značaj autentičnosti, kao elementa koji je od velike važnosti za očuvanje identiteta zajednice. Autentičnost ne treba biti zanemarena u odnosu na novije prioritete, već je potrebno pronaći model kako bi oba koncepta bila realizovana. Autentičnost kulturnog identiteta temeljena na kulturnom nasleđu prema Ricl i Leko Šimić (2013) jemče svakom pojedincu osećaj pripadnosti, zajedništva i nacionalnosti. Kroz kontinuiranu potragu za kulturnim poreklom i zaštitom izvornih oblika dokazano je kako zajednice uticaj procesa globalizacije ne prihvataju na pasivan način (Ricl i Leko Šimić, 2013). Iz navedenog možemo zaključiti da ukoliko znamo ko smo, u kom smeru idemo i šta tačno čini naše nasleđe, tada možemo bolje definisati kulturu našeg društva, povećati kvalitet urbanih sredina te se odupreti negativnim efektima globalizacije, ali i pojavi gradova u opadanju.

S obzirom na sve rečeno, integralni i interdisciplinarni pristup nameće se kao najbolji način za produktivan i kreativan odnos istorije i baštine sa savremenim gradom. Okupljanje naučnika i stručnjaka iz različitih oblasti — konzervatora, arhitekata, istoričara, urbanista, prostornih planera, geografa, ekonomista, sociologa, etnologa i drugih aktera — predstavlja odličan preduslov za pronalazak najboljih ideja, zaključaka i preporuka. Na taj način se lakše aktiviraju potencijali baštine kao resursa i mogućeg pokretača razvoja, ali i unapređuje stvaranje inkluzivnih, kvalitetnih i ravnopravnih javnih prostora.

2.5 Grad i identitet

Pojam identitet vrlo je kompleksne prirode te je fenomen čije se značenje menja prema potrebama i zahtevima različitih oblasti. Zbog toga je nemoguće pronaći jednu jedinstvenu definiciju jer je svaka disciplina definisala fenomen identiteta prema svojim potrebama, menjajući parametre svojih istraživačkih oblasti kroz vreme. Ono što se nalazi neupitno u središtu ovog koncepta jeste zajedništvo ili kolektivni aspekt skupa karakteristika, iako ponekad shvaćeno u najesencijalnijem, mogućem smislu. S obzirom na dinamičnu i promenljivu karakterizaciju na koju se odnosi identitet,

za potrebe ovog rada pojam shvatamo kao istovjetnost, potpunu jednakost; odnos po kojem je neko ili nešto (npr. biće ili svojstvo) jednako samo sebi, tj. isto; skup značajki koje neku osobu (ili svojstvo) čine onom koja jest ili onim što jest, odnos u smislu prvog i osnovnog značenja ovog fenomena. Značenje ovog pojma važno je u oblastima urbane morfologije i sociologije jer omogućuje diskusiju i naučno istraživanje ključnih tema i problematika pri čemu određuje njihov odnos prema pojedincu ili urbanoj sredini.

Dihotomija identitet i grad, odnosno koncept identiteta u odnosu na njegove stanovnike, važan je aspekt koji će biti uzet u obzir tokom ovog istraživanja. Identitet gradova proučavan je iz različitih perspektiva, u okviru različitih naučnih disciplina, počev od urbane sociologije i antropologije, urbanog planiranja, kulturne politike, do psihologije i fenomenologije, s različitim fokusima i ciljevima. Na osnovu analize relevantne literature, izdvojena su tri pravca u pristupu konceptu identiteta grada. Prvi se, na različite načine, bavi prepoznatljivošću grada. Gradski identitet se opisuje terminima kao što su individualnost i jedinstvenost grada (Linč, 1960), suština, esencija grada (Relf, 1976), dah, duh ili aura grada „sense/spirit/genius of the place" (Relf, 1976), karakter grada „city character" (Molotoč et al., 2000), „gestalt" i „habitus" grada (Lindner, 2006), etos ili duh grada (Bel, 2011), lokalna idiokultura „idio-culture" (Kaufman i Kaliner, 2011) ili distinktivnost grada (Barbehen et al., 2015). Druga grupa autora identitet grada posmatra kao razvojni resurs u okviru kulturne politike, kao kulturni identitet ili kompetitivni identitet (Anholt, 2010). Treći pravac je zasnovan na fenomenologiji, a potom i psihologiji ličnih i grupnih, lokalnih, odnosno teritorijalno definisanih identiteta (Relf, 1976).

Grad u savremenom kontekstu više nije samo fizički prostor, već kompleksan simbolički i kulturni sistem u kojem se identitet pojedinca i zajednice neprestano pregovara, proizvodi i reinterpretira. U knjizi *Urbani spektakl* Dragićević Šešić i Šentevska (2000) naglašavaju da se identitet grada oblikuje kroz niz kulturnih praksi, reprezentacija i događaja koji pretvaraju urbani prostor u scenu društvenih značenja. Grad tako postaje „performativni prostor" — mesto gde se kroz umetnost, rituale, proteste, festivale i svakodnevne prakse javno konstruiše i izražava pripadnost. One ističu da se identitet grada ne može razumeti bez analize njegovog „spektakularnog karaktera" — načina na koji vizuelne i simboličke strukture stvaraju slike grada kao proizvoda kulture, moći i ideologije. U tom smislu, urbani prostor postaje polje stalnog preklapanja između stvarnog i zamišljenog, između urbanističkog plana i svakodnevnog iskustva građana. Kolektivni identitet ne proizlazi samo iz arhitekture ili istorije, već iz načina na koji ljudi koriste, interpretiraju i „žive" gradski prostor. Grad se, prema ovim autorima, može razumeti i kao medij društvene vidljivosti: kroz javne prostore, umetničke intervencije i kulturne događaje oblikuje se prepoznatljiv simbolički pejzaž. U tom kontekstu, borba za prostor postaje borba za identitet — za pravo na izražavanje, prisustvo i

pripadnost. Identitet grada stoga nije statičan, već promenljiv i višeslojan proces u kojem se prepliću lokalne tradicije, globalni uticaji i savremeni oblici urbanog života. Grad kao urbani spektakl istovremeno odražava i proizvodi društvenu dinamiku, čineći ga ključnim mestom u kojem se prepoznaje, ispituje i redefiniše kulturni identitet savremenog društva (Dragićević Šešić i Šentevska, 2000).

Urbani prostor u savremenoj kulturi sve se više posmatra i kao složeni komunikacijski sistem u kojem se identitet oblikuje kroz procese simboličke reprezentacije i javnog izražavanja (Dragićević Šešić, 1997). Grad postaje „performativni prostor" — mesto gde se kroz umetnost, rituale, proteste, festivale i svakodnevne prakse javno konstruiše i izražava pripadnost. Dragićević Šešić u svom tekstu Grad kao prostor spektakla (1997) naglašava da se identitet grada ne može potpuno razumeti bez analize njegovog „spektakularnog karaktera" — načina na koji vizuelne i simboličke strukture stvaraju slike grada kao proizvoda kulture, moći i ideologije. Sreten Vujović, u svom tekstu *Grad spektakl identitet — traganje za modernim, kulturnim identitetom grada* (1997), analizira kako se kroz urbane prostore i njihove transformacije oblikuju kolektivni identiteti. On ističe da grad pored svojih fizičkih obeležja u velikoj meri čini i prostor u kojem se odvijaju društveni procesi koji oblikuju identitet zajednice. Vujović naglašava važnost razumevanja urbane sredine kao dinamičnog sistema u kojem se stalno pregovara o značenju, pripadnosti i vidljivosti, čime se potvrđuje njena uloga kulturnog i simboličkog generatora savremenog društva.

Kombinujući ove pristupe, možemo zaključiti da grad nije samo pozornica na kojoj se odvijaju društveni procesi, već i aktivni učesnik u oblikovanju identiteta. Analizom urbanih prostora i njihovih transformacija moguće je dublje razumeti načine na koje se identitet zajednice konstruiše i pregovara u svakodnevnom životu. Iako različiti pristupi, kategorizacije i razdvajanja pojma identiteta često naglašavaju specifičnosti pojedinih skupina, u središtu samog pojma ipak se nalazi ideja zajedništva — kolektivnog skupa karakteristika koje povezuju članove zajednice, iako to zajedništvo nije uvek jasno vidljivo ni jednoznačno izraženo. Zajedništvo u različitostima ili „bridging" pojedinaca ili skupina jedna je od novijih teorija istraživanja i analize identiteta posebno u odnosu na javni prostor grada i društvene odnose u urbanim sredinama. Pojam „bridging" (Putnam, 2000) ili premošćavanje koncept je koji se takođe može povezati s pojmom identiteta, ali u anti-kolektivnom smislu identiteta. Koncept premošćavanja različitosti s ciljem zajedničkog bivanja na nekom prostoru predstavlja četvrti pravac u pristupu konceptu identiteta grada kao i povećanja kvaliteta javnih prostora, pravac koji je izuzetno inovativan, ali i relevantan u današnje doba pojačanih individualnih identiteta i prava na različitost.

Proces kreiranja identiteta nekog grada može se ostvariti na mnogo načina i s različitim rezultatima. U nizu faktora koji doprinose stvaranju kvalitetnog, autentičnog i prepoznatljivog identiteta grada

od izuzetne je važnosti jačanje osećaja povezanosti građana s prostorom u kojem žive. Brojni svetski primeri dokazuju da gradovi s jasnim i doslednim unutrašnjim identitetom, zasnovani na autentičnim, istorijskim i lokalnim vrednostima privlače veći broj posetilaca u odnosu na gradove koji svoj identitet pokušavaju stvarati na osnovi prilagođavanja i transformacije svojih resursa, kopiranjem tuđih ideja, s ciljem postizanja brzih i komercijalnih efekata (Vuković, 2011). Upravo ta ukorenost u lokalni kontekst i kolektivno pamćenje čini osnovu za izgradnju prostornog identiteta koji nadilazi puku fizičku formu.

Polazeći od klasičnih fenomenoloških i egzistencijalističkih kategorija, mesto, odnosno prostor grada se posmatra kao nešto što ima određeno emotivno značenje za ljude jer figurira u njihovom svakodnevnom životu (Relf, 1976). Iako svaki pojedinac ima lični doživljaj određenog mesta, posredovanjem zajedničkih kulturnih normi, jezika i interakcije u okviru društvenih grupa nastaju deljene, „grupne slike". Pri čemu njihov „najmanji zajednički nazivnik" omogućava nastanak usaglašenog viđenja odnosno usaglašene predstave mesta, koja se javlja u dva vida, kao javni identitet — „public identity" — ono što je zajedničko viđenjima različitih grupa, i kao masovni identitet — „mass identity" — koji kreira i širi javno mišljenje (Relf, 1976).

Koncept identiteta o kojem raspravljaju urbani analitičari i konzervatori u današnje vreme je prema Rifaioglu i Gučanu (Guchan) (2007) dostigao sveobuhvatno značenje. Od opipljivih značajki koje se odnose na „genius loci" do onih nematerijalnih implicitno uključenih u „locus solus", koncept identiteta postigao je relativno zrelu definiciju koja uključuje osećaje, značenja i pamćenje. Identitet grada se može definisati kao skup jedinstvenih osobina i obeležja koji mu omogućavaju trajnu prepoznatljivost i posebnost te kao takve doprinose kvalitetu javnih prostora. Percepcija jednog grada iz perspektive njegovih stanovnika, odnosno lokalne zajednice, često se razlikuje od percepcije šire javnosti i turista, jer materijalna i nematerijalna baština, u savremenom prostornom kontekstu, formira različite slike grada te možemo govoriti o unutrašnjem i spoljnom identitetu grada. Ta dihotomija između unutrašnjeg i spoljnog identiteta posebno je izražena u gradovima s bogatim istorijskim nasleđem, gde lokalna zajednica i posetilac često ne dele isti doživljaj prostora. Jačanje osećaja povezanosti građana s prostorom u kojem žive važan je faktor koji doprinosi stvaranju kvalitetnog, autentičnog i uverljivog identiteta grada, dok u isto vreme doprinosi umanjenju efekta erozije/identiteta mesta. Proces erozije mesta (Relf, 1976) jedna je od posledica globalizacije, odnosno procesa brisanja, erodiranja specifičnosti mesta i njihovog poistovećivanja te gubitka identiteta. Aktivno osvešćivanje koncepta erozije mesta i njegovog štetnog uticaja doprinosi definisanju konkretnih mera pomoću kojih se može umanjiti ili u nekim slučajevima potpuno poništiti njegov negativan efekat. Razumevanje mehanizama kojima se identitet mesta gradi, ali i razgrađuje, ključan je preduslov za osmišljavanje takvih mera.

Identiteti mesta su subjektivne i dinamičke kategorije koje se neprestano menjaju, nadograđuju i razgrađuju te stoga prema Huigen i Mejering (Meijering) (2005) identitet ne postoji kao objektivna stvarnost sama po sebi već ga pojedinci vezuju uz mesta zavisno od potreba i sklonosti. Proces stvaranja identiteta nekog mesta može se odvijati na niz načina pri čemu je imenovanje mesta jedna od temeljnih aktivnosti u postupku konstrukcije identiteta. Ova aktivnost je izuzetno važna jer nam imena omogućavaju osnovno razlikovanje među prostornim entitetima (Tejlor (Taylor) et al., 1984). Identifikacija i imenovanje nekog mesta jednako uključuje pozitivne karakteristike kao i definisanje onoga što je negativno i što ne pripada određenom mestu. Iz navedenog možemo zaključiti da je proces identifikacije ujedno i proces ekskluzije, odnosno isključivanja onih delova koji se u određenom vremenu i kontekstu ne smatraju poželjnima (Krang (Crang), 1998). Nadalje u odnosu na pozitivan osećaj pripadnosti i osećaj identiteta Van Hoven i Heršelman (Hörschelmann) (2005) tvrde da negativan osećaj mesta gotovo da ne postoji u društvu. Odnosno, ukoliko uzmemo u obzir pretpostavku da se većina ljudi identifikuje s mestima, u slučaju da takva identifikacija ne postoji, može se stvoriti potreba za preseljenjem na novo mesto koje će bolje odgovarati postojećem (ili željenom) identitetu pojedinca ili zajednice. Percepcije mesta nisu statične i mogu se menjati tokom vremena, a mogu zavisiti o tome gde neko želi biti u određenom periodu svog života. Čak i bez fizičkog preseljenja na novo mesto, individualni identitet može biti poljuljan promenama koje su zahvatile trenutno mesto boravka i života. Van Hoven i Heršelman (2005), kao primer navode pojavu da su mnogi Istočni Nemci nakon ujedinjenja Nemačke ostali povezani sa svojim starim životima u socijalizmu i teško im je bilo naviknuti se na osećaj pripadnosti novoj Nemačkoj.

Iz prethodne analize proizlazi da je urbani identitet izuzetno dinamičan i složen konstrukt, oblikovan istorijskim, prostornim, društvenim i kulturnim procesima. Disertacija se zasniva na hipotezi da očuvanje i interpretacija autentičnog identiteta grada zahtevaju integrisani, participativni pristup u kojem zajednički učestvuju stanovnici, gradske institucije i interdisciplinarni tim stručnjaka. U tom okviru, identitet predstavlja važan resurs i razvojni potencijal koji može doprineti jačanju kvaliteta života, posebno u gradovima u procesu urbane kontrakcije i smanjenja funkcionalne vitalnosti.

2.6 Gradovi i priroda

Veza između prirode i urbanih formi je neraskidiva jer svaka urbana struktura u svojoj genezi nosi tragove prirodnog prostora koji joj je prethodio. Priroda je početno i često završno stanje svih urbanih prostora, no važna je i tokom perioda najvećeg urbanog prosperiteta. Dva su ključna i suprotstavljena pogleda na pojam urbanizacije u odnosu na prirodu — urbanizacija koja uništava prirodu i predstavlja pretnju (Karson, 1962, Mekini (McKinnely), 2008) te urbanizacija kao sklonište

i utočište u kojem ljudi traže zaštitu i bezbednost od ekstremnih uticaja klime, prirode i životne sredine (Lang,1994). Nakon migracije svetskog stanovništva u gradove, urbanim stanovnicima najčešće je počela nedostajati priroda. Elementi prirode i zelenila uključujući vodu, oduvek su bili prisutni u postupcima planiranja urbanih i ruralnih sredina (Mertens i Karadeniz, 2022), ali je povezivanje ovih elemenata s tehničkim ili društvenim elementima te stvaranje koncepta zelene infrastrukture podiglo zelene aspekte životne sredine na jednu ozbiljniju ravan. Nužnost da se zelene i plave površine posmatraju zajedno, strateški uokvirene u zelenu infrastrukturu, postala je neophodna u novije vreme za dobrobit čoveka i prosperitet zajednice kao i povećanje kvaliteta života u urbanim sredinama te se shvataju jednako ozbiljno kao i drugi oblici infrastrukture. Razvoj klimatske krize i krize bioraznovrsnosti naglašava hitnost implementacije fleksibilnog i multifunkcionalnog zeleno-plavog infrastrukturnog sistema koji se mora pažljivo integrisati u postojeće tkivo urbanih i ruralnih pejzaža uz uspostavljanje administrativnog i upravljačkog sistema za efikasnu implementaciju (Mertens i Karadeniz, 2022). U tom kontekstu, zelena infrastruktura sve se više prepoznaje kao strateški planski instrument koji nadilazi puku estetsku funkciju i postaje integralni deo urbanog planiranja.

Intervencije u urbanim prostorima koje su predstavljale zelene inicijative postupno su se razvile u zelenu infrastrukturu. Komunikacija Evropske komisije o zelenoj infrastrukturi (EC, 2013) opisuje je kao alat za pružanje ekoloških, privrednih i društvenih pogodnosti putem rešenja koja se temelje na razumevanju prednosti koje priroda omogućuje ljudskom društvu i pokretanja ulaganja koja poboljšavaju te pogodnosti. Svi oblici trajnog zelenila i vode u urbanoj sredini, uključujući prostore na objektima, potencijalno su sastavni elementi zelene infrastrukture koji se često posmatraju u okviru strateški planirane mreže. Zelena infrastruktura može se tipološki sistematizovati prema različitim principima karakteru i strukturi, fizičkim oblicima i merilu (Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i državne imovine RH, 2021) te uključuje čitav niz definisanih i normiranih oblika i vrsta od kojih su neki korišćeni i u okviru sprovođenja istraživanja o kvalitetu života u središtu grada Osijeka. Koncept urbane zelene infrastrukture je temeljito sagledan u okviru istraživanja Hanne i saradnika (2023) u odnosu na koncept održivog razvoja analizirajući 195 kvalitativnih i kvantitativnih naučnih radova posvećenih ovom odnosu. Istraživanje je utvrdilo da postoji visoka povezanost između zelene infrastrukture, usluga ekosistema, urbanog planiranja i održivog razvoja. Utvrđeno je takođe da manji deo teorije vezane uz ovu tematiku obuhvata ekološke, društvene i ekonomske aspekte, što čini ovaj rad i istraživanje posebno vrednim doprinosom na ovom području jer se bavi i elementima zelene infrastrukture u odnosu na upravo ova područja. Zelena infrastruktura se najčešće povezuje s jednim od ciljeva održivog razvoja

(„sustainable development goals — SDG[23]") SDG11, „učiniti gradove uključivim, bezbednim, otpornim i održivim" i SDG15, „zaštititi, obnoviti i promovisati održivo korišćenje zemaljskih ekosistema". U odnosu na vezu i značaj zelene infrastrukture te tri ose održivosti — ekonomsku, društvenu i ekološku — postoji vrlo ograničena baza podataka te je potrebno dalje istražiti ove relacije u budućim istraživanjima (Hana (Hanna) et al., 2023).

Za zelenu infrastrukturu u današnje vreme stoga možemo reći da je to mreža prirodnih i poluprirodnih područja te zelenih prostora koja pruža usluge ekosistema, pri čemu se podstiče i povećava dobrobit ljudi i kvalitet života. Ovaj sada već legitimni deo urbanog pejzaža doneo je novi tip arhitekture — ekološki orijentisanu arhitekturu, ali i pojavu eko-urbanizma — koji se mogu smatrati ključnim funkcijama humanizacije urbane sredine (Votinov et al., 2019). Evolucija u planiranju grada pokazuje progresivno uključivanje različitih dimenzija koncepta održivosti[24]. Kao takva razlog je i pojavi eko-urbanizma koji se kao sveobuhvatni pojam odnosi na razne pokrete, utemeljene kako s ciljem bavljenja tradicionalnim izazovima urbanizacije, a stoga i izazovima klimatskih promena te ograničenosti prirodnih resursa (Šarifi (Sharifi), 2016). Značaj eko-urbanizma je u današnje vreme sve veći, a između ostalog značajno tematizira i razne aspekte zelene infrastrukture kao jednog od alata za stvaranje kvalitetnije urbane sredine, otpornije na klimatske promene.

U današnje vreme ozelenjavanja urbanih prostora ili implementiranja zelene infrastrukture nije više na nivou ličnih preferencija i sklonosti, individualnih inicijativa gradskih četvrti ili gradskih uprava već postaje delom važnih strateških dokumenata, a često i zasebnih strategija. Pri tome se postojeći propisi i direktive menjaju kontinuirano, dopunjuju ili donose novi, a neki od ključnih, savremenih propisa su Zelena infrastruktura i teritorijalna kohezija (EEA, 2011), Svetski izgledi za urbanizaciju (UN, 2019) ili jedan od najrecentnijih dokumenata Evropske unije vezan uz prirodne resurse i životnu sredinu — *The European Green Deal* (EC, 2019). Međutim, kao i u svakom urbanom projektu, postoje i određena ograničenja te izazovi koji su neizostavni deo razvoja i promena uopšte. U odnosu na prostorne faktore za ovo istraživanje važno je ograničenje u odnosu na nedostatak zemljišta vezan uz preizgrađenost. Ovaj otežavajući element često srećemo kod projekata koji se nalaze u urbanim središtima jer je ovde tradicionalno izgrađenost najveća, a stoga i implementacija novih elemenata i promena u prostoru najizazovnija. Korišćenjem „brownfield" zemljišta nakon adekvatnog oporavka ili dekontaminacije u nekim slučajevima moguće je stvoriti

[23] Postoji 17 ciljeva održivog razvoja prema dokumentu Ujedinjenih nacija (UN, 2015) koje se pominju i u dokumetnu *„The 2030 Agenda for Sustainable Development"* (izvor: https://sdgs.un.org/goals, pristupljeno 27.4.2026.).

[24] Brundtland, G.H. (1987) *Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development, Geneva*, UN-Dokument A/42/427

novi prostor za implementaciju zelene infrastrukture te na taj način povećati kako kvalitet urbane sredine tako i umanjiti neke od negativnih efekata gradova u opadanju.

Dodatno ograničenje u odnosu na razvoj novih elemenata u prostoru, a tako i zelene infrastrukture predstavlja ne samo visoka cena zemljišta već i stambenih kvadrata te činjenica da izgrađeno zemljište donosi veći materijalni profit investitorima i gradu. U okvirima liberalnog kapitalizma[25] koji je u današnje vreme u našim krajevima izuzetno uzeo maha, zemljište koje ima najveću vrednost i potražnju, u slučaju Osijeka, a i većine gradova razvijenog dela Evrope, je zemljište u središtima gradova. Njega ima najmanje, a pri tome ima najveću tržišnu vrednost. Ovo je svakako slučaj u središtu grada Osijeka gde postoji velika potražnja za zemljištem i stambenim kvadratima, što predstavlja veliku atraktivnost investitorima koji onda često prekomerno izgrade parcele koje uspeju dobiti za izgradnju novih stambenih jedinica. U takvim slučajevima kvalitet spoljnih prostora vrlo je niskog nivoa, ali i veličina prostora predviđenog za implementaciju zelene infrastrukture, uprkos postojanju jasnih preporuka ili uslova gradnje.

Jedno od najčešćih i najvećih ograničenja ipak je finansijski aspekt čija važnost je velika, posebno zato što se zelena infrastruktura može povezati s dobiti nakon ulaganja. Uopšte, promene imaju svoju cenu, međutim kvalitetne intervencije u pogledu namene, arhitekture ili funkcija ne moraju biti finansijski zahtevne u svim slučajevima. Postojeća naučna istraživanja dokazuju da se stvaranje zelene infrastrukture ili njeno poboljšanje u urbanim područjima može postići sa skromnim ili čak nepostojećim budžetom. Herman i saradnici (2018) istražili su tri studije slučaja/tri parka u gradu Faru (Portugal) i ilustrvali kako niskobudžetne strategije, ograničena upotreba sredstava i resursa mogu rezultirati uspešnim, održivim javnim projektima s uspešnim promenama funkcionalnosti javnih prostora i arhitekture. To nas dovodi do ključnih pitanja koja postavlja ovaj rad: Da li je kvalitetan urbani, javni prostor jedan od ključnih elemenata za revitalizaciju gradova u opadanju? Koji su to faktori kvaliteta iz domene ekosistema javnog, urbanog prostora?

Urbano propadanje često se smatra negativnim procesom za grad, no može imati i konstruktivnu ulogu u njegovom razvoju. S ekološkog stanovišta, takvi prostori mogu postati vredni resursi kroz prenamenu postindustrijskih zona u slobodno zemljište nakon dekontaminacije, obnovu napuštenih zgrada ili stvaranje zelenih površina za rekreaciju i boravak na otvorenom. Pri tome ključnu ulogu imaju urbanisti i planeri grada te donosioci odluka koji su tradicionalno favorizovali rast i širenje

[25] Termin liberalni kapitalizam u ovom radu se koristi u smislu vrste kapitalizma koja je izuzetno negativna za društvo u celini i javne prostore kao takve. Između ostalog, koristi principe kao što su: ambivalentnost u odnosu na ekonomski razvoj, privatno vlasništvo nad bankama, nekontrolisanje kapitala, nizak porez na dohodak ili loša preraspodela bogatstva u društvu, odnosno elemente suprotne ključnim demokratskim vrednostima. (izvor: https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/liberal-capitalism, pristupljeno 27.4.2026.).

gradova (Kampoš-Sančez (Campos-Sánchez) et al., 2019), a koji sada uzimaju u obzir i elemente fenomena gradova u opadanju, te odgovarajućim planiranjem doprinose budućem poništenju negativnih efekata ovog fenomena.

Odnos prirode i urbanih formi pokazuje da održiv razvoj gradova više ne može biti posmatran odvojeno od ekoloških i društvenih aspekata te da se nalazi u konstantnom stanju promene, potvrđujući stoga preko 2500 godina staru izreku o tome da ništa nije stalno osim promene[26]. Zelena infrastruktura, kao strateški okvir za integraciju prirodnih elemenata u urbano tkivo, postaje ključan alat za povećanje otpornosti gradova, poboljšanje kvaliteta života i revitalizaciju prostora zahvaćenih urbanim opadanjem.

[26] Čuvena izreka grčkog filozofa Heraklita
(izvor: https://assets.cambridge.org/97811088/38900/excerpt/9781108838900_excerpt.pdf, pristupljeno 27.4.2026.).

3 GRADOVI U OPADANJU

3.1 Specifikacije, definicije, tipologija i značenja

Gradovi u opadanju fenomen je koji je vrlo složen po svojoj prirodi, a stoga su i njegova rešenja izrazito multidisciplinarna. Analizom literature može se pronaći niz definicija, a nakon sagledavanja svih materijala zaključeno je da je za potrebe ovog rada najprikladnija definicija međunarodne istraživačke mreže (*„The Shrinking Cities International Research Network" — SCIRN*). Ta definicija glasi: Grad u opadanju je „…gusto naseljeno urbano područje koje se s jedne strane suočilo s gubitkom stanovništva u velikim delovima (tokom najmanje 5 godina, više od 0,15% godišnje), a s druge strane prolazi kroz ekonomsku transformaciju s nekim simptomima strukturne krize (EC, 2022)". Ovakvo pojmovno određenje vodeće je po usvojenosti, preuzela ga je i Evropska komisija koristeći ga kao središnju os u strateškom dokumentu o gradovima u opadanju „Shrinking Cities" (EC, 2022).

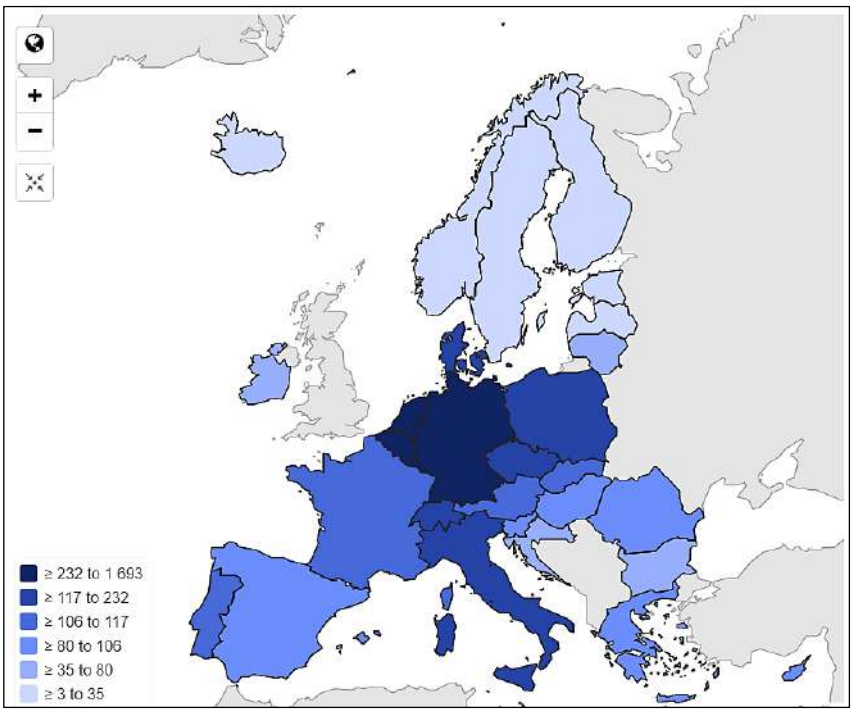

Slika 3-1: Gustina naseljenosti u Evropi

U Evropi trenutno živi većina stanovništva u urbanim područjima, a popularnost ovih sredina doprinosi porastu trenda stvaranja megagradova (Nabjelek, 2016) iz godine u godinu. U isto vreme, dalje istraživanje literature pokazuje da fenomen gradova u opadanju dobija sve više na važnosti uprkos porastu broja megagradova, te će se zbog demografskih promena u budućnosti gotovo svaka zemlja u Evropi suočiti s nekim oblikom fenomena kojim se ovde bavimo.

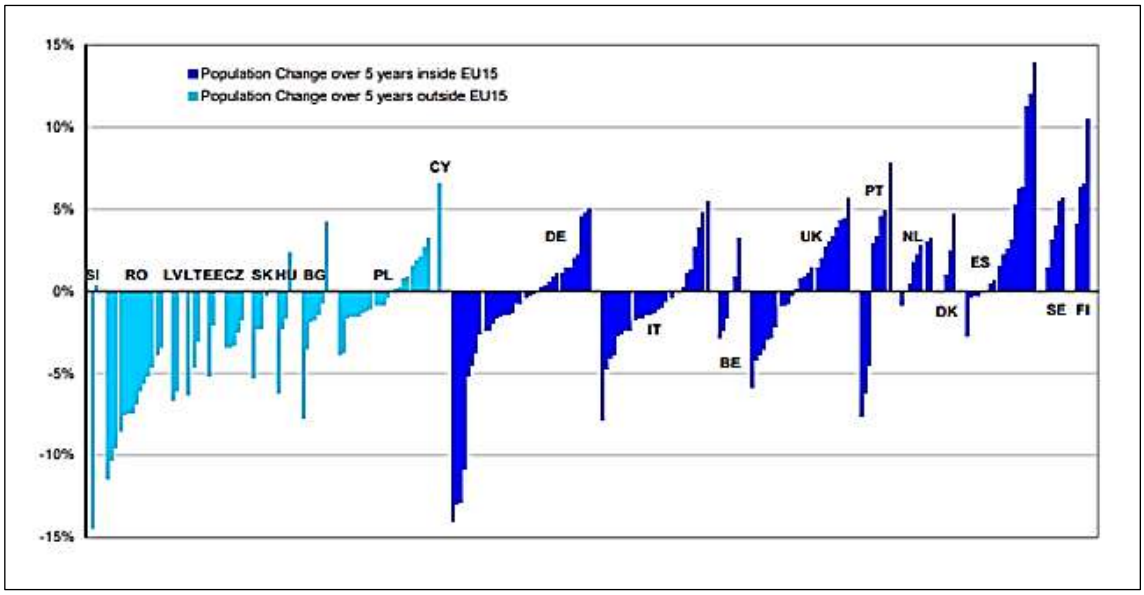

Grafikon 3-1: Promena broja stanovnika u evropskim državama 1996.–2001. godina

Iz navedenog zaključujemo da porast fenomena nastanka novih megagradova i pojave novih gradova u opadanju predstavljaju neke od najvažnijih transformacija urbanih sredina od početka industrijske revolucije do danas.

Termin „Shrinking City" ili gradovi u opadanju vrlo je konfliktan u odnosu na semantiku, a odabir prevoda kao termina gradovi u opadanju je već prethodno adresiran. Isprva upućuje na vrlo jednostavnu i jasnu pojavu smanjivanja broja stanovnika u pojedinom gradu, ali iza ovog pojma kriju se razni procesi, pojave, posledice i uzroci. Ova pojava može objediniti u sebi rast pojedinih delova grada, regiona ili broja objekata. Uprkos smanjenoj operativnosti, gradovi koje nazivamo gradovima u opadanju često se zapravo šire i stvaraju nova predgrađa te dovode do novog procesa — suburbanizacije, koja uzrokuje smanjenje aktivnosti i vitalnosti ukupnog grada na većem prostoru. Ponekad se grad koji opada nalazi u regiji koja beleži rast te opet nailazimo na nelogičnost u nazivu. Gradovi se takođe mogu smanjivati i opadati dok se broj praznih objekata povećava i tako ponovo nailazimo na pojavu rasta, odnosno povećanja nekih aspekata gradova u opadanju. Uprkos brojnim nelogičnostima i pojavama kontradiktornih procesa, u središtu predmetnog fenomena nalazi se u konačnici proces opadanja, odnosno stanje završenog ili zaustavljenog perioda njihovog rasta i prosperiteta (Osvalt et al., 2006).

Ova široko prihvaćena SCIRN definicija naglašava pad broja stanovnika kao glavni uzrok urbanog opadanja, ali pri tome ne smemo zaboraviti da proces opadanja treba analizirati u širem kontekstu, odnosno kao rezultat mnogih drugih procesa koji se odvijaju istovremeno, odnosno ostalih faktora i činilaca u vrlo složenom sistemu grada (Jarosevska (Jaroszewska), 2019). Ukoliko obratimo pažnju samo na demografski aspekt — bez analize uticaja socioekonomskih odrednica i činilaca i

zaključaka — predložena rešenja biće nepotpuna. Pri tome je uspešnost celokupne strategije oporavka vrlo upitna i izgledno osuđena na neuspeh. Padanje broja stanovnika nedvosmisleno je jedan od ključnih uzroka, ali i posledica pojave gradova u opadanju, no nije jedini ni glavni uzrok nastanka ovog kompleksnog fenomena.

Nastavno na globalno prihvaćenu definiciju gradova u opadanju od strane SCIRN-a, Volf i Vihman (2017) definišu precizniju tipologiju te je primenjuju na gradove u Evropi. Prema ovoj tipologiji, koja fenomen opadanja sagledava u odnosu na protok vremena, Volf i Vihman (2017) tvrde da se gotovo polovina evropskih gradova suočila s nekom vrstom gubitka stanovništva i mogu se ubrojiti u ovu kategoriju. Prema njihovoj podeli čak 3784 evropska grada od 7742 analiziranih ubrajaju se u gradove koji su zahvaćeni fenomenom opadanja.

Tabela 3-1: Klasifikacija gradova u opadanju

Trajanje (opšti tipovi)	Vreme (podvrste)
Gradovi koji su u kontinuiranom opadanju; • gubitak stanovništva od najmanje 0,15% godišnje, u sva četiri, petogodišnja perioda	**Kontinuirano opadanje** • pad broja stanovnika 1990.–2010. godina
Gradovi koji epizodno opadaju; • gubitak stanovništva od najmanje 0,15% godišnje tokom celog perioda, sa stabilnom ili čak rastućom populacijom (≥0,15% godišnje) u najmanje jednom petogodišnjem periodu	**Periodično opadanje** • pad broja stanovnika 1995.–2010. godna ili 2000.–2010. godina **Prekinuto opadanje** • pad broja stanovnika 1990.–2005. godina, 1990.–2000. godina, 1995.–2005. godina
Gradovi u privremenom opadanju; • gradovi koji nisu izgubili najmanje 0,15% od svoje populacije godišnje tokom celog perioda, ali najmanje u jednom petogodišnjem periodu	**Privremeno opadanje u 1990-ima** • pad broja stanovnika 1990.–1995. godina (ili 1995.–2000. godina **Privremeno opadanje u 2000-ima** • pad broja stanovnika 2000.–2005. godina (ili 1990.–1995. godina) **Nedavno opadanje** • pad broja stanovnika 2005.–2010. (ili zajedno s 1990.–1995. ili 1995.–2000.)

Iz tabele 3-1 možemo uočiti da su gradovi u opadanju podeljeni u tri grupe kako bi se lakše uočile razlike između njih i na taj način preciznije identifikovala rešenja za pojedinačne probleme.

- Gradovi koji su u kontinuiranom opadanju: gradovi koji spadaju u ovu kategoriju predstavljaju 14% svih gradova u opadanju (534 od 3784 grada) i uglavnom se nalaze u

zapadnoj Evropi, posebno u istočnoj Nemačkoj, industrijskim područjima severoistočne i centralne Francuske, Bugarskoj, Hrvatskoj, Rumuniji, starim poljsko-češkim industrijskim područjima te baltičkim državama.

- Gradovi koji epizodno opadaju: ovom grupom obuhvaćeno je 23% analiziranih gradova (854 grada iz istraživanja (Volf i Vihman, 2017)) od kojih je dominantna grupa koja pokazuje periodično smanjenje, odnosno oni gradovi koji su počeli gubiti stanovništvo sredinom 1990-ih ili nakon kraja veka (517 gradova). Ovi gradovi koncentrisani su u postsocijalističkim zemljama Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, Rumuniji i Srbiji kao i u zapadnoj Evropi, na bivšoj unutar-nemačkoj granici te u severnoj i centralnoj Francuskoj. Nasuprot tome, nekoliko srednjih i velikih gradova (s više od 50.000 stanovnika) prestalo je opadati nakon 2005. godine (337 gradova u Poljskoj, Češkoj, Mađarskoj, istočnoj Nemačkoj i severnoj Italiji).
- Gradovi u privremenom opadanju: veliki udeo gradova pokazuje privremeno opadanje (2396 gradova, odnosno 63%). Najveći udeo među njima izgubio je stanovništvo tokom 1990-ih, što je vrlo karakteristično za Italiju i Španiju, ali i za Švedsku, Ujedinjeno Kraljevstvo, Poljsku, Češku, Mađarsku i Zapadnu Nemačku (878 gradova). Slično Francuskoj i južnoj Italiji, pogođeni su mali gradovi, posebno u istočnoj Evropi, ali i prestonice poput Varšave, Praga i Sofije. Međutim, nedavni gubici stanovništva pogađaju čak 883 grada, posebno velike gradove u zapadnoj Nemačkoj, manje u Austriji i srednje velike u Francuskoj, ali i velike i srednje velike gradove u Mađarskoj, Rumuniji i Poljskoj.

Navedena tipologija ukazuje na raznovrsnost putanja kojima gradovi ulaze u proces opadanja, no bez obzira na tip, posledice ovog procesa moguće je sistematizovati u dve temeljne kategorije — takozvane „tvrde“ („hardware") i „meke“ („software") posledice. Fenomen gradova u opadanju obuhvata niz „tvrdih“ i „mekih“ posledica koje istovremeno pogađaju fizičku strukturu grada i njegovu društveno-demografsku dinamiku. Ovi procesi dugoročno utiču na funkcionisanje urbanog sistema i percepciju grada od strane njegovih stanovnika, a one će biti detaljnije analizirane u drugom dijelu istraživanja.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je fenomen kojim se ovde bavimo vrlo aktuelan i da se pojavljuje u većini evropskih regiona i gradova. Iako Amerika i dalje prednjači po količini literature i istraživanja nastalih na osnovu analize njihovih (najčešće velikih) gradova u opadanju, ovaj fenomen je sve češće predmet interesa i istraživanja i u Evropi.

Komparativne studije o opadanju ili smanjenju urbanih područja u Evropi poput one od Turok i Mihnenko (2007) postale su sve prisutnije, ali one obično analiziraju velike gradove s populacijom većom od 200.000 ili 50.000 stanovnika (EC, 2010a). Međutim, Evropom dominiraju mali i srednji

gradovi s manje od 10.000 stanovnika (Volf i Vihman, 2017) koji čine značajan udeo evropskog stanovništva, a istraživanja koja se bave ovakvom problematikom su vrlo retka. Upravo i zbog ovog razloga istraživanje sprovedeno u okviru ove disertacije izuzetno je relevantno jer se odnosi na male i srednje gradove, a sprovedeno je u gradu Osijeku.

3.2 Gradovi u opadanju kroz istoriju i danas

Gradovi zahvaćeni ovim fenomenom dolaze u žarište pažnje u novije doba, ponajviše zbog deindustrijalizacije i geopolitičkih tranzicija, što često dovodi do zaključka da je reč o savremenom fenomenu, iako su takvi gradovi postojali i kroz istoriju. Razlozi pojave ovog fenomena u daljoj prošlosti bili su rat, agresija, nasilje, epidemije, razaranja i prirodne katastrofe koje su ponekad dovodile do potpunog uništenja i nestanka čitavih gradova. Podaci o razlozima nestanka drevnih gradova i dalje su nepotpuni i nedovoljno istraženi, ali u slučaju nestanka gradova plemena Maja neki od potvrđenih razloga su klimatske promene, epidemije, bolesti, promene trgovačkih ruta, ratovi i invazije (Demarest, 2004). U Evropi jedan od najznačajnijih primera istorijskih gradova u opadanju je grad Rim koji je svoje opadanje doživeo usled niza faktora od kojih su najznačajniji bili politički preobražaji u čitavom Rimskom carstvu. Smanjenje značaja i stabilnosti Rima bilo je toliko značajno da se najčešće povezuje s padom, a stoga i opadanjem čitavog rimskog carstva, počevši od 476. godine. Rim kao veliko urbano središte, vekovima je bio simbol Rimskog carstva koji je doživeo niz destruktivnih epizoda, uključujući dva razorna napada obeležena pljačkanjem (410. godine od strane Vizigota i 455. godine od strane Vandala). Oba događaja šokirala su rimski svet, ostavivši večni grad u ruševinama. Nakon ovih zbivanja Rim je značajno oslabio, a dodatni faktori koji su doprineli njegovom gubitku moći i stabilnosti bili su politička previranja unutar carstva i samog grada kao njegove središnjice, invazije varvarskih naroda, prevelika zavisnost o radu robova te klimatske promene (Harper, 2017). Grad je nakon pada Carstva počeo opadati te je danas i dalje prestonica Republike Italije, ali samo u naslovu dok pravi politički i ekonomski značaj u državi ima Milano (Lelo et al., 2018).

U 21. veku uzroci nastanka gradova u opadanju su potpuno drugačiji. Pad broja stanovnika česta je pojava u razvoju ljudske civilizacije i događa se usled niza uzročnika, ali se takođe vezuje i uz temu ove disertacije. U današnje vreme, nastanak fenomena kojim se ovde bavimo događa se u sve dužim vremenskim rasponima, i u vreme mira ili tokom perioda rasta i obilja, a ne kao u prošlosti, pretežito zbog spoljnih, nasilnih epizoda i intervencija. Najčešći razlozi njegove pojave u savremeno vreme jesu deindustrijalizacija, suburbanizacija, starenje, iseljavanje, niska stopa rođenja, postsocijalistička tranzicija, uticaji životne sredine i ostali lokalno uslovljeni faktori (Osvalt et al., 2006).

Pojava fenomena gradova u opadanju najpre je zabeležena u Americi nakon Drugog svetskog rata te je u periodu između 1950. i 1960. godine broj velikih gradova zahvaćen ovim fenomenom porastao na 38 (Osvalt et al., 2006). Opadanje se ubrzo širi i na evropske, industrijalizovane gradove gde se u gotovo isto vreme ovaj pojam pojavljuje u nemačkoj literaturi (Kaningem-Sabo i Fol, 2009; Baron et al., 2010). Terminologija koja se odnosi na smanjivanje ili sakupljanje (i na engleskom i na nemačkom jeziku) retko se pronalazi u literaturi pre 21. veka (Volf i Vihman, 2017). Od 2000. godine nadalje, demografske promene izazvane postsocijalističkim transformacijama dovode do izuzetnog porasta studija o gradovima u opadanju, isprva u Nemačkoj (Roth i Kaningem-Sabo, 2012.), a zatim u Evropi i globalno (Baron et al., 2010).

Sredinom 2000-ih godina, radovi grupe „Shrinking Cities" pod vodstvom Filipa Osvalta (Phillip Oswalt), naglašavaju međunarodnu dimenziju fenomena ilustrirajući je primerima s nekoliko kontinenata i zemalja (Evropa, Severna Amerika, Japan). Grupa „Shrinking Cities International Research Network — SCIRN" svoje je istraživanje temeljila na pretpostavci da je urbano smanjenje globalni proces i tu je teoriju potkrepila internacionalnim primerima. U Americi je uočeno (Volf i Vihman, 2017) da je američka kriza drugorazrednih hipotekarnih kredita intenzivirala fokus na gradove pogođene padom broja stanovnika, a tema gradova u opadanju dobila veliku medijsku pažnju, te ilustrovana na primerima krize u gradovima kao što su Detroit, Klivlend, Flint ili Jangstaun (Youngstown). Propadanje tih gradova, uvelike pogođenih deindustrijalizacijom, počelo je već pre krize nekretnina, ali su učinci ovih faktora bili posebno vidljivi u ionako vrlo krhkom privrednom i društvenom kontekstu.

Za razliku od zapadnih zemalja Evrope, problemi gradova istočne i srednje Evrope, uključujući Hrvatsku, Poljsku, Republiku Češku ili Mađarsku, nastali su značajnim političkim i privrednim transformacijama početkom 1990-ih godina. Jarosevska (2019) navodi da su se u periodu socijalizma (1945.–1989. godina) istočnoevropski gradovi, za razliku od Zapadne Evrope, razvijali u drugačijim uslovima te su postali podložni i drugim rizicima. Socijalistička urbanizacija odvijala se u industrijalizovanim društvima lišenim privatnih proizvodnih sredstava, koja su bila u vlasništvu države i s centralno planiranim ekonomskim sistemima. Privatni sektor je bio zanemariv ili u začetku te su posledice propasti industrije bile sveobuhvatne i dalekosežne. One su dalje bile pojačane interakcijom sa svetskim procesima kao što su deindustrijalizacija, globalizacija, regionalni ratovi i evropeizacija, odnosno promene u demografskom i društvenom ponašanju. Posebnost fenomena opadanja postsocijalističkih gradova očituje se i u vremenskom tempu procesa (brži u odnosu na zapadne gradove) i vremenu kada je započeo. Jarosevska (2019) navodi da su mnogi zapadni gradovi počeli opadati 1960-ih i 1970-ih godina, dok su postsocijalistički gradovi istočne i srednje Evrope počeli opadati mnogo kasnije, tek krajem 20. veka. Pored gore

navedenih razloga, neki od dodatnih činilaca pojave fenomena gradova u opadanju u istočnoj i centralnoj Evropi bili su demografska tranzicija, uključujući promene u vezi s bračnim stanjem, promene načina života, pojavu novog modela porodice i domaćinstva, sve brže starenje društva i pad nataliteta. Stoga možemo zaključiti da su demografske promene zajedno s faktorima kao što su deindustrijalizacija, globalizacija i transformacija državnih sistema dovele stare industrijske gradove u novu fazu svog razvoja koja je obeležena negativnim predznakom i pojavom fenomena kojim se ovde bavimo.

Istraživanje naučnika Turoka i Mihnenka (2007) obuhvatilo je analizu razvoja 310 gradova u 36 evropskih zemalja u periodu nakon 1960. godine te je uočeno da uprkos tome što 30% analiziranih gradova deli zajedničku karakteristiku kontinuiranog rasta, značajan udeo proučavanih gradova beleži pad u istom periodu na srednjem nivou (24%) ili nedavno (13%). Većina ovih gradova nalazi se u srednjoj i istočnoj Evropi kao što su Ostrava (Češka), Sosnowiec i Bytom (Poljska), Temišvar (Rumunija) ili Donjeck (Donetsk) (Ukraina). Tokom istog perioda, mali broj gradova (13), lociranih u Velikoj Britaniji i Nemačkoj, doživeo je i pojavu kontinuiranog opadanja. Autori istraživanja uočili su takođe da se broj rastućih gradova postepeno smanjivao od 1960-ih godina, a na prelasku milenijuma bilo je više gradova koji su opadali nego gradova koji su se razvijali. Sve veći jaz između istoka i zapada Evrope pokazao se ključnim jer su utvrdili da je između 2000. i 2005. godine 78% gradova u zapadnoj Evropi raslo, dok je 82% gradova u istočnoj Evropi bilo u opadanju (Turok i Mihnenko, 2007).

Osim podele na istok i zapad Evrope razne druge studije utvrdile su dodatne faktore. Tako je istraživanje koje je sprovela EU — „Urban Audit"[27] — pokazalo nacionalnu i regionalnu dimenziju urbanog opadanja. Na osnovu analize 258 velikih evropskih gradova između 1996. i 2011. godine, istraživanje je donelo zaključak da je trećina gradova rasla po stopi većoj od 0,2% godišnje, u trećini je njihovo stanovništvo ostalo stabilno, a trećina je doživela značajan pad u populaciji (EC, 2018a). Dok se rast odnosi na gradove u severnoj i južnoj Evropi, a opadanje se značajno koncentriše na istočnoevropske gradove, situacija u zapadnoevropskim gradovima je kontrastnija. Regionalni konteksti, posebno u bivšim industrijskim regionima u Nemačkoj i Ujedinjenom Kraljevstvu, odigrali su važnu ulogu u procesima smanjivanja urbanih područja (EC, 2018a). Izveštaj takođe naglašava učinke nacionalnih konteksta te se gradovi koji se najbrže smanjuju/opadaju uopšte nalaze u zemljama koje gube stanovništvo kao što su Bugarska, Rumunija ili baltičke države.

[27] EU — Urban Audit (izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Archive:European_cities, pristupljeno 27.4.2026.).

Evropske studije i istraživanja (Baron et al., 2010) potvrdile su činjenicu da se većina gradova u opadanju nalazi u regionima koje se smanjuju ili opadaju, s izuzetkom nekoliko industrijskih i lučkih gradova u regionima u porastu (kao što su Sen-Etjen (Saint-Étienne), Le Havr (Le Havre), Đenova (Genova), Palermo ili Aberdeen). Ove studije takođe naglašavaju važan kontrast između zapadne Evrope, gde je urbani rast još uvek dominantan, i istočne Evrope, gde je urbano opadanje postalo pravilo i gde su čak i glavni gradovi postali gradovi u opadanju (Budimpešta, Bukurešt, Riga). Prema Volfu i Vihmanu (2017) veza između gradova u opadanju i regiona u opadanju pokazuje da se proces može proširiti — prema istraživanju sprovedenom na regionalnom nivou, 42% evropskih regiona moglo bi doživeti smanjenje u bliskoj budućnosti (Baron et al., 2010) i na taj način bi se povećao broj regiona u opadanju. Uprkos primetnim, regionalnim tendencijama pada broja stanovnika u istočnoj Evropi i rubnim delovima kontinenta, ove studije predviđaju da, uz trenutne demografske tendencije, nijedna zemlja u Evropi neće biti pošteđena depopulacije u nekom obliku (Baron et al., 2010).

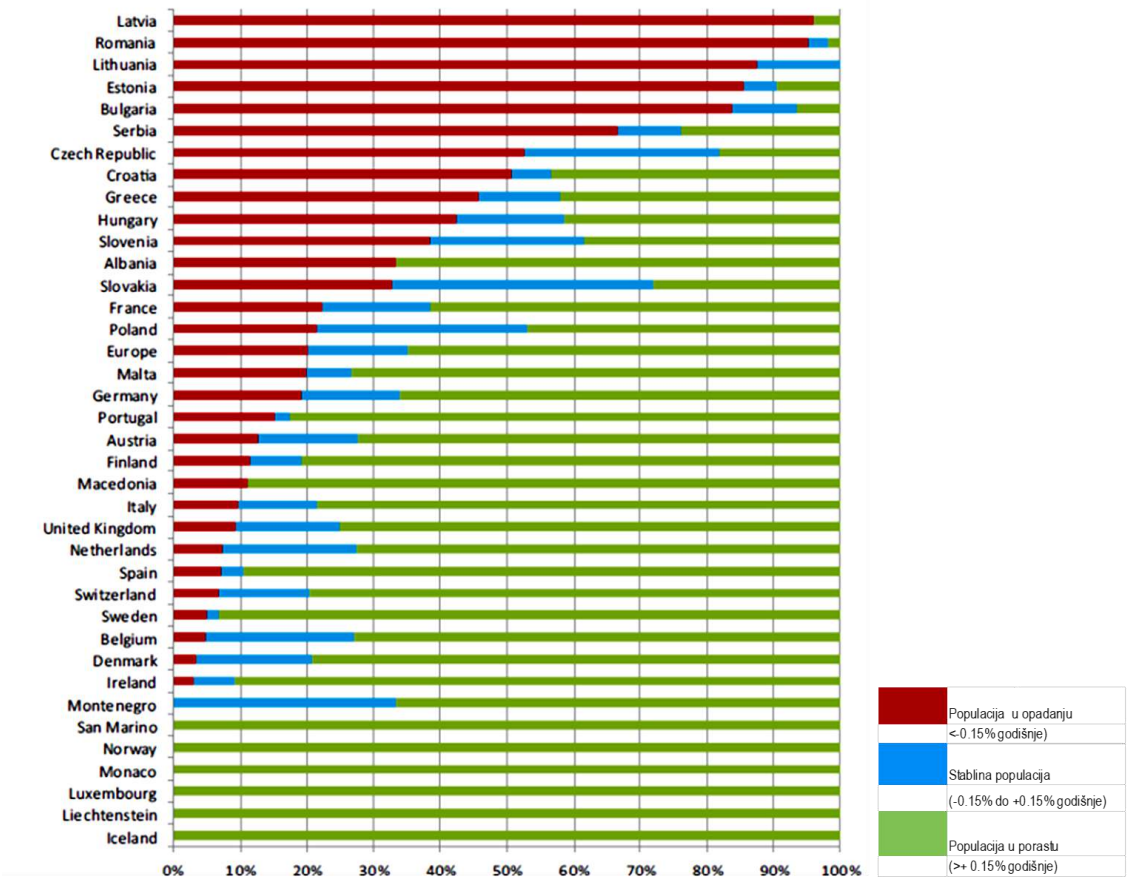

Grafikon 3-2: Evropski gradovi u odnosu na smanjenje broja stanovnika, stagnaciju i razvoj 1990.–2000. godina

Osnovna karakteristika evropskih gradova u opadanju je postao gubitak stanovništva u središnjim područjima uz pojavu suburbanizacije. U Francuskoj, kao i u ostatku Evrope, gradovi često opadaju jer rast periferije nije kompenzirao smanjenje urbanih središta (Volf i Vihman, 2017), odnosno periferna, francuska, urbana područja od 1990-ih godina ulaze u period stagnacije i usporenog porasta broja stanovnika.

Nedostatak internacionalnih, komparativnih studija posledica je i nedostatka standardizovane statističke komparacije na lokalnom nivou (Vihman i Volf, 2013) koju Martinez-Fernandez i saradnici (2016) povezuju s nedostatkom zajedničke definicije o gradovima. Klasifikacija gradova postoji na individualnom, nacionalnom nivou i najčešće odražava specifično stanje unutar pojedine države te je teško primenjiva na druge države[28].

Na osnovu definicije urbanih područja razvijenih u okviru COST akcije „Cities Re-growing Smaller"[29], studija urbanog smanjivanja u 37 evropskih zemalja analizirala je demografsku evoluciju 7035 gradova u periodu između 1990. i 2010. godine. Studija je pokazala da je više od jedne petine proučavanih gradova izgubilo više od 0,15% populacije godišnje, odnosno 1 od 5 gradova u Evropi zadesilo je smanjenje broja stanovnika tokom tog perioda (Martinez-Fernandez et al., 2016).

Zaključno možemo reći da fenomen gradova u opadanju ima dugu istoriju, ali često nije neposredno uočljiv jer se pojavljuje u okviru drugih kriznih stanja. Fenomen opadanja kompleksna je pojava za čije poništavanje ili umanjenje negativnih efekata je potrebno delovanje niza stručnih osoba, lokalne i centralne uprave, ali i doprinosa samih građana. S obzirom na trenutnu nedovoljnu istraženost gradova u opadanju postoji i potreba za ulaganjem u dalja istraživanja kako bi se definisale najbolje mere i promišljene političke inicijative. U današnje vreme dobija sve više na samostalnom značaju i prostoru u javnom diskursu, upravo usled njegove složenosti u pogledu uzroka i posledica, ali i konačnom prepoznavanju važnosti aktivnih nastojanja na njegovom budućem reduciranju u sadašnjosti.

[28] Ono što je veliki grad u Republici Hrvatskoj — Osijek 96.848 (DZS, popis 2021. godine) u državi poput Nemačke je mali grad. Ukupan broj stanovnika u velikim gradovima Nemačke poput Hamburga (1.945.532 stanovnika; popis 2022. godine) ili Berlina (3.571.000; popis 2022. godine) predstavlja gotovo ukupan broj stanovnika u Republici Hrvatskoj (trenutno 3.888.529, popis 2021. godine).

[29] Definicija utemeljena na tri kriterijuma: najmanje 5000 stanovnika (u 2010.); minimalna gustina od 50% stanovništva koje živi u gusto naseljenim delovima s više od 1000 stanovnika po km² (u 2006. godini); min. udeo izgrađenosti površine od 5% (u 2006. godini) (Vihman i Volf, 2013).

3.2.1 Karakteristike, tipologija i glavni uzroci pojave gradova u opadanju

Prema Volfu i Vihmanu (2017) brojne studije bile su posvećene procesima urbanog rasta i opadanja u Evropi, ali su istorijski većinom bile usmerene na definisanje opštih modela razvoja gradova zahvaćenih ovim fenomenom. Neke od glavnih navedene su u nastavku.

Hal (1980) osamdesetih godina dvadesetog veka predlaže novi model razvoja grada temeljen na Kondratijevoj[30] teoriji valova, dok su Van den Berg i saradnici (1982) promovisali teoriju metropolitskih procesa kroz četiri faze: urbanizacija, suburbanizacija, deurbanizacija i reurbanizacija. Prema Volfu i Vihmanu (2017) svi ovi različiti modeli koji vide smanjenje urbanosti kao neizbežnost kritikovani su i dovedeni u pitanje drugim studijama koje su pokazale da je evolucija gradova raznolik i složen proces koji je izuzetno teško analizirati kroz jedinstveni model evolucije (Češir (Cheshire) i Hej (Hay), 1989; Champion, 2001).

Složenost i multidisciplinarnost fenomena kojim se ovde bavimo primetna je i u velikom broju tipologija i klasifikacija. Pored gore navedene, ističemo još jednu koja se temelji na većem broju kriterijuma, posebno relevantnih za kvalitet života. Prema Volf i Vihman (2017), klasifikacija tipova gradova u opadanju temelji se na širem rasponu pokazatelja povezanih s preferencijama stanovanja, starosnom strukturom i starenjem stanovništva te socio-ekonomskom dinamikom, pri čemu autori razlikuju pet tipova:

- **Tip 1:** Gradovi pogođeni demografskim promenama
- **Tip 2:** Gradovi bez atraktivnosti i mladih ljudi
- **Tip 3:** Gradovi bez aktivnosti/zaposlenosti
- **Tip 4:** Gradovi sa starenjem stanovništva i jakim migracionim deficitom
- **Tip 5:** Gradovi pogođeni strukturnom nezaposlenošću

Navedena tipologija prema Volf i Vihman (2017) počiva pretežno na demografskim i socio-ekonomskim pokazateljima, no uzroci koji dovode do pojave gradova u opadanju znatno se razlikuju u zavisnosti od geografskog i istorijskog konteksta pojedine urbane sredine. U tom smislu, Deringer i saradnici (2020) sproveli su istraživanje gradova u opadanju na osnovu kojeg su kategorizovali neke od glavnih uzroka u odnosu na režim i/ili regionalnu pripadnost pojedine urbane sredine.

[30] Pojam Kondratijeva teorija valova odnosi se na pojavu dugoročnih ekonomskih ciklusa visokog i sporog rasta. Ciklusi su najčešće pod uticajem inovacija i tehnologije i traju između 50 do 60 godina, a sastoje se od različitih faza koje se ponavljaju (izvor: https://corporatefinanceinstitute.com/resources/economics/kondratieff-wave/#:~:text=The%20Kondratieff%20Wave%20is%20a,innovation%20and%20periods%20of%20evolution, pristupljeno 27.4.2026.).

Većina radova posvećenih istraživanju fenomena kojim se ovde bavimo iz korpusa dostupne literature navodi gubitak stanovništva kao temeljni razlog za njihovu pojavu, ali u Evropi ovaj fenomen ima i snažnu ekonomsku dimenziju (Deringer et al., 2020).

Tabela 3-2 jasno prikazuje da u zapadnoj Evropi deindustrijalizacija čini čak 46% uzroka pojave gradova u opadanju, dok su postsocijalističke (32%) i mediteranske (31%) zemlje odmah iza u poretku značaja ovog uzroka.

Tabela 3-2: Uzroci urbanog opadanja po regionima

Uzroci	Post-socijalističke zemlje Evrope %	Mediteran Evrope[31] %	Zapadna Evropa %	Japan %
Deindustrijalizacija	32	31	46	2
Suburbanizacija	15	14	15	32
Starenje	5	3	9	34
Emigracija	14	21	22	0
Niska stopa rođenja	5	7	2	32
Post-socijalistička tranzicija	27	0	0	0
Katastrofe/klimatske promene	0	17	0	0
Drugo	2	7	6	0

Suburbanizacija, odnosno migracija stanovnika i funkcija iz središta grada u šire gradsko područje, sledeći je najznačajniji uzrok nastanka gradova u opadanju. Prema Deringer i saradnicima (2020) kao pojava najviše zahvata Japan sa čak 32%, a nakon toga slede na drugom mestu zapadnoevropske i postsocijalističke države (15%) te mediteranske zemlje s 14% učestalosti.

Od ostalih faktora procesi izazvani postsocijalističkim transformacijama jedan su od najvećih uzročnika pojave fenomena kojim se ovde bavimo u centralnoj i istočnoj Evropi (27%), uključujući bivšu istočnu Nemačku u periodu nakon pada Berlinskog zida. Postsocijalističke transformacije ozbiljno su uticale na demografski i privredni razvoj ovih gradova, a prema Deringer i saradnicima (2020) značajan uzrok smanjivanja gradova je i pojava emigracije kao jednog od glavnih činilaca smanjenja broja stanovnika u Evropi.

3.2.2 Posledice i problemi gradova u opadanju

Složenost stanja gradova zahvaćenih opadanjem te manjak pristupa i teorija koje bi obuhvatile složenost ovog fenomena u svoj njegovoj širini, uspešno je prikazao Haze sa svojim timom (2014) koji je razvio heuristički model urbanog opadanja, bez obzira na njegovu nacionalnu ili lokalnu specifičnost.

[31] Za region mediteranske Evrope uzeti su u obzir gradovi u južnoj Evropi, uključujući Italiju, Španiju i Portugal (Deringer et al., 2020).

Pojava gradova u opadanju stvara poremećaj u kapitalističkom razvoju grada te odjednom nastaje zastoj, ali usled njega stvara se i prilika za reprogramaciju nastavka rasta i daljeg razvoja grada (Osvalt et al., 2006). Prema autorima modela sa slike 3-2, objedinjena su tri najvažnija elementa — uzroci, posledice i reakcije na promene koje se događaju, pri tome ukazujući na odnose među njima. Granice između karakteristika/manifestacija ovog složenog fenomena, uzroka, posledica, izazova ili reakcija na njegovu pojavu nisu gotovo nikada precizne i jasne te su zadiranja u razna područja ili preklapanja česta. U nekim slučajevima se često ne može jasno definisati šta je tačno uzrok, a šta je posledica ili problem i u većini slučajeva definisanje pojma zavisi od konteksta ili vrste analize.

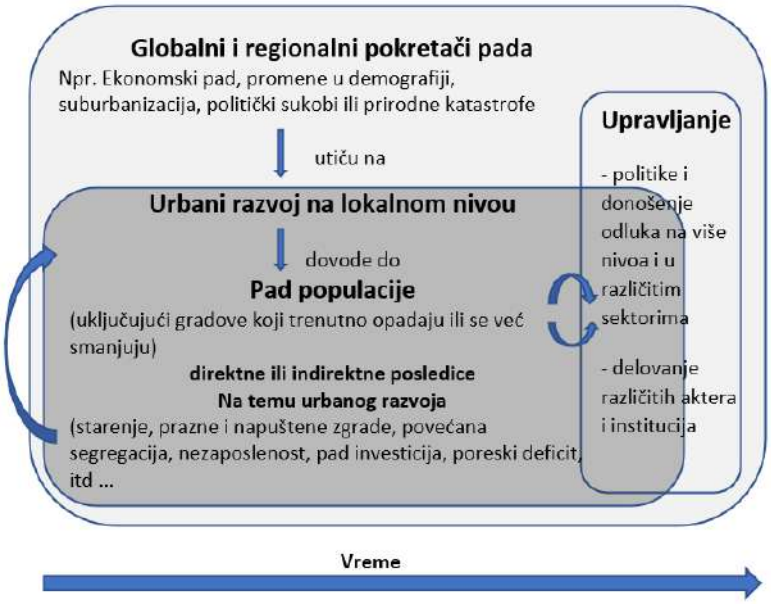

Slika 3-2: Prikaz globalnih i regionalnih elemenata u opadanju gradova

Elementi sa slike 3-2 stvaraju osnovu za podelu posledica gradova u opadanju u tri grupe: „tvrde“/„hard", „meke“/„soft" i problemi ili posledice vezane uz sliku/imidž /„image-related" (Hospers, 2012, 2014a/b).

- „Tvrde“ posledice:

  Prvi tip posledica ili problema prema Hospers (2012, 2014a/b) nazivamo „hardverom" odn. „tvrdim“ posledicama, a odnosi se na stanje gradova u opadanju u odnosu na fizičku materiju grada. Očituje se u brojnim nenaseljenim objektima, javnim postindustrijskim zgradama te javnom prostoru sve lošijeg kvaliteta i neefikasnom korišćenju tehničke infrastrukture (Jarosevska, 2019). Pad broja stanovnika nadalje rezultira nepovoljnom privrednom situacijom grada, najčešće povezanom s niskim budžetskim prihodima i sve većim gradskim dugom.

Usred svega navedenog, nameće se fizička i estetska degradacija stambenog fonda, kao izuzetno vidljiva manifestacija procesa urbanog opadanja koja se posebno odnosi na stare industrijske četvrti grada, kao potencijalnog budućeg dela stambenog fonda. Razni objekti, gotovo neoštećeni tokom ratnih razaranja ili u posleratnim periodima, nisu obnavljani i postaju neki od prvih urbanih elemenata koje se zapažaju u svakodnevici gradova u opadanju. Obnova postaje dalje otežana zbog niskog potencijala prihoda grada koji proizlazi i iz sve manjeg broja stanovnika i problema nastalih iz krize u industriji ili privredi (Jarosevska, 2019).

- „Meke“ posledice:

Ovaj tip negativnih promena u gradovima u opadanju odnosi se na promene u sociodemografskoj strukturi grada kao što je gubitak ljudskog kapitala (odliv mozgova/emigracija mladih i kreativnih ljudi ili starenje stanovništva). Prema Jaroszewskoj (2019) dugotrajni gubitak stanovništva uzrokuje nepovoljne posledice u odnosu na starosnu strukturu što, uz kontinuirano nizak natalitet, dovodi do daljeg intenziviranja nepovoljnih demografskih promena, posebno procesa starenja. Neki od ostalih problema iz ove kategorije su nizak natalitet, starije stanovništvo, usamljenost, efekat praznog gnezda (deca napuštaju grad i porodični dom), degradacija društvenog statusa, enklave siromaštva ili krize političke elite. U odnosu na „meke“ ili „soft" posledice Osvalt i saradnici, u zbirci radova Gradovi u opadanju (2006.), kategorizuju pojave u okviru ovog fenomena u psihološke elemente te dele gradove na umiruće („dying cities"), gradove u pokretu („moving cities"), gradove panike („panic cities"), izmišljene gradove ili gradove kulturne prezentacije („imagining the city" ili „cultural representations") i gradove takozvane prostorne pionire („space pioneers"). Unutar svake kategorije navodi primere te proučava kako se u gradovima u opadanju materijalizuju, u fizičkom ili duhovnom smislu, emocije i koncepti poput straha, mašte, kreativnosti, inovativnosti, mobilnosti i smrti. Preostali stanovnici analiziranih gradova u opadanju pribegavaju raznim pristupima, strategijama i aktivnostima koje omogućavaju ili suživot u novonastalim uslovima ili sistematično poboljšanje novonastalih, negativnih uslova, koliko god ono bilo avangardno ili minimalno.

- Problemi vezani uz sliku (imidž) gradova u opadanju

Ova treća posledica najčešće nastaje nakon što prethodne dve posledice/problema uznapreduju te se problemi gradova zahvaćenih fenomenom kojim se ovde bavimo počnu osećati i u široj zajednici. To stvara negativnu sliku o gradu u opadanju o kojem počinju izveštavati mediji (lokalni, nacionalni i internacionalni), posebno u današnje vreme velike popularnosti društvenih mreža. Izazovi vezani uz narušenu sliku/imidž grada mogu se definisati kao psihološki element grada u opadanju (Hospers 2012, 2014a/b). Stvara se negativna slika

grada kao palog grada bez budućnosti („fallen city with no future" — Jarosevska, 2019). Ovakav negativni imidž grada pojačan je i rezultatima raznih rangiranja u obliku rang liste atraktivnosti i popularnosti gradova na kojima se često pojavljuju isti gradovi bez puno provere koliko su napredovali s vremenom ili da li se stanje možda potpuno promenilo.

U odnosu na analizu posledica gradova u opadanju vezanu uz regionalno-političku pripadnost situacija je sledeća.

Tabela 3-3: Posledice pojave gradova u opadanju po regionima

Posledice	Post-socijalističke zemlje Evrope %	Mediteran Evrope[32] %	Zapadna Evropa %
Upražnjenost stambenih objekata	36	6	19
Nezaposlenost	25	31	21
Zapuštenost urbanih prostora	2	19	2
Privredna kriza	11	0	33
Podele u društvu	7	13	5
Poremećaji u društvu/kriminal	5	19	2
Socijalna infrastruktura	7	0	7
Stigmatizacija	2	0	2
Drugo	5	13	7

Iz tabela 3-2 i 3-3 vidljivo je da su posledice kao i uzroci pojave fenomena kojim se ovde bavimo i opadanja urbanih prostora vrlo raznovrsni te možemo zaključiti da gradovi opadaju na mnogo nivoa. Deringer i saradnici (2020) identifikovali su tri glavne posledice vezane uz stanje gradova u Evropi koji opadaju: upražnjenost stambenih objekata, nezaposlenost i privrednu krizu. Od toga upražnjenost stambenih objekata najviše pogađa postsocijalističke zemlje (25%), nezaposlenost je najčešća posledica u zemljama mediteranske Evrope (31%), dok je privredna kriza najviše pogodila države zapadne Evrope (33%) kao posledica smanjivanja gradova (Deringer et al., 2020).

3.2.3 Pozitivni aspekti gradova u opadanju

Ideja da gradovi u opadanju mogu predstavljati novi potencijal i priliku za transformaciju može se iz određenog ugla gledanja činiti upitnom, ali ona je samo jedan od pristupa pri istraživanju ovog fenomena. Koncept gradova u opadanju, koji je esencijalno i na mnogo nivoa negativan, pojedini teoretičari, a posebno Klasen (1988) ili Antonić (2018b, 2019a) proučavaju u pozitivnom kontekstu i smatraju da fenomen gradova u opadanju predstavlja priliku za stvaranje novih prostora i gradova

[32] Za region mediteranske Evrope uzeti su u obzir gradovi u južnoj Evropi, uključujući Italiju, Španiju i Portugal (Deringer et al., 2020).

po meri njihovih sadašnjih stanovnika i korisnika. Pozitivno promišljanje fenomena gradova u opadanju predstavlja glavnu premisu u ovom istraživačkom radu, vrednu dalje razrade i istraživanja.

Pozitivnim promišljanjem fenomena kojim se ovde bavimo zaključujemo da on nipošto nije isključivo negativan već u sebi objedinjava i niz pozitivnih potencijala. Uvidom u obiman korpus literature, posebno one novijeg datuma postaje evidentno da gradovi u opadanju ili delovi gradova koji su zahvaćeni ovom pojavom mogu postati i izvrsni poligoni za eksperimentisanje s inovativnim oblicima samoodrživosti i organizacije društva na raznim nivoima. Ova osobina gradova zahvaćenih ovom pojavom jedan je od pozitivnih aspekata jer daje mogućnost za pozitivne pomake i poboljšanja postojećih urbanih sredina te stvara potencijal za bolju budućnost u obliku niza projekata, na gotovo svim nivoima ovog tipa gradova.

Iz velikog broja raznovrsnih mera za usporavanje ili zaustavljanje razvoja fenomena gradova u opadanju na koje ukazuje literatura i pisani izvori o kvalitetu života u gradovima, u okviru ovoga rada biće identifikovani aspekti čiji će se značaj dalje istražiti. Analizom uspešnih primera strategija i mera u komparabilnim gradovima utvrdiće se koje su to mere u čije ulaganje se pokazala korist u odnosu na poništavanje pojave ovog fenomena.

3.3 Strategije i mere urbanog oporavka s ciljem ublažavanja i zaustavljanja opadanja gradova

Strategije[33] kao opšti, teorijski dokumenti, krovni su akti koji se dalje definišu u odnosu na specifične faktore često u vidu donošenja akcionih planova, a čija još niža kategorija sprovođenja se odnosi na donošenje mera i drugih aktivnosti. Od opštih, interdisciplinarnih strategija urbanog oporavka, odnosno poništenja negativnih posledica gradova u opadanju, neizostavno je pomenuti strategiju održivog razvoja kao jednu od najuticajnijih strategija 21. veka. Ova strategija ostavila je traga na sve pore društva, ušla u većinu sektora i struktura, a stoga postala i delom, u većem ili manjem procentu, strategija vezanih uz predmetni fenomen.

Iako 21. vek ide prema budućnosti koja se uvelike oslanja na tehnologiju, pametne sisteme i gradove koji se pretvaraju u mega urbanizovane strukture, ekološka pitanja i održivi razvoj ostali su čvrsto na vrhu naših evolucijskih briga kao civilizacije, a povećanje urbanizovanih sredina suočilo se s novim izazovima održivog razvoja. Definicija održivog razvoja se menjala i razvijala od svoga postanka. Brundtlandov izveštaj (1987) definisao je održivi razvoj kao „razvoj koji

[33] Pojam strategije u ovom radu koristi se u skladu s definicijom iz Hrvatske enciklopedije (izvor: https://www.enciklopedija.hr/clanak/strategija#:~:text=strategija%20(gr%C4%8Dki%20%CF%83%CF%84%CF%81%CE%B1%CF%84%CE%B7%CE%B3%CE%AF%CE%B1%3A%20vo%C4%91enje%20vojske,oru%C5%BEane%20snage%20i%20sl, pristupljeno 27.4.2026.).

zadovoljava potrebe sadašnjosti bez ugrožavanja sposobnosti budućih generacija da zadovolje vlastite potrebe (str. 43)" i na taj način obuhvatio je dva temeljna pitanja: problem degradacije životne sredine i ljudskih potreba u društvu i prirodi.

Definicija i celokupno razumevanje održivosti ilustrovana je idejom o tri dimenzije, ekološkoj, društvenoj i ekonomskoj održivosti, kao što je prikazano na slici 3-3.

Slika 3-3: Grafički prikaz tri ose održivog razvoja

Kako bi se uvažile ove tri dimenzije, Svetska zdravstvena organizacija (SZO) definisala je 17 ciljeva održivog razvoja — *Sustainable Development Goals,* kao što je prikazano u tabeli 3-4. Ciljevi služe kao alat za uspešnije i lakše postizanje održivog razvoja. Kao takvi, ciljevi održivog razvoja trebaju se koristiti kao sredstvo za globalnu promenu, a njihov učinak treba pažljivo proceniti, kao i naširoko komunicirati njihove ishode.

Tabela 3-4: Sedamnaest ciljeva održivog razvoja

Ciljevi održivog razvoja	
1. Bez siromaštva	10. Smanjenje nejednakosti
2. Bez gladi	11. Održivi gradovi i zajednice
3. Zdravlje i blagostanje	12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja
4. Kvalitetno obrazovanje	13. Klimatske akcije
5. Rodna ravnopravnost	14. Akvatični ekosistem
6. Čista voda i sanitarni uslovi	15. Život na kopnu
7. Povoljna i čista energija	16. Mir, pravda i snažne institucije
8. Dostojanstven rad i ekonomski rast	17. Zajedničko delovanje
9. Industrija, inovacije i infrastruktura	

Popis ključnih ciljeva za postizanje održivog razvoja (UN, 2015) prikazanih u tabeli 3-4 ujedno je i odličan temelj za postizanje boljeg kvaliteta života u urbanim sredinama jer uključuje slične kriterijume i elemente. Mitrović i Vračarić (2020) tvrde da u novijoj istoriji urbanih studija fokus sve više postaje održivi urbani razvoj i dugoročne strategije. Stoga je relevantno uzeti u obzir definiciju i ciljeve strategija održivog razvoja kada govorimo i planiramo prikladne strategije i mere za umanjenje ili zaustavljanje daljeg razvoja fenomena koji ovde istražujemo.

Kada govorimo o strategijama percepcije pojedinih gradova u opadanju, odnosno kako gradovi zahvaćeni ovim fenomenom mogu sagledavati stvarnu situaciju, Pallgast i saradnici (2017) dele ih u sledeće faze: fazu ignorisanja, fazu uočavanja ili opservacije bez prihvatanja činjeničnog stanja, određeni stepen prihvatanja bez ili s vrlo malo javne transparentnosti i fazu potpunog, transparentnog prihvatanja. Ove faze su ilustrativno prikazane u tabeli 3-5.

Tabela 3-5: Strategije percepcije individualnih gradova u opadanju

<table>
<tr><th colspan="5">Vrste percepcije fenomena gradova u opadanju</th></tr>
<tr><td colspan="2">Faza ignornisanja</td><td>Faza uočavanja ili posmatranja bez prihvatanja činjeničnog stanja</td><td>Određeni stepen prihvatanja bez ili s vrlo malo javne transparentnosti</td><td>Faza prihvatanja</td></tr>
<tr><td>Negiranje kao začarani krug</td><td colspan="2">Ekspanzivna strategija</td><td colspan="2">Strategije održavanja</td></tr>
<tr><td>Bez ciljeva</td><td colspan="2">Zadržavanje stanovištva unutar gradskog područja</td><td colspan="2">Održavanje privlačnosti prostora i prostornih struktura</td></tr>
<tr><td>Polaganje nade u regionalno planiranje ili finansijsku pomoć</td><td colspan="2">Značajna ekspanzija stambenih područja</td><td colspan="2">Razvoj u okvirima postojeće namene zemljišta, programi usmereni na određene grupe</td></tr>
<tr><td>Pasivne strategije</td><td colspan="4">Aktivne strategije</td></tr>
</table>

Iz tabele 3-5 vidljivo je da tri identifikovane vrste percepcije imaju određena obeležja te ukoliko identifikujemo neke od navedenih karakteristika tada možemo i lakše utvrditi o kojoj se strategiji percepcije radi, u odnosu na određeni grad u opadanju. Na taj način možemo lakše i pouzdanije definisati akcione planove i prikladne mere.

Jedna od najsveobuhvatnijih podela je tematsko-funkcionalna podela strategija koja uključuje strategije ozelenjavanja („greening"), održavanja („maintenance"), širenja ili ekspanzije te strategije budućeg planiranja grada s ciljem predviđanja opadanja funkcionalnosti odnosno pojave grada u opadanju (Palagst et al., 2017).

- Strategije ozelenjavanja ili „greening"

  Ekološke inicijative vezane za ozelenjavanje i druge aktivnosti u domeni zaštite životne sredine često imaju najniži trošak, a uz to su i najodrživi je (Kampoš-Sančez et al., 2019). Dobri primeri jesu urbani vrtovi, urbano vrtlarenje i poljoprivreda, regeneracija bivših industrijskih lokacija u nove parkove, obnovljena staništa, mere za ublažavanje poplava, postrojenja za prečišćavanje vode i prenamena opštinskog poljoprivrednog zemljišta, transformacija i reorganizacija

drumskog saobraćaja, proširenje staza za pešake i bicikliste, projektovanje mera za povećanje estetskih kvaliteta urbane sredine, promovisanje urbanih vrtova i farmi, planirano rušenje zapuštenih objekata koji se zamenjuju otvorenim prostorima i donošenje strateških dokumenata za poboljšanje zelene infrastrukture. Ova strategija vrlo je česta i jedna od najpopularnijih za umanjivanje negativnih efekata gradova u opadanju, te razlikujemo i niz podvrsta strategije ozelenjavanja. Za potrebe ovog rada donosimo tri ključne kategorije strateških aktivnosti i dokumenata koje se odnose na domenu ozelenjavanja kao meru za ublažavanje negativnih efekata gradova u opadanju prema Kampoš-Sančez et al. (2019).

- „Rightsizing" strategija ili strategija određivanja adekvatnih površina zemljišta

Ova strategija definisana prema Šiling (Schilling) i Loganu (2008) predstavlja stabiliziranje disfunkcionalnih središta i problematičnih četvrti pažljivijim usklađivanjem i prilagođavanjem izgrađene urbane sredine potrebama postojećeg i budućeg stanovništva pomoću prilagođavanja količine i površine zemljišta dostupnog za razvoj. Ova strategija je pokušaj revitalizacije gradova u opadanju kroz veću gustina izgrađenosti i infrastrukture s ciljem postizanja smislenog razvoja raspoloživog zemljišta (Palagst et al., 2017). Veliki deo ove strategije sastoji se i od zamene napuštenih i zapuštenih stambenih objekata zelenom infrastrukturom te se tako na smislen način koriste trenutno neupotrebljavana područja. Ozelenjavanje i „right-sizing" strategija idealno se nadopunjuju jer ova strategija postavlja zdrave temelje za gradove koji su u opadanju (Šiling i Logan, 2008).

- Urbana poljoprivreda ili urbane farme

Urbana poljoprivreda predstavlja uzgoj biljaka i životinja za hranu i druge namene unutar i oko gradova i naselja, te svih povezanih aktivnosti proizvodnje, dostave, prerade i marketinga proizvoda (Van Veenhuizen, 2006). Ovaj koncept ima korene u aktivnostima i inicijativama vezanim uz pomoć siromašnom delu stanovništva, no u današnje vreme postaje jedna od značajnijih aktivnosti i u nastojanjima za umanjenjem nekih od negativnih posledica vezanih uz gradove u opadanju. Radović (1979) ističe važnost integracije prirodnih elemenata u urbane sredine, uključujući poljoprivredne aktivnosti još od osamdesetih godina prošlog veka. Implementacija urbanih farmi zahteva pažljivo planiranje i saradnju između lokalnih vlasti, urbanista i zajednice kako bi se postigle brojne pogodnosti kao što su povećanje lokalne proizvodnje hrane, smanjenje urbanih ostrva toplote i poboljšanje kvaliteta vazduha.

Urbana poljoprivreda postaje sve važnija na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou i predstavlja važan aspekt urbanog razvoja, a izuzetno je popularna kod stanovnika gradova i neprofitnih organizacija Severne Amerike, ali i drugih delova sveta (Palagst et al., 2017). Integracija prirodnih elemenata u urbane sredine ključna je za stvaranje zdravih i funkcionalnih

gradova (Radović, 1979) te stoga možemo reći da urbana poljoprivreda predstavlja važan aspekt postizanja održivog, urbanog razvoja.

U današnje vreme ovaj relativno novi oblik poljoprivrede dobija sve više i na formalnom značaju te postaje i delom evropskih strategija kao što su smernice u okviru Strategije za razvoj organskog uzgoja ili „Farm to Fork Strategy" koja je jedna od ključnih okosnica evropskog zelenog plana odnosno strategije „The European Green Deal". Urbanu poljoprivredu odlikuje niz pozitivnih karakteristika i prema Vadumestridž Dona (Wadumestrige Dona) i saradnicima (2021) mogu se podeliti u šest grupa koje su zdravstvene i emocionalne koristi, koristi vezane uz društvene odnose, obrazovne, ekonomske i ekološke koristi te koristi vezane uz otpornost na klimatske promene. Pored niza benefita, postoje i izazovi koji se mogu kategorizovati u šest kategorija: problematika vezana uz zemljište, finansije, ljudske resurse, zakonske i institucionalne izazove, navodnjavanje i ostale kategorije vezane uz specifične lokacije ili situacije (Vadumestridž Dona et al., 2021). Urbana poljoprivreda jedan je od izvrsnih načina za poništavanje dela negativnih posledica nastanka gradova u opadanju, ali i povećanja kvaliteta života u urbanim sredinama uopšte. S obzirom na to da je ovo jedan od novijih aspekata poljoprivrede, stanovnici gradova često nisu dovoljno upoznati s ovim konceptom, a takođe često nedostaju i povratne informacije o zainteresovanosti za ovaj element urbanog prostora. Upravo zbog toga su istraživanja sprovedena u okviru izrade ove disertacije uključivala i pitanja vezana za urbanu poljoprivredu te povišene gredice kao izdvojeni oblik i na taj način su dobijeni autentični podaci korišćeni za izradu preporuka i mera za ublažavanje negativnih posledica pojave fenomena grada u opadanju.

- Banke zemljišta ili „land banks"

Ovaj pojam predstavlja jedan od najboljih alata koji se koristi za sprovođenje „right-sizing" strategija te strategija koje predviđaju pojavu gradova u opadanju u budućnosti i planiranju adekvatnih mera za nadolazeće periode opadanja. Ovaj koncept podrazumeva stvaranje regionalnih ili urbanih baza podataka koje sadrže podatke o „brownfield" zemljištima te omogućavaju stvaranje strategije razvoja postojećih „brownfield-a" i bolje planiranje potreba grada, posebno onih gradskih uprava koje pravovremeno predviđaju pojavu opadanja u budućnosti te predlažu prilagodbe.

Neke od mera koje se mogu sprovoditi s ciljem smanjenja ili poništenja negativnih efekata gradova u opadanju u okviru „right sizing" strategija su prenamena bivših industrijskih lokacija u parkove, društvene vrtove, obnovljena prirodna staništa; mere za ublažavanje poplava, postrojenja za prečišćavanje vode i komunalna poljoprivredna zemljišta; integracija napuštenih ili zapuštenih prostora s postojećim zelenim površinama; transformacija i reorganizacija

drumskog saobraćaja; proširenje staza za pešake i bicikliste; projektovanje mera za povećanje estetskog kvaliteta urbane sredine; promovisanje urbanih vrtova i farmi; rušenje zapuštenih objekata, koji se mogu zameniti otvorenim prostorima.

- Strategije održavanja: podizanje nivoa atraktivnosti i implementacija razvojnih projekata u središtu grada

Ove strategije bavi se povećanjem estetike ili atraktivnosti urbane sredine koja u isto vreme povećava i kvalitet života stanovnika pomoću estetski unapređenih i atraktivnijih prostora u odnosu na novostvorene sadržaje urbanih sredina. U odnosu na mere ekonomskog oporavka koje često zauzimaju središnje mesto u strategijama gradskih uprava gradova u opadanju, ove mere najčešće nisu prioritetne. Iskustva nekih gradova zahvaćenih fenomenom kojim se ovde bavimo, a koja su detaljnije analizirana u nastavku, pokazala su značajne razlike u pristupima i rezultatima. Dominantan fokus na ekonomski oporavak, kroz stvaranje novih radnih mesta i povećanje prihoda stanovnika gradova u opadanju, ne mora nužno značiti i zaustavljanje trenda depopulacije ili podsticanje novog doseljavanja. Oni gradovi koji su implementirali značajne aktivnosti u odnosu na povećanje atraktivnosti ili diversifikaciju sadržaja i aktivnosti postigli su bolje rezultate u odnosu na zaustavljanje opadanja. Restauracija građevina u središtu, sprovođenje projekata s ciljem rešavanja problema povećanog broja praznih dućana, osnaživanje usluga javnog sektora poput otvaranja gradske biblioteke ili ureda gradske uprave izvrsni su primeri implementacije ove strategije. Pored navedenih elemenata često se sprovode i aktivnosti povezane s otvaranjem zamenskih delatnosti bivše industrije koja je zapošljavala veliki broj ljudi, a te zamenske delatnosti mogu se odnositi na otvaranje i podršku radu univerziteta. Ove institucije, u nedostatku industrije često predstavljaju važan činilac u povećanju atraktivnosti nekog urbanog središta jer privlače veliki broj mladih ljudi, ali i stvaraju nova radna mesta, sve faktore koji pozitivno utiču na povećanje atraktivnosti i kvaliteta života u nekoj sredini. Univerziteti nadalje, mogu dovesti do otvaranja novih industrija ili kompanija koje pokreću upravo studenti ovih obrazovnih ustanova te se tako stvaraju nova radna mesta, dalje povećava atraktivnost grada i privlače novi doseljenici.

- Strategije širenja

Ove strategije najčešće se odnose na aktivnosti koje doprinose širenju urbanog područja te uključuju mere kao što su pripajanje manjih, okolnih mesta i sela većim središtima s ciljem povećanja broja stanovnika, poreske olakšice za one osobe koje prijave trajno boravište u urbanim središtima ili veliki projekti iz domene privrede koji privlače nove stanovnike kao buduće zaposlene.

- Planiranje grada s ciljem predviđanja buduće faze opadanja

Jedan od ključnih alata za sprovođenje ove strategije, koja podrazumeva svesno i aktivno prihvatanje izvesne mogućnosti pojave grada u opadanju u bližoj budućnosti, je pojam „rightsizing" o kojemu smo već govorili. Česta aktivnost u sprovođenju ovih strategija je i rušenje praznih i zapuštenih objekata, uklanjanje nepotrebnih cesta i puteva, uklanjanje javne infrastrukture u napuštenim delovima grada s ciljem smanjenja troškova održavanja, unapređenje zajednice u starijim stambenim četvrtima, transformacija praznih prostora u zelene površine te prenamena trenutno nepotrebnih objekata u na primer dečje vrtiće, društvene centre za starije osobe ili zdravstvene ustanove. Neke od mera koje se mogu sprovoditi s ciljem smanjenja ili poništenja negativnih efekata gradova u opadanju u budućnosti jesu donošenje strategija integrisanog urbanog razvoja; donošenje sveobuhvatnog plana (novi glavni plan treba biti razvijen u procesu saradnje po principu „bottom up" ili odozdo prema gore te uključuje brojne sugestije i participaciju građana. Strateški planovi razvijeni u procesu saradničkog planiranja koji nisu samo generalni strateški planovi već specifični planovi vezani uz pojedine probleme u zajednici); otvaranje ureda za zapošljavanje na nivou gradskih četvrti.

U odnosu na strategije ciljane na uklanjanje negativnih efekata vezanih uz gradove u opadanju, možemo ih nadalje podeliti u tri kategorije s obzirom na vrstu inicijative, a to su privreda, zaštita životne sredine i društvena inicijativa. Ova podela poseduje očitu poveznicu s opštim pristupima, poput pomenute strategije održivog razvoja. U nastavku se nalazi tabela koja navodi učestalost sprovođenja glavnih tematskih grupa strategija, ali i mera koje su dominantni lideri u sprovođenju pojedinih strateških celina.

Tabela 3-6: Strategije i mere za ublažavanje efekata fenomena gradova u opadanju

Strategije i mere	Post-socijalističke zemlje Evrope %	Mediteran Evrope %	Zapadna Evropa %
Urbani oporavak / Obnova stambenih objekata	19	42	26
Rušenje/smanjenje broja stambenih objekata	17	8	8
Privredna diversifikacija	21	25	15
Kulturna regeneracija/turizam	9	0	13
Inicijative "bottom-up"	6	17	2
Inovacije/preduzetništvo	9	0	6
Poboljšanje stanja životne sredine	2	0	9
Aktivno starenje	2	8	6
Kontroliranje namene zemljišta	0	0	0
Direktne, strane investicije	9	0	0
Organizacija javnog prevoza	0	0	0
Reorganizacija obrazovnog sistema	2	0	4
Socijalna inkluzija	2	0	2
Drugo	2	0	9

Kada pogledamo neke od strategija i mera za ublažavanje fenomena gradova u opadanju navedene u tabeli 3-6, možemo uočiti da ih ima još više nego uzroka ili posledica tog fenomena. Te mere obuhvataju društvene i ekonomske aspekte, kao i mere iz oblasti zaštite životne sredine i urbanističkog planiranja. Iz istraživanja koje je sproveo Deringer s timom 2020. godine, možemo uočiti da je urbani oporavak odnosno obnova stambenih objekata najčešće realizovana mera u okviru posmatranih gradova ove studije (zapadna Evropa — 26% i mediteranski gradovi čak 42%). Rušenje napuštenih ili zapuštenih stambenih objekata najzastupljenije je u postsocijalističkim državama s 17%, iz čega možemo zaključiti da to nije jedna od glavnih strategija u Evropi za razliku od Sjedinjenih Američkih Država gde je to mnogo učestalija mera za umanjenje negativnih aspekata gradova u opadanju (Osvalt et al., 2006). Prema ovom istraživanju i uvidom u drugu literaturu postaje jasno da je u Evropi jedna od glavnih preokupacija u odnosu na aktivnosti vezane uz umanjenje ili nestanak negativnih aspekata fenomena kojim se bavimo u ovom radu privredni oporavak i diversifikacija. Poboljšanje ekonomskih rezultata diversifikacijom i oporavak lokalne privrede dominantni su izazovi kojima se bave gradovi u opadanju širom Evrope (Bernt et al., 2014, Deringer et al., 2020). Dodatni pristup pokušaju ekonomskog oporavka je inovacija i preduzetništvo (9%), mere koje su posebno popularne u postsocijalističkim zemljama.

Aktivno starenje je savremeni koncept koji predstavlja proces tokom starenja usmeren na očuvanje zdravlja, funkcionalnih sposobnosti i bezbednosti, uz učešće starijih osoba u životu zajednice, čime se unapređuje kvalitet njihovog života. Ovaj koncept ne podrazumeva isključivo telesnu, psihičku i radnu angažovanost nego i učešće u društvenim, kulturnim, privrednim i drugim sadržajima svoje zajednice uključujući međugeneracijsku solidarnost (WHO, 2012). Projekti aktivnog starenja posebno su aktuelni u zemljama Mediterana (8%) i postali su predmet istraživanja naučnika iz raznih oblasti (Kortese (Cortese) et al., 2014, Deringer et al., 2020). No zato inicijative koje se putem raznih projekata iz domene poboljšanja i zaštite životne sredine bore protiv gradova u opadanju nisu toliko popularne u Evropi koliko su česte u Americi (Osvalt et al., 2006).

Tabela 3-6 prikazuje takođe i da je poboljšanje stanja životne sredine najčešća mera u finansijski stabilnijoj zapadnoj Evropi (9%) dok u postsocijalističkim zemljama ovakve mere dostižu tek 2%, a u mediteranskim zemljama nisu ni prisutne. Iz navedenog možemo zaključiti da su ekološke mere popularnije u državama zapadne Evrope, dok istok Evrope češće koristi i implementira ekonomske strategije i mere, privrednu diversifikaciju (uključujući rast privatnog preduzetništva), pogotovo nakon istorijskog oslanjanja na industriju, najčešće u državnom vlasništvu.

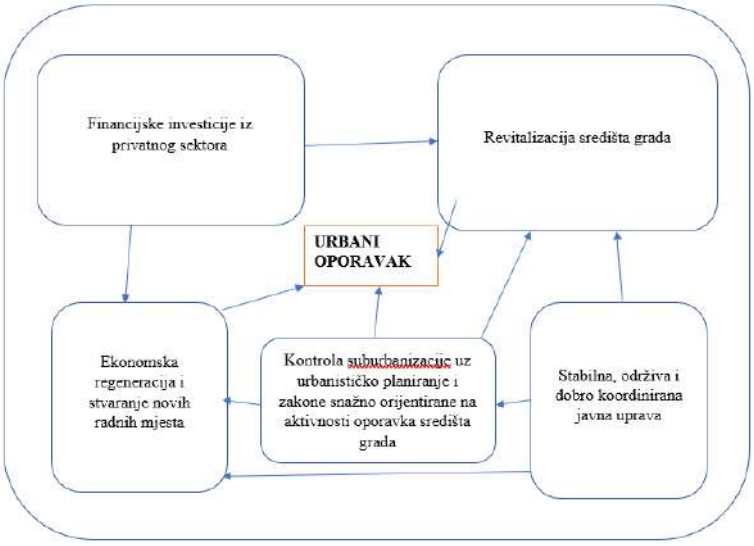

Slika 3-4: Glavni pokretači urbanog oporavka

Iz slike 3-4 može se jasno videti kako urbana obnova jasno zavisi od niza prikazanih faktora te na koji je način njihova povezanost ostvarena. Opadanjem jedne od karika u ovom lancu mogu se očekivati i na taj način i predvideti nadolazeći periodi problema u povezanim karikama te na taj način uticati na njihovo umanjenje u samim počecima ili prevenirati pojavu u potpunosti.

U odnosu na finansijska ulaganja mere se takođe mogu podeliti na finansijski zahtevnije — „high cost measures" i one koje zahtevaju manje novčane investicije — „low cost measures". Neke od finansijski intenzivnijih mera i ulaganja uključuju velika infrastrukturna ulaganja, izgradnju objekata, rušenje zapuštenih i napuštenih objekata ili opsežnu regeneraciju pojedinog područja. Manje zahtevne mere često su kreativne prirode te pomoću minimalnog finansijskog troška mogu postići značajna poboljšanja. Neki od primera su uvođenje besplatnog parkiranja vikendom s ciljem poticanja povratka korisnika u napuštene, središnje delove grada, organizacija raznih događanja u manje popularnim delovima grada, prijava i sprovođenje EU projekata uključujući konkurse iz kulture te posebno prijava na konkurs za prestonicu kulture, dodela besplatnih prostora za hobističke klubove.

3.3.1 Specifični faktori revitalizacije i poboljšanja kvaliteta života gradova u opadanju

Teorijsko istraživanje faktora revitalizacije i poboljšanja kvaliteta života gradova u opadanju pokazalo je da postoje razne podele. Za potrebu ovog rada donosimo podelu prema Haase i saradnicima (2021) kao jednu od najsavremenijih i temeljitih podela, s posebnim naglaskom na poboljšanju celokupnog kvaliteta života u gradovima u opadanju. Ovaj rad upoređuje četiri evropska grada zahvaćena fenomenom kojim se ovde bavimo — Šalgotarjan (Salgótarján), Ostravu, Bratislavu i Lajpcig — od kojih je za dva zabeležen oporavak odnosno rast nakon

sprovođenja mera i dva koji beleže kontinuirano opadanje. Iako je studija zasnovana na relativno malom uzorku, u području istraživanja ovog fenomena, koje raspolaže ograničenom bazom naučnih podataka i radova, ona ipak predstavlja značajan doprinos. To je zato što obuhvata gradove u opadanju s različitim stepenom oporavka i oslanja se na savremene podatke prikupljene u poslednjoj deceniji.

Pomoću ove analize identifikovani su činioci koji pokreću ponovni demografski rast i ekonomski oporavak gradova te kako i zašto ti činioci deluju u nekim urbanim sredinama koje su se iz stanja pada stanovništva okrenule novom rastu, dok drugi to nisu uspeli. Istraživanje takođe sistematično razrađuje činioce koji utiču na ponovni urbani rast, objašnjava njihovu povezanost s kontekstualnim uslovima na različitim nivoima što predstavlja vrednu analizu u području istraživanja gradova u opadanju.

Kategorije činilaca koji pokreću ili promovišu ponovni rast u gradovima u opadanju su:

I. Ulaganje i finansiranje oporavka grada iz spoljnih, privatnih sektora

Liverpul i Lajpcig uspešni su primeri zaustavljanja negativnog trenda opadanja koji su imali koristi od značajnih spoljnih i javnih ulaganja u infrastrukturu koja podržava oporavak. Mere su uključivale poboljšanja unutrašnjeg i međuregionalnog prevoza, urbane regeneracije, stanovanja, socijalnog i obrazovnog osposobljavanja, kulturna poboljšanja kao i ekološku revitalizaciju. Veliki deo tog finansiranja uključivao je programe Evropske unije i nacionalne vlade koje su osigurale planiran i dosledan pristup ulaganjima. Ti programi imali su višestruko pozitivan učinak u podsticanju privatnih ulaganja, bilo u saradnji s javnim sektorom ili nezavisno od njega.

II. Revitalizacija središta i užeg gradskog jezgra

Uz pomoć spoljnih izvora finansiranja te strateških ulaganja postignuta je sveobuhvatna regeneracija i revitalizacija starih jezgri i središta gradova Liverpula i Lajpciga. Glavne investicije bile su u javni prevoz, poboljšanje javnog prostora, maloprodajni sektor, kulturu, rekreaciju i turističke sadržaje. Napušteni, nekadašnji industrijski i komercijalni prostori prenamenjeni su u stambene objekte, pružajući novu ponudu atraktivnog stambenog prostora u blizini radnih mesta i središta grada. Programi stanovanja i poboljšanja područja unapredili su imidž središta gradova i povećali njihovu sposobnost da zadrže postojeće i privuku novo stanovništvo, te su se na taj način aktivno suprotstavili suburbanizaciji i njenim negativnim posledicama. Novostvorene stambene jedinice pokazale su se posebno popularne kod studentske populacije i mladih porodica. U Liverpulu i uopšte u gradovima Velike Britanije, veliki je prostorni kapacitet za ponovno ulaganje u izgrađene, ali zapuštene lokacije („brownfield") i kao takav nalazi se na samom vrhu razvojnih prioriteta. Na taj način sačuvane su zelene površine, a dobijeni novi, prenamenjeni i kvalitetni prostori.

III. Ekonomska i privredna obnova te otvaranje novih radnih mesta

Paralelno s revitalizacijom užeg gradskog jezgra, privredna obnova i stvaranje novih radnih mesta podstakli su unutargradsku migraciju stanovništva iz drugih četvrti grada, suprotstavljajući se prethodnom periodu deurbanizacije i pomogli ponovnom rastu grada-regiona. Ekonomska revitalizacija i otvaranje novih radnih mesta bili su primetni u sva četiri analizirana grada u opadanju, ali s razlikom da su Lajpcig i Liverpul dodatno zabeležili i rast stanovništva dok Lođ (Lódz) i Ostrava nisu.

IV. Kontrola suburbanizacije u kombinaciji s politikom planiranja

Ove dve mere izuzetno su bile korisne pri zaustavljanju negativnih aspekata gradova u opadanju posebno kada su snažno orijentisane prema aktivnostima u središtu grada. U slučaju Liverpula i Lajpciga opšta privredna obnova, revitalizacija središnjeg područja i ulaganje u unutargradsko stanovanje bili su podržani politikama strateškog planiranja usmerenim na ponovnu upotrebu postojećeg urbanog prostora i stvaranje kompaktnijeg grada. U Liverpulu je značilo i primenu dvostruke strategije koja se sastojala od ulaganja u okviru postojećeg teritorija uz strogu kontrolu perifernog razvoja, odnosno suburbanizacije. U Nemačkoj su subvencije za stanovanje u predgrađu ukinute 2006. godine, a nove politike imale su nameru podržavanja razvoja unutar središnjih, urbanih prostora grada ili su nastojale obeshrabriti ljude da grade kuće u predgrađu. Nasuprot tome, ni u Lođu ni u Ostravi još uvek ne postoje odgovarajuće mere za kontrolu suburbanizacije (Haze et al., 2021).

V. Održiva, stabilna i dobro koordinirana javna uprava

Liverpul i Lajpcig pokazuju znakove održivog i koordiniranog vodstva javnog sektora te upravljanja procesima regeneracije i urbanističkog planiranja koji su doveli do ponovnog rasta broja stanovnika i poništavanja negativnih trendova gradova u opadanju. Uprkos izazovima i preprekama javna uprava Liverpula bila je dosledna u svojoj podršci urbanoj revitalizaciji, s ograničavanjem rasta predgrađa, više od trideset godina pa su stoga i pozitivni rezultati usledili. Slična dugotrajna nastojanja i podrška takođe su bila prisutna i u Lajpcigu.

Haze i saradnici (2021) zaključuju da je cilj njihovog istraživanja bio razumevanje činilaca i konteksta koji pokreću ili promovišu ponovni rast na pojedinim primerima. Istraživanje je takođe utvrdilo da nema sigurnosti da će opadanje biti praćeno ponovnim rastom populacije unutar određenog vremenskog perioda. Nadalje, grad može doživeti privredni uspon, ali ipak doživeti smanjenje usled pojave suburbanizacije. Nacionalna politika igra presudnu ulogu i to je deo objašnjenja zašto gradovi u zemljama koje se više temelje na socijalnoj skrbi, poput Lajpciga u

Nemačkoj i Liverpula u Velikoj Britaniji, pokazuju veći rast, dok gradovi u neoliberalnijim kontekstima, poput Lođa i Ostrave, rastu samo ekonomski.

Uspešnih primera mera za umanjivanje negativnih efekata gradova u opadanju ima mnogo, a za potrebe ovog rada navodimo nedavno izrađen popis prema Kampoš-Sančez i saradnicima (2019).

Tabela 3-7: Primeri gradova koji su bili uspešni u reduciranju opadanja

Ime grada ili regiona	Država	Sektor u krizi	Dominantna strategija oporavka	Vrsta inicijative – strategije
Aviles	Španija	Privreda (industrija čelika i gvožđa)	Urbani turizam, funkcionalna i krajobrazna transformacija „brownfield“ zemljišta, regeneracija okoliša, istorijskog jezgra i regeneracija luka	Zaštita životne sredine
Baltimor, Hjuston	Amerika	Privreda (industrija)	Postindustrijsko javno zemljište ustupljeno na korišćenjee u privatno vlasništvo, nove investicije i nove vertikalne upotrebe	Privreda
Berlin	Nemačka	Privreda (industrija)	Zakoni o sprečavanju i kontroli velikih gustina stanovanja u gradovima	Društvena
Bilbao	Španija	Privreda (industrija čelika i gvožđa)	Industrijsko restrukturiranje, urbana revitalizacija, novi urbani sadržaji i usluge (metro, novi gradski čvorovi, itd.), turizam	Zaštita životne sredine
Rudarski gradovi Asturije (Mieres, Langreo, etc.)	Španija	Privreda (industrija čelika i gvožđa)	Adaptacija, reindustrijalizacija, tercijarizacija, urbana transformacija	Privreda
Klivlend	Sjedinjene Američke Države	Privreda (industrija)	Transformacija krajolika, postindustrijski otisak životne sredine	Zaštita životne sredine
Detroit	Sjedinjene Američke Države	Društveni (rasni, društveni, prostorna segregacija)	Urbana transformacija središnjih područja, kulturna i kreativna revitalizacija predgrađa, vođena imigracija	Društvena
Fuksin	Kina	Privreda (nedostatak resursa)	Eksperimentalne strukturne ekonomske promene (tehnološki parkovi i područja privrednog razvoja)	Privreda
Hale/ Lajpcig	Nemačka	Socijalna (emigracija zbog ujedinjenja Njemačke)	Državne subvencije, masovno rušenje napuštenih objekata	Privreda
Ivanovo	Rusija	Socijalna (SSSR režim, globalizacija, deindustrijalizacija)	Poljoprivredna proizvodnja za vlastite potrebe, postindustrijska prakse, lokalne društvene inicijative	Društvena

Lieksa	Finska	Privreda (prirodni resursi)	Otpornost i prilagodljivost na temelju transformacije sektora drvne industrije, turizam u prirodi, Internet i telekomunikacije („Call“ centri)	Privreda i Zaštita životne sredine
Mančester/Liverpul	Velika Britanija	Privreda (industrija) i društveni sektor (nesigurnost, nezaposlenost)	Sanacija praznih zgrada u središnjim urbanim područjima, nova urbana kultura (muzika, moda, mediji), javno-privatna partnerstva, razvoj „Call“ centara	Društvena
Meksiko Siti (Mexico City)	Meksiko	Društveni (gentrifikacija, nesigurnost, emigracija)	Urbana obnova istorijskog jezgra pomoću velikih investicije (pešačke staze, neboderi, pojedinačni projekti)	Privreda
Müluz/Rube/Sen-Etjen (Mulhouse/Roubaix /Saint Etienne)	Francuska	Privreda (industrijski čelik i gvožđe, tekstil, oružje)	Privlačenje kreativnih talenata i društvena kombinacija, potaknuti urbani, privredni rast	Društvena
Njukasl, (Newcastle)	Velika Britanija	Privreda (brodogradilišta)	Transformacija gradskog središta u muzej te središte umetnosti i nauke	Društvena
Njujork, (New York)	Sjedinjene Američke Države	Privreda (industrija)	Postindustrijsko javno zemljište u privatno vlasništvo u zamenu za ulaganja i horizontalne namene; promena razmjera infrastrukture, fleksibilan transport	Zaštita životne sredine
Filadelfija, (Philadelphia)	Sjedinjene Američke Države	Privreda (industrija)	Transformacija krajolika postindustrijskog nasleđa	Zaštita životne sredine
Pitsburg (Pittsburg)	Sjedinjene Američke Države	Privreda (industrija čelika i gvožđa)	Područja i lokacije za prestižna sveučilišta i istraživačke centre	Društvena
Puertojano (Puertolano)	Španija	Privreda (rudarstvo, industrija)	Industrijska prilagodba obnovljivim izvorima energije, zeleni turizam, smanjenje emisija CO2	Zaštita životne sredine
Sao Paulo	Brazil	Društveni (gentrifikacija, prenapučenost, kapital)	Obnova centra grada kroz socijalnu prenamenu (kulturna, velika događanja) istorijskih zgrada s javno-privatnim ulaganjima	Društvena
Sent Luis, (St. Louis)	Sjedinjene Američke Države	Socijalni (emigracija)	Urbanizam i planiranje grada orijentirani na zajednicu i društvenu koheziju	Društvena
Rurska dolina (IBA park Emšer (IBA Emscher Park), Pejzažni park Emšer u Ruru (Emscher Landscape Park in the Ruhr) i Regionalni park Rajna–Majna (Rhein-Main Regional Park).	Nemačka	Privreda (industrija)	Ublažavanje štetnih posledica na životnu sredinu ponovnom sadnjom šuma	Zaštita životne sredine

Iz svega navedenog možemo zaključiti da su strategije i mere mnogobrojne i često vrlo opšte, a u nastavku rada izložićemo nekoliko savremenih primera i iskustava gradova koji su se suočili s fenomenom opadanja, s većim ili manjim uspehom.

3.4 Studije slučaja — gradovi u opadanju nakon primene strategija i mera

Fenomen gradova u opadanju načelno je negativna pojava, ali ne i bez svojih pozitivnih aspekata. Postoji čitav korpus radova novijeg datuma napisanih o gradovima u opadanju u kojima su već sprovedene uspešne mere urbane transformacije. S ciljem definisanja specifičnih rešenja protiv urbanog propadanja u određenim sredinama, koja bi u nekim slučajevima bila primenjiva i na neka druga urbana područja, potrebno je voditi računa kako o sličnostima tako i o specifičnostima te individualnom potencijalu svakog konteksta (Kampoš-Sančez et al., 2019).

U okviru ovog rada analizirano je nekoliko studija slučaja, koje nisu izdvojene isključivo kao primeri izvrsnosti već su odabrane pre svega kao slučajevi koji imaju veliki stepen korelacije s gradom Osijekom te prikazuju i negativne posledice i iskustva implementiranih strategija i mera. Kriterijumi koji su korišćeni za odabir su geografski položaj gradova, približna veličina u odnosu na broj stanovnika danas ili u prošlosti kada je nastupilo opadanje, blizina granice, slična politička istorija — bivši socijalistički režim, iskustvo posleratnog perioda, pojava opadanja broja stanovnika te kriza tradicionalne industrije i privrede.

Gradovi primeri su poređani prvo u odnosu na geografsku blizinu i veličinu, a zatim u odnosu na relevantnost za koncept ovog rada. Grad Šalgotarjan je prikazan u okviru ovog rada kao primer grada manje veličine koji se nalazi u Evropskoj uniji, nalazi se u državi koja graniči s Hrvatskom, grad je koji se nalazi u velikoj blizini granice poput Osijeka, najbliži je gradu Osijeku od ostala tri grada u odnosu na geografsku udaljenost te je prošao kroz postindustrijalizaciju i postsocijalističku tranziciju pri čemu se primarno uzdao u oporavak od opadanja uvođenjem koncepta „Smart City". Kao takav deli nekoliko poveznica s gradom Osijekom. Grad Ostrava takođe je grad sa socijalističkom istorijom poput Osijeka, treći je po veličini grad u Republici Češkoj dok je grad Osijek trenutno četvrti po veličini grad u Hrvatskoj, a takođe se nalazi u severoistočnom delu svoje države, poput Osijeka. Treći po redu predstavljen je grad Bratislava koji takođe deli poveznice u odnosu na geografsku blizinu — srednjoistočni kontekst, ali i veličinu jer je ovo grad koji je doživeo veliki rast broja stanovnika u poslednjih 100 godina te je sada ujedno i glavni grad Slovačke. U odnosu na broj stanovnika pre četverostrukog porasta, Bratislava je bila približne veličine kao grad Osijek, ali predstavlja i uspešan primer grada koji se ne samo oporavio od opadanja već je postao lider u državi na mnogo nivoa. Poslednji grad primer je grad Lajpcig koji takođe pored poveznice sa sličnom političkom istorijom, predstavlja grad koji je u odnosu na svoju specifičnu urbanu

morfologiju postao sinonim za pojam „perforirani grad", objedinjujući u sebi delove grada koji se uspešno razvijaju i delove koji su u opadanju. Upravo ova osobina obeležje je i grada Osijeka jer dok većina delova grada prolazi kroz period opadanja, te se celokupan grad sumarno ubraja u kontinuirane gradove u opadanju, neki njegovi delovi poput središta su kontinuirano popularni te nemaju ključna obeležja fenomena grada u opadanju, odnosno gradske četvrti u opadanju.

3.4.1 Studija slučaja Šalgotarjan, Mađarska

Mađarska kao manja evropska država, prema površini ili broju stanovnika u odnosu na velike evropske države, može se u širem kontekstu Evrope smatrati delom istočne Evrope. Ona sadrži veliki broj manjih gradova, a to predstavlja i prvu poveznicu s gradovima u Hrvatskoj. Pored toga u Mađarskoj se od 1981. godine prirodni priraštaj stanovništva pretvorio u pad broja stanovnika, što je u Hrvatskoj usledilo desetak godina kasnije. Stanovništvo iz manjih gradova migrira prema glavnom gradu — Budimpešti, jer mesta srednje veličine i veliki gradovi imaju viši status od lokalnog proseka, a zamenjuju ih imigranti nižeg socijalnog statusa, obično sa sela (Pirisi i Tročanji (Trócsányi), 2014).

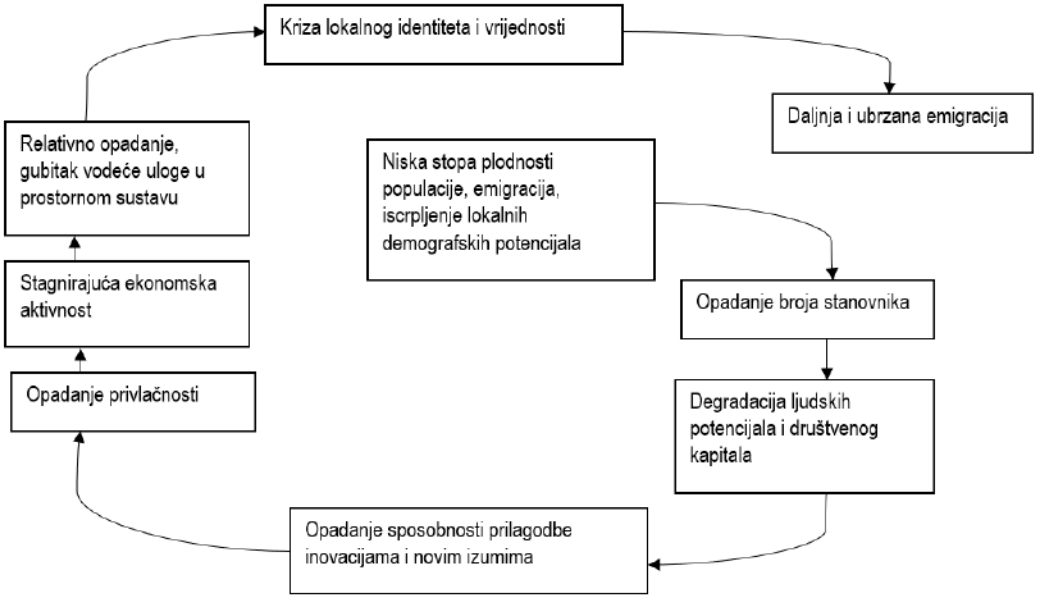

Slika 3-5: Kružna putanja problema malih gradova u Mađarskoj

Na slici 3-5 možemo videti da su problemi malih, ali i srednjih gradova u Mađarskoj vrlo povezani i ponekad međusobno izazvani. Iz dijagrama je vidljivo da temeljnu grupu ključnih faktora čine niska stopa prirodnog priraštaja, iseljavanje u druge delove sveta, najčešće zapadnu Evropu te iscrpljenje lokalnih demografskih potencijala u smislu malog udela žena u reproduktivnoj dobi u lokalnoj zajednici (Pirisi i Tročanji, 2014). Ovi faktori izazivaju dalje opadanje broja stanovnika, degradaciju ljudskih potencijala i društvenog kapitala koja dalje izaziva opadanje sposobnosti prilagodbe

inovacijama i novim izumima koji su od ključne važnosti za osavremenjivanje društva, stvaranje novih mogućnosti i inoviranje privrede. Ovakvo negativno stanje u društvu može dalje pojačati ili izazvati početak pojave stagniranja ekonomske aktivnosti što dovodi do ukupnog stanja opadanja, a u nekim slučajevima i gubitka administrativnih, vodećih uloga urbanih sredina u prostornom ili političkom sistemu države. Sve ove negativne pojave dovode do krize lokalnog identiteta i vrednosti te podstiču nastavak ili ubrzavanje trenda emigracije. Na ovaj način možemo uočiti cikličnu povezanost problema malih gradova u opadanju u Mađarskoj. Ilustrovane poveznice između problema čine zaustavljanje daljeg razvoja fenomena gradova u opadanju u Mađarskoj još većim izazovom. Jasnom identifikacijom specifičnih elemenata uključenih u proces kojim se bavimo u ovom radu, na području Mađarske možemo analizirati i stanje drugih gradova koji pokazuju neke od negativnih aspekata, kako bismo pokušali identifikovati uzroke, a zatim i pronaći moguća rešenja. Kako Evropu karakteriše prevladavanje malih i srednje velikih gradova s manje od 10.000 stanovnika (Volf i Vihman, 2017) dijagram sa slike 3-5 može se vrlo lako primeniti i na stanje i probleme vezane uz male i srednje gradove u Evropi, a tako i u Hrvatskoj.

Šalgotarjan je grad u severnom delu Mađarske koji ima 32.304 stanovnika[34] i sedište je Nógráda regiona. Ovaj grad razvio se uz rudnik i svojevremeno je bio vrlo poznat u granicama Mađarske po snažnom radničkom pokretu. Industrija u gradu tradicionalno se temeljila na metalo-prerađivačkoj industriji (livnica gvožđa, staklana), a uključivala je i fabrike za proizvodnju kućnih uređaja, izolacionih materijala i elektronske robe.

Slika 3-6: Šalgotarjan, Mađarska

Grad je dugi niz godina imao socijalističko uređenje i bio vrlo industrijski razvijen. Šalgotarjan počinje propadati nakon tranzicije 1990. godine, što je dovelo do negativnih posledica uključujući

[34] Izvor: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=25788, pristupljeno 27.4.2026.

pad broja stanovnika, porast broja napuštenih zgrada, rast socijalnih problema, nedostatak preduzetništva i privrednu stagnaciju te izraženu ekonomsku krizu (Alfeldi (Alföldi) i Balaž (Balázs), 2018). Mađarska se priključuje Evropskoj uniji 2004. godine i tranzicijska kriza postaje još očiglednija.

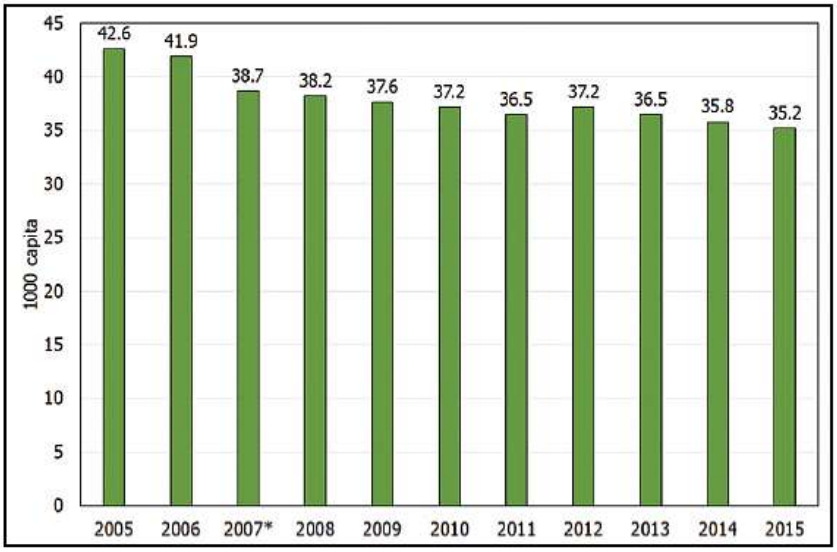

Grafikon 3-3: Pad broja stanovnika 2005.–2015. godina u gradu Šalgotarjanu, Mađarska

Kontinuirani pad broja stanovnika u poslednjih deset godina jasno je vidljiv iz grafikona 3-3. U novije vreme grad se strateški opredelio za razvoj i oporavak ekonomije i privrede u smeru diversifikacije i implementacije takozvanog *Smart City* koncepta ili pametnog grada. U programu *Razvoj inovativnih istraživačkih mreža* u gradovima Đula (Gyula) i Šalgotarjan — *Smart City* — planira se razvoj centra znanja *Creative City*, koji će doprineti društveno-ekonomskom razvoju dvaju gradova. Program je implementiran pomoću sredstava Evropske unije i to uz 100% bespovratne podrške. U okviru projekta planiran je razvoj Šalgotarjana u samoodrživ grad, s ciljem stvaranja lokalnih mikrocentara za proizvodnju i skladištenje električne energije. *Smart City* program odnosi se i na transport jer je u planu i prelazak na korišćenje električnih vozila u javnom prevozu[35]. Ovaj projekat nikada nije zaživeo u potpunosti i 2017. godine država se uključila putem finansijske podrške, odricanjem vlasništva nad delom državnih nekretnina, sklapanjem ugovora s crkvom o obnovi sakralnih objekata, aktivnostima za promenu statusa grada u status regionalnog središta, sve odličnih mera koje bi trebale pomoći gradu Šalgotarjanu u borbi protiv opadanja.

Uprkos svim nastojanjima, grad i dalje opada, barem u odnosu na broj stanovnika, a pretvorba u *Smart City* je teško sprovodiva, zavisna od mnogo različitih činilaca te dugotrajna, s upitnim

[35] *Smart City Program* (izvor: https://hirlevel.egov.hu/2015/05/18/smart-city-projekt-indulhat-salgotarjanban-is/, pristupljeno 27.4.2026.).

rezultatima. Šalgotarjan je 2022. godine u vreme poslednjeg popisa zabeležio 31.421 broj stanovnika što je nastavak pada broja u odnosu na 2021. godinu kada je zabeleženo 32.304[36] te stoga predstavlja nastavak negativnog trenda. Poslednji podaci iz januara 2024. godine o 30.910 stanovnika svedoče o kontinuitetu pada broja stanovnika.

3.4.2 Studija slučaja Ostrava, Republika Češka

Republika Češka postsocijalistička je država u kojoj se nalazi grad Ostrava koji se razvijao u okviru ovog uređenja, što predstavlja snažnu poveznicu s hrvatskim gradom Osijekom. Dodatna važna poveznica je činjenica da se grad Ostrava tokom svoje socijalističke istorije ekonomski najznačajnije oslanjao na socijalističku industrijalizaciju i tradicionalnu prerađivačku industriju pri čemu su preduzeća bila u vlasništvu države. Ovakva situacija bila je i u Osijeku tokom socijalističkog perioda te se stoga u tranzicijskim problemima industrije i transformacije savremene ekonomije grada Ostrave mogu uočiti jasne sličnosti s gradom Osijekom. Postsocijalističke države, a to uključuje i Republiku Češku, posebno su sklone opadanju gradova zbog svojih političkih i ekonomskih tranzicija (Volf i Vihman, 2017). Stanje u ovim gradovima se pogoršava usled njihovog naglog razvoja nakon promene političkog režima i uključenja na otvoreno tržište, u odnosu na kontinuirani i manje drastičan razvoj zemalja zapadne Evrope. Više od 70% postsocijalističkih gradova s populacijom većom od 200.000 stanovnika suočilo se s fenomenom gradova u opadanju u periodu od 1990. do 2002. godine (Mihnenko i Turok, 2008). Najznačajniji uzrok smanjenja broja stanovnika u postsocijalističkim gradovima, prema Slah (Slach) i saradnicima (2019) bio je ekonomski pad, negativan prirodni priraštaj i iseljavanje stanovništva. Oni tvrde da je iseljavanje u V4[37] zemljama (Poljska, Češka Republika, Slovačka, Mađarska) najčešće bilo usmereno na prigradska naselja u blizini većih i srednjih gradova, što rezultira padom naseljenosti u urbanim središtima.

Na primeru grada Ostrave možemo takođe pratiti pojavu fenomena grada u opadanju. Ostrava je treći po veličini grad u Češkoj Republici, a nalazi se na severoistoku države, na granici istorijskih regiona Moravske i Češke Šleske. Država je tradicionalno postsocijalističkog sistema koja ulazi u Evropsku uniju 2004. godine i prema popisu iz 2018. godine ima 289.629 stanovnika. Ostrava je industrijski grad u opadanju koji u današnje vreme sprovodi neoliberalnu strategiju razvoja (Rink et al., 2014).

Stanovništvo regiona pretežno je zaposleno u rudarstvu (Ostrava, Karvin, Orlov) i obradi metala, a industrija obuhvata proizvodnju rudarskih mašina, železničkih vagona, automobila, hemijsku i

[36] Izvor: https://www.ksh.hu/apps/hntr.telepules?p_lang=HU&p_id=25788, pristupljeno 27.4.2026.
[37] Izvor: https://www.visegradgroup.eu/, pristupljeno 27.4.2026.

energetsku industriju. Ostrava je i univerzitetski grad u kojem se nalazi i Tehničko sveučilište rudarstva i metalurgije koje datira iz 1716. godine[38].

Slika 3-7: Sveučilište Ostrava, Češka Republika

Ostrava se najvećim delom uspešno razvijala od svoga postanka do svoje treće faze razvoja (Slah et al., 2019) koja je započela 1989. godine i traje do danas, a karakteriše je proces opadanja grada. Između 1990. i 2018. godine broj stanovnika smanjio se za 13,4% ne uključujući strance. Uzroci urbanog opadanja u osnovi se ne razlikuju mnogo od drugih gradova u postsocijalističkoj Evropi koje su Rumpel i Slah (2014) identifikovali kao sledeće specifične uzroke smanjivanja gradova:

- Činioci životne sredine

  Zagađenje životne sredine, posebno zagađenje vazduha, jedan je od glavnih razloga iseljavanja iz Ostrave.

- Suburbanizacija

  Ovaj globalni fenomen podrazumeva naseljenost niske gustoće na urbanim rubovima, a najčešće ga uzrokuje urbanizacija, efikasan javni prevoz, decentralizacija poslova, javne politike te atraktivnost života u predgrađu. Suburbanizacija je nužna, smanjuje troškove stanovanja te stvara uslove i pogoduje vođenju privatnog, porodičnog života, ali uz pozitivne karakteristike podrazumeva i neke negativne od kojih ističemo nastanak velikih javnih i privatnih troškova, smanjuje obradivo zemljište i narušava ekosisteme. Napuštanje središnjih urbanih područja zahvatilo je i Ostravu te grad počinje doživljavati niz problema vezanih uz neefikasnost gradske uprave i (ne)održavanja infrastrukture. Stanje se već u fragmentiranoj, urbanoj strukturi pogoršava usled kontinuiranog širenja urbanog područja (korišćenjem zemljišta niskog intenziteta), u kombinaciji s opadanjem broja stanovnika zbog visoke stope iseljavanja (Slah et al., 2019).

- Ekonomski činioci

[38] Izvor: https://www.visegradgroup.eu/, pristupljeno 27.4.2026.

Transformacija privrede u obliku deindustrijalizacije sa slabim rastom uslužnog sektora. Između 1989. i 1999. godine oko 50.000 radnih mesta izgubljeno je u sektoru rudarstva kamenog uglja i prerađivačkoj industriji. Kriza regiona kulminirala je 2004. godine sa stopom nezaposlenosti od čak 18,4% (Slah et al., 2019).

- Iseljavanje

Nedostatak atraktivnih radnih mesta naveden je kao glavni uzrok iseljavanja iz Ostrave. Uglavnom ga karakteriše selektivno iseljavanje mladih, visokokvalifikovanih ljudi (odliv mozgova).

- Prirodne demografske promene

Dodatno uz probleme vezane uz pad broja rođenih[39] najčešća je pojava i porast broja starije populacije koja je takođe zahvatila Ostravu tokom perioda opadanja. Osobe starije starosne grupe imaju značajne potrebe u odnosu na pokretljivost, zdravlje ili inkluzivnost uopšte. Gradske uprave u sredinama koje beleže porast ili već imaju veliki procenat starijeg stanovništva moraju ulagati u dodatne resurse, uključujući značajne finansijske i kadrovske, kako bi zadovoljili specifične potrebe ovog dela populacije te im povećali kvalitet života ili omogućili zadržavanje postojećeg nivoa. Starenje je veliki problem koji je takođe zadesio Ostravu čija gradska uprava je uz sve ostale novonastale probleme morala pronalaziti rešenja i za ove izazove što je dalje otežalo funkcionisanje grada.

- Zakonodavne odluke, strategije i mere

Ostrava je do 1989. godine, kao i većina socijalističkih država, imala za vodeću strategiju razvoja naprednu industriju i privredu, ali pod državnom kontrolom. Od 2000. godine strategija razvoja usmerena je na privlačenje ulaganja i rast privrede, uz marginalizovanje drugih uzroka i posledica opadanja grada (Rumpel i Slah, 2022).

Uprkos svim ovim problemima s kojima se suočila Ostrava, gradskom upravom koja je prihvatila činjenicu da je nastupio period opadanja, uspešnoj revitalizaciji privrede i ekonomije koja je rezultirala padom broja nezaposlenih i otvaranjem novih radnih mesta, Ostrava i dalje nije uspela promeniti status grada u opadanju te zaustaviti nastavak ovog fenomena.

Kriza severoistočnog regiona Republike Češke, u kojoj se Ostrava nalazi kulminirala je 2004. godine sa stopom nezaposlenosti od 18,4%, no od tada grad privredno raste zahvaljujući prilivu stranih ulaganja (Rumpel i Slah, 2014) osim periodu privredne krize između 2008. i 2011. godine. Ovaj privredni rast takođe se odrazio i na stopu nezaposlenosti koja je dostigla 5,1% u 2019. godini. Ostrava se nalazila u jednoj od privredno najuspešnijih regiona u Češkoj tokom tranzicijskog

[39] U 1990. godini broj stanovnika je bio 4516, a 2017. godine pao je na 2970 (izvor: https://www.czso.cz/csu/czso/home, pristupljeno 26.4.2026.).

perioda (Ženka et al., 2017), ali uprkos tome broj stanovnika još uvek opada. Pored primarnog fokusa na ekonomski oporavak, gradska uprava grada Ostrave kao i stanovništvo aktivirano kroz udruženja i organizacije takođe su naporno radili na transformaciji grada u kulturno središte. To nisu činili skrivanjem svoje industrijske prošlosti već upravo suprotno, jasnim prihvatanjem te uklapanjem u aktivnosti i nove sadržaje. Bivši industrijski kompleksi pretvoreni su u kulturna središta poput koncertnih dvorana i muzeja, a nekadašnji kompleks rudarstva uglja, proizvodnje koksa i železare u Donjim Vítkovicama lokacija je godišnjeg muzičkog festivala Colours of Ostrava od 2012. godine. Pored toga ovo će biti i prva češka lokacija u Ostravi uvrštena na popis evropske kulturne baštine EU-a ukoliko podneti zahtev za uvrštenje na UNESCO-ov popis svetske baštine bude uspešan[40]. Iz navedenog možemo zaključiti da projekti ekonomskog tipa nisu jedini koji su sprovedeni u Ostravi s ciljem umanjenja negativnih efekata grada u opadanju, ali da sprovedeni kulturni projekti i mere nisu imali značajnijih rezultata ili u njihovu implementaciju nije uloženo dovoljno napora.

Iz toga možemo zaključiti da nastojanja na oporavku koja se dominantno fokusiraju na ekonomskoj revitalizaciji ne moraju nužno dovesti do porasta broja stanovnika osim ako se ne postignu i drugi ključni elementi politike regeneracije kao što su kontrola suburbanizacije ili kvalitetan javni i urbani prostor (Rumpel i Slah, 2022). Iz svega navedenog možemo se složiti sa zaključkom (Rinka et al., 2014) da Ostrava predstavlja grad loših rezultata u svojim nastojanjima na poništavanju negativnih efekata fenomena kojim se ovde bavimo. Ostrava uprkos rastućim prihodima i oporavku privrede, nastavlja gubiti stanovništvo stvarajući loše temelje za budućnost te biva kontinuirano kategorizovana kao grad u opadanju. Ovaj primer dokazuje da često glavna strategija razvoja i oporavka od opadanja — ekonomski razvoj — nije savršeno i ključno rešenje za poništavanje negativnih efekata fenomena kojim se ovde bavimo.

3.4.3 Studija slučaja Bratislava, Slovačka

Bratislava je glavni grad Slovačke koji se nalazi u severozapadnom delu države. Uprkos tome što je nacionalna prestonica, Bratislava je grad srednje veličine u srednjoistočnom, evropskom kontekstu, sa 475.503 stanovnika prema popisu stanovništva iz 2021. godine[41]. S brojem stanovnika od nešto iznad 430.000 u 2010. godini, grad je koji je naglo povećao broj svojih stanovnika jer pre 100 godina Bratislava je imala samo oko 110.000 stanovnika (Bleha et al., 2015). Ova činjenica čini ga dodatno uporedivim s gradovima srednje veličine iz Hrvatske, a tako i

[40] Zahtev za uvrštenjem lokacije „The Industrial Complexes at Ostrava“ na listu UNESCO-a podnesen je 6.7.2001. godine te se trenutno nalazi na listi za razmatranje (izvor: https://whc.unesco.org/en/tentativelists/1560/, pristupljeno 20.4.2026.).

[41] Izvor: https://slovak.statistics.sk/, pristupljeno 20.4.2026.

Osijekom te je stoga ova studija slučaja relevantna za predmetno istraživanje. Slovačka postaje članicom Evropske unije 2004. godine, nakon dugog perioda socijalističkog uređenja države, takođe dodatnom poveznicom s hrvatskim gradom Osijekom. Bratislava postaje važno industrijsko središte već od druge polovine 19. veka kada tzv. socijalistička industrijalizacija postaje najintenzivniji pokretač razvoja (Bleha et al., 2015).

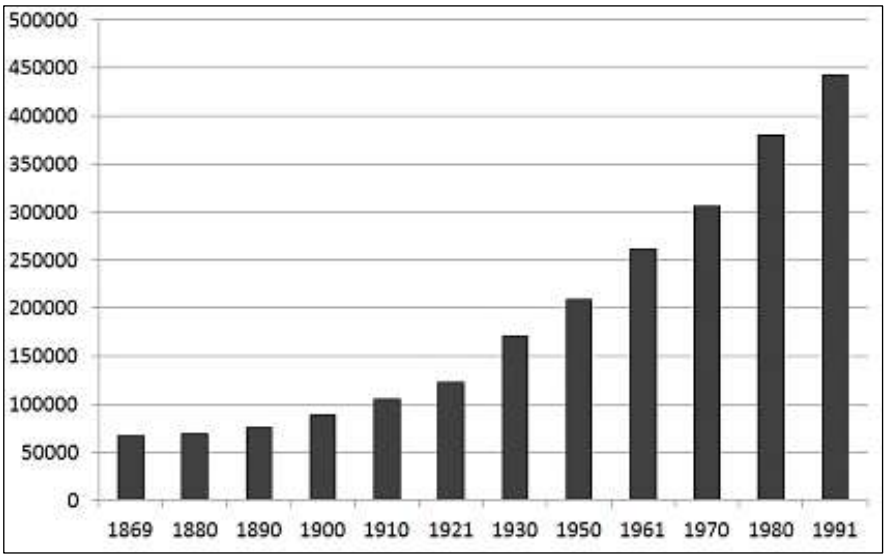

Grafikon 3-4: Broj stanovnika 1869.–1991. godina, Bratislava

Tokom perioda 1950.–1990. godine broj stanovnika grada Bratislave porastao je s 210.000 na 442.000 (grafikon 3-4), a prema Bleha i Buček (2015) ovaj period rasta stanovništva odražava tri primarna činioca: uključivanje broja stanovnika susednih ruralnih naselja u ukupan broj stanovnika grada Bratislave, migracioni rast i prirodni priraštaj.

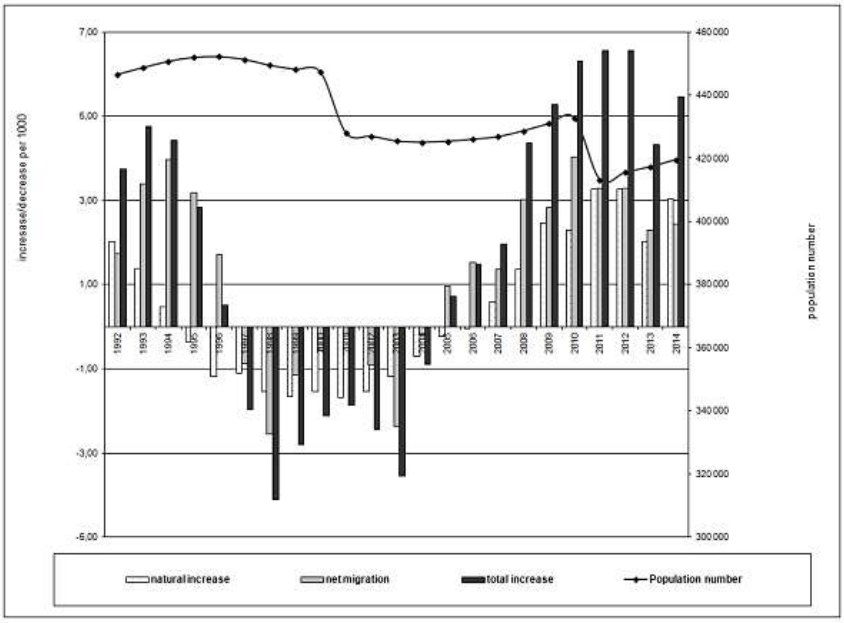

Grafikon 3-5: Porast broja stanovnika 1992.–2004. godina, Bratislava

Bratislava se nakon prelaska veka pretvorila u brzo rastući grad. U vrlo kratkom vremenskom periodu postao je vidljiv porast broja stanovnika, s 425.000 stanovnika 2005. godine na gotovo 432.000 u 2010. godini. Ovaj porast odrazio se pozitivno i na broj radnih mesta te je 2005. godine bilo 331.000 radnih mesta, a taj se broj povećao na 358.000 u 2008. godini. Bratislavu je zahvatio fenomen opadanja u periodu između 1997.–2004. godine kada je došlo do značajnih promena u ovoj urbanoj sredini (Tot (Toth), 2012). Glavni elementi fenomena grada u opadanju koji su zahvatili Bratislavu u tom periodu bili su pad prirodnog priraštaja (broj rođenih pada, broj umrlih ostaje stabilan), pad ukupnog broja stanovnika te pojava unutrašnje migracije i urbanizacijskog rasta grada. Grad više nije primarna destinacija za doseljavanje iz drugih delova Slovačke, već dolazi do iseljavanja u okolna naselja (suburbanizacija) i gubitka migracionog viška (Infostat, 2003).

Od 2005. godine započinje ponovni lagani rast. Grad se aktivno suočio s fenomenom opadanja, ali ne putem specifično ciljanih mera i strategija već aktivnostima vezanim uz poboljšanje ekonomske klime, stanja u privredi te sprovođenjem projekata iz domene prostora. Rezultat je bio privredni rast od kojeg je grad počeo profitirati sve do pojačanog uticaja finansijske i privredne krize. Skup uspešnih ekonomskih reformi (bankarstvo, porezi, privatizacija) iniciranih u periodu od 1998.–2006. godine imao je izuzetno pozitivan uticaj na razvoj u Bratislavi (Bleha i Buček, 2015) iz čega postaje vidljivo da je Bratislava imala jedan vrlo jednostavan pristup u rešavanju problema vezanih uz opadanje, a on se temeljio na privatnom sektoru. Zbog velike atraktivnosti grada za privatne investitore, gradska uprava odlučila se za isključivo regulatornu ulogu te je njen doprinos bio pretežito u obliku bliske saradnje s privatnim investitorima u velikim razvojnim projektima. Prioritet su pri tome dobili oni projekti koji su se fokusirali na razvoj rečne obale *(River Park i Eurovea* projekti). Atraktivnost grada koja je neminovno usledila bila je direktno povezana i sa širenjem kancelarijskih kompleksa i izgradnjom stambenih naselja (Bleha i Buček, 2015). Bleha i saradnici (2015) tvrde kako je lokalna samouprava pokazala svesnost u odnosu na svoje ograničene mogućnosti i ostala aktivna u odnosu na javna događanja i prostor. Uprava grada Bratislave pružila je finansijsku podršku u poboljšanje svoje saobraćajne infrastrukture (novi most preko Dunava), dostupnost stambenih kredita za svoje građane, sportske objekte (teniske, hokejske arene) ili rekonstrukciju istorijskih građevina u opštinskom vlasništvu (stara gradska skupština). Znatno je poboljšan standard i kvalitet javnih prostora, ne samo u središtu već i u drugim delovima grada i to posebno zahvaljujući inicijativama gradskih četvrti. Gradska uprava unapredila je svoje planiranje aktivnosti tokom drugog dela decenije, a dokumenti poput novog *Master plana, Programi privrednog i društvenog razvoja* poslužili su kao dodatna osnova za uvođenje inovacija i modernizacije rada i grada, ali i stvorili nove lokalitete za razvoj. Lokalna uprava takođe je pomogla

i u prenameni „brownfield" zemljišta te starih objekata koji su bili u vlasništvu grada tako što ih je prodala privatnim investitorima i na taj način dodatno podstakla urbani razvoj.

Slika 3-8: Neboderi Bratislave, Slovačka

Grad nastavlja kontinuirano i osvešćeno delovati s ciljem prevencije i smanjenja negativnih efekata grada u opadanju, kojim je nekad i sam bio zahvaćen, ali zauzima stav da se opadanje uvek može ponovo pojaviti u budućnosti te je i iz tog razloga popularizacija prevencije izuzetno važna. U okviru razvojnog dokumenta *Program privrednog i socijalnog razvoja 2010–2020.*[42] grada Bratislave uključuje i mere koje već odražavaju iskustva opadanja kao i pad broja stanovnika. U okviru strateške razvojne teme *Kvalitet života i ljudski potencijali*, kao jedne od šest strateških razvojnih tema, donete su mere usmerene na proporodičnu politiku, poboljšanje kvaliteta života, bolje pružanje socijalnih usluga, socijalno stanovanje i drugo. Na temeljima ovog dokumenta doneto je nakon 2020. godine čitav niz dokumenata i razvojnih planova koji se bave nekim od pomenutih razvojnih tema koje su od velike važnosti za prevenciju pojave fenomena grada u opadanju. Neki od važnijih su: *Plan društvenih usluga u zajednici 2023.–2030., Koncept urbane stambene politike 2020.–2030., Koncept urbane inovacije, Strategija upravljanja komunalnim otpadom u gradu Bratislavi s ciljem prelaska na kružnu privredu za godine 2021.–2026., Nacionalni program aktivnog starenja za period 2021.–2030. godine ili Koncept održivog razvoja kulture Bratislava 2022.–2030. godina*[43].

Grad je takođe dao veću moć odlučivanja i proaktivnu ulogu neposredno izabranim načelnicima gradskih četvrti koji su, putem uključenja lokalnog stanovništva i ovlašćenja da donose vlastite odluke o lokalnom teritoriju (uz komunikaciju s centralnom gradskom upravom), postigli odlične

[42] Konferencija za medije, mart, 2011. (izvor: http://www.bratislava.sk/, pristupljeno 27.4.2026.).
[43] Izvor: https://www.bratislava.sk/mesto-bratislava/sprava-mesta/legislativa-mesta/strategicke-dokumenty, pristupljeno: 27.4.2026.

rezultate. Pozitivan pomak se posebno mogao uočiti u velikim gradskim četvrtima gde je upotrebljeni model upravljanja zaista pokrenuo razvojne projekte i poboljšao kvalitet lokalnog života (Bleha i Buček, 2015). Ovakav pristup doveo je i do nastanka vrlo aktivnog lokalnog neprofitnog nevladinog sektora, odnosno neprofitnih udruženja i organizacija. Ove organizacije su postale najaktivnije u sektorima kao što su socijalne usluge ili kultura, radeći uz jaku podršku i saradnju s lokalnom samoupravom. Na ovaj način dodatno je povećan kvalitet života i prostora u gradu Bratislavi. U nekim slučajevima neprofitni sektor je toliko ojačao da je postao snažna opozicija centralnim gradskim vlastima. To s jedne strane može stvoriti dodatne probleme za vlast, ali s druge pruža nezamenljiv nadzorni mehanizam koji može pozvati na odgovornost i samu upravu grada Bratislave kada su u pitanju interesi lokalne zajednice i njenih stanovnika.

Kao posledica odlične saradnje s privatnim sektorom u gradu je ostvaren porast broja novih radnih mesta, razvoj i nastanak novih poslovnih lokacija, ali i javnih gradskih prostora. Ovi novi i kvalitetni javni prostori vrlo su atraktivni i privatnom sektoru, najviše odgovornom za nova radna mesta, što je bilo posebno važno kako je Bratislava imala ograničen pristup finansijskim sredstvima EU (Bleha i Buček, 2015). Iz navedenog možemo zaključiti da se razvoj grada, regeneracija i zaustavljanje njegovog opadanja mogu ostvariti i bez velikog korišćenja finansijskih sredstava EU. Bratislava je zahvaljujući svojim projektima u oblasti stanovanja, razvoja kancelarijskih objekata i prostora, izgradnjom velikih trgovačkih i sportskih objekata, poboljšanjem kvaliteta javnih prostora unapredila svoju atraktivnost i imidž, te je postala privlačnija ne samo za rad, već i za život, a to je glavni cilj svakog grada u opadanju.

3.4.4 Studija slučaja Lajpcig, Nemačka

Lajpcig je grad na istoku Nemačke koji je tokom perioda podele Nemačke na Zapadnu i Istočnu bio na istočnoj strani Berlinskog zida te stoga imao socijalističko društveno uređenje. Istočni položaj ovog grada poveznica je s lokacijom grada Osijeka koji se takođe nalazi istočno pozicioniran u Hrvatskoj u odnosu na središte države. Pored toga u odnosu na politički razvoj Osijek je poput Lajpciga takođe imao socijalističko uređenje do trenutka proglašenja nezavisnosti 1991. godine. Najveći izazov za grad Osijek, ali i Republiku Hrvatsku svakako je nastao prelaskom na tržišnu ekonomiju i višestranački sistem nakon 1991. godine što je ujedno označilo i početak tranzicijskog perioda. Tada dolazi do intenzivnog prilagođavanja na svim nivoima, državnim i gradskim upravama iz prethodno socijalističkog uređenja, upravo kao i u slučaju Lajpciga nakon ujedinjenja sa Zapadnom Nemačkom. Dalji izazovi za rast i razvoj Hrvatske nastupili su nakon priključenja Evropskoj uniji 2013. godine i njenom liberalnom, kapitalističkom tržištu što je dalje nastavilo tranzicijski period.

Nakon pada zida 1989. godine, Nemačka se ujedinjuje, ali ostaje ekonomski jaz između istočnog i zapadnog dela države. Lajpcig prema poslednjem popisu iz 2021. godine ima 609.869[44] stanovnika, ali se pri tome kontinuirano smanjuje od 1966. godine ubrajajući se stoga u gradove u (kontinuiranom) opadanju. Fenomen opadanja je prema Florentinu (2010) dodatno ubrzan i pojačan postsocijalističkom tranzicijom od 1989. godine. On tvrdi da su u gotovo svim gradovima Istočne Nemačke transformacije izazvane postsocijalističkom tranzicijom ubrzale i privredni i demografski pad koji je već bio u toku.

Uz ovaj grad veže se često i termin izbušeni grad ili „perforated city" nastao kako bi opisao novu eru gradova koju karakteriše istovremeni demografski pad i nepravilno urbano širenje (Florentin, 2010). Lajpcig je jedan od gradova čija se uprava odlučno i svesno uhvatila u koštac s posledicama opadanja tako što je i javno prihvatila činjenicu da je Lajpcig postao grad u opadanju i nakon čega je gradska uprava krenula u sprovođenje aktivnosti za postizanje reverzibiliteta ovog stanja. Upravna tela grada Lajpciga zauzela su stav koji je uključivao prilagodbu pojavi perforacija u prostoru u ranoj fazi, s ciljem pokušaja upravljanja procesom opadanja kojeg su planirali iskoristiti u svoju korist (Bontje, 2004).

Gradske vlasti su se stoga odlučile suočiti sa smanjenjem urbanog prostora u ranoj fazi, prihvatiti ga kao činjenicu te ga pretvoriti u potencijal. To je učinjeno s ciljem reduciranja negativnih efekata u odnosu na imidž koje sa sobom nosi fenomen grada u opadanju, te kako bi se promenila paradigma i percepcija Lajpciga u 21. veku. Urbanisti grada imali su zadatak da pronađu mere i rešenja kako bi Lajpcig dobio imidž dinamičnog i održivog grada koji bi poslužio kao model upravljanja urbanim opadanjem.

Grad Lajpcig 2000. godine donosi dokument pod nazivom Integrativni urbani koncept — STEP („Stadtentwicklungsplan") — urbanistički plan uređenja koji postaje glavni urbanistički dokument grada Lajpciga.

Razlikujemo tri glavna faktora STEP strategije za reverzibilitet fenomena opadanja:

- očuvanje graditeljske baštine (obnova i sanacija glavnog dela starog gradskog jezgra);
- proširenje zelenih i otvorenih prostora (u perforacijama prostora nastalim tokom razvoja fenomena grada u opadanju; stvaranje zelenih površina i otvorenih prostora s ciljem poboljšanja kvaliteta života);
- stvaranje hijerarhije centara odnosno multipliciranje središta (usmeravanje aktivnosti i sadržaja te usluga na stvaranje mini-centara ili mini-središta; glavni cilj postaje ojačati uspešne i aktivne centre, a marginalizovati delove grada u lošijem stanju i s manje

[44] Lajpcig, popis stanovništva 2021. godina (izvor: https://www.leipzig.de/buergerservice-und-verwaltung/unsere-stadt/statistik-und-zahlen/einwohner-und-bevoelkerungsentwicklung, pristupljeno 27.4.2026.).

vitalnosti, posebno u odnosu na dalja ulaganja koja ne pokazuju zadovoljavajuću perspektivu ili ekonomsku računicu).

Kao i svaka strategija i ova ima svoje pozitivne i negativne strane. Od pozitivnih osobina svakako treba istaknuti prioritiziranje aktivnosti strategije temeljene na promociji imidža od strane gradske uprave Lajpciga, koje su se oslanjale najviše na tipičnu retoriku urbane regeneracije. Ovakva nastojanja rezultirala su uspehom jer se imidž Lajpciga popravio (slika 3-9 prikazuje snažno nametanje simbola novog identiteta i u prostoru) te je u poređenju s nekim gradovima postao popularniji i pominjani u pozitivnom svetlu.

Slika 3-9: Lajpcig kao sajamska metropola/"Messenmetropole"(deo urbane instalacije, simbol identiteta grada)

Najveća kritika implementacije ove strategije je da se oslanja previše na ekonomsku logiku, potencijalno stvarajući uslove za društvenu katastrofu, oštrije društvene i prostorne razlike ili nejednakosti (Florentin, 2010). Kako bi ova strategija zaživela u potpunosti i postala efikasna, sva tri faktora moraju biti jednako važna i sprovedena kako bi se postigao održivi i dinamični model razvoja grada i samo u tom slučaju može doći do značajnijih umanjenja negativnih efekata pojave grada u opadanju. Pored toga, kao značajan nedostatak i negativnu stranu implementacije strategije zaustavljanja opadanja grada Lajpciga predstavlja evidentna nesposobnost pa i onemogućenost urbanista da je sprovedu. U odnosu na gradove slične veličine, model Lajpciga doživljava mnoge slabosti koje grad kontinuirano poseduje, a od kojih su glavne ogromni dug grada, nedostatak praktičnih alata i mehanizama za implementaciju STEP strategije te pogoršanje socijalno-prostornih problema.

Iz navedenog možemo zaključiti da uprkos tome što je strategija sama po sebi bila dobro koncipirana i prilično sveobuhvatna, gradska uprava nije uspela ravnomerno implementirati sva tri faktora niti rešiti neke od temeljnih finansijskih problema (Florentin, 2010). Na nacionalnom nivou, dvadeset godina nakon pada Berlinskog zida, nije uspostavljena ravnoteža između istočne i zapadne Nemačke te kriza nastavlja dominirati u istočnom delu Nemačke (Bafoil, 2006). Strategija oporavka grada Lajpciga od fenomena opadanja se retrospektivno pokazala kao dvojna, vrlo inovativna i atraktivna s jedne strane, ali takođe krhka i lako podložna uticaju kontekstualnih promena s druge strane. Upravo zbog toga su specifični faktori od izuzetne važnosti kod sprovođenja svake strategije oporavka pojedinog grada zahvaćenog predmetnim fenomenom. Iako se glavni ciljevi i mere mogu uspešno sprovesti, realizovati i ostati relativno stabilni, specifični faktori mogu biti vrlo promenljivi te ih je teško trajno kontrolisati. Stoga je izuzetno važno aktivno pratiti postignute pozitivne rezultate, posebno na nivou na kojem se očituju negativni aspekti gradova u opadanju. Florentin (2010) tvrdi da su glavne slabosti strategije grada Lajpciga pretežito oslanjanje na javne inicijative, za razliku od drugih gradova poput Drezdena (Dresden), koji su uključili privatni kapital i oslonili se i na privatizaciju putem prodaje komunalne stambene kompanije. Na primeru grada Lajpciga možemo videti da nije dovoljno samo imati dobru strategiju ili odlične urbaniste u gradskoj upravi, već i jaku volju, hrabrost i podršku lokalne i centralne vlasti, te učešće privatnih kompanija. Pomoću temeljite podrške u implementaciji (bilo koje) strategije može se postići zadani cilj umanjenja negativnih efekata u Lajpcigu kao gradu u opadanju.

Sagledavajući sve analizirane i istražene strategije te mere vezane uz negativne efekte fenomena kojim se ovde bavimo nameće se zaključak da su one još mnogobrojnije nego što su to uzroci ili posledice nastanka ovog fenomena. Najopštije gledano mogu se podeliti na oblasti ekonomije i privrede, zaštite životne sredine, urbanizma, društva ili kulture. Ove vrlo opšte oblasti u sebi objedinjuju veliki broj različitih vrsta specifičnih oblasti koje se najčešće mogu grupisati u razne inicijative ili formalnije oblike — akcijske planove kao što su:

- privredni oporavak, diversifikacija i osavremenjivanje industrije i privrede, povećanje broja radnih mesta, privatna i javna finansijska ulaganja, revitalizacija urbanih središta;
- transformacija pejzaža, postindustrijskog nasleđa, prilagodba obnovljivim izvorima energije, zeleni turizam, urbana poljoprivreda, smanjenje emisija CO2, ozelenjavanje javnih površina;
- upravljanje održavanjem javne infrastrukture uključujući saobraćajnu, upravljanje napuštenim zemljištima, prenamena zemljišta i javnih ustanova, povećanje estetskog kvaliteta urbane sredine, planiranje i upravljanje širenjem grada te planiranje grada s ciljem predviđanja budućih perioda opadanja;

- donošenje zakona o sprečavanju i kontroli velikih gustina stanovanja u gradovima, vođena imigracija, stvaranje i osnaživanje univerzitetskih i naučnih centara i oblasti, fokusiranje na zajednicu i društvenu koheziju;
- privlačenje kreativnih talenata i društvenih kombinacija, transformacija središta gradskih četvrti u muzeje i središta umetnosti i nauke, diversifikacija kulturnih događanja.

Ovakve i slične liste ne obuhvataju sve mogućnosti, a njihova raznovrsnost te specifičnost uvelike zavise od faktora pojedine sredine zahvaćene negativnim efektima gradova u opadanju. Istraživanje strategija i mera je takođe pokazalo da je vrlo teško povući jasnu granicu između pojedinih akcijskih planova ili mera u odnosu na kategorizaciju zbog interdisciplinarnosti ove problematike na gotovo svim nivoima.

Odabir najprikladnijih mera često je povezan s nekim globalnim, političkim pojavama poput promene političkog ili ekonomskog režima. Ova poveznica je u zemljama sa sličnim režimom (istorijski ili u sadašnjosti) i u istoj regiji rezultirala velikim brojem istih posledica, na primer nestanak tradicionalne, prerađivačke industrije u zemljama istočne Evrope ili promenama uređenja iz socijalističkog u kapitalističko ili neoliberalno. S obzirom na posledičnu pojavu sličnih izazova pojavio se i deo sličnih negativnih efekata gradova u opadanju. Usled svega navedenog može se uočiti sklonost sličnom pronalaženju rešenja ove problematike, odnosno donošenja odluka za prioritetno rešavanje problema istih oblasti. Istraživanje je pokazalo da su ekološke mere iz oblasti zaštite životne sredine popularnije u državama zapadne Evrope, dok istok Evrope češće koristi i implementira ekonomske strategije i mere s naglaskom na privrednu diversifikaciju (uključujući rast privatnog preduzetništva), usled istorijskog oslanjanja na industriju najčešće u državnom vlasništvu. U odnosu na revitalizaciju urbanih središta gradova zahvaćenih fenomenom kojim se ovde bavimo takođe je uočena razlika. Istraživanja su pokazala da je najčešće realizovana mera urbani oporavak, odnosno obnova stambenih objekata koja se češće sprovodi u gradovima zapadne Evrope i mediteranskim gradovima, dok je rušenje napuštenih ili zapuštenih stambenih objekata najzastupljenije u postsocijalističkim državama.

U odnosu na neizostavni aspekt sprovođenja strategija i mera vezanih uz gradove u opadanju, javno ili privatno finansiranje, istraživanja su pokazala da su mere vođene privatnim ulaganjem, uz regulatornu ulogu javne uprave gradova, postigle bolje rezultate (Bratislava) za razliku od onih koje su sprovođene uz dominantniju ulogu i sredstva iz javnog, nacionalnog sektora uz snažan uticaj centralne vlasti (Šalgotarjan).

Izuzetna važnost uspešnog sprovođenja mera koje utiču na kvalitet života, uključujući kulturne i društvene, dokazana je i na primeru oporavka grada Ostrave, koji se uprkos odličnim rezultatima postignutim strateškim delovanjem dominantno u oblastima privrede i ekonomije, uključujući veliko

smanjenje stope nezaposlenosti, i dalje suočava s padom broja stanovnika. Povećanje kvaliteta života i javnih prostora jedan je od glavnih činilaca koji utiču na povećanje broja stanovnika zahvaćenih predmetnim fenomenom, što se može videti i na pozitivnim rezultatima strategije oporavka grada Bratislave.

Veliki broj gradova u opadanju sprovodio je mere koje se odnose na promenu imidža, posebno u gradovima s bivšim socijalističkim sistemom, pretežito u delu istočne Evrope. Analiza dostupnih podataka vezanih uz sprovođenje ovih aktivnosti pokazuje da sagledano u dve kategorije mera:

a) mere promovisanja novog imidža temeljene na nadogradnji postojećeg nasleđa i imidža (Ostrava);

b) mere koje se temelje na potpuno novom imidžu (Šalgotarjan, Lajpcig, Osijek), nijedna od kategorija nije postigla veće rezultate.

U slučajevima kada se nastojalo na potpuno novom, najčešće ekološki osvešćenom ili tehnološki inovativnom imidžu, potrebno je dugoročno sprovođenje mera kako bi se sistematično i na mnogim nivoima promenila duboko ukoreninjena, često negativna, percepcija grada u opadanju te za najveći uspeh stvaranja novog imidža važno je postići i odlične rezultate u ciljanim kategorijama. Mere koje su se fokusirale na izgradnji savremenog imidža grada u opadanju temeljenog na postojećoj, često industrijskoj tradiciji, trebaju da budu sveobuhvatnije, modernizovane, sistematične te inkluzivne za što veći deo društva.

Sagledavanje svih mera u okviru ovog naučnog istraživanja nametnulo je zaključak da ne postoje mere koje mogu rešiti sve probleme svih gradova u opadanju, a jedan od glavnih razloga za to je duboko lokalna problematika vezana za ovaj fenomen. Pored toga, bilo kakve strategije ili akcijski planovi doneti s ciljem planskog rada na uklanjanju negativnih efekata fenomena kojim se bavimo u ovom radu moraju biti kontinuirano revidirani i dopunjeni. Redovna i brza, mikro istraživanja trebaju da budu periodično sprovođena u zajednici kako bi se dobile najpouzdanije informacije o aktuelnom stanju i potencijalnim novim problemima. Na taj način bi se postojeće strategije i planovi mogli najpreciznije ažurirati, a novonastali problemi rešiti na samom početku uz najmanje napore i ulaganja. Pojava fenomena koji ovde istražujemo nije nešto što gradske uprave, strategije, akteri društva i donosioci odluka mogu sami i bez mnogo napora popraviti, i trenutno postoji potreba za daljnjim istraživanjima kako bi se definisale najbolje mere, pristupi i strategije na globalnom, nacionalnom, regionalnom te lokalnom nivou. Ovo istraživanje je stoga analizom dvaju glavnih korpusa literature, o gradovima u opadanju i o značaju kvaliteta urbanog života i prostora, stvorilo pristup i definisalo hipotezu o uzročno-posledičnoj zavisnosti pojmova gradovi u opadanju i kvaliteta javnog prostora, odnosno kvaliteta života u urbanim sredinama. U skladu sa strateškim dokumentima Evropske komisije (EC, 2022) dodatno je naglašena izuzetna važnost mera i

strategija vezanih uz povećanje kvaliteta života u gradovima pri nastojanjima na umanjenju negativnih trendova gradova u opadanju. Implementacija ovakvih mera posebno je efikasna kada se one temelje na aktivnom angažmanu i odlukama lokalnih građana te inicijativama koje dolaze od njih, prema principu „bottom up", a sve s ciljem povećanja kvaliteta života stanovnika pojedine urbane sredine.

4 OSIJEK KAO GRAD U OPADANJU: ŠIRI KONTEKST I LOKALNE SPECIFIČNOSTI

4.1 Stanje u Hrvatskoj i hrvatskim gradovima u odnosu na opadanje

Prema popisu iz 2021. godine Hrvatska je imala 3.888.529 stanovnika, a podeljena je na 21 županiju (20 županija i Grad Zagreb kao 21. županija), 128 upravnih gradova te 429 opština. U Hrvatskoj je ukupno 6.756 naselja, od toga je oko 139 urbanih (obeležja grada), a 6.617 ruralnih naselja (imaju obeležja sela). Od toga na selu živi 46% stanovništva, a 54% u gradovima.

Izmenom *Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi* iz 2005. godine (NN 129/2005), u sistem lokalne samouprave uvedena je kategorija velikog grada. Prema zakonskoj definiciji, reč je o jedinici lokalne samouprave koja je privredno, finansijsko, kulturno, zdravstveno, saobraćajno i naučno središte razvoja šireg područja i ima više od 35.000 stanovnika, na koju se decentralizuju određeni upravni poslovi (NN 129/2005). Prema ovom kriterijumu, uz Grad Zagreb, koji ima ujedno i status županije, u kategoriju velikog grada ubraja se 16 od 128 hrvatskih gradova (Škunca, 2015). Prema popisu iz 2021. godine četiri najveća hrvatska grada su Zagreb, Split, Rijeka i Osijek.

Tabela 4-1: Broj stanovnika u velikim gradovima u Hrvatskoj (2001., 2011. i 2021. godina)

	GRAD	Broj stanovnika 2021. godina	Broj stanovnika 2011. godina	Broj stanovnika 2001. godina
1.	ZAGREB	769.944	790.017	779.145
2.	SPLIT	161.312	178.102	188.694
3.	RIJEKA	108.622	128.624	144.043
4.	OSIJEK	96.848	108.048	114.616
5.	ZADAR	70.829	75.062	72.718
6.	VELIKA GORICA	61.198	63.517	63.517
7.	SLAVONSKI BROD	50.039	59.141	64.612
8.	PULA	52.411	57.460	58.594
9.	KARLOVAC	49.594	55.705	59.395
10.	SISAK	40.185	47.768	52.236
11.	VARAŽDIN	43.999	46.976	49.075
12.	ŠIBENIK	42.589	46.332	51.553
13.	DUBROVNIK	41.671	42.615	43.770
14.	BJELOVAR	36.433	40.276	41.869
15.	KAŠTELA	37.951	38.667	34.103
16.	SAMOBOR	37.481	37.633	36.206
17.	VINKOVCI	31.057	35.312	35.912

Tabela 4-1 prikazuje činjenicu da je kod svih velikih gradova od popisa iz 2011. godine došlo do smanjenja broja stanovnika. Pri tome je grad Osijek ugrozio svoju makro regionalnu, središnju poziciju usled pada broja stanovnika ispod 100.000 stanovnika (popis 2021. godine), odnosno, prema pomenutom popisu imao je 96.848 stanovnika. Grad Osijek i dalje nastavlja biti jedan od

četiri najveća grada u Hrvatskoj s obzirom na činjenicu da su prvih pet najvećih gradova u Hrvatskoj zabeležili smanjenje broja stanovnika u odnosu na popis iz 2011. godine.

Škunca (2015) tvrdi da su u Hrvatskoj veliki gradovi vrlo različite sredine s izrazito heterogenim karakteristikama, osim u pogledu trenda trajnog opadanja broja stanovnika. On tvrdi da su dugogodišnja privredna i demografska stagnacija države, zakonska pozicija jedinica lokalne samouprave koja ne podstiče umrežavanje i povezivanje, zastareli sistem planiranja, nespremnost na teritorijalno-upravnu reorganizaciju države i brojne druge okolnosti doprinele slabljenju uloge velikih gradova kao razvojnih žarišta, a što je dalje uočljivo u ukupnom razvoju Republike Hrvatske. Hrvatski su gradovi u poslednje dve decenije, geopolitički najčešće na marginama svetskih događanja i tokova, prolazili buran period rata i tranzicije. Proces urbanizacije u Hrvatskoj prema Rogić (2000) govori o *osporenoj urbanizaciji*, ukazujući pri tome na malobrojnost gradova i dominaciju malih gradova u urbanoj mreži koje karakterišu razvojna ograničenja, odsutnost raznovrsnih delatnosti i inicijativa, razređene preduzetničke i profesionalne elite. S obzirom na proteklih dvadesetak godina od pomenutog istraživanja, možemo zaključiti da se danas nastavlja isti trend u kojem zapažamo dalju dominaciju malih gradova te gubitak ključnih obeležja makro regionalnih središta, poput pada broja stanovnika grada Osijeka ispod 100.000 (popis 2021. godine).

Iz svega do sada prikazanog i pomenutog možemo uočiti negativan trend u odnosu na razvoj hrvatskih gradova, no nisu sva istraživanja i analize takvog karaktera. Tokom sprovođenja istraživanja pod nazivom *Vitalni gradovi* (Mišetić et al., 2012) jedno od ključnih postavljenih pitanja na početku istraživanja bilo je: *Da li je moguće uspešno oživeti staro srce grada i revitalizovati staru jezgru?* U srži pitanja nalazi se želja za pozitivnim intervencijama i promenama u delovima grada koji su izgubili veći deo svojih urbanih funkcija pri čemu je neminovno došlo i do gubitka vitalnosti grada. Prema Mišetić i saradnicima (2012) vitalnost gradova pojam je na koji često nailazimo kroz različite projekte evropskih urbanih politika („vital cities"), ali on je već dugo vremena prisutan u stručnom diskursu, ponajpre kroz pojam re-vita-lizacije, kojim se nastoji gradskim strukturama vratiti vitalnost. Biti vitalan za grad ne znači isključivo stvaranje funkcionalnog odnosa prema prošlim vremenima i nasleđu već i sposobnost grada za organizacijom života sada i ovde, što je pretpostavka uspešnog razvoja.

Anketni upitnik u okviru istraživanja *Vitalni gradovi* (Mišetić et al., 2012) prikupio je mišljenja i odgovore od strane 394 pročelnika gradskih ureda u 121 hrvatskom gradu. Anketne upitnike ispunio je 241 ispitanik iz 121 grada što znači da je anketni odziv bio visokih 61,2%. Ovi podaci stoga predstavljaju značajne informacije i pokazatelje stanja u hrvatskim gradovima. Istraživanje je pokazalo da je u odnosu na opšte stanje u gradovima većina ispitanika najbolje ocene dala stanju

prirodne sredine i dobrobiti za zdravlje. Visoko su ocenjene i socijalne komponente života (bezbednost, kulturni sadržaji) kojima su ispitanici zadovoljniji nego onima iz oblasti komunalne infrastrukture. Ova saznanja dovode do zaključka da većina hrvatskih gradova u socio-ekološkom pogledu i dalje omogućava kvalitetan život i da urbane transformacije nisu u značajnijoj meri rezultirale nezdravim ili lošim životnim ambijentom. Prisutan pesimizam najčešće je povezan s razočarenjem usled nedovoljnog broja radnih mesta. Ispitanici iz velikih gradova uopšte su lošije ocenili uslove života, dok su ispitanici iz gradova srednje veličine najzadovoljniji opštim prilikama u svojim gradovima. Analiza tri kategorije gradova pokazala je da su u pogledu estetske i funkcionalne dimenzije urbane transformacije velikih gradova ocenjene lošije od srednjih i malih pri čemu je u velikim gradovima izdvojena preizgrađenost kao najveća ugroza kvaliteta života (Mišetić et al., 2012).

Od ostalih negativnih karakteristika posebno su bile istaknute i socijalno-prostorne transformacije u gradskim jezgrama i središtima koje obeležava dominacija funkcija kao što su komercijalizacija, gentrifikacija[45], potrošnja i zabava. Pojava ovih elemenata najčešće dovodi do iseljavanja dugovečnijih stanovnika.

Mišetić i saradnici (2012) u svom istraživanju zaključuju da su mišljenja očekivano podeljena te da posebno među ispitanicima ovog istraživanja, stručnjacima zaposlenim u gradskim upravama, preovladava optimizam za budućnost vitalnih gradova u Hrvatskoj koji se najbolje može realizovati pomoću dijaloga među svim akterima procesa urbanih transformacija.

Uprkos ovom pozitivnom istraživanju, pesimistična mišljenja te česti rezultati istraživanja s negativnim analizama i zaključcima preovladavaju. Jedno od takvih zasigurno je i istraživanje Šterc i Komušanac (2011) pod naslovom *Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske — izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija...?*. U ovom radu autori su takođe mišljenja da je revitalizacija nemoguća bez ozbiljne, odgovorne i ciljane populacijske politike te postavljanja demografske problematike kao temelja razvojnih strategija s ciljem opstanka savremene Hrvatske. Analize Šterca i Komušanca (2011) potvrđuju izrazitu negativnost svih parametara i nemogućnost zaustavljanja negativnih procesa bez ozbiljnije intervencije države stimulativnom populacijskom politikom i uključivanjem hrvatske dijaspore u privredne, političke i revitalizacijske procese u zemlji. Oni tvrde da Hrvatska, uprkos dugogodišnjim negativnim demografskim trendovima, još uvek ima značajan demografski potencijal unutar svojih granica i u dijaspori. Podsticajnom populacijskom

[45] Pojam gentrifikacija ovde se koristi u značenju: proces u kojem siromašno područje (ili grad) doživljava priliv srednje klase ili bogatih ljudi koji renoviraju i ponovo grade domove i kompanije, a koji često rezultira povećanjem vrednosti nekretnina i raseljavanjem prethodnih, obično siromašnijih stanovnika (izvor: Merriam-Webster Dictionary, https://www.merriam-webster.com/dictionary/gentrification, pristupljeno 27.4.2026.).

politikom moguće je zaustaviti izumiranje i naglo starenje stanovništva te podstaknuti demografsku revitalizaciju.

4.2 Mere i strategije za menadžment gradova u opadanju u Hrvatskoj

Kao što je već bilo rečeno Hrvatska se suočava s iseljavanjem dugi niz godina i tradicionalno je zemlja emigracije i emigranata. U proteklih deset godina izgubila je 396.360 stanovnika. Ovo ostvarenje svih loših demografskih prognoza najbolje se može predočiti hipotetskim gubitkom dvaju velikih hrvatskih gradova, Splita i Rijeke. Tokom dužeg vremenskog perioda vlade su pristupale ovoj problematici sa manjim ili većim stepenom uspeha.

Depopulacija i kontinuirana emigracija ozbiljan su problem na nivou države kroz istoriju, a 1990. godine osniva se Ministarstvo iseljeništva (prve tri Vlade Republike Hrvatske). Od 2013. godine i pridruživanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji, strateški razvoj Hrvatske obeležen je donošenjem razvojnih zakona i strategija koje postaju i zakonskom obavezom, propisanom dokumentom *Regionalna politika Evropske unije utemeljenom na Ugovoru o Evropskoj uniji (EC, 2016c/d) i Ugovoru o funkcioniranju Evropske unije (EC, 2016c/d),* koji propisuju da se u cilju promovisanja sveukupnog harmoničnog razvoja Evropske unije mora aktivno raditi na jačanju ekonomske, socijalne i teritorijalne kohezije, s ciljem umanjenja nejednakosti u razvoju svih područja.

Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske propisana je i nacionalnom zakonskom regulativom, a najrelevantniji je pri tome Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (Narodne novine broj NN147/14, NN123/17 i NN118/18) koji je temelj za upravljanje regionalnim razvojem Republike Hrvatske. Na osnovu ovog zakona donose se ostali pravni i strateški te politički dokumenti na regionalnom nivou, odnosno u jedinicama lokalne i područne samouprave.

Peta i šesta Vlada Hrvatske preimenovale su Ministarstvo iseljeništva u Ministarstvo povratka i useljeništva. Nakon dolaska na vlast sedme Vlade (2000) ukida se Ministarstvo za pitanja i poslove vezane uz hrvatsko iseljeništvo, ali se 2012. godine osniva Državni ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske koji postoji danas pod nazivom Središnji državni ured za Hrvate izvan Hrvatske. Ovaj ured bavi se nizom problema nudeći i neka rešenja. Trenutno sprovodi niz mera i projekata s ciljem poboljšanja kako ekonomskog stanja Republike Hrvatske tako i demografske slike (posebno smanjenja iseljavanja). Neki od programa su: *Program za Hrvate u BiH, Program za hrvatsku manjinu, Programi za hrvatsko iseljeništvo, Program stipendiranja, Program učenja hrvatskog jezika u Republici Hrvatskoj ili Program finansiranja posebnih potreba i projekata od interesa za Hrvate izvan Republike Hrvatske.*

Program Biram Hrvatsku — mobilnost radne snage (povratak u RH)[46] jedan je od najnovijih pokušaja Vlade za smanjivanje emigracionog trenda. Mera je na snazi od 1. januara 2022. godine i sprovodi se u sklopu Aktivne politike zapošljavanja. Ova mera je zamišljena i predstavljena pre svega kao jedna od mera demografske revitalizacije putem koje, uz zadovoljenje niza kriterijuma, povratnici u Republiku Hrvatsku mogu dobiti podršku u iznosu do 200.000 kuna.

Prema zvaničnim podacima Vlade Republike Hrvatske u periodu do 10.06.2024. mera *„Biram Hrvatsku"* rezultirala je najvećim brojem povratnika iz Nemačke — njih više od 300, i Austrije odakle se vratilo 53 osobe. Od januara 2022. do juna 2024. godine odobreno je 488 zahteva od kojih 428 za povratak iz inostranstva i 60 za internu mobilnost, odnosno preseljenje iz razvijenih u nerazvijena područja Hrvatske[47]. Očekivanja su bila da se tom merom podstakne povratak oko 4.500 osoba pa dosadašnja brojka od 428 osoba predstavlja oko 10% zacrtanog plana. Iz ovog podatka možemo zaključiti kako je mera loše osmišljena te je stoga i interes vrlo nizak, a razloge možemo samo pretpostaviti jer dalja istraživanja razloga ovako lošeg odziva nisu sprovedena.

Za razliku od ove mere, postoje i vrlo uspešne mere. Jedna od uspešnijih i svetski popularnih mera, koja je i na regionalnom nivou u Hrvatskoj imala pozitivne rezultate na snazi je u opštini Legrad, i sprovodi se u okviru njihovog Programa stambenog zbrinjavanja mladih osoba. Oni su po uzoru na italijanski model *1 Euro Houses — Cheap Houses in Italy*[48], koncept koji je 2008. godine stvorio tadašnji gradonačelnik mesta Salemi, Vittorio Sgarbi, pokrenuli isti model u svojoj opštini. Gradonačelnik Salema (Italija) predložio je da ko god želi kupi ruševne kuće u njegovom mestu na jugu Sicilije za simboličnu cenu od 1 evra mora ih obnoviti i živeti u njima niz godina. Koncept je od tada postigao velik uspeh i svetsku popularnost te su usledili i primeri preslikavanja. Jedan takav je upravo i Mera 2 opštine Legrad.

Tabela 4-2: Dodela kuća i zemljišta porodicama za jednu kunu, Legrad (2018.–2021. godina)

	Ukupni broj prijava	**Ukupni broj prijava iz inostranstva**	**Ukupni broj prijava iz Hrvatske**	**Broj odobrenih zahteva**
2018.	2	0	2	0
2019.	5	0	4	4
2020.	21	0	21	12
2021.	16	2	14	3

[46] Hrvatski zavod za zapošljavanje
(izvor: https://mjere.hzz.hr/mjere/biram-hrvatsku-mobilnost-radne-snage-2024/, pristupljeno 27.4.2026.).
[47] Izvor: https://www.glasistre.hr/hrvatska/2024/06/17/sjecate-li-se-mjere-biram-hrvatsku-istrazili-smo-koliko-ju-je-povratnika-iz-dijaspore-iskoristilo-940095, pristupljeno 27.4.2026.
[48] Kuće za 1 evro u Italiji (izvor: https://1eurohouses.com/, pristupljeno 27.4.2026.).

Prikaz u tabeli 4-2 ilustruje prilično dobar odaziv na ovu meru te pozitivne rezultate. U opštini Legrad su zadovoljni uspehom i planiraju nastaviti s merom i paralelnim aktivnostima na rešavanju imovinsko pravnih pitanja kako bi obezbedili dalje nekretnine.

4.3 Osijek — grad u opadanju

Fenomen grada u opadanju, u okviru ove disertacije istražen je u odnosu na grad Osijek. Ovaj izbor je opravdan iz niza razloga. Osijek je stari industrijski grad s jednim od najvećih gubitaka stanovništva u odnosu na gradove s više od 100 000 stanovnika u Hrvatskoj te s ozbiljnim socioekonomskim problemima nakon kolapsa industrije 1990-ih godina. Populacijska analiza opadanja grada Osijeka odnosi se na period od preko 30 godina pri čemu negativni efekti opadanja grada zahvaćaju i sadašnjost. Ovako dug period omogućuje praćenje razvojnog puta Osijeka od kraja Domovinskog rata, ali i ranije pa do danas.

Kako bismo istražili detaljnije stanje ovakvog tipa gradova potrebno ih je kvalitativno i kvantitativno istražiti. Glavni kriterijumi za istraživanje kvaliteta javnih prostora i života u urbanim sredinama trebaju da budu multidimenzionalni (Psata et al., 2011) i uključivati analizu: ekonomskog, društvenog i prirodnog okruženja, javnih prostora i zgrada, kulture i slobodnog vremena, demografskih podataka, izgrađenog okruženja, demokratskih institucija, obrazovanja te saobraćaja i prevoza. Specifični kriterijumi za gradove tipa sličnog gradu Osijeku su: blizina reke i razvijenost njenog priobalja, blizina granice, raznovrsnost i popularizacija kulturne baštine, razvijenost turističke ponude, nove industrije i nove grane privrede te brojnost i multifunkcionalnost zelenih površina.

4.3.1 Položaj i faktori urbanog razvoja grada Osijeka

Osijek je grad koji se nalazi u Osječko-baranjskoj županiji (OBŽ), na istoku Republike Hrvatske. U odnosu na zemljopisni položaj grada nalazi se u ravničarskom području, na desnoj obali rijeke Drave između 16. i 24. kilometra od ušća u Dunav. Najveći je grad u Slavoniji, a četvrti po veličini grad u Hrvatskoj koji je prema popisu stanovništva iz 2021. godine imao 86 848 stanovnika. Osijek je upravno, sudsko industrijsko, akademsko i kulturno središte Osječko-baranjske županije.

Slika 4-1: Grad Osijek

Grad Osijek se rasprostire na 174,85 km^2 površine što predstavlja 1,5 % teritorije Republike Hrvatske koja se prostire na 56 594 km^2 [49].

Slika 4-2: Geografski položaj grada Osijeka u Osječko-baranjskoj županiji

[49] Državni zavod za statistiku (izvor: https://dzs.gov.hr/, pristupljeno 27.4.2026.).

Gustina stanovništva iznosi 617,56 stan/km^2 (Grad Osijek, 2018). Zanimljivo je pomenuti da je Osijek ujedno i grad u Hrvatskoj s najviše zelenih površina te se na području grada nalazi 17 parkova u ukupnoj površini od 394 000 m^2.

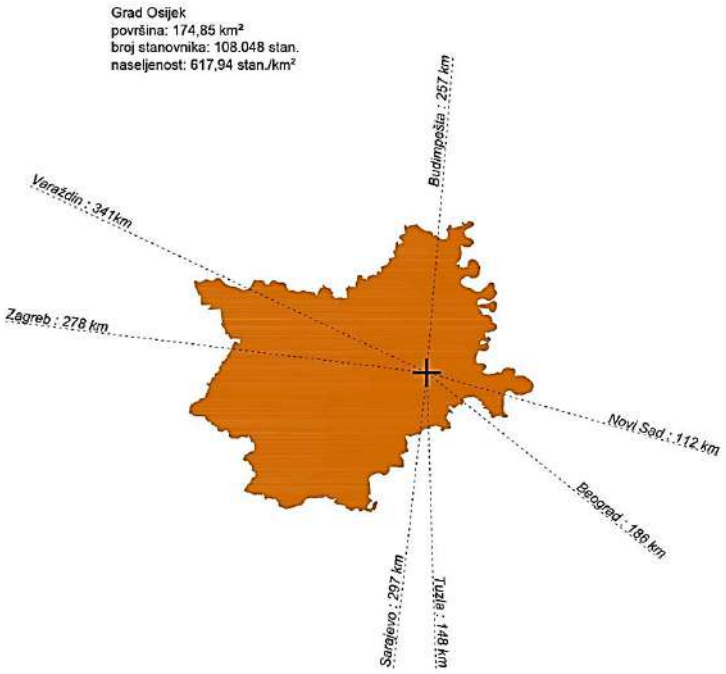

Slika 4-3: Geografski položaj grada Osijeka u Osječko-baranjskoj županiji u odnosu na druge veće gradove u okruženju

Grad Osijek pored samoga naselja Osijek obuhvata deset naselja koja ulaze u sastav grada, a to su: Brijest, Briješće, Josipovac, Klisa, Nemetin, Podravlje, Sarvaš, Tenja, Tvrđavica i Višnjevac. Osijek je (uključujući prigradska naselja) administrativno podeljen na sedam gradskih četvrti koje se uglavnom nalaze na području samog naselja Osijek, a one su: Retfala, Gornji grad, Industrijska četvrt, Tvrđa, Novi grad, Jug II i Donji grad. Središte grada Osijeka nalazi se u okviru najveće gradske četvrti Gornji grad.

Središte gradske četvrti Gornji grad ujedno je i središte grada Osijeka, na čijem području je istraživanje i sprovedeno. Granica središta grada Osijeka na istočnoj strani je Radićeva ulica i Šetalište V. Hengla, na severnoj strani reka Drava, na istočnoj strani obuhvat zaštićene istorijsko-urbanističke celine grada, deo Dubrovačke ulice i spoj s Ulicom Sv. Ane te Ulica Sv. Ane i Gundulićeva ulica na južnoj strani[50].

[50] UPU 2017 (izvor: https://www.osijek.hr/urbanisticki-planovi/urbanisticki-plan-uredenja/upu-sredista-grada/upu-sredista-grada-iid-2017/, pristupljeno 27.4.2026.).

Slika 4-4: Središte grada Osijeka, UPU, 2012. godina

Visoko izgrađena urbana sredina središta grada prikazana na slici 4-4 prikazuje zastupljenost zelenih površina te desnu obalu reke Drave kao njen najrazvijeniji deo. Gustina izgrađenosti omogućila je i koncentraciju velikog dela stanovnika, koja je uprkos visokom stupnju izgrađenosti i dalje nedovoljna u odnosu na potražnju i popularnost doseljavanja u središnji deo grada.

4.3.2 Osječka demografija kroz popise stanovništva i motivaciju emigracije

Tokom istorijskog razvoja grada Osijeka broj stanovnika uvek se menjao. U tipično ravničarskom području, plodne i prostrane zemlje pogodne za poljoprivredu učinile su Osijek u svojim razvojnim počecima privlačnom i popularnom destinacijom.

Iz tabele 4-3 možemo uočiti da je od prve navedene evidencije iz 1857. godine pa do popisa stanovništva iz 1991. godine, broj stanovnika grada Osijeka bio u kontinuiranom porastu. Taj period porasta stanovništva popraćen je i izrazitim ekonomskim prosperitetom grada te postojanjem snažne i raznovrsne industrije (Živaković-Kerže, 1999). Trend rasta broja stanovnika prekida se tokom 1990. godine koju su najviše obeležila značajna ratna razaranja kojima je grad bio posebno

zahvaćen zbog velike blizine granice. Domovinski rat je trajao u periodu između 1991.–1995. godine i nakon ovog istorijskog događaja, grad Osijek nastavlja s trendom opadanja broja stanovnika što je potvrdio i poslednji popis iz 2021. godine.

Tabela 4-3: Broj stanovnika grada Osijeka od 1857.–2021. godine

Godina	Broj stanovnika
1857.	20.858
1869.	24.863
1880.	25.260
1890.	27.801
1900.	33.407
1910.	40.106
1921.	42.930
1931.	51.871
1948.	58.063
1953.	66.073
1961.	84.562
1971.	109.189
1981.	123.944
1991.	129.792
2001.	114.616
2011.	108.048
2021.	96.848

Prostorno ili mehaničko kretanje stanovništva delimo na migracije (selidbe) i cirkulacije (kružna kretanja), a pri tome pod migracijama podrazumevamo trajnu ili polutrajnu promenu mesta stalnog boravka. Prema učestalosti razlikuju se kratkotrajne, privremene i konačne migracije, a prema teritorijalnom dometu unutrašnje i spoljne (Nejašmić, 2005). Razlikom doseljenih u odnosu na odseljene dobijamo migracioni saldo koji može biti pozitivan ukoliko je više doseljenih, odnosno negativan ukoliko je više odseljenih stanovnika te ukazuje na porast ili pad broja stanovnika nekog područja ili države (Nejašmić, 2005).

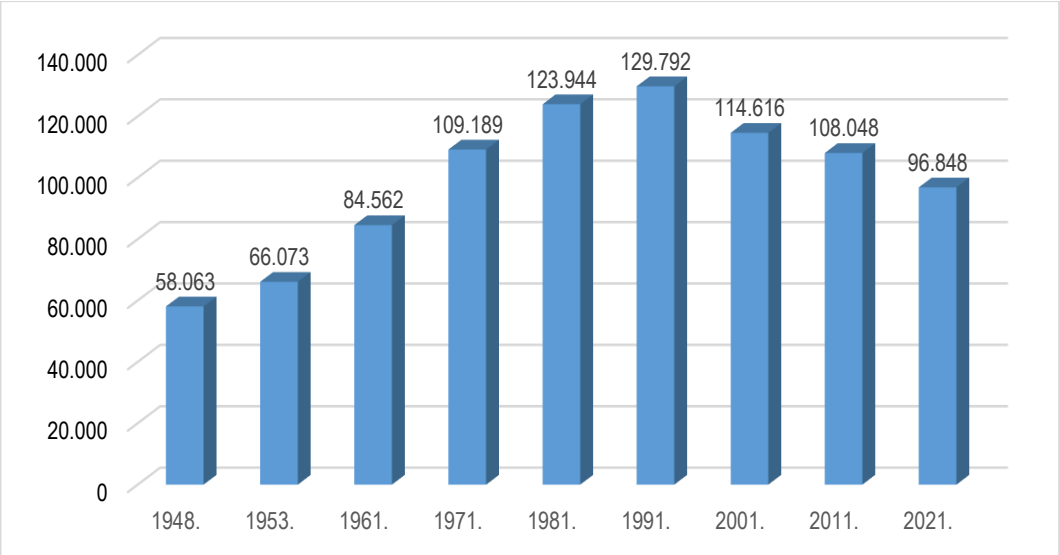

Grafikon 4-1: Broj stanovnika grada Osijek 1948.–2021. godina

Grad Osijek istorijski je bio zahvaćen nizom perioda migracija, počevši od Drugog svetskog rata pa do poslednjeg popisa 2021. godine. Prvi period bio je uzrokovan posledicama Drugog svetskog rata i obeležen je pre svega prisilnim iseljavanjem pripadnika nemačke nacionalnosti. Drugi period od 1945.–1948. godine bio je podstaknut ekonomskim razlozima te je doseljeno stanovništvo pretežito dolazilo iz siromašnijih krajeva države (Verthajmer-Balentić (Werthaimer-Baletić), 1996). Treći period migracije uzrokovan je pojavom industrijalizacije gde su procesi urbanizacije i težišta industrijalizacije bili glavni uzroci, a četvrti period bio je podstaknut Domovinskim ratom. Poslednji period, koji je i trenutno u toku kao peti, možemo pripisati migracijama koje su nastale nakon pridruživanja Republike Hrvatske Evropskoj uniji 2013. godine.

Tabela 4-4: Doseljeno stanovništvo grada Osijeka 2001.–2024. godina

DOSELJAVANJE			
Ukupno	Iz drugoga grada/općine iste županije	Iz druge županije	Iz inostranstva
56.105	17.283	13.578	9.025

Iz tabele 4-4 vidljivo je da se najveći broj stanovnika doselio iz drugoga grada/općine iste županije, a najmanje nijh iz inostranstva.

Tabela 4-5: Odseljeno stanovništvo grada Osijeka 2001.–2024. godina

ODSELJAVANJE			
Ukupno	U drugi grad/općinu iste županije	U druge županije	U inostranstvo
60.134	14.656	16.499	14.889

U odnosu na podatke iz tabele 4-5 zanimljivo je uočiti da se najviše stanovnika odselilo u druge županije, a tek nakon toga u instranstvo.

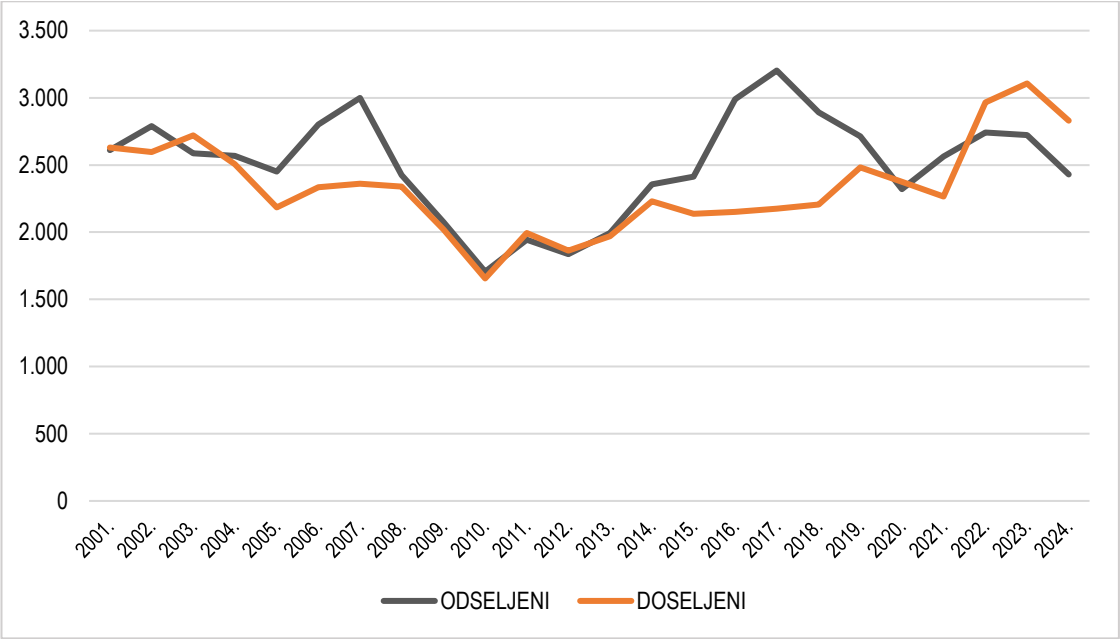

Grafikon 4-2: Prikaz doseljavanja i odseljavanja stanovništva u periodu 2001.–2024. godine

Migraciona kretanja u gradu Osijeku u periodu 2001.–2024. godine prikazana u grafikonu 4-2 ukazuju na izrazitu promenljivost, uz čestu smenu faza relativne ravnoteže i negativnog migracionog salda. Tokom većeg dela posmatranog perioda broj odseljenih bio je veći od broja doseljenih, što ukazuje na nepovoljne migracione tokove i gubitak stanovništva usled iseljavanja. Posebno izražen nepovoljan odnos uočava se u periodu od sredine 2010-ih, kada broj odseljenih dostiže vrhunac, naročito oko 2016. i 2017. godine. Nakon izraženog pada i doseljavanja i odseljavanja oko 2010. godine, obe kategorije ponovo beleže rast, ali se tek od 2022. godine primećuje povoljniji trend, budući da broj doseljenih premašuje broj odseljenih. Ipak, posmatrano u celini, grafikon 4-2 ukazuje na dugotrajnu nestabilnost migracionih kretanja i na pretežno nepovoljne demografske procese koji su mogli doprineti slabljenju populacione dinamike grada.

U odnosu na broj stanovnika u pojedinim gradskim četvrtima posebno je zanimljiv grafikon broj 4-3 u nastavku koji donosi broj stanovnika izrađen prema popisu iz 2011. godine.

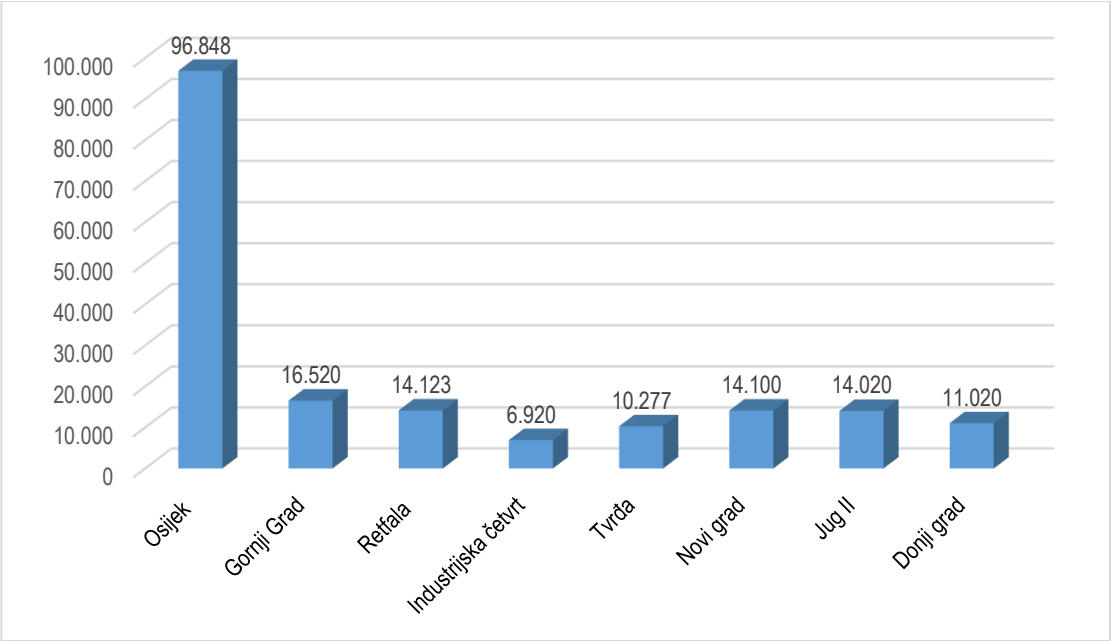

Grafikon 4-3: Broj stanovnika grada Osijeka po gradskim četvrtima, 2011. godina

Broj stanovnika prema gradskim četvrtima prikazan na grafikonu 4-3 jasno prikazuje da je gradska četvrt Gornji grad 2011. godine imala 16.520 stanovnika što ju je činilo najmnogoljudnijom četvrti u gradu. Podaci o broju stanovnika po četvrtima grada Osijeka s popisa 2021. godine nisu bili dostupni tokom izrade ove analize, već samo za grad Zagreb. Sudeći po trendu popularnosti doseljavanja u središte grada i visokim cenama nekretnina na ovom području, o efektima o kojima ćemo više reći u sledećem poglavlju, može se samo pretpostaviti da je ovaj broj bio u porastu ili barem nije dramatično umanjen.

Kako je već pomenuto, 2013. godine Republika Hrvatska postaje punopravnom članicom Evropske unije što njenim građanima daje gotovo neometan pristup novim tržištima rada te nove prilike koje se najatraktivnijima čine uglavnom mladim, radno sposobnim ljudima.

Iseljavanje je vrlo kompleksna pojava koja izaziva poremećaje u velikom broju oblasti i segmenata društva, a jedan od najznačajnijih uticaja koje ima u odnosu na kvalitet života urbane zajednice jesu i posledice na demografsku sliku. Pojava opadanja u gradu Osijeku dovela je i do kontinuiranog pada broja stanovnika, a demografska slika preostalog stanovništva pri tome predstavlja važan faktor za dobijanje pouzdanog uvida u stanja, potencijale i rizike za nastavak ili poništavanje negativnih efekata grada u opadanju.

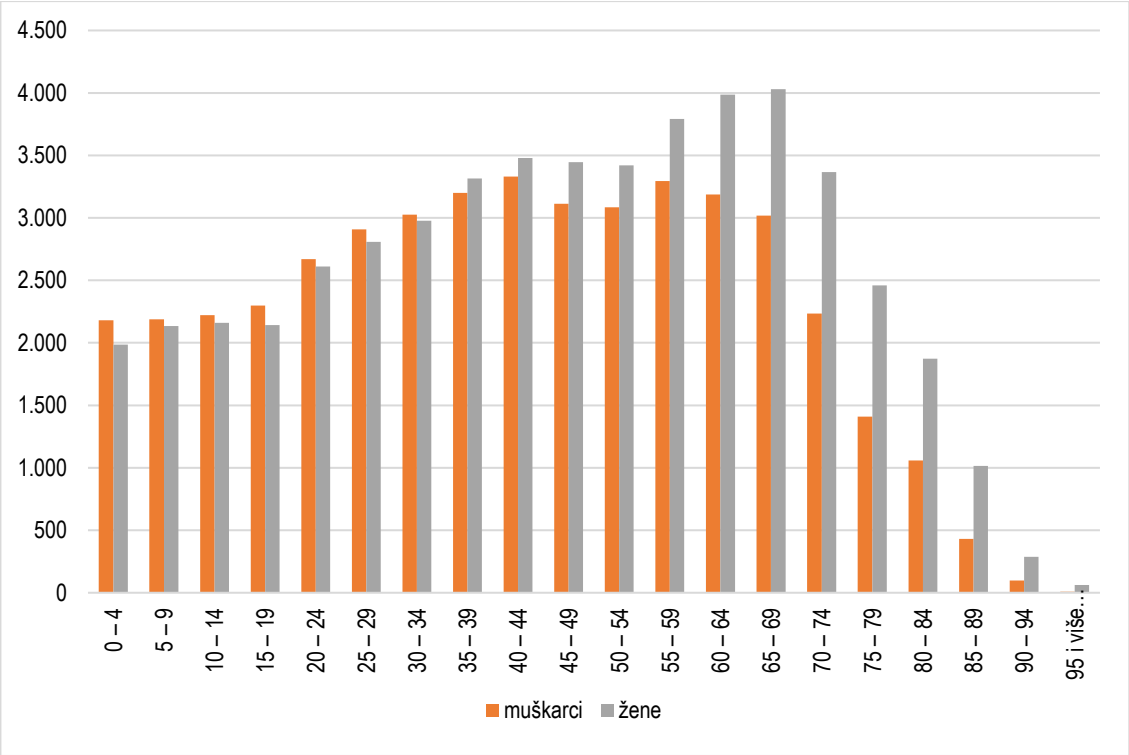

Grafikon 4-4: Dobno-spolna struktura stanovnika grada Osijeka, 2021. godina

Iz grafikona 4-4 vidljivo je da je u 2021. godini starosna struktura grada bila dosta povoljna u smislu mladih i radno sposobnih stanovnika. Grafikon 4-4 takođe prikazuje višu vrednost starosnih pokazatelja za ženski deo stanovništva, odnosno na području grada Osijeka u 2021. godini živelo je više žena srednje i starije dobi, dok je u dobi do 34 godine broj muških osoba bio nešto viši. Ova demografska slika doživela je dalje promene, zbog nastavka trenda iseljavanja koji je usledio u narednih 10 godina od poslednjeg popisa stanovništva, jer je broj stanovnika Osijeka pao za 9,25%. Zašto mladi odlaze? — tematika je koja se često pojavljuje u medijima, a razlog tome je i u činjenici da je trend iseljavanja najpopularniji kod mlađih generacija. Uprkos popularnosti ove tematike, ona je i dalje nedovoljno istražena te i dalje nedostaje statističkih podataka za detaljniju analizu u okviru ove disertacije. Jedno od retkih istraživanja *Iskustvo migracije i planirani odlasci iz Hrvatske* (Adamić i Potočnik, 2018) bavilo se upravo tom problematikom i pitanjem: Zašto mladi emigriraju? Obuhvatalo je populaciju mladih od 19 do 29 godina te je uključivalo i ispitanike iz Osijeka. Istraživanje je otkrilo kako je jedan od ključnih razloga razmišljanja o odlasku u inostranstvo, posebno studenata, mogućnost studiranja putem EU programa razmene studenata Erasmus+. Osim ovog razloga želja za sticanjem novih iskustava i lični razvoj, zaposlenje ili stažiranje, kao i nezadovoljstvo stanjem u državi i političkim uzrocima dodatni su razlozi za razmišljanje i donošenje odluke o emigriranju iz Republike Hrvatske, a tako i grada Osijeka (Adamović i Potočnik, 2018).

Istraživanje je otkrilo kako je čest i snažan motiv odseljavanja mladih razočaranost u politički sistem i njegovu korumpiranost što onemogućuje njihovo zapošljavanje temeljeno na objektivnim zaslugama i vrednostima. Mladi koji se odluče za emigraciju češće su oni koji već imaju uspostavljenu mrežu podrške u inostranstvu na način da je neko od članova uže ili šire porodice već emigrirao. Najpopularnije destinacije su pri tome bile Nemačka, Austrija, Švedska i Irska, sve redom destinacije s dugom tradicijom emigracije građana Republike Hrvatske (Adamović i Potočnik, 2018).

Tabela 4-6: Preferirane zemlje za budući boravak u inostranstvu

Preferirana zemlja za budući boravak u inostranstvu	Učestalost
Nemačka	12
Velika Britanija (najčešće London)	9
Austrija	7
Švedska	7
Irska	6
Nizozemska	6
SAD	5
EU općenito	4
Francuska	4
Novi Zeland	4
Švicarska	4
Kanada	3
skandinavske zemlje – općenito	3
Španjolska	3
Italija	3
Belgija	2
Izrael	2
arfičke zemlje	1
Australija	1
azijske zemlje	1
Češka	1
Finska	1
Iran	1
Island	1
karipske zemlje	1
Slovenija	1
Turska	1

U tabeli 4-6 prikazana je numerički sklonost ispitanika odlasku u pojedine zemlje te se termin učestalost koristi u smislu koliko često su ispitanici odabrali određenu zemlju kao svoju buduću destinaciju za boravak u inostranstvu. Iz tabele je vidljivo da je kao najpopularnija destinacija odabrana država Nemačka, a nakon nje Velika Britanija, dok treće mesto dele s istim brojem bodova Austrija i Švedska te možemo zaključiti da na prvih šest mesta dominiraju države iz zapadne Evrope, a tek nakon njih udaljenije zemlje poput SAD-a ili Novog Zelanda.

Švajcarska se nalazi na relativno niskom mestu s obzirom na ekonomsku naprednost i geografsku blizinu, ali tome je tako jer je ovo istraživanje sprovedeno dve godine pre švajcarskog otvaranja

tržišta rada za hrvatske državljane koje je nastupilo 1.1.2022. godine. Stoga možemo očekivati da će buduća istraživanja iste vrste pokazati kako je ovo još jedna od glavnih destinacija za emigraciju u narednim godinama, što zbog velike blizine, što zbog izuzetno ekonomski jakog statusa Švajcarske. Iz svega rečenog možemo zaključiti da su prvi, četvrti i peti talas bili emigracionog tipa, dok su drugi i treći imigracionog tipa, s porastom broja ukupnog stanovništva. Iz prethodno analiziranih istraživanja i dostupnih podataka uočena je i dokazana jaka poveznica između pada broja stanovnika te povećanja emigracije kao i motivacije za emigracijom u odnosu na ekonomsku stabilnost regiona ili grada. Upravo zato je važno detaljnije sagledati ekonomski razvoj grada Osijeka, posebno u kontekstu grada u opadanju što je obrađeno u nastavku.

4.3.3 Ekonomski razvoj Osijeka u kontekstu procesa opadanja

Ako ekonomski razvoj definišemo kao kompleksan proces međusobno povezanih promena ekonomskih veličina i njihovih strukturnih odnosa koji dovodi do rasta proizvodnje, dohotka i bogatstva radi punijeg zadovoljenja potreba ljudi i rasta individualnog i društvenog blagostanja[51], tada možemo uočiti da usred izrazite kompleksnosti ovog termina on predstavlja i značajan faktor koji utiče na kvalitet života građana nekog grada. Iako je u prethodnom delu rada objašnjeno da ekonomski kriterijumi ne mogu biti ključni faktori u nastojanjima da se poništе ili potpuno zaustave negativni efekti nastanka grada u opadanju, njihova važnost je neosporna. Zbog toga je potrebno detaljnije sagledati ekonomski razvoj grada Osijeka. Na taj način moguće je preciznije razumeti ekonomske uzroke opadanja i definisati preporuke za njihovo sprečavanje u budućnosti. Pri tome istraživanje istorijskih podataka predstavlja važan i neizostavni temelj koji je sagledan u odnosu na ciljeve i hipoteze ovog rada.

Grad Osijek nalazi se na području regiona Slavonije i Baranje, tradicionalno najruralnijih prostora u Republici Hrvatskoj. Ovi prostori (Šundalić, 2018) doživljavaju značajne promene identiteta od svojih davnih početaka kada su bili poznati kao pretežito ruralni i agrikulturni, a početkom 19. veka dolazi do značajne promene ne samo kroz marginalizaciju značenja poljoprivrede već i kroz promene ruralnog prostora. Gledano kroz istoriju, ekonomski razvoj grada Osijeka i njegov ekonomski identitet temeljio se već u svojim počecima, u doba Austrougarske, na industrijskom radništvu (Vranješ-Šoljan, 1991) uprkos tome što se nalazi u poljoprivrednom prostoru. Vranješ-Šoljan (1991) navodi da Osijek prednjači po broju industrijskog radništva 1890. godine u odnosu na gradove slične veličine kao što su Sisak ili Slavonski Brod. Izuzetno povoljan geopolitički položaj, posebno u podunavsko-severnojadranskoj orijentaciji Austrougarske monarhije, blizina

[51] Pojam ekonomski razvoj definisan je prema izvoru: Hrvatska enciklopedija, onlajn izdanje, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. (izvor: http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=17378, pristupljeno 27.4.2026.).

granice Mađarske, Srbije te Bosne i Hercegovine, predstavljala je povoljnu predispoziciju za stvaranje uspešnih trgovačkih veza prema drugim delovima Hrvatske, posebno prema Središnjoj Hrvatskoj, ali i prema Ugarskoj, Bosni, Srbiji, Osmanskom carstvu i drugim podunavskim zemljama.

Slika 4-5: Županije u Hrvatskoj i Slavoniji, 1883. godina

Slika 4-5 prikazuje povoljan geopolitički položaj koji je uvelike bio zaslužan da grad Osijek do početka 20. veka postane važno regionalno središte istočne Hrvatske, glavno središte žitne trgovine i trgovine stokom. Kao takav on ostvaruje snažan i kontinuirani ekonomski razvoj sve do početka Prvog svetskog rata (Živaković-Kerže, 1999).

Krajem 19. veka u gradu se nastavlja razvijati privredna delatnost najviše u vidu osnivanja niza modernih fabrika kao što su fabrika šibica (1856), fabrika za preradu kože (1860), fabrika gvožđa, stakla i pokućstva Kaiser i Povišil ili Osječka pivovara (1854.), koja važi za prvu hrvatsku pivovaru te na tradicijama pivarske manufakturne proizvodnje uspešno posluje i danas. Osječki preduzetnici učestvovali su na privrednoj izložbi u Parizu 1855. godine (Ivić, 2007) predstavljajući niz proizvoda što svedoči o njihovim postignućima, uspešnosti te odličnoj tržišnoj umreženosti. U gradu se počinje širiti bankarska delatnost te se 1861. godine osniva Prva osječka dionička štedionica, osniva se Slavonska komercijalna i eskontna banka 1869. godine, a 1872. godine Slavonska središnja štedionica (Živaković-Kerže, 1999). Broj zanatlija u gradu Osijeku 1890. godine bio je 1.060 (Sršan, 1996) što je u odnosu na tadašnji ukupan broj od 21.547 stanovnika značilo da je gotovo svaki dvadeseti Osječanin bio zanatlija. Prema Pejiću (2010) Osječki radnički pokret, stvoren u duhu industrijske revolucije i formiranja novih društvenih odnosa, dovodi do osnivanja

Osječkog radničko-obrazovnog društva 1867. godine te ujedno označava i početak modernog radničkog pokreta u čitavoj Hrvatskoj.

Iz svega navedenog može se zaključiti da je pre početka Prvog svetskog rata Osijek imao jaku industriju te snažan ekonomski razvoj i bio privredni lider na mnogo nivoa. Osim toga, ovaj period je najviše zaslužan za promenu privrednog identiteta grada, kojeg će imati više od sto godina, a to je prelazak s poljoprivrednog i trgovačkog u industrijski i zanatski grad.

U međuratnom periodu te uoči Prvog svetskog rata, u Osijeku je 25% industrijskog radništva bilo zaposleno u dva velika preduzeća — fabrici šibica i fabrici šećera (Sršan, 1996), a osim njih od većih fabrika izdvajamo Saponiju (sapuni), Karolinu (keksi) i Svilanu (svila i tekstil). Iz navedenog možemo zaključiti da uprkos teškim istorijskim uslovima (Prvi i Drugi svetski rat) koji su negativno uticali na razvoj u čitavom svetu pa tako i Osijeku, identitet industrijskog grada ostaje snažan i ponešto nadograđen.

Tokom socijalističkog perioda grada Osijeka (1945.–1990.) počinje industrijska modernizacija, a brojne fabrike postaju okosnice ekonomskog zamaha i razvoja grada. Osnivaju se nove fabrike poput Fabrike šećera i Kandita (na prostoru starih industrija) te modernizacije Saponije, fabrike šibica Drava, Analita, Nivete i drugih (Mažuran, 1996). Od fabrika koje su bile najznačajnije izdvajamo Fabriku šećera i Kandit, Fabriku mleka, Fabriku stočne hrane, Žito-Slavonija, pivovara, OLT — Osječka livnica gvožđa i fabrika mašina, Standard — metalna industrija, Kovinar Osijek, Elektroosijek, Saponia, Sloboda fabrika keksa, Analit, Elos, Mobilija, Opeka, Slavonija — fabrika tekstila, Svilana Osijek, I. Maj Osijek, Mara, Fabrika kožne obuće — Obuća, LIO, Fabrika šibica Drava, Fabrika kože, Autoreparatura, Auto-Slavonija, Poljotehnika, Gradnja, Tehnika-beton, Slavonijatekstil, Litokarton i druge. Ovaj period možemo nazvati i zlatnim periodom osječke industrije zbog najvećeg ostvarenog rasta i razvoja.

Raspadom Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije 1991. godine, grad Osijek ulazi u period Domovinskog rata te je kao i većina gradova u istočnoj Slavoniji pretrpio brojne napade i razaranja, a to se negativno odrazilo kako na društvo, tako i na ekonomiju (Klemenčić, 1993). Grad Osijek beleži smanjenje broja stanovnika u periodu 1991.–2011. te opada sa 104.761 na 84.104 što dodatno pogoršava ekonomski razvoj.

Industrija grada Osijeka pretrpela je značajne gubitke pri čemu se više od 70% utvrđene ratne odštete odnosilo na sam grad Osijek (Pavičić, 2009). Pored ratnih događanja, u ovom periodu značajna je i promena u društveno-ekonomskom ustroju, odnosno prelazak iz socijalističkog u tržišno-kapitalističku privredu. Promenom granica države grad Osijek se našao na krajnjem delu nove Republike Hrvatske dok je Zagreb počeo predstavljati središnje gravitacijsko područje za

većinu delatnosti. Sve navedeno obeležilo je ovu deceniju kao period izuzetnog nazadovanja za grad Osijek na svim nivoima.

Prvog jula 2013. Hrvatska postaje punopravnom članicom Evropske unije te celokupna država ulazi u stanje tranzicije. Unutar ovog perioda svi gradovi se suočavaju s nizom novih izazova, zakona i problema te ponovo dolazi do stagnacije i u odnosu na ekonomski razvoj grada Osijeka. Većina industrije koja je postojala u gradu tokom 70-ih i 80-ih godina danas je ugašena. Pavičić (2009) tvrdi da je industrija u gradu Osijeku pala u odnosu na 1990. godinu na jednu četvrtinu bivšeg nivoa. Propast industrije u gradu je i danas vidljiva u vidu mnogih praznih, zapuštenih industrijskih objekata, ali i porasta broja nezaposlenih.

Dodatnu štetu doneo je period pretvorbe i privatizacije koji je doveo do zatvaranja dodatnog broja kompanija. Počinje rasti broj trgovačkih centara što dovodi do porasta trgovine. U isto vreme porast broja trgovačkih centara dovodi do zatvaranja prodavnica u gradskim četvrtima i središtu grada Osijeka gde je to možda i najviše vidljivo. Uprkos tome popularnost središta nije narušena te nema značajnije pojave iseljavanja već samo pada kvaliteta javnog, urbanog prostora i njegove funkcionalnosti.

Slika 4-6: Zatvoreni dućani u Kapucinskoj ulici, jednoj od glavnih trgovačkih ulica u središtu grada Osijeka

Zatvaranje velikog broja industrijskih postrojenja u Osijeku dovelo je do negativnih promena i porasta nezaposlenosti. Taj proces, osim što je povezan s nestankom tradicionalne industrije, značajno utiče i na motivaciju stanovnika da napuste grad. Iz grafikona 4-5 je vidljivo da je udeo Osječko-baranjske županije, a tako i grada Osijeka u ukupnom broju nezaposlenih u Hrvatskoj značajan i kontinuirano visok u poslednjih 14 godina što je jedna od posledica sporog i teškog oporavka nakon propasti tradicionalne industrije i zanatstva, ali i iseljavanja.

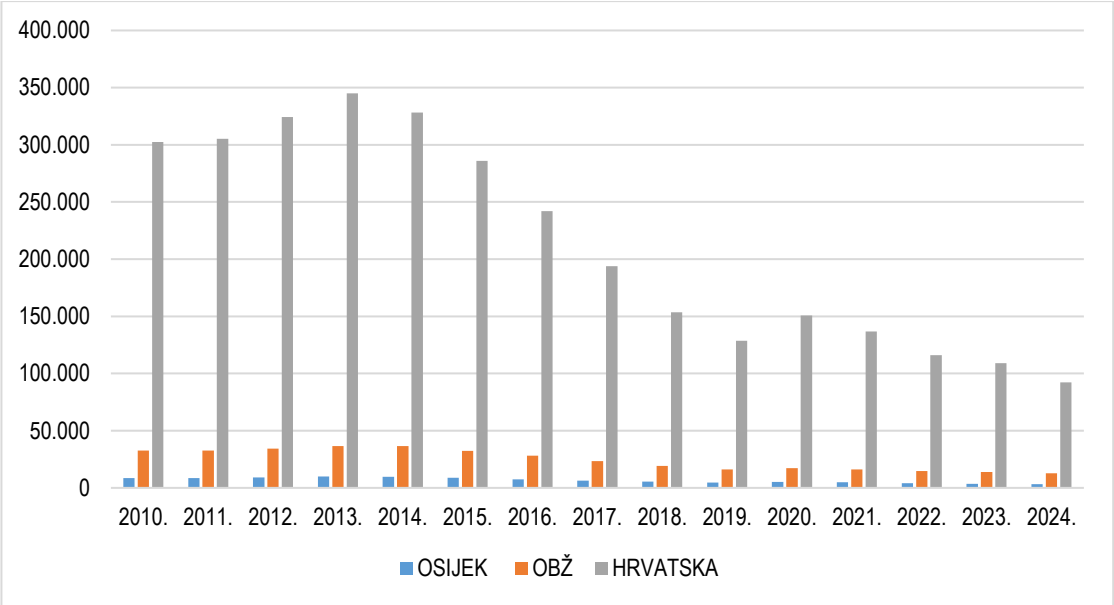

Grafikon 4-5: Nezaposlenost u Hrvatskoj 2010.–2024. godina

Kada gledamo podatke s grafikona 4-5 tada jasnije uočavamo poziciju Osječko-baranjske županije u odnosu na nezaposlenost u njoj i ostalim hrvatskim županijama. Iz navedenog prikaza vidi se da je Osječko-baranjska županija u poslednjih pet godina, a i pre, kontinuirano na drugom mestu u državi po broju nezaposlenih, i to broju koji je gotovo duplo veći od prosečnog broja nezaposlenih po županijama.

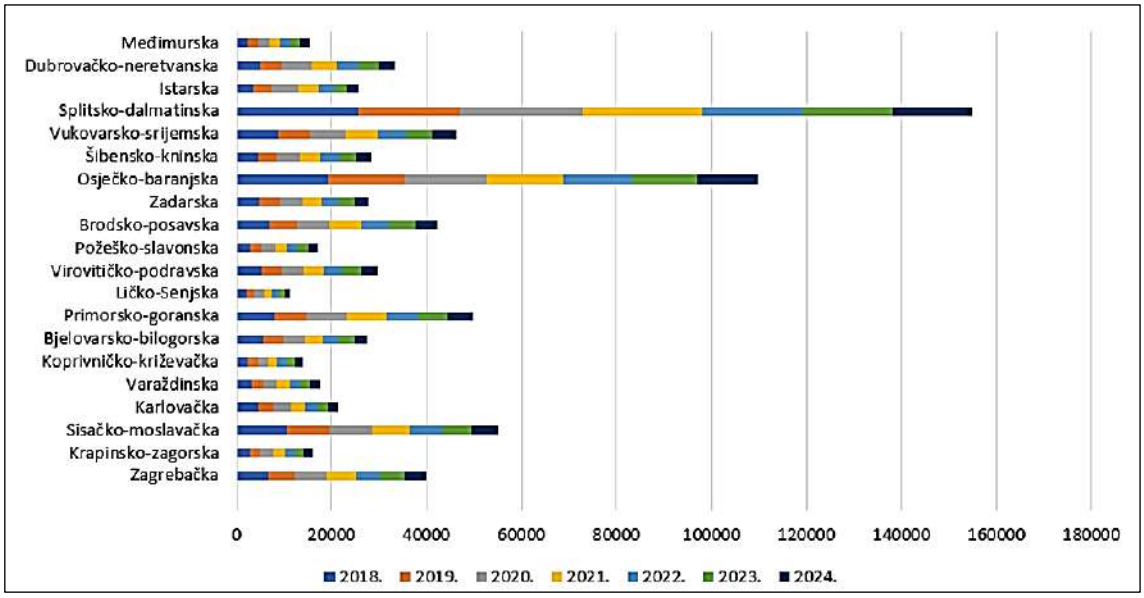

Grafikon 4-6: Nezaposlenost po županijama RH, 2018.–2024. godina

Uprkos poraznoj statistici nije sva industrija propala u Osijeku. Deo osječke industrije je opstao bez obzira na probleme te radi i danas: Karolina d.o.o. (nekadašnja Sloboda fabrika hleba i keksa), Osječka pivovara, osječka fabrika mleka Meggle i Saponia d.d. Većina ovih kompanija više ne

deluje u središtu grada Osijeka već su preselile svoje pogone u neku od pet privrednih zona (Privredna zona Tenja, Eko-industrijska zona Nemetin, Privredna zona Jug, Slobodna zona Osijek te IT Park Osijek). U ovim zonama Grad Osijek omogućava infrastrukturu kao značajnu pomoć u radu kompanija korisnika ovih zona.

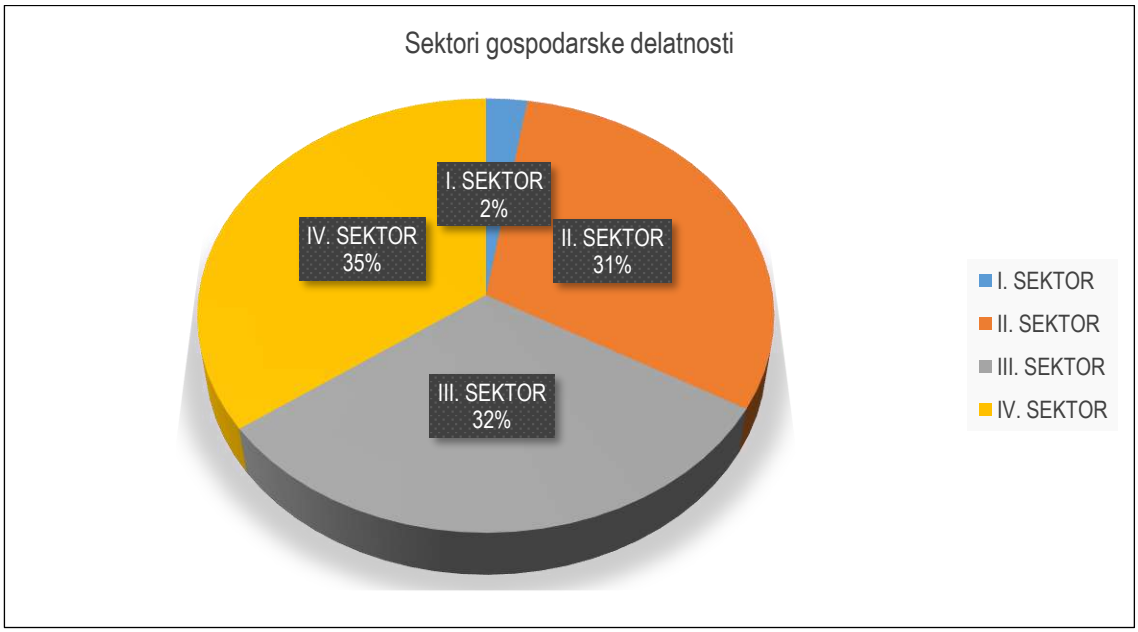

Grafikon 4-7: Struktura zaposlenog stanovništva prema sektorima delatnosti 2021. godina

Prikaz zaposlenih po sektorima delatnosti[52] — grafikon 4-7 — prikazuje dominantno uslužni, ali i industrijski karakter grada Osijeka, odnosno najveći broj ljudi zaposlen u tercijarnom (32%) i kvartarnom sektoru delatnosti (35%) te u sekundarnom sektoru (31% zaposlenih). Najviše se ističu po udelu trgovina (16%), obrazovanje (11%) te prerađivačka industrija (10%).

Na području Osječko-baranjske županije zastupljeno je ukupno 23 delatnosti, od kojih su u vodstvu prerađivačka industrija — proizvodnja hrane i pića, drvno-prerađivačka i papirna industrija te proizvodnja hemikalija i hemijskih proizvoda. Osim navedenog potrebno je istaknuti industriju građevinskih materijala, metalo-prerađivačku i tekstilnu industriju.

U odnosu na sektorske podatke iz 2011. godine zabeležena je primetna promena jer je prema podacima iz prethodnog popisa stanovništva vodeću poziciju zauzimao sekundarni sektor (43%), zatim kvartarni (29%) i na trećem mestu je bio tercijarni sektor (23%). Iz navedenog uočavamo da je tercijarni sektor porastao dok su se sekundarni i kvartarni smanjili potvrđujući trend opadanja industrije i porasta trgovine na veliko i malo. O kontinuiranom porastu delatnosti trgovine na veliko

[52] Izvor: https://bond-hrvatska.hr/wp-content/uploads/2023/01/Sektori-gospodarske-djelatnosti.pdf, pristupljeno 27.4.2026.

i malo govori i činjenica da je 2023. godine pušten u rad novi Trgovački centar Gacka, a 2025. godine Retail Park Retfala Nova.

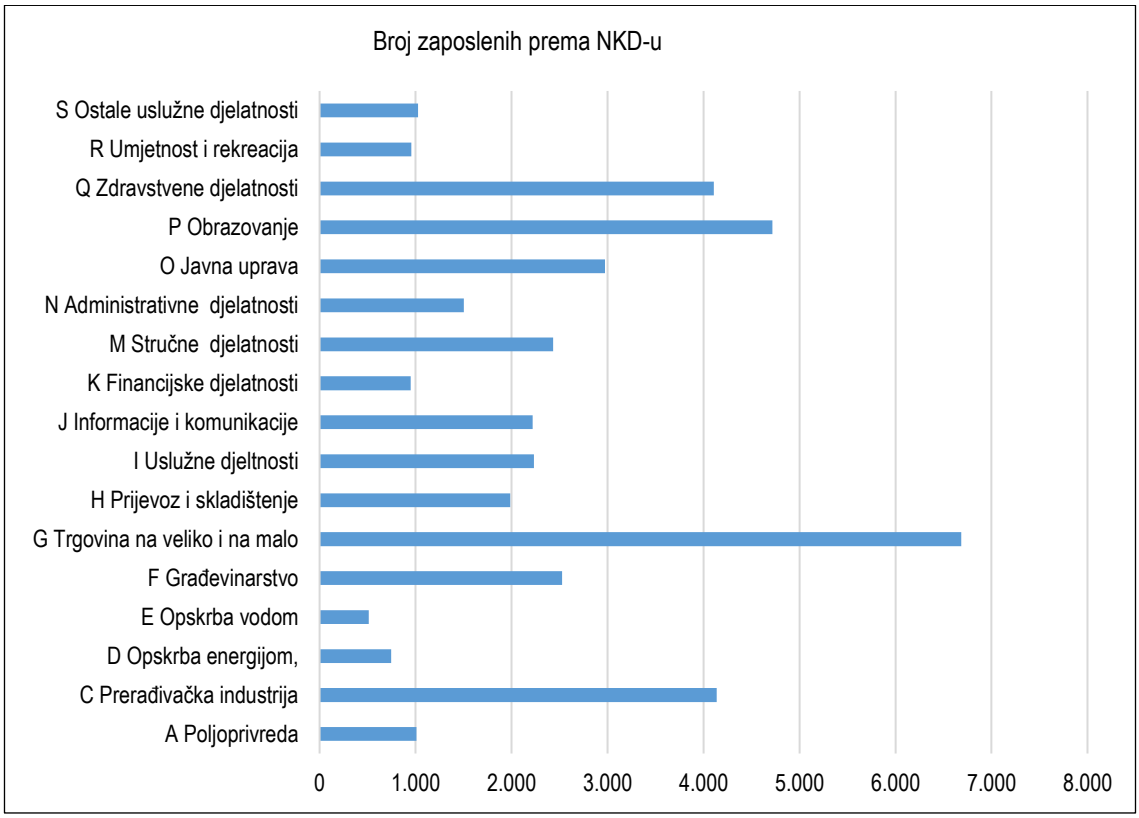

Grafikon 4-8: Broj zaposlenih prema delatnosti 2021. godina

U odnosu na broj zaposlenih prema popisu iz 2021. godine najveći broj zaposlenih je u trgovini, prerađivačkoj industriji, ali i obrazovanju koje je na drugom mestu. To je promena u odnosu na popis iz 2011. godine kada je prerađivačka industrija zauzimala drugu rang poziciju. Obrazovanje je poraslo s evidentiranih 4.018 (DZS, popis 2011) na 4.719 osoba (DZS, popis 2021) što je porast od 17,4% u odnosu na broj zaposlenih u obrazovanju prema popisu iz 2021. godine. Ovaj porast predstavlja pozitivan pomak u odnosu na jedan od strateških ciljeva grada Osijeka, ali i Osječko-baranjske županije koji percipiraju grad Osijek kao univerzitetski i studentski grad budućnosti.

Istraživanja sprovedena u okviru izrade Strategije razvoja urbane aglomeracije Osijek (2016) i Strategije urbane aglomeracije Osijek do 2027. utvrdila su postojanje ključnih trendova u privredi koji utiču na kvalitet života u urbanoj aglomeraciji (UA) Osijek. Jedan od najpropulzivnijih sektora, kako globalno tako i na nivou UA Osijek, je ICT sektor. Ova brzorastuća grana privrede beleži kontinuirano stvaranje novih kompanija pri čemu se poslednjih godina beleži porast interesa/prijava na studije računarstva za više od 20% (Strategija razvoja urbane aglomeracije Osijek, 2016). Lokalne kompanije ovog sektora udružene u Osijek „Software City", a koje su gotovo sve izvozno orijentisane, iskazuju potrebu za zajedničkim radnim prostorom. Kako bi pomogao u ekspanziji ove

obećavajuće, moderne grane privrede te odgovorio na njihove potrebe, grad Osijek trenutno sprovodi projekat izgradnje IT parka Osijek uz kofinansiranje iz EU fondova. Na taj način grad u isto vreme teži ostvarenju ciljeva i vizija postavljenih u svojim strateškim dokumentima, ali i u isto vreme pozitivno doprinosi ekonomskom razvoju čitavog grada.

Tabela 4-7: Pokazatelji porasta broja kompanija i zaposlenih sa sedištem u Osječko-baranjskoj županiji za sektor J62[53] Računalno programiranje, savetovanje i delatnosti povezane s njima

Pokazatelj	**2013.**	**2014.**	**2015.**	**2016.**	**2017.**
Broj tvrtki u J62 sektoru	83	96	109	129	149
Broj zaposlenih u J62 sektoru	311	347	420	518	598

Tabela 4-7 pokazuje kontinuirani porast broja kompanija iz IT sektora, koji se nastavio i danas. U 2022. godini u Osijeku je bilo registrovano preko 280 kompanija[54]. Razvoj IT sektora se podstiče na razne načine, a jedan od njih je i sprovođenje projekata s ovom tematikom, od kojih posebno izdvajamo projekat Osijek „Software City". Ovaj projekat je pokrenut početkom 2012. godine, a glavni ciljevi su povećati atraktivnost developerske struke u Osijeku i konkurentnost programera na tržištu te podstaknuti preduzetništvo u ICT sektoru. Projekti kao što su Osijek „Software City", Osijek — Univerzitetski grad imaju za cilj povećanje broja radnih mesta, ali i promenu imidža grada kako bi se stvorio nov i snažan privlačni faktor te pozitivnija ekonomska i demografska slika.

Iz svega navedenog možemo zaključiti da je Osijek doživeo značajnu ekonomsku transformaciju posebno u odnosu na tradicionalne industrije te da u narednom periodu možemo očekivati nastavak trenda reindustrijalizacije i sprovođenja daljnjih strateških aktivnosti, s ciljem zaustavljanja procesa opadanja.

4.3.4 Prostorne manifestacije urbanog opadanja u Osijeku

Kategorizovati pojedini grad kao grad u opadanju nije jednostavno jer ovom stanju doprinosi veliki broj faktora iz niza sektora i oblasti. Kao što smo već pomenuli, kategorizacija nije ujednačena, sam fenomen u sebi može imati i elemente širenja, podaci su nepotpuni ili nedostupni, a poređenja i analize često subjektivne ili u najmanju ruku neprimenjive na druge gradove.

Iz pomenutog širokog spektra kriterijuma i pokazatelja fenomen opadanja grada Osijeka uočavamo u čitavom nizu prostornih manifestacija u odnosu na urbanu morfologiju, ali i u odnosu na opadanje

[53] Sektor J62 odnosi se na privredni sektor Računalno programiranje, savetovanje i delatnosti povezane s njima, a podela i kategorizacija je izvršena u skladu s podelom nacionalnih klasifikacijskih delatnosti - NKD sistem (izvor: https://www.seebiz.eu/tehnologija/osijek-zeli-postati-regionalno-srediste-it-industrije/295184/, pristupljeno 27.4.2026.).

[54] Izvor: https://www.seebiz.eu/tehnologija/osijek-zeli-postati-regionalno-srediste-it-industrije/295184/, pristupljeno 27.4.2026.

kvaliteta života u njemu. U prilog toj činjenici ide i uvrštenje Osijeka u statistiku dokumenta Evropske komisije, pod nazivom „Shrinking Cities, Science for Policy Brief" (EC, 2022) u kojem se navodi da se u Republici Hrvatskoj nalaze četiri grada u (kontinuiranom) opadanju, od kojih se čak dva, Osijek i Slavonski Brod, nalaze u istočnoj Slavoniji.

Tabela 4-8: Prikaz kontinuirano opadajućih urbanih sredina s aktivnim strategijama država članica EU

Zemlja	Broj FUA (kontinuirano u opadanju)	Broj strategija unutar navedenih FUA
BG	13	15
CZ	2	11
DE	9	17
EE	1	1
FR	1	1
HR	4	4
HU	12	35
IT	3	10
LT	5	16
LV	4	5
PL	9	10
RO	7	11
UKUPNO	70	136

Kategorija FUA[55] skraćenica je za termin „Functional Urban Area" i označava funkcionalna urbana središta koja su u koloni jedan dodatno klasifikovana kao kontinuirana. Iz tabele 4-8 vidljivo je da su za Hrvatsku u ovom dokumentu navedene četiri FUA-e i to su Osijek, Rijeka, Slavonski Brod i Split[56].

Opadanje u čitavom gradu je vidljivo i u odnosu na „hardware" i „software" posledice. Prostorne manifestacije opadanja grada na jednom opštem nivou stvaraju sliku urbanog propadanja („urban decay"/„urban blight") koji se najviše uočava pojavom velikog broja praznih objekata, stambenih i poslovnih te propadanjem pročelja zgrada. Povećan broj praznih objekata najčešće uzrokuje i pad cene kvadrata (stambenih i poslovnih) usled povećane ponude na tržištu. Ovo je jedna od karakterističnih pojava u gradovima u opadanju, pa tako i u gradu Osijeku i odnosi se na većinu gradskih četvrti, osim na središte grada i prostore uz reku gde cena kvadrata nije izgubila na vrednosti niti na potražnji. Uprkos kontinuiranoj popularnosti za doseljavanje u središte grada

[55] Izbor populacionih pragova korišćen za klasifikaciju gradova („Functional Urban Area" - FUA (više od 50.000 stanovnika prema JRC pristupu) dovodi do nedostatka vidljivosti opadanja koje se događa u malim urbanim središtima (Martinez-Fernandez et al., 2016).

[56] Do podatka o kojim se četirima gradovima radi došlo se pomoću posebnog upita upućenog članovima „Joint Research Team-a" Evropske komisije, u 2022. godini tokom sprovođenja istraživanja za ovu disertaciju. Odgovor je ubrzo stigao na e-mail i potvrdio da se radi o gradovima: Osijek, Rijeka, Slavonski Brod i Split.

pojava nekih negativnih prostornih manifestacija u samom središtu takođe je primetna u odnosu na sledeće aspekte.

Prazni objekti povećavaju stvaranje prljavštine i nakupljanje smeća (što neposredno povećava troškove održavanja grada) te doprinosi stvaranju negativnih osećanja poput tjeskobe ili straha, posebno u večernjim satima kada osvetljenje postaje ograničeno. Zapuštanje i propadanje fasada, ali i unutrašnjih prostora javnih ustanova, takođe je sve više vidljivo, a posledica je i nedovoljnih sredstava javnog budžeta alociranih za aktivnosti održavanja. Usled procesa opadanja u prostoru stvara se povećana potreba za održavanjem koje zahteva dodatna finansijska sredstva, a u nedostatku istih povećava se količina i obim prostornih manifestacija procesa opadanja u gradu.

Zatvaranje manjih prodavnica posebno je vidljivo u delovima grada gde su ovakvi objekti bili tradicionalno najviše koncentrisani, a to je i u slučaju Osijeka središte grada. Ovo je jedna od značajnijih prostornih manifestacija opadanja grada Osijeka jer osim svoje prostorne dimenzije ima i značajan uticaj na vizuru, koja doprinosi stvaranju negativnog vizuelnog imidža grada („software" posledica). Središte, kao tradicionalno najpopularnija destinacija za posećivanje, kako stanovnika ostalih delova grada tako i posetilaca van granica Osijeka, zahvaćeno je urbanim propadanjem, što doprinosi stvaranju negativne slike grada, odnosno stvara negativni „mindware" (EC JRC, 2022) grada Osijeka — grada u opadanju. Ovaj efekat je posebno negativan jer postaje deo mentalne slike pojedinca o gradu čak i nakon što se stanje u prostoru popravi, ukoliko osoba nije bila izložena prizorima poboljšanja nakon prvobitnog negativnog iskustva. Putem raznih oblika komunikacije efekat se nastavlja širiti, čime doprinosi trajnosti negativnog imidža grada i nakon što su nastupila poboljšanja.

Slika 4-7: levo — Grafiti na pročeljima u središtu grada Osijeka; desno —Trg Lava Mirskog, središte grada, bez kanti za otpatke uz glavnu pešačku transverzalu

Nadalje opadanje nivoa održavanja javnih prostora u slučaju grada Osijeka, odnosno komunalnih usluga, očituje se i u smanjenom broju kanti za prikupljanje otpada posebno u prometnim pešačkim

zonama, nepostojanju dovoljnog broja funkcionalnih javnih toaleta (u nekim delovima grada potpuno nepostojećih) ili održavanja dečjih igrališta.

Pročelja su posebno zanemarena jer pored degradacije povezane uz propadanje materijala i izvorne strukture, dolazi i do pojave velikog broja neprikladnih grafita koji dodatno narušavaju vizuru urbanog prostora, a koji se vrlo retko uklanjaju.

Dečja igrališta koja su sve slabije posećena bivaju zapuštena, a neredak slučaj je i potpuno uklanjanje kao način da se uredi javni prostor i dalje umanje troškovi održavanja.

Slika 4-8: Dečje igralište Indijansko selo, Vijenac Paje Kolarića — središte grada, prije i nakon uklanjanja 2024. godine

Uz pomenute prostorne manifestacije procesa opadanja u Osijeku, a vezano uz kontinuirani pad broja stanovnika, primetna je i pojava „software" posledica kao što je opadanje broja ljudi na ulicama, posebno u frekventnim delovima dana kao što je povratak s posla (period između 14:00–15:00 sati) te nakon kraja radnog vremena preostalih prodavnica. Tada je moguće primetiti sve manji broj ljudi u javnim prostorima, a ta se slika pogoršava dodatno u vreme nepovoljnih vremenskih uslova kao što su zimski i jesenji periodi. Pored toga manji broj dece, odnosno osoba mlađe starosne dobi na ulicama i igralištima te veći broj osoba starije starosne dobi.

Slika 4-9: levo — Kapucinska ulica, središte grada, 15:30, sreda; desno — Kapucinska ulica, središte grada nakon kraja radnog vremena (iza 20:00 sati) lokalnih dućana, sreda

Na slici 4-9 (levo) fotografisanoj radnim danom između 15:00–16:00 sati vidljiv je mali broj građana koji koriste središnji deo grada u najfrekventnijem periodu povratka s posla, ali i na sledećoj fotografiji dalje je ilustrovan problem smanjenog korišćenja ovog dela Osijeka nakon kraja radnog vremena, u hladnijim mesecima godine kada je posećenost posebno niska. Obe fotografije ukazuju na značajnu manifestaciju negativnih aspekata gradova u opadanju, opadanje ekonomske funkcionalnosti delova grada kao i smanjeni broj stanovnika u njemu, koji dalje negativno utiču na nivo kvaliteta života u gradu.

4.3.5 Faktori kvaliteta života u Osijeku i proces urbanog opadanja

Važnost kvaliteta javnih prostora za kvalitetnu i popularnu urbanu sredinu istražena je i potvrđena analizom literature te posebno istaknuta u slučajevima gradova u opadanju. Osijek je grad koji se nalazi na reci koja je istorijski ostavila trag kako u samom razvoju grada (Osijek kao longitudinalni grad) tako i u velikoj privrženosti građana svih gradskih četvrti reci Dravi i njenoj promenadi (Pasinović, 1985).

Zelene površine i parkovi predstavljaju jedan od značajnijih faktora kvaliteta javnih prostora u gradu Osijeku te predstavljaju značajan element promocije grada. Ovo je grad s najviše zelenih površina u državi te na svom području objedinjava čak 17 parkova što predstavlja značajan udeo ukupne površine grada.

Sledeći specifični faktor Osijeka u odnosu na kvalitet javnog prostora je blizina granica. Ovo obeležje često se smatra velikim rizikom i negativnim faktorom koji doprinosi pojavi fenomena kojim se bavimo u ovom radu (Antonić, 2018a, 2021), ali ukoliko se osvesti činjenično stanje o blizini jedne ili više granica tada se stvara nova oblast ciljanih aktivnosti i potencijala. Sama blizina granice ne mora nužno biti negativan aspekt ukoliko se stvore uslovi za korišćenje pozitivnih aspekata ovog faktora. Gradovi u blizini granica imaju potencijal postati nova destinacija vikend-turizma susednih država jer postaju prva tačka za odmor, kupovinu ili razgledanje po ulasku u novu državu. Nadalje, Osijek je u poslednjih nekoliko godina značajno povećao svoju turističko-ugostiteljsku, ali i trgovinsku ponudu i postao grad koji neprestano beleži porast broja turista. U 2024. godini to je bilo za čak 48% u odnosu na prethodnu[57], a brojne manifestacije i događanja privlače mnoštvo novih posetilaca, ali i nagrada. Ovako dobra turističko-ugostiteljska ponuda, ali i ponuda kulturnih događanja značajni su faktori kvaliteta života u Osijeku. Osječko-baranjska županija postala je lider kontinentalnog turizma u Hrvatskoj te su 2023. godine za najbolju manifestaciju proglašeni

[57] Izvor: https://glas-slavonije.hr/osijek/2023/08/14/osijek-i-ovoga-ljeta-biljezi-rekordne-turisticke-rezultate-454511-454511/ , pristupljeno 27.4.2026.

Đakovački vezovi, uz jednog od glavnih finalista HeadOnEast festivala iz Osijeka[58]. Blizina granica znači i odličnu saobraćajnu povezanost (slika 4-2 — Geografski položaj grada Osijeka u Osječko-baranjskoj županiji), a Osijek je pri tome udaljen manje od 300 km cestom od čak četiri glavna grada u regiji (slika 4-3). Cestovna povezanost je jedna od strateških investicija ovog regiona te se na njenom razvoju radi gotovo svake godine pa se tako završetak koridora 5C planira tokom 2025. godine[59]. Grad Osijek ima i svoju aerodrom koji omogućava svake godine sve veću povezanost sa svim većim aerodromima u regiji.

Bogatstvo kulturne baštine o kojoj smo govorili u prethodnim poglavljima takođe predstavlja dodatni specifični faktor kvaliteta javnog prostora u gradu Osijeku kao i veliki potencijal za usporavanje ili zaustavljanje fenomena grada u opadanju. Grad Osijek ima u svom kulturnom nasleđu ostavštinu čak četiri istorijska perioda (Leleković, 2020) od kojih je secesijsko nasleđe trenutno najvidljivije i najviše populizovano.

Navedeni specifični faktori kvaliteta života u Osijeku uz neke opšte nalaze se u stanju opadanja što možemo videti kroz sledeće primere. U odnosu na ekonomsko okruženje Osijek je već duži period vremena zahvaćen trendom opadanja industrije, o čemu je više rečeno u okviru poglavlja 4.3.3, te možemo reći da je ovo jedan od značajnijih faktora opadanja kvaliteta života u gradu Osijeku.

Na opadanje kvaliteta života grada Osijeka značajno utiču i negativne demografske promene koje su detaljnije obrađene u poglavlju 4.3.2, a koje usled kontinuiranog pada broja stanovnika i emigracije stvaraju zajednicu starije populacije s umanjenom vitalnošću.

U odnosu na faktor kvaliteta života prirodnog okruženja opadanje u ovoj kategoriji vidljivo je usled slabijeg održavanja javnih prostora. O ovim efektima više je rečeno u okviru prostornih transformacija opadanja, prisutnosti zelenih površina koje su nedovoljno opremljene funkcionalnim elementima ili većinski neiskorišćenom delu desne obale reke Drave, kao jednom od ključnih potencijala za poboljšanje kvaliteta javnih prostora grada Osijeka.

U odnosu na izgrađeno okruženje takođe je primetno opadanje koje utiče kako na prostornu dimenziju urbane sredine tako i na kvalitet života u njima. Veliki broj istorijskih građevina u gradu Osijeku, a tako i u njegovom središtu je u stanju zapuštenosti i/ili potpune napuštenosti što stvara negativnu atmosferu u gradu, posebno u noćnim periodima kada je osvetljenost umanjena, a negativan efekat uvećan.

[58] Izvor: https://www.miholjstina.info/vijesti/dani-hrvatskog-turizma-nagrade-stizu-i-u-osjecko-baranjsku-zupaniju/, pristupljeno 27.4.2026.

[59] Izvor: https://forbes.n1info.hr/aktualno/kada-napreduje-izgradnja-koridora-vc-madari-zavrsili-radove-hrvatska-ce-2025-ali-u-bih-je-nepredvidljivo/, pristupljeno 4.4.2026.

Opadanje u prethodno navedenim kategorijama dovelo je i do povećane pojave kriminalnih dela te se sve češće počinju događati požari, kako privatne tako i poslovne imovine[60] i objekata (veliki požar kompanije Drava International u oktobru 2023. godine[61] te dva požara privatnih automobila samo u oktobru 2024. godine), a beleži se i porast broja prijavljenih krivičnih dela po počiniocu[62] za Osijek s 5,0 — 2021. godine na 6,1 — 2022. godine (MUP, 2023). Ovakvi negativni trendovi utiču na opadanje kvaliteta života u gradu u odnosu na društveno okruženje i javne prostore, a u slučaju požara kompanije za preradu i skladištenje plastike Drava International, negativne posledice su i u odnosu na prirodno i ekonomsko okruženje.

U odnosu na specifični faktor blizine granice, Osijek je trenutno nedovoljno povezan kako sa susednim državama tako i s ostatkom sveta putem vazdušnog, železničkog ili rečnog saobraćaja, a najbolja je cestovna povezanost. Uprkos dobroj cestovnoj povezanosti i kontinuiranim strateškim daljnjim ulaganjima u njen razvoj, ovaj vid povezanosti ima značajne negativne posledice na kvalitet života u Osijeku, ali i okolnog područja jer uz sebe vezuje niz negativnih efekata kao što su zagađenje životne sredine, povećanje tranzitnog saobraćaja, uništavanje kvaliteta kolovoza ili narušavanje bezbednosti u saobraćaju. Svi ovi elementi negativno utiču i na kvalitet života u Osijeku.

U odnosu na saobraćaj i javni prevoz takođe se beleži opadanje usled prestanka korišćenja čitave tramvajske mreže koja je u prošlosti pokrivala gotovo čitav deo grada, a u 2024. i 2025. godini je u funkciji samo jedan deo. Tramvajska mreža je takođe zastarela te se trenutno sprovodi opsežna sanacija dela pruge što je dovelo do dugotrajnog i potpunog ukidanja tramvajskog prevoza koji dalje negativno utiče na kvalitet života u gradu. Hronični nedostatak parking mesta izaziva kontinuirani problem u gradu koji je najveći na području središta grada i stoga predstavlja još jedan faktor opadanja kvaliteta života u gradu.

Uprkos tome što se Osijek u celini kategorizuje kao grad u kontinuiranom opadanju, ne opada čitav grad, odnosno fenomen opadanja ne zahvata jednako sve četvrti grada. Središte grada Osijeka je područje na kojem pojava fenomena grada u opadanju s negativnim elementima nije u globalu

[60] Dva požara privatnih vozila u mesec dana, (izvor: https://komarilos.com/crna-kronika/dva-u-mjesec-dana-postajemo-destinacija-poznata-po-nocnom-palezu-luksuznih-automobila/?fbclid=IwZXh0bgNhZW0CMTAAAR22B2MvK6ko2Y3Q-LJgysqxkYcWpMCxvoDdTmPFTrkXgS0DPWCALyqDlvw_aem_LdR1r56MqxP6ZQVrp1sCgg, pristupljeno 4.4.2026.).

[61] Požar kompanije za preradu i skladištenje plastike Drava International (izvor: https://www.obz.hr/index.php/sve-vijesti/6448-pozar-u-tvrtki-drava-international-je-ekoloska-katastrofa-koja-zahtijeva-zurnu-sanaciju, pristupljeno 4.4.2026.).

[62] Broj prijavljenih krivičnih dela po počiniocu za Osijek, 2021/2022 s 5,0 na 6,1 (izvor: https://mup.gov.hr/UserDocsImages/statistika/2023/Statisticki_pregled_2022_web%20prelim.pdf, pristupljeno 27.4.2026.).

negativno uticala na njegovu popularnost i status najpoželjnije destinacije za doseljavanje ili na cenu kvadrata (stambenog ili poslovnog).

4.3.6 Tržište nekretnina u Osječko-baranjskoj županiji i gradu Osijeku

Grad Osijek kako je već rečeno nalazi se u pretežito ravničarskom i tradicionalno poljoprivrednom području u kojemu se razlikuje privredni razvoj u selima od onog koji je u gradovima. Već smo objasnili i prikazali kako je Osijek uvek bio obeležen industrijskim, zanatskim i trgovinskim delatnostima koje su se odrazile i na stambene potrebe (veća sklonost stanovanju u stanovima nego kućama), ali i na kvalitet života.

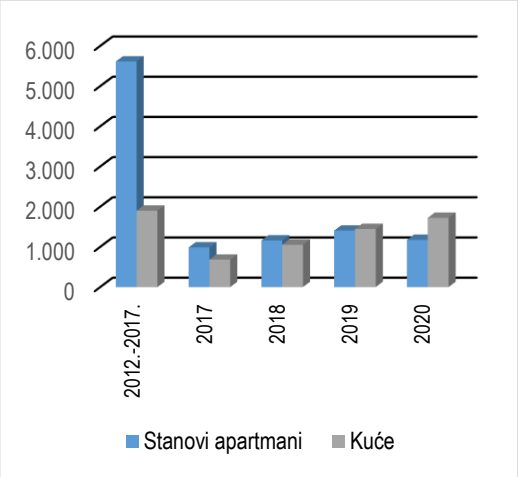

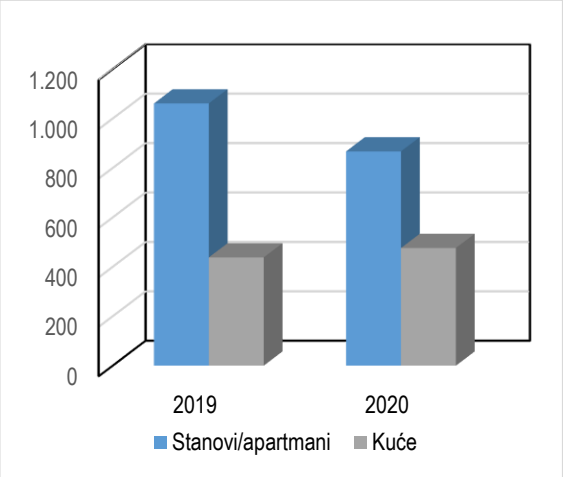

Grafikon 4-9: levo — Broj prodanih stanova i kuća OBŽ, 2012.–2020. godina; desno — Broj prodanih stanova i kuća Osijek, 2020.–2019. godina

Grafikon 4-9 pokazuje da je od 1.444 ukupno prodanih kuća u OBŽ-u 2019. godini, udeo kuća prodanih u Osijeku iznosio 438, a u odnosu na stanove za istu godinu u OBŽ je ukupno prodano 1.405, a od te brojke čak 1.061 stan je prodan u Osijeku. Iz ovih podataka je razvidno da se većina prodanih stanova na području čitave Osječko-baranjske županije nalazi u gradu Osijeku dok je prodaja kuća popularnija u naseljima van grada.

U 2020. godini trend se nastavlja te je od ukupno 1.174 prodana stana u OBŽ, na grad Osijek otpalo 867, što je nešto više od 73% stoga možemo zaključiti da se trend popularnosti stanova u odnosu na kuće nastavio.

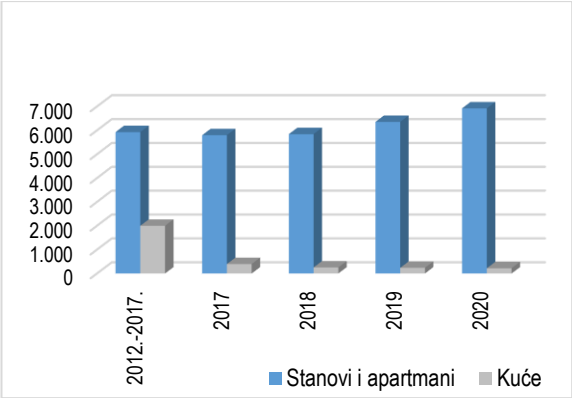

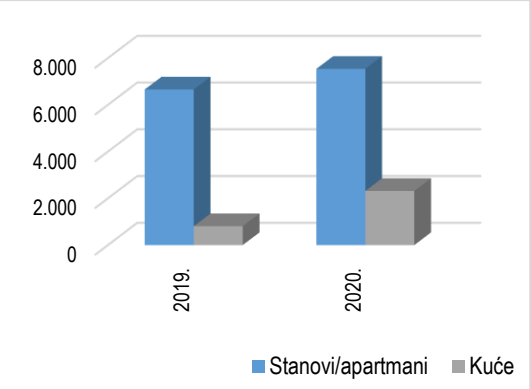

Grafikon 4-10: levo — Medijalna cena stanova i kuća, OBŽ 2017.–2020. godina; desno — Medijalna cena stanova i kuća, Osijek 2019.–2020. godina

U odnosu na medijalne cene stanova koji su prodani na nivou OBŽ tokom 2019. godine ona je bila 6.354 HRK (843,32 EUR), a na nivou grada Osijeka 6.654 HRK (883,14 EUR) dakle i ovde se primećuje blagi porast cene koji ima dosta velik značaj kad se setimo da se 73% svih prodanih stanova u OBŽ nalazilo u gradu Osijeku. U 2020. godini medijalna cena kvadratnog metra stana u OBŽ iznosila je 6.920 kuna, dok je u Osijeku to bilo 7.534 kn, odnosno kvadrat stana u Osijeku je bio za 614 kuna skuplji što predstavlja značajnu razliku i pokazuje trend porasta cene kvadrata. Uprkos porastu cena i povećanju emigracije, popularnost i potražnja za stanovima u središtu grada u 2020. godini i dalje nastavlja rasti.

S ciljem daljeg rasvetljavanja ove situacije sprovedeno je istraživanje u obliku dubinskog intervjua s vlasnicom agencije za nekretnine na području središta grada Osijeka, o čijim rezultatima će biti više govora u petom poglavlju. Takođe u okviru same ankete uključena su pitanja koja treba da prikupe dodatne informacije te posluže u daljnjoj analizi ovog fenomena.

4.3.7 Strategije razvoja grada Osijeka i strateški projekti

Na svom putu prema kraju tranzicijskog perioda koji je nastupio nakon priključenja Hrvatske Evropskoj uniji, Osijek teži postati od klasičnog, industrijskog grada, pametan, postindustrijski grad. U postizanju ovog cilja Grad se uvelike oslanja na jasne i usklađene strategije. Strategije za urbana područja izrađene su u skladu s načelom partnerstva i saradnje, a usklađene su i s institucionalnim okvirom regionalne politike Evropske unije (kohezija, pametne specijalizacije, klasteri i slično), mehanizmom za Integrisana teritorijalna ulaganja[63] (ITU mehanizmom) te Zakonom o regionalnom razvoju RH.

[63] Integrisana teritorijalna ulaganja - ITU mehanizam je instrument Evropske unije namenjen sprovođenju teritorijalnih strategija u cilju integrisanog korišćenja sredstava iz više evropskih fondova ili više operativnih programa (izvor: https://razvoj.gov.hr/regionalni-razvoj-i-itu-mehanizam/4215, pristupljeno 27.4.2026.).

Neke od najvažnijih strategija su Strategija razvoja urbane aglomeracije (SRUA) Osijek 2021.–2027. godine (prepoznata i priznata od strane Evropske komisije kao ključni alat za suzbijanje pojave fenomena gradova u opadanju), Plan razvoja Osječko-baranjske županije do 2027. godine, Provedbeni program Grada Osijeka za mandatni period 2021.–2025. godine, Master plan turizma Osječko-baranjske županije, Strategija digitalizacije Grada Osijeka 2023.–2027. godine i Strategija zelene infrastrukture grada Osijeka za period od 2022. do 2032. godine.

Prema Strategiji razvoja urbane aglomeracije Osijek do 2020., donetoj u okviru Integrisanih teritorijalnih ulaganja kao jednom od ključnih i EU usklađenih strateških dokumenata, jednom od najrelevantnijih dokumenata koji je postavio temelje za dalje strategije i razvoj grada, vizija je: Urbana aglomeracija Osijek je integrisani prostor konkurentne privrede, održivog razvoja i kvalitetnog življenja građana koji ostvaruju svoje razvojne potencijale (2017:41). Pri tome su definisana tri ključna cilja za postizanje ove vizije:

A. Povećati kvalitet života stanovnika urbane aglomeracije

Ovaj cilj na osnovu analize stanja definiše postojanje ključnih razvojnih problema koji značajno narušavaju kvalitet života građana urbane aglomeracije, a to su nezaposlenost, neusklađenost obrazovnog sistema i potreba tržišta rada, nepovoljna demografska slika i neadekvatna medicinska i socijalna zaštita. Ovo su problemi koje ovaj segment strategije pomoću akcijskog plana planira umanjiti ili potpuno rešiti implementacijom tri razvojna prioriteta:

A1. Razvojni prioritet 1 — Unaprediti kvalitet i relevantnost obrazovnog sistema

Ovaj prioritet uključuje sledeće mere:

- Povezivanje obrazovnih institucija s privredom, osnaživanje obrazovnih institucija i jačanje njihove prepoznatljivosti
- Podsticanje nezaposlenih na nastavak školovanja, prekvalifikacije i osposobljavanja te podsticanje celoživotnog obrazovanja

A2. Razvojni prioritet 2 — Uspostaviti sustav obrazovanja i zapošljavanja mladih

Ovaj prioritet uključuje sledeće mere:

- Obučavanje i usavršavanje veština u skladu sa zahtevima tržišta rada
- Podsticanje zapošljavanja i samozapošljavanja mladih
- Ulaganja u socijalnu infrastrukturu i socijalne inovacije
- Razvoj programa prevencije te promovisanje zdravog načina života

A3. Razvojni prioritet 3 — Unaprediti sistem socijalnih i zdravstvenih usluga

Ovaj prioritet uključuje sledeće mere:

- Jačanje multisektorske saradnje na uspostavljanju sistema deinstitucionalizacije

- Razvitak i sprovođenje programa za pomoć ranjivim grupama – branitelji, stariji, deca, osobe s invaliditetom i druge ranjive grupe
- Ulaganja u socijalnu infrastrukturu i socijalne inovacije
- Razvoj programa prevencije te promovisanje zdravog načina života

B. Stvoriti pozitivno okruženje za razvitak privrede.

C. Uspostaviti čisto, energetski efikasno i povezano urbano okruženje.

Iz ove strategije jasno se vidi važnost povećanja kvaliteta života urbanih stanovnika koja se planira postići individualnim aktivnostima sa zajedničkim ciljem. Postavljanjem kvaliteta života na prvo mesto i označavanjem kao ciljem broj jedan, naglašava se važnost ovog elementa, koji je ujedno još jedna poveznica s istraživačkim delom ovog rada, ali i potvrđivanjem njegovih hipoteza. Da svi ovi definisani ciljevi nisu ostali samo puka teorija i apstraktne strategije svedoči i niz pametnih projekata koje Grad sprovodi ili je nedavno sproveo. Strategija razvoja urbane aglomeracije Osijek do 2020. predstavljala je početak sprovođenja ITU mehanizma na području grada Osijeka jer se po prvi put koristila u finansijskoj perspektivi 2014.–2020. godine. ITU mehanizam je postigao značajne rezultate i u svom prvom periodu sprovođenja koje je Ministarstvo regionalnog razvoja i fondova Evropske unije objavilo u izveštaju *Rezultati i iskustva sprovođenja ITU mehanizma u okviru Operativnog programa Konkurentnost i kohezija 2014.–2020*[64]. Pomenuti period sprovođenja ITU mehanizma ocenjen je kao uspešan početak koji je postavio nove i značajne temelje za budući razvoj i sprovođenje projekta. Kao jedan od uspešnih primera strateških projekata iz perioda 2014.–2020. godine za grad Osijek izdvojena je Izgradnja zgrade 1. Privrednog centra u Osijeku, projekat detaljnije obrađen u nastavku. Na kraju ove analize rezultata date su i četiri ključne preporuke:

1. Podržavanje gradova kao pokretača razvoja širih područja u okviru programiranja nove finansijske perspektive EU nakon 2020. godine
2. Promovisanje efikasnosti integrisanih ulaganja u razvoj urbanih područja na osnovu razvojnih potencijala i odgovora na razvojne izazove
3. Važnost određivanja teritorijalnog područja i izrade teritorijalnih strategija/Strategija razvoja urbanih područja
4. Korišćenje primera dobre prakse razvoja „pametnih gradova".

U februaru 2024. godine doneta je Strategija razvoja urbane aglomeracije Osijek 2021.–2027. koja je nastala na premisama prethodne Strategije, ali i uputstava donetih na kraju sprovođenja

[64] Izvor: https://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://arhiva.strukturnifondovi.hr/wp-content/uploads/2021/10/ITU-iskustva_dt-Spomenka-Duric.pdf , pristupljeno 27.4.2026.

prethodnog perioda. Kratkoročna vizija nove Strategije razvoja urbane aglomeracije Osijek 2021.–2027. glasi: Urbana aglomeracija Osijek 2027. urbano je središte istočne Hrvatske u kojem su grad i njegova okolica čvrsto povezani u jedinstven prostor uz reku — poželjan za život, učenje, rad, rekreaciju i posete svih generacija — bogat društvenim, kulturnim i sportskim sadržajima u očuvanom i raznovrsnom okruženju s dinamičnom, inovativnom i održivom privredom (2024:13). Kvalitet života i dalje je jedan od ključnih ciljeva i kao takav navodi se pod prvim ciljem u SRUA Osijek 2021.–2027. godina.

Posebni cilj 1.1. Osiguravanje kvalitetnih zdravstvenih i socijalnih usluga za sve stanovnike područja

U okviru ovog cilja planirane su sledeće mere i aktivnosti: Pilot projekti umrežavanja i povezivanja naselja i različitih aktera u sistemu socijalne skrbi radi osiguravanja jednakog pristupa uslugama socijalne skrbi; Pilot projekti povezivanja naselja i lokalnih zajednica radi osiguravanja pristupa sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti.

Posebni cilj 1.2. Stvaranje podsticajnog okruženja za kvalitetan društveni život građana

U okviru ovog cilja planirane su sledeće mere i aktivnosti: podsticanje lokalnih inicijativa s ciljem povezivanja građana i različitih aktera koji u civilnom i javnom sektoru rade na razvoju sadržaja i usluga za građane i jačanju lokalne zajednice; podsticanje transparentnosti i otvorenosti jedinica lokalne samouprave, kako u svakodnevnom radu tako i u sprovođenju strateških dokumenata, inicijativa i projekata te direktna i kontinuirana komunikacija s građanima ključni su za razvoj inkluzivnog i aktivnog društva; pilotiranje mreže društveno-kulturnih centara kao mesta za okupljanje, edukaciju i uključivanje građana, a posebno mladih u inovativne i kreativne pristupe razvoju zajednice; podsticanje angažmana ne sme biti ograničeno samo na mlade pripadnike zajednice već treba insistirati na međugeneracijskoj povezanosti i umrežavanju, odnosno, osigurati adekvatno mesto za starije s ciljem prepoznavanja njihovih društvenih i infrastrukturnih potreba.

Posebni cilj 1.3. Razvoj kulturnih, društvenih, rekreativnih i turističkih sadržaja i infrastrukture koji podržavaju zdrav, ugodan i kulturno bogat životni stil stanovnika i doživljaj posetilaca

U okviru ovog cilja planirane su sledeće mere i aktivnosti: dalja revitalizacija nasleđa u funkciji obogaćivanja sadržaja za stanovnike i posetioce; povećanje angažmana svih građana u konzumiranju sadržaja i njihovom su-kreiranju, kao i uopšte jačim angažmanom u zajednici (poseban naglasak na uključivanju dece i mladih); razvoj sportskih i rekreativnih sadržaja infrastrukture s izgradnjom mreže objekata i otvorenih prostora mešovite namene (sportsko-rekreativne, društvene i kulturne) na čitavom području, koji će osigurati, u skladu s brojem i veličinom pojedinih središta i JLS-a, pristupačnost i prostorne uslove za sport, rekreaciju, kulturne sadržaje i zabavu, a polazeći između ostalog od revitalizacije zapuštenih objekata i prostora

industrijske i kulturne baštine; ulaganja u različitu sportsko-turističku infrastrukturu kao i stvaranje mreže manjih objekata u području, uključujući sportsko-rekreativne objekte i zelene površine u pojedinim opštinama.

Grad Osijek je u poslednjih deset godina ostvario značajan napredak u pogledu osnaživanja i diversifikacije industrije odnosno reindustrijalizacije. Proces reindustrijalizacije u strateškim dokumentima starijih članica Evropske unije već je ugrađen te se nalazi pod terminom Industrija 4.0, dok je u Hrvatskoj ovaj pojam relativno nov i nepoznat široj javnosti. Ovaj termin je nastao u Nemačkoj 2011. godine i smatra se pokretačem četvrte industrijske revolucije. Prema Veži (2016) Industrija 4.0 je definisana kao integracija savremenih informacijsko-komunikacijskih tehnologija s konvencionalnom fizičkom proizvodnjom i procesima, a sve s ciljem omogućavanja razvoja novih tržišta i poslovnih modela. Ovaj fenomen inicijalno se odnosi na automatizovane i digitalizovane procese u fabrikama kojima se upravlja internetski preko računara. S vremenom ovaj koncept ulazi u druge sfere društva te se sada odnosi na sve informatizovane sisteme pa tako i sisteme za upravljanje gradom ili njegovim delovima i postaje temeljnom odrednicom strategije Osijeka kao inteligentnog/pametnog grada/„Smart City". Grad Osijek u 2024. godini nalazi se na razvojnoj prekretnici koja predstavlja evoluciju Osijeka od klasičnog industrijskog grada u pametni/„Smart City" — održivi grad. Ovo možemo protumačiti kao još jednu meru koja doprinosi smanjenju negativnih trendova pada broja stanovnika, opadanja grada, odlazaka mladih te nestanka radnih mesta i tradicionalne industrije. Ova mera se oslanja na popularizaciju ICT sektora, doprinos gradske uprave na njegovom rastu i širenju te omogućavanje pristupa savremenom i širokom spektru IT obrazovanja u okviru Univerziteta Josip Juraj Strossmayer.

Iz svega navedenog očituju se planska nastojanja na povećanju kvaliteta života građana i životnog prostora na području grada Osijeka. Takva nastojanja predstavljaju važan faktor u ublažavanju negativnih posledica fenomena grada u opadanju i, doslednom i uspešnim sprovođenjem, mogu dovesti i do potpunog poništavanja procesa opadanja.

Tabela 4-9: Pametni projekti grada Osijeka kofinansirani sredstvima iz EU

Naziv projekta	Vrednost projekta (EVRO)	Udio sredstava iz EU fondova (%)
Smart River	2.200.507,00	85
Izgradnja Gospodarskog centra	8.484.480,58	70
Projekt BeePathNet: Obogaćivanje urbane džungle pčelama	550.000,00	76
IT park Osijek	4.842.550, 69	83
GReENERGY	1.156.266,15	85
E-mobilnost grada Osijeka	1.335.669,28	85

Iz tabele 4-9 vidi se ozbiljna i izuzetno uspešna uključenost Grada Osijeka u sprovođenju pametnih projekata s ciljem ostvarenja ciljeva njegovih strategija, podsticanjem i poboljšanjem razvoja grada, ali i kvaliteta života svojih građana. Termin pametni projekti nastao je kao posledica popularizacije koncepta pametnih gradova. Pojam pametnog grada (eng. „Smart City"), odnosno povezivanje prideva pametan s imenicom grad često se koristi za opisivanje sposobnosti grada da na efikasan način, u što kraćem vremenu zadovolji potrebe građana. Cilj pametnog grada je optimizovati gradske funkcije, podstaknuti privredni rast uz istovremeno poboljšanje kvaliteta života svojih građana pomoću (pametne) tehnologije i analize podataka. Pametni grad koristi informacijske i komunikacijske tehnologije za povećanje efikasnosti, razmenu informacija s javnošću i poboljšanje kvaliteta usluga i dobrobiti građana (Šea (Shea) i Berns (Burns), 2020). Iz navedenog proizlazi da su pametni projekti oni koji se sprovode s ciljem postizanja ciljeva pametnog grada. U Hrvatskoj se ustalio doslovni prevod engleskog naziva „smart city" — pametni gradovi — te za projekte sprovedene s ciljem stvaranja funkcionalnih i tehnološki naprednih gradova koristimo termin pametni projekti.

Projekat „SMART RIVER" (Pametne reke) nosi puni naziv Prilagodba rečnih basena klimatskim promenama i uključivanje lokalne zajednice u planiranju strategija smanjenja rizika od poplava i sprovođen je u okviru programa Interreg ADRION (Jadransko-jonski program transnacionalne saradnje 2014.–2020.). Cilj projekta bio je smanjenje rizika od poplava na rečnim slivovima jadransko-jonskih područja intenziviranjem sposobnosti prilagodbe javnih preduzeća i ostalih relevantnih aktera, pružajući zajednički okvir za suočavanje s ekološkom, ekonomskom i socijalnom osetljivošću na klimatske promene. Uspešnim sprovođenjem ovog projekta ostvarene su brojne koristi od kojih izdvajamo povećanje kapaciteta rečnih zajednica prilagođavanju klimatskim promenama, stvaranje pametnijeg modela upravljanja povećanjem sposobnosti transnacionalnog suočavanja s klimatskim promenama u rečnim slivovima te promovisanje aktivnog učešća lokalnih zajednica u planiranju strategija za smanjenje rizika. Na ovaj način postignut je pozitivan doprinos kvalitetu i bezbednosti stanovnika svih gradova uključenih u ovaj projekat koji se nalaze uz vodna dobra, a stoga i građana grada Osijeka kao grada koji se proteže uz reku Dravu.

Projekat „Izgradnja Zgrade 1. Privrednog centra u Osijeku" KK.03.1.2.26.0001, jednog od kapitalnih projekata Osječko-baranjske županije sufinansiranog sredstvima Evropske unije, uspešno je završen i otvoren za posetioce u martu 2023. godine. Novoizgrađeni Privredni centar Osječko-baranjske županije opravdao je sva ulaganja jer je od svog otvorenja 2023. godine do sada bio popularna lokacija za niz događanja od kojih izdvajamo Sajam zanimanja, Eko City Waste Fest, Proljetni i jesenski zanatski sajam, Dan evropskog regiona sporta, Strateški forum za RLV Hrana i

poljoprivreda Panonske Hrvatske, HAZU — Sabor Slavonije i Baranje — naučni skup te GREEN MATRIX SUMMIT. Iz navedenih primera može se uočiti da događanja nisu isključivo izložbenog ili prodajnog tipa već da je novi Privredni centar Osijek postao vrlo popularna lokacija za umrežavanje, razmenu ideja te susrete raznih vrsta aktera koji se na ovaj način dodatno povezuju s gradom Osijekom i na taj način doprinose umanjenju negativnih posledica pojave fenomena grada u opadanju. Izuzetan uspeh ovog projekta potvrđuje i aktuelna najava izrade druge faze u najavljenoj vrednosti od 115 miliona evra. Cilj je stvaranje velikog poslovnog parka s više od 70.000 m² izgrađenog prostora, nakon čega je planirana izgradnja poslovnog tornja kao dodatnog prostora za poslovanje samih preduzetnika, pa i privredne komore drugih država koje se želi dovesti u Osijek kako bi pokrenuli privrednu saradnju i dolazak investitora[65].

Projekat BeePathNet sproveden je u okviru programa URBACT III 2014.–2020. godina te je imao za cilj nadograditi i preneti koncept, rešenja i rezultate dobre prakse prethodno sprovedenog projekta BEE PATH iz Ljubljane u druge gradove EU u odnosu na stvaranje urbanih pčelinjih habitata i povećanja bioraznovrsnosti. Na taj način povećava kvalitet urbanih prostora, pomaže u rešavanju izazova ove životne sredine, bioraznovrsnosti i samoodrživosti u proizvodnji hrane povezane s urbanim pčelarstvom kroz integrisane i participativne pristupe, ali i izgrađuje sposobnost ključnih aktera da utiču na relevantne politike te razvijaju i implementiraju efikasna rešenja. BeePathNet projektno partnerstvo povezuje pet gradova: Ljubljanu (Slovenija), Bansko (Bugarska), Bergamo (Italija), Sosnovjec (Sosnowiec, Poljska) i Osijek (Hrvatska) u internacionalnu mrežu znanja i iskustava pomoću kojih je urbana sredina dodatno obogaćena.

Glavna aktivnost u okviru sprovođenja projekta IT park Osijek bila je izgradnja zgrade IT poslovni centar namenjene za razvoj manjih i mlađih kompanija s neophodnom IT infrastrukturom. Okolne parcele bile su ponuđene potencijalnim investitorima koji zapošljavaju veći broj ljudi i planiraju dodatno rasti, te koji su voljni i sposobni samostalno investirati i izgraditi svoj objekat. Okupljanjem ICT kompanija na jednom mestu stvorila se sinergija kroz razmenu iskustava, znanja i poslovnih prilika. Projektom IT parka stvorila se nova, adekvatna i atraktivna preduzetnička infrastruktura koja za cilj ima omogućiti privlačenje, rast i razvoj kompanija iz IT sektora. O uspešnom sprovođenju ovog projekta govori i činjenica da i pre nego što je Grad Osijek sagradio IT poslovni centar, u IT parku je sagrađena poslovna zgrada kompanije Mono, jednog od začetnika moderne IT industrije na ovom području, a osim ove kompanije, ugovore o zakupu čestica potpisale su i kompanije Sedmi

[65] Izvor: https://www.obz.hr/index.php/sve-vijesti/6328-gospodarski-centar-obz-vec-potvrdio-svrhu-izgradnje-te-priprema-novu-fazu-razvoja, pristupljeno 27.4.2026.

odjel, Orqa, Barrage i Layer te je po završetku projekta većina parcela bila zauzeta[66], što dalje svedoči o uspešnosti ovog projekta.

Projekat GReENERGY, punog naziva na hrvatskom Ozelenjavanje gradova — razvoj i promovisanje energetske efikasnosti i održive urbane životne sredine u pograničnim gradovima između Hrvatske i Srbije odličan je primer uspešnog pametnog projekta koji je sproveden zajedničkim učešćem Univerziteta Josip Juraj Strossmayer u Osijeku, Građevinskog i arhitektonskog fakulteta Osijek i Univerziteta u Novom Sadu, Prirodno-matematičkog fakulteta u Novom Sadu. Glavni ciljevi projekta su bili povećanje energetske efikasnosti javnih zgrada korišćenjem zelenih zidova i krovova, proizvodnje i upotrebe obnovljivih izvora energije pomoću solarnih panela i promovisanje energetske efikasnosti te korišćenje obnovljivih izvora energije namenjenih javnom i privatnom sektoru. Postignuća projekta imala su pozitivan uticaj na širok spektar ciljnih grupa kao što su lokalne i regionalne vlasti, sektorske agencije, nevladine organizacije, privatni sektor, učenici i studenti, građevinski radnici ili javnost. Sprovođenjem ovog projekta povećan je kvalitet života i fizičkog, urbanog prostora te unapređena umreženost prekogranične, akademske zajednice koja ima za cilj postizanje boljih rezultata i rešenja u oblasti energetske efikasnosti i zaštite životne sredine kroz stvaranje sinergije zajedničkog delovanja. Ovo partnerstvo i projekat bili su vrlo uspešni te se nakon završetka započelo sa sprovođenjem nastavka, projekta GReENERGY 2.0, što dalje svedoči o uspehu i kvalitetu novog partnerstva za sadašnju i buduću saradnju u regiji[67].

Projektom E-mobilnost grada Osijeka uspostavio se sistem deljenog korišćenja bicikala kao nadopune javnog prevoza kroz izgradnju infrastrukture i nabavku bicikala i opreme, uz uvođenje integrisanog sistema jedinstvene karte kako bi se povećalo korišćenje javnog prevoza i smanjile emisije CO2. Uspešnim sprovođenjem ovog projekta 2021. godine, grad Osijek je postao prvi grad u Hrvatskoj koji ima sistem deljenih električnih automobila i bicikala. Koristi vožnje biciklom su vrlo dobro dokumentovane i istražene te se ne trebaju ponovo isticati kao ni veliki doprinos ovakvog projekta kvalitetu života u gradu Osijeku.

Iz svih navedenih projekata možemo zaključiti da je grad Osijek aktivno uključen u poništavanje negativnih efekata grada u opadanju i putem sprovođenja niza kvalitetnih, inovativnih i savremenih projekata. Oni će između ostalog za rezultat imati i postavljanje dobrih temelja za prosperitetnu budućnost kako samog grada tako i regiona.

[66] Izvor: http://www.greenenergy.rs/index.php?p=0&s=0&l=1&c=0&h=1&r=1, pristupljeno 27.4.2026.
[67] Izvor: https://novac.jutarnji.hr/novac/platforma/osijek-dobio-it-park-i-poslovni-centar-od-9-6-milijuna-eura-15484733, pristupljeno 27.4.2026.

Sagledavanjem svih podataka vezanih uz grad Osijek kao glavni primer grada u opadanju u okviru ovog naučnog istraživanja nametnuo se zaključak da je Osijek zahvaćen fenomenom kojim se ovde bavimo u odnosu na niz faktora. Kao što je prethodno zaključeno, ne postoje generičke mere, pristupi ili strategije koje mogu rešiti sve probleme svih gradova u opadanju, jer je glavni razlog tome duboko lokalna problematika vezana za ovaj fenomen. U nastavku su obrađeni podaci o opadanju na području grada Osijeka, s posebnim osvrtom na središte grada, čija popularnost za doseljavanje i posećivanje nije narušena ni u periodu kontinuiranog opadanja čitavog grada. Na samom kraju ovog poglavlja navedeni su i predlozi mera za poništavanje negativnih elemenata fenomena grada u opadanju u odnosu na Osijek, kategorisane prema strukturi samog naučnog istraživanja sprovedenih u ovom radu.

5 REZULTATI ISTRAŽIVANJA I DISKUSIJA

U odnosu na metodološke postupke ovo naučno istraživanje temelji se na kombinovanju dve tradicionalne metode istraživanja: kvalitativne i kvantitativne, odnosno jedne kvantitativne i dve kvalitativne metode. Glavna kvantitativna metoda ovog naučnog istraživanja bio je anketni upitnik, a od kvalitativnih metoda korišćeni su dubinski intervjui i zapis o ličnom iskustvu preseljenja u središte grada Osijeka. Kombinovanjem ovih dveju metoda postiže se sveobuhvatnost saznanja o gradovima u opadanju, relevantnost ovog fenomena za grad Osijek te specificiranje osječkih, statističkih karakteristika. Rezultati prikupljeni putem ovog istraživačkog rada imali su za cilj doprineti proveri glavne hipoteze ove disertacije sa što više strana i nivoa kako bi zaključci i preporuke bili što verodostojniji i operativniji. Realizacija pojedinačnih ciljeva i provera svih hipoteza postignuta je prema tabeli 5-1.

Tabela 5-1: Realizacija ciljeva i provera hipoteza prema metodološkim kategorijama

		Kvalitativno istraživanje	**Kvantitativno istraživanje**
Hipoteze	Faktori kvaliteta, javnog, urbanog prostora mogu doprineti kvaliteti života u urbanim sredinama.	+	+
	Gradovi u opadanju su prilika za transformaciju i stvaranje prostora po meri njihovih građana.	+	+
	Je li kvalitetan urbani, javni prostor jedan od ključnih elemenata popularnosti života u središtu grada Osijeka?		+
Ciljevi	Formiranje teorijsko-konceptualnog okvira za razumevanje fenomena gradova u opadanju generalno i s posebnim osvrtom na primeru grada Osijeka	+	
	Analiza uspešnih rešenja i mera iz raznih gradova korišćenih za zaustavljanje procesa opadanja	+	
	Definisanje tipologije/izrada indeksa opštih faktora koji omogućavaju kvalitetan život u gradovima	+	
	Formiranje teorijskog okvira kao alata za dokazivanje i dokumentovanje fenomena grada u opadanju na primeru grada Osijeka	+	
	Utvrđivanje aspekata kvaliteta urbanog života i revitalizacije specifičnih za grad Osijek kao podloge za stvaranje anketnih pitanja i istraživanja	+	+
	Definisanje i rangiranje faktora koji su doprineli naseljavanju u centar Osijeka	+	+
	Definisanje preporuka mera koje treba dalje primeniti s ciljem ublažavanja fenomena opadanja grada Osijeka	+	+

Rezultati prikupljeni putem ovog istraživačkog rada imaju za cilj doprineti proveri glavne hipoteze ove disertacije sa što više strana i nivoa kako bi zaključci i preporuke bili što verodostojniji i operativniji. U nastavku se analiziraju različiti nivoi istraživanja.

5.1 Anketa

Glavni cilj ankete je bila identifikacija i rangiranje faktora koji doprinose kvalitetu života u središnjem delu grada Osijeka. Pored glavnog cilja postoje i specifični ciljevi ankete, a to su:

- Od kojih se ključnih elemenata sastoji kvalitetan javni prostor u središtu grada Osijeka?
- Koliko je kvalitetan javni prostor bitan pri donošenju odluke o lokaciji življenja?
- Kojih urbanih sadržaja je previše, a kojih premalo u središtu grada?
- Kakva je demografska struktura populacije doseljene u središte grada u poslednjih 10 godina?

5.1.1 Metodologija izrade anketnog upitnika

Anketni upitnik obuhvata prikupljanje kvantitativnih podataka o specifičnim stavovima ciljanih skupina i populacije kako bi se došlo do određenih spoznaja. Često se koristi u znanstvenim istraživanjima te prema Brajdić (2002) anketiranje pomoću anketnih upitnika predstavlja najčešći, a ponekad i jedini instrument istraživanja za naučne i stručne analize društvenih kretanja. Ovaj metodološki pristup predstavlja nezaobilazni merni instrument pomoću kojeg se dobivaju ulazni podaci za različite analize te predstavlja važan temelj za statistička istraživanja i provjeru hipoteza jer se putem upitnika najčešće ispituju nečiji stavovi i mišljenja. Jedna od velikih prednosti ove metode je i ekonomičnost jer se u kratkom vremenu može doći do velikog broja podataka, što smanjuje troškove istraživanja i ubrzava njegovu provedivost te stoga umanjuje zastarelost podataka kod analize i objave.

Temeljna studija koju ovaj rad istražuje je grad Osijek, u Osječko-baranjskoj županiji, Republici Hrvatskoj, a pri tome još specifičnije sagledava se situacija i stavovi stanovnika središta grada, te je dominantan kriterijum za sprovođenje dela ove ankete bilo mesto stanovanja, odnosno, bila je usmerena pretežito na stanovništvo središta grada. Kako bi se dobila i šira perspektiva stanja, uključeni su i stanovnici drugih delova grada koji također dolaze u središte te su stoga i oni „korisnici“ usluga i kvaliteta prostora u središtu grada Osijeka.

Dodatni kriterijum za analizu i prikupljanje podataka bio je podela ispitanika na osobe koje su dugogodišnji stanovnici[68] središta Osijeka[69] i osobe koje su se doselile u središte grada u poslednjih 0–5 godina. Nominalna pitanja na početku ankete uključivala su pitanje vezano uz period doseljavanja s ciljem razgraničenja ovih dvaju segmenata zajednice, kako bi analiza i zaključci bili što tačniji. Jedan od glavnih povoda za sprovođenje ovog istraživanja bio je i fenomen popularnosti doseljavanja u središte grada koji je relativno novijeg datuma. Upravo i zbog ovog fenomena bilo je važno razlikovati ove dve grupe kako bi se jasnije identifikovali razlozi doseljenja te njihova mišljenja i potrebe za koje je pretpostavka da se razlikuju.

Svi ispitanici informirani su o ciljevima istraživanja prije sudjelovanja u anketi. Planirani broj ispitanika u uzorku iznosio je 100, a uzorak je uključivao osobe oba spola i različitih dobnih skupina. Kvote prema spolu i dobi bile su zadovoljene, stoga se može zaključiti da je istraživanje uzelo u obzir raznolika mišljenja osoba različitih spolova i dobnih skupina.

Analizom literature, kategorizacija u nastavku korištena je kao temelj za izradu i sprovođenje planirane ankete. Tabela u nastavku sadrži i elemente koji su bili ispitanji, a relevantni su za analizirani prostor, ali sadrži i one koji nisu bili ispitivani.

Tabela 5-2: Multidimenzionalna kategorizacija faktora koji utiču na kvalitet života

Ekonomsko okruženje Mogućnosti zaposlenja; struktura zaposlenosti; prosečni dohodak i raspodela; životni troškovi i drugo.	**Društveno okruženje** Zločin; društvene nejednakosti; društvena isključenost; mreže i infrastrukture.
Prirodno okruženje Kvalitet vazduha; vodni resursi; upravljanje otpadom; prigradska priroda; životna sredina; dostupnost područja od iznimnih prirodnih lepota; klima.	**Javni prostori — Javne zgrade** Površina; kvaliteta; stanje i održavanje; pristupačnost; posećenost i drugo.
Kultura — Slobodno vreme Kulturni resursi; turizam; rekreacijska područja; aktivnosti u slobodno vrijeme; zabava; kulturni život; raznovrsnost.	**Demografski podaci** Bračno i porodično stanje odraslih osoba; stepen obrazovanja i drugo.
Izgrađeno okruženje Gustina naseljenosti; uslovi stanovanja; javne monumentalne građevine; gradske i prigradske zelene površine; ukupna površina i stopa po stanovniku; raspodela; pristupačnost i drugo.	**Obrazovanje** Obrazovne jedinice; kvalitet i održavanje; stepen obrazovanja; privatne škole i drugo.

[68] Termin dugogodišnja stanovnica u ovom radu koristi se za stanovnika/stanovnicu koji žive u središtu grada više od 10 godina.

[69] U ovom istraživačkom radu, kada govorimo o osobama koje žive u središtu grada Osijeka, opredelili smo se za terminologiju koja se vezuje uz period doseljenja, odnosno procenu godine doseljenja (osobe koje su se davno doselile ili relativno nedavno, poslednjih pet godina), za razliku od učestale terminologije starosedelac-doseljenik. Svesnim izbegavanjem terminologije starosedelac/doseljenik željelo se izbeći određeno semantički vrednosno opterećenje tih termina. Termin starosedelac najčešće se povezuje s pozitivnim vrednostima te pomalo sugeriše da osobe koje tako nazivamo imaju veću vrednost i značaj od osoba koje označavamo doseljenicima, terminom koji ima negativne konotacije (ukupnost asocijacija koje povezuju reč i njeno značenje), te s obzirom na vremenski kriterijum, stvara nepremostivi, nepravedan i večni jaz. Više o ovoj dihotomiji na: Stipanov, J., (2008). U dobrom društvu, Tema broja: Dalmatinac u Zagrebu, Hrvatska revija, br. 4, Matica hrvatska, VII/2008
(izvor: https://www.matica.hr/hr/352/u-dobrom-drustvu-21038/, pristupljeno 27.4.2026.).

Demokratske institucije	Saobraćaj i prevoz
Demokratski režim; izbor lokalne uprave; stope glasanja i drugo.	Stanje u saobraćaju; parking mesta; efikasnost javnog prevoza i nivoi usluge prevoza; dostupnost drugih područja i drugo.

Prema navedenom izvoru nekoliko je razloga zašto ne treba ekonomske činioce rangirati najviše na popisu jer ekonomski pristup ima niz ograničenja. Prema Psata et al. (2011), ekonomske činioce ne treba rangirati kao najvažnije u proceni kvaliteta života jer je reč o multidimenzionalnom konceptu koji prevazilazi materijalne pokazatelje. Ekonomski pristup je ograničen jer redukuje kvalitet života na dohodak i BDP, zanemarujući subjektivnu dobrobit i zadovoljstvo; ne uključuje socijalne, kulturne i dimenzije životne sredine, poput međuljudskih odnosa i bezbednosti; zanemaruje nejednakosti, budući da agregatni pokazatelji prikrivaju razlike unutar populacije; nema linearnu povezanost s dobrobiti, jer rast prihoda ne garantuje veće zadovoljstvo životom. Stoga autori zagovaraju multidimenzionalni pristup koji ekonomsku dimenziju posmatra kao jednu od više međusobno povezanih sastavnica kvaliteta života (Psata et al., 2011). Ovde nije izvršeno rangiranje koje i inače često izostaje uz kontinuirano referiranje na nedostatak standardizacije. Ekonomski pokazatelji često nadmašuju sve druge pokazatelje, ali prema Verlet i Devos (2009.) bez obzira na privredni razvoj kao glavni prioritet važno je da pri sprovođenju istraživanja o kvalitetu života u gradu, ekonomski pokazatelji ne nadmašuju sve druge kriterijume za ocenu blagostanja u gradovima. U slučajevima kada se to dogodi i svesno zauzme ovako restriktivan pristup, rezultati istraživanja su često neadekvatni u definisanju stvarnih potreba, preferencija i prioriteta građana. Ekonomski pristup po definiciji naglašava one aspekte života kojima se može „trgovati" na tržištu. Ostali kriterijumi kao što su prijateljstvo, zadovoljstvo, poverenje, bezbednost ili čistoća na taj način bivaju zanemareni. Takav pristup polazi od premise da pojedinci uglavnom pokušavaju maksimizovati vlastitu korisnost ili svrsishodnost. Prema nekim istraživačima postoji preterana percepcija čoveka kao tzv. „homo economicusa". Osim toga ekonomisti koriste indikatore koji samo posredno mogu meriti subjektivno zadovoljstvo (Diner i Su, 1997).

Stoga, kako je multidimenzionalna kategorizacija prema nekim naučnicima (Psata et al., 2011.) identifikovana kao najbolja na osnovu istraživanja literature, za potrebe ovog rada izrađena je i prilagođena kategorizacija koja je prikladna istraživanju u središtu grada Osijeka. S ciljem istraživanja što većeg broja relevantnih aspekata, a nikako primarno ekonomskih pokazatelja, cilj je bio stvoriti što sveobuhvatniju sliku stanja i promišljanja stanovnika središta grada Osijeka. U nastavku se nalazi popis elemenata koji je sačinjen na osnovu prethodne analize kvaliteta života i prostora u gradovima.

1. Urbani sadržaji i usluge (obrazovanje, zdravstvene usluge, javne i privatne službe koje pružaju administrativne usluge, prevoz, kultura i životna sredina, prodavnice, ugostiteljski objekti i slobodno vreme)
2. Uređenje i kvalitet javnog prostora
3. Gustina i estetika izgrađenosti urbanog prostora
4. Društveno okruženje

Redosled postavljenih pitanja vezanih za pojedinačne elemente koji čine kvalitet života i urbanog prostora okvirno prati redosled utvrđen u teorijskom istraživanju. Za neke elemente postoji jasna razlika u značaju, dok je kod drugih razlika manje značajna. Jasnoća razlikovanja među navedenim elementima zavisi od stepena njihove konceptualne određenosti i preklapanja sadržaja. Elementi s jasnijom razlikom u značenju su urbani sadržaji i usluge te društveno okruženje. Urbani sadržaji i usluge jer se odnose na funkcionalnu infrastrukturu grada (obrazovanje, zdravstvo, trgovina, saobraćaj, kultura) te su pojmovno relativno jasno definisani usled povezanosti s institucionalnim i operativnim kapacitetima. Društveno okruženje jer obuhvata kvalitet međuljudskih odnosa, socijalnu koheziju, bezbednost i osećaj pripadnosti. Jasno je različito od fizičkih obeležja prostora jer se odnosi na socijalnu, a ne prostornu dimenziju. Ova dva pojma pripadaju različitim kategorijama (funkcionalna infrastruktura vs. socijalna dimenzija), pa je razlika među njima konceptualno jasna.

Elementi s manje jasnom razlikom u značenju su uređenje i kvalitet javnog prostora jer se odnose na oblikovanje, održavanje i funkcionalnost javnih površina (parkovi, trgovi, ulice) te gustina i estetika izgrađenosti urbanog prostora jer se odnosi na morfologiju grada — intenzitet gradnje, prostorni raspored objekata i vizuelni identitet. Ova dva elementa se delimično preklapaju jer oba pripadaju fizičko-prostornoj dimenziji urbanog okruženja. Estetika izgrađenosti može uticati na percepciju kvaliteta javnog prostora, a gustina gradnje može oblikovati njegovu funkcionalnost. Razlika postoji (jedan se odnosi primarno na javne površine, drugi na ukupnu urbanu morfologiju), ali nije uvek oštro razgraničena u empirijskim istraživanjima. Na početku popisa se nalaze sadržaji (urbane funkcije i namene) koji su izuzetno relevantni kada se odlučuje o mestu stanovanja i procenjuje kvalitet nekog prostora. Takođe se pratio princip od opšteg prema specifičnom, od većeg prostornog elementa ka manjem i slično.

Nakon izrade ankete pristupilo se pilot testiranju koje se izvršilo učešćem tri osobe te se anketa dodatno ažurirala na osnovu relevantnih povratnih informacija.

Kako bi se poboljšao pristup korisnika anketi, a i usled trenutnog trenda izuzetne popularnosti korišćenja mobilnih telefona, testiranje je izvršeno i u odnosu na popunjavanje na mobilnim

uređajima. Ovaj pristup omogućio je identifikaciju dodatnih poteškoća i rizika pri ispunjavanju, najviše vezanih uz vidljivost pitanja s obzirom na male dimenzije ekrana mobilnog telefona. Kako bi se taj rizik umanjio, svaki put kada je poslana poveznica na neku od društvenih platformi koje korisnici koriste na svojim mobilnim uređajima, dodata je posebna napomena. Tekst poruke koji se koristio na društvenim mrežama poput Facebooka, Vibera i WhatsAppa, sadržavao je kratak naputak o tome da ukoliko ispitanici upitnik popunjavaju na mobilnim uređajima neki od ponuđenih odgovora, posebno pitanja 18. i 19., nisu bila vidljiva na ekranu u celosti već je bilo potrebno pomeriti navigacijsku traku na dnu ekrana u desno. Anketa je bila otvorena od 29.3.2023. godine do 1.6.2023. godine, a ispitanike se kontaktiralo putem društvenih mreža, direktno na e-mail adrese te porukama na mobilne uređaje.

Anketni upitnik korišćen u ovom istraživanju podeljen je u dve grupe pitanja. Prva grupa pitanja bila su o demografskim karakteristikama i pomoću njih smo razgraničili, uz ostale varijable, one stanovnike koji su dugogodišnji stanovnici središta Osijeka i one aktere zajednice koji su se doselili u središte grada u poslednjih 0–5 godina. Svaka grupa važan je indikator i izvor podataka za ukupno postizanje ciljeva i proveru hipoteze.

Druga grupa pitanja odnosila se na utvrđivanje stanja i vitalnosti središta grada Osijeka prema mišljenju njegovih stanara te povremenih posetilaca ovog dela grada.

Prilikom izrade anketnog upitnika, u obzir su uzete i potencijalne poteškoće u postupku sprovođenja. Prema Brajdić (2002) anketa kao istraživački oblik ima i svojih slabosti, a to su:

- Epistemološke poteškoće usled različite stručnosti ispitanika; Ova poteškoća umanjena je pomoću veće informativnosti pitanja te gde god je bilo potrebno i definicije pojma ili koncepta koji se anketira kako bi se ispitanik prikladno informisao pre davanja odgovora.
- Psihološke poteškoće usled činjenice da je anketu vrlo teško prilagoditi svim ispitanicima. Dok je nekima anketa možda teška, drugima je prelagana i trivijalna. Razumevanje je takođe poteškoća pri sprovođenju ankete koju je teško otkriti zato jer ispitanici ponekad daju odgovor i na pitanja koja ne razumeju. Ovu poteškoću umanjili smo na način da smo za ona pitanja koja se odnose na specifične pojmove i fenomene koji mogu imati višeznačne poruke, naveli definicije kojima smo se vodili tokom sastavljanja anketnih pitanja, imajući na umu postavljene hipoteze i ciljeve.
- Društvene poteškoće koje proizlaze iz sklonosti ispitanika da im odgovori budu uslovljeni društvenim vrednostima. Ovu potencijalnu poteškoću pokušali smo umanjiti tako što je anketiranje bilo anonimno, a neka od pitanja indirektna. Takođe se vodilo računa da se pitanja sastoje od što manje emocionalno obojenih, stereotipnih i sugestivnih reči kako bi

se anketom došlo do što autentičnijih stavova i mišljenja kao ulaznih podataka za dalje analize.

Anketiranje na terenu sprovedeno je putem „Google survey" aplikacije, odnosno Google ankete. Izrađena je online verzija upitnika te je poveznica poslana na e-mail adrese prethodno identifikovanih učesnika, predstavnika stanara i mesne zajednice središta Osijeka, te društvenih mreža posebno onih grupa koje se bave tematikom središta grada i udruženja koja su aktivna u središtu grada. Neke od grupa na društvenim mrežama bile su: „Gradska četvrt Gornji grad Osijek", „Osijek moj grad", „Osijek u srcu se nosi", „Patuljasta rapsodija", „Osijek osamdesetih", „Zašto volim Osijek" i „Prijatelji o Osijeku". Kako bi se zadovoljio jedan od važnih pokazatelja relevantnosti uzorka za online anketu, postavljeno je pitanje o trenutnoj adresi pomoću kojeg se utvrdilo koji su ispitanici iz središta grada Osijeka te je pitanje programirano kao obavezno kako se anketa ne bi mogla dalje nastaviti ukoliko se na njega ne odgovori.

U vremenu kada vlada prilična nezainteresovanost ljudi za ispunjavanje raznih anketa i upitnika iz niza razloga (neinformisanost, nedostatak slobodnog vremena, opšta letargija, nezadovoljstvo ličnim i stanjem u društvu, nezadovoljstvo finansijskim stanjem, porodično nezadovoljstvo, zdravstveni problemi i slično), postojao je vrlo visok rizik od nedovoljnog broja učesnika. Razni pristupi u sprovođenju ankete, odnosno slanje poveznice na niz različitih ciljanih grupa, bili su stoga od velike važnosti u istraživanju kako bi se proverila relevantnost te povećala verodostojnost istraživanja i zabeleženih podataka. Kompletna analiza sprovedene ankete nalazi se u okviru odeljka Anketni upitnik i odgovori na kraju ovog rada.

5.1.2 Rezultati ankete stanovnika grada Osijeka

Po završetku sprovođenja internet ankete, usledila je obrada podataka te su podaci najčešće izraženi u obliku procenta ili učestalosti pojedinih odgovora. Najčešći elementi vizuelnog prikaza bili su kružni/tortni grafikoni („chart"), grupisani 2D stubičasti ili trakasti grafikoni za poređenje vrednosti u više kategorija („column chart"). Statistička obrada izvedena je pomoću Microsoft Office paketa.

Anketu je ispunilo 116 ispitanika što je činilo konačni uzorak ankete. Od toga je bilo 73 osobe (62,9%) ženskog spola i 43 osobe (37,1%) muškog spola. U okviru ankete bili su ponuđeni i odgovori Drugo i Ne želim odgovoriti no njih niko nije odabrao. U odnosu na starosne grupe, najviše ispitanika je bilo iz grupe 35 do 44 godine (njih čak 27,6%), a nakon nje najzastupljenija je bila grupa 45 do 54 godine (njih 22,4%), dok je na trećem mestu po zastupljenosti bila grupa 25 do 34 godine (18,1%). U ostalim kategorijama je bilo nešto manje ispitanika.

Na pitanje vezano uz nivo obrazovanja, najveći procenat uzorka odnosi se na VSS — visoku stručnu spremu/magistar struke (47,4%), zatim SSS — srednju stručnu spremu (24,1%), na trećem mestu po udelu je bila VŠS ili viša stručna sprema/specijalist (12,9%), zatim doktor nauka (9,5%), magistar nauka (5,2%), a ispitanika sa završenom osnovnom školom je bilo 0,9%.

U odnosu na radni status dominantnih 75,9% uzorka je bilo zaposleno, 11,2% penzionera, 8,6% učenika/studenata, dok je nezaposlenih u uzorku bilo 4,3%. Na prvom mestu po broju članova domaćinstva bile su četvoročlane zajednice (32,7%), zatim dvočlana domaćinstva (25,8%) te tročlana (18,9%) i jednočlana domaćinstva (10,3%). Najmanje je bilo sedmočlanih domaćinstava, 0,8%.

Sastav domaćinstava u odnosu na decu kao članove porodice činio je 56% uzorka koji je izjavio da njihovo domaćinstvo uključuje decu i 42,2% domaćinstava koja nisu uključivala decu. Nadalje je iz uzorka domaćinstava s decom, 32,3% imalo decu starosne grupe 7 do 15 godina, 30,8% ispitanika izjasnilo se da živi s decom starijom od 18 godina, a 18,5% živi u domaćinstvu s decom u dobi od 3 do 6 godina.

Kada je reč o prosečnim mesečnim prihodima domaćinstva, nešto više od trećine ispitanika (34,5%) izjavilo je da prima 2.000 evra i više, 19% izjavilo je da prima 1.500 do 2.000 evra, te njih 18,1% između 1.000 i 1.500 evra. Za kategoriju bez ikakvih prihoda bilo je 0 odgovora, dok je 0,9% domaćinstava potvrdilo prihode do 265 evra.

U odnosu na upit vezan uz trenutno mesto stanovanja ispitanika njih 50% je bilo iz gradske četvrti Gornji grad (središte grada), 12,1% iz Tvrđe, 11,2% iz Novog grada i Retfale (pojedinačno) te 3,4% iz Industrijske četvrti i Juga II (pojedinačno). Grafički prikaz opisa uzoraka nalazi se u tabeli 5-3.

Tabela 5-3: Deskriptivna statistika, opis uzorka

Karakteristike uzroka	**Frekvencije(N)**	**Procenti (%)**
Spol		
Muški	43	37.1
Ženski	73	62.2
Drugo	0	0
Ne želim odgovoriti	0	0
Dobna skupina		
Manje od 18	1	0,9
18–24	9	7,8
25–34	21	18,1
35–44	32	27,6
45–54	26	22,4
55–64	16	13,8

65–74	11	9,5
75+	0	0
Razina obrazovanja		
Osnovna škola	1	0,9
SSS — srednja stručna sprema	28	24,1
VŠS — viša stručna sprema / specijalist	15	12,9
VSS — viša stručna sprema / magistar struke	55	47,4
Magistar znanosti	6	5,2
Doktor znanosti	11	9,5
Radni status		
Učenik/-ica / Student/-ica	10	8,6
Zaposlen/-a	88	75,9
Nezaposlen/-a	5	4,3
Umirovljenik/-ica	13	11,2
Broj članova domaćinstva		
1	12	10,3
2	30	25,8
3	22	18,9
4	38	32,7
5	7	6
6	6	5,1
7	1	0,8
Deca u kućanstvu		
Da	65	56
Ne	49	42,2
Drugo	2	1,7
Uzrast dece		
0–2 godine	7	10,8
3–6 godina	12	18,5
7–15 godina	21	32,3
16–18 godina	5	7,7
18+ godina	20	30,8
Prihodi domaćinstva		
Bez ikakvih prihoda	0	0
Do 265 evra (2.000 kuna)	9	0,9
265–650 evra (2.000–5.000 kuna)	9	7,8
650–1.000 evra (5.000–7.500 kuna)	16	13,8
1.000–1.500 evra (7.500–11.100 kuna)	21	18,1
1.500–2.000 evra (11.100–15.000 kuna)	22	19
2.000 evra i više (15.000 kuna i više)	40	34,5
Ne želim odgovoriti	7	6

Trenutna lokacija u odnosu na gradske četvrti		
Gornji grad	58	50
Retfala	13	11,2
Novi grad	13	11,2
Industrijska četvrt	4	3,4
Tvrđa	14	12,1
Jug II	4	3,4
Donji grad	10	8,6

Nakon pitanja vezanih uz demografske karakteristike uzorka ankete usledio je niz pitanja u kojima su izdvojeni stanovnici gradske četvrti Gornji grad, uključujući središte grada Osijeka, kako bi se dobio jasniji uvid u njihova razmišljanja i stavove. Na taj način identifikovan je deo faktora koji su bili važni ili ključni pri doseljavanju građana u središte grada Osijeka, a ti su faktori zatim neposredno povezani isključivo s delom uzorka ispitanika iz središta. Analiza se temeljila na uzorku od 58 ispitanika.

U odnosu na period doseljenja u središte grada 48,2% ispitanika doselilo se u periodu od 2001. do 2020. godine, 21,4% u periodu od 1981.–2000. godine, a 17,9% od 1961.–1980. godine. Kao svoje prethodno mesto stanovanja iz kojeg su se doselili u središte grada 15,5% ispitanika navelo je da se doselilo iz gradske četvrti Gornji grad, odnosno da su tu već živeli ili odrasli. Sa Sjenjaka (neslužbeni i popularni naziv za gradsku četvrt Novi grad) doselilo je 17,2% ispitanika, dok je iz Retfale došlo 13,7% učesnika ankete. Doseljavanje je takođe bilo iz mesta i gradova u okruženju te je tako iz Donjeg Miholjca, Vukovara, Čepina i Višnjevca doselilo 3,4% učesnika ankete, iz svakog pojedinačno. Od većih gradova, stanovnici u središte grada Osijeka su emigrirali iz grada Zagreba i to njih 3,4%.

Grafički prikaz odgovora učesnika ankete koje su dali stanovnici gradske četvrti Gornji grad u odnosu na period doseljenja u središte grada i prethodno mesto stanovanja, nalazi se u tabeli u nastavku.

Tabela 5-4: Prikaz odgovora sudionika ankete iz gradske četvrti Gornji grad

Deskriptivna statistika: Opis uzorka — stanovnici gradske četvrti Gornji grad		
Karakteristike uzorka	**Frekvencije(N)**	**Procenti (%)**
Period doseljenja u središte grada		
Prije 1960. godine	1	1,8
1961.–1980. godina	10	17,9
1981.–2000. godina	12	21,4
2001.–2020. godina	27	48,2
Nakon 2021. godine	6	10,7

Prethodno mesto stanovanja		
Gornji grad	9	15,5
Novi grad	10	17,2
Retfala	8	1,7
Jug II	2	3,4
Bosutsko naselje	2	3,4
Industrijska četvrt	3	5,1
Donji grad	1	1,7
Osijek uopšteno	9	1,.5
Čepin	2	3,4
Bilje	1	1,7
Višnjevac	2	3,4
Baranja	1	1,7
Đakovo	1	1,7
Donji Miholjac	2	3,4
Vukovar	2	3,4
Orahovica	1	1,7
Zagreb	2	3,4

Nakon što su istražene lokacije s kojih su trenutni stanovnici doselili u središte grada, postavljeno je pitanje vezano uz glavne razloge doseljenja. Analizom odgovora dobijenih tokom istraživanja možemo zaključiti da je oko četvrtine ispitanika odabralo ponuđeni odgovor Drugo (25), Smanjenje potrebe za korišćenjem automobila je na drugom mestu po učestalosti odabira, a treće mesto, s istim brojem odgovora (13), dele blizina vrtića i dobrih škola, ušteda vremena zbog praktičnosti obavljanja aktivnosti i blizina sadržaja (javni sadržaji i usluge, prodavnice). Ovi zaključci prikazani su grafikonom 5-1.

Zanimljiv je i podatak da je samo šest ispitanika odabralo odgovor cena nekretnine kao glavni razlog za doseljenje u središte grada. Ponuđeni odgovor: Ugostiteljski sadržaji i slično, nije niko odabrao.

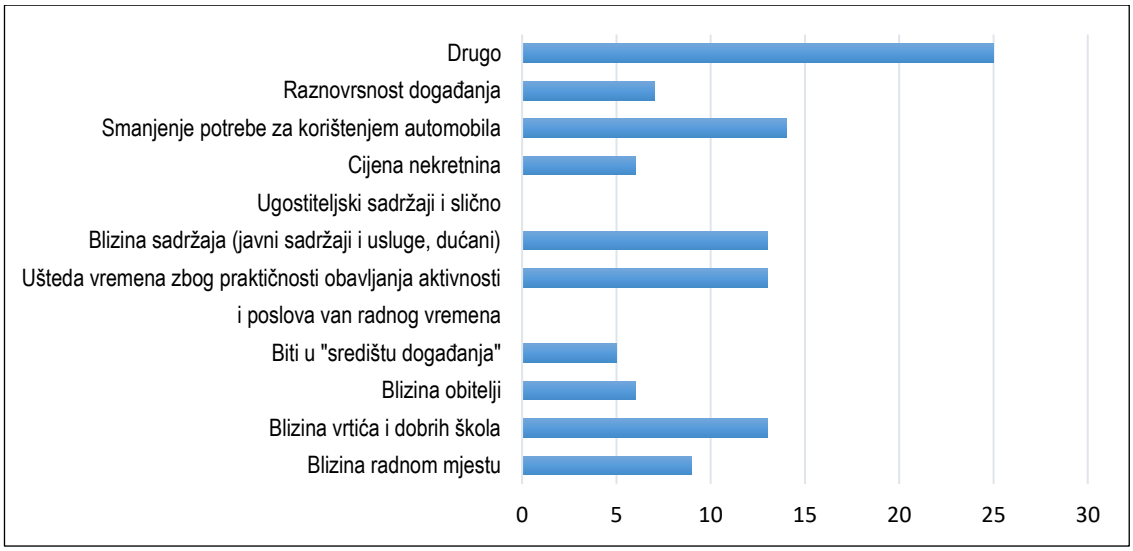

Grafikon 5-1: Glavni razlozi doseljenja u središte grada Osijeka

Anketni upitnik je zatim nastavljen omogućavanjem davanja pojašnjenja onim učesnicima koji su na prethodno pitanje odabrali odgovor Drugo. Ovaj redosled pitanja se pokazao kao jako važan jer je odgovor Drugo bio ujedno i odgovor koji je bio odabran najviše puta. Najveći procenat obrazloženja vezanih uz razloge preseljenja u središte grada Osijeka, 17,8%, bilo je vezano uz nasleđivanje nekretnine na ovoj lokaciji. Sledeći najčešći razlog bio je rođenje i udaja u centru, 10,7%. Kupovinu veće nekretnine, kao odgovor na ovo pitanje odabralo je 7,1% učesnika ankete, a 3,5% ispitanika su odgovorili da je glavni razlog preseljenja bila blizina fakulteta i javnog prevoza.

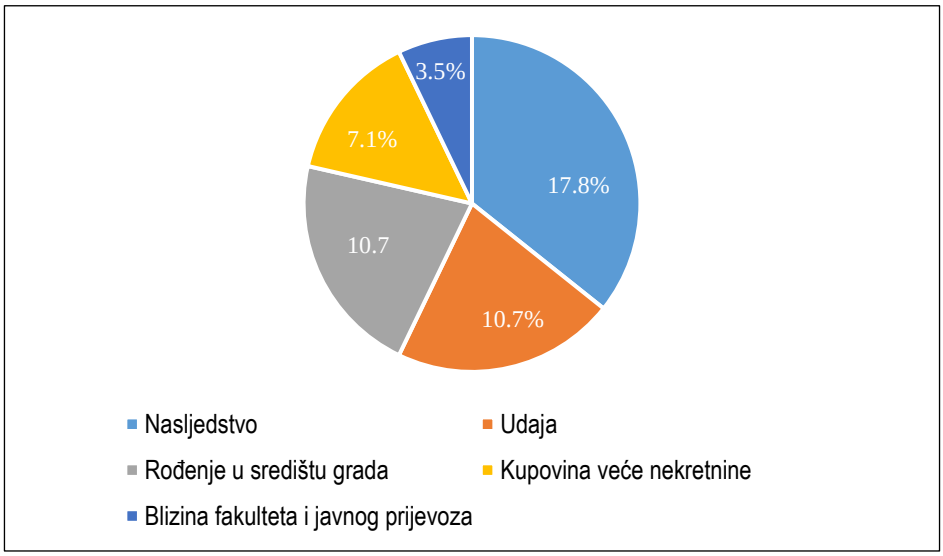

Grafikon 5-2: Pojašnjenje razloga za doseljenje u središte grada Osijeka

Anketno istraživanje nadalje je bilo podeljeno u četiri grupe pitanja namenjenih i dostupnih svima, ne samo stanovnicima središta grada. Ove četiri grupe pitanja odnosile su se na teme iz oblasti kvaliteta izgrađenog i neizgrađenog prostora, njegovu opremljenost te socijalne faktore.

I. Urbani sadržaji i usluge (obrazovne institucije, zdravstvene usluge, prevoz, kultura, prodavnice, ugostiteljski objekti, slobodno vreme)
II. Uređenje i kvalitet javnog prostora
III. Gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora
IV. Društveno okruženje (participacija, bezbednost)
Ova podela sastavljena je prema rang listi ciljeva ove ankete (vidi 1.4) te referiranja na analize ilustrovane u tabelama br. 2-2, 2-3 i slici 2-3.

I. Urbani sadržaji i usluge (obrazovne institucije, zdravstvene usluge, prevoz, kultura, prodavnice, ugostiteljski objekti, slobodno vreme)

Prvi deo anketnih pitanja u okviru ovog poglavlja imao je za cilj ispitati pretpostavke vezane uz urbane sadržaje i usluge u središtu grada Osijeka. U odnosu na stepen zadovoljstva trenutnim uslugama i sadržajima (zdravstvenim, socijalnim, društvenim, ekonomskim, kulturnim, ugostiteljskim) koje se nalaze u Gornjem gradu i centru Osijeka, 49 (42,2%) ispitanika odgovorilo je da su prilično zadovoljni, 36 (31%) anketiranih građana da su zadovoljni, a 31 (26,7%) učesnik ankete da nije zadovoljan. Grafički prikaz prikazan je grafikonom 5-3.

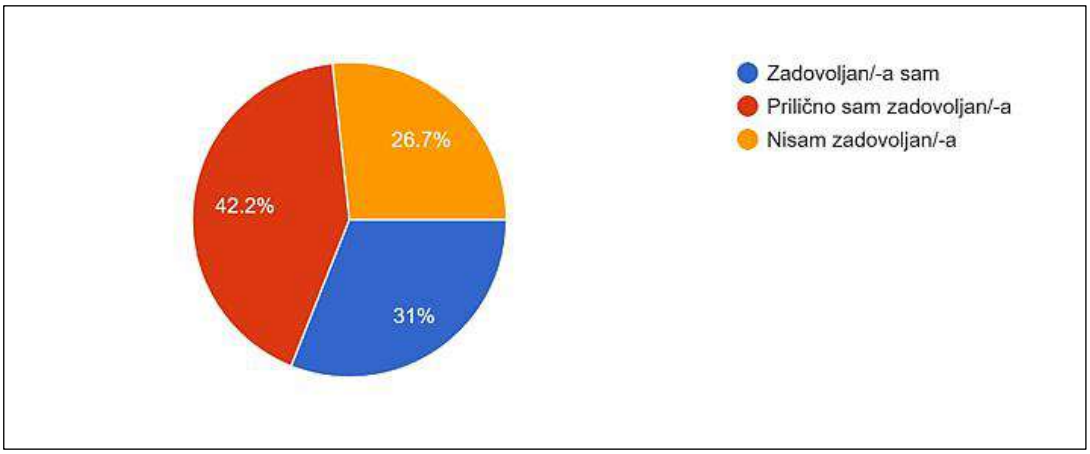

Grafikon 5-3: Zadovoljstvo o trenutnim uslugama i sadržajima u četvrti Gornji grad

Radi preciznijeg uvida u razloge dolaska u gradsko središte, ispitanicima je ponuđen spisak sadržaja prethodno identifikovanih na tom području. Svakom ispitaniku je bio omogućen odabir više od jednog odgovora kako bi se zadovoljila i ta mogućnost jer se dolazak na novu lokaciju može sastojati od vrlo kompleksnog spleta razloga i motiva. Ponuđeno je 16 različitih razloga/motivacija te kao poslednja opcija Drugo, kako bi se ostavila i dodatna mogućnost da se navedu i one motivacije/razlozi koje možda nije bilo moguće predvideti. Redosled navedenih elemenata je

također izrađen prema rang-listi važnosti dostupnih aktivnosti u odnosu na faktore povećanja kvaliteta života (tabela 2-1). Na prva tri mesta u odnosu na motivaciju dolaska u središte grada nalaze se odabiri: odlazak u šetnju (68 ispitanika), odlazak u kafiće i restorane (54 ispitanika) te odlazak u kulturne ustanove (pozorišta, bioskop, galerije, muzeji) (47 učesnika ankete). Poseta kulturnim događanjima na otvorenom kao glavna motivacija za dolazak u središte grada odabrana je od strane 34 učesnika, što s visokim brojem ispitanika koji su odabrali posetu kulturnim institucijama kao što su kulturna događanja na otvorenom kao glavnu motivaciju ukupno čini čak 69,8% ukupne motivacije ispitanika za dolazak u centar. Odlazak u banku, poštu i slično odabralo je 43 učesnika u anketi što predstavlja 37,07% odgovora ispitanika. Osim ovih rezultata, odabrani su i odgovori: rekreacija, odlazak na posao, administrativni zadaci te uživanje u lepom i čistom javnom prostoru. Iz navedenih odgovora možemo primetiti da je motivacija vrlo različita te uključuje niz aktivnosti od slobodnog vremena do službenijih, poslovnih aktivnosti. Ova deskriptivna statistika s procentima prikazana je u obliku stubičastog grafikona 5-4 u nastavku.

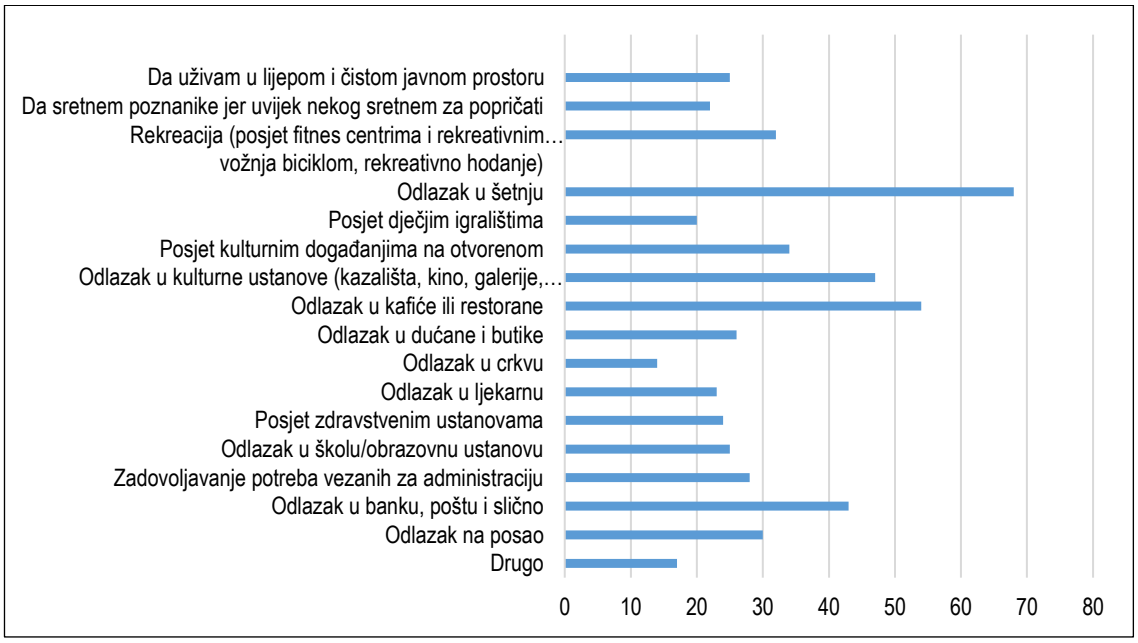

Grafikon 5-4: Glavna motivacija dolaska u centar Osijeka

Nadalje, anketni upitnik je nastavljen stvaranjem prostora za pojašnjenje onim učesnicima koji su na prethodno pitanje odgovorili Drugo. Od ukupno 116 ispitanika koji su popunili anketni upitnik njih 17 navelo je pojašnjenje u okviru ovog pitanja. Motivi koji su ovde bili istaknuti uključuju dolazak u specijalizovane prodavnice, razna javna događanja (ispraćaj maturanata, crkvene procesije, novogodišnju proslavu, razne proteste, sajmove i koncerte), posetu rodbini i odlazak u banku.

Kako bi se utvrdila frekventnost obavljanja poslova u središtu grada Osijeka, u okviru ankete bio je ponuđen raspon mogućih odgovora. Odgovor svaki dan odabralo je 41,4% ispitanika, 37,1%

anketiranih građana svake sedmice, a 15,5% učesnika ankete jednom mesečno. Manje od 1% ispitanika, odnosno 0,9% učesnika ankete je odabralo odgovor gotovo nikada.

Frekventnost obavljanja poslova u središtu grada Osijeka grafički je prikazana u grafikonu 5-5.

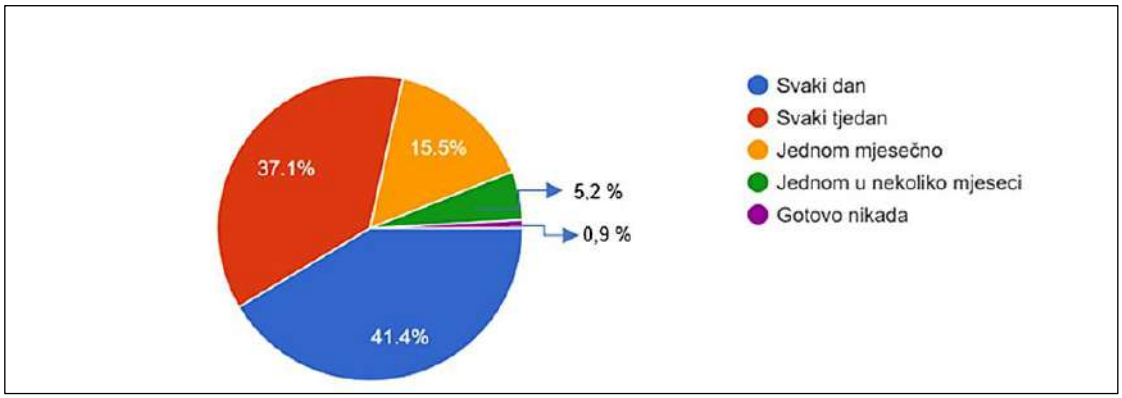

Grafikon 5-5: Učestalost obavljanja poslova u središtu grada Osijeka

Pojedinačno navedeno po elementima u nastavku nalaze se navedene sve usluge koje su ponuđene na evaluaciju ispitanicima ove ankete. Usluge su rangirane i definisane u odnosu na rang listu važnosti faktora kvaliteta života te dnevnih obaveza i aktivnosti prosečnog građana.

Dostupnost različitih usluga i sadržaja u Gornjem gradu i centru Osijeka prikazana je u grafikonu 5-6, ali se može sumirati i ovako:

1. Da se u ovom delu grada nalazi dovoljno vaspitno-obrazovnih ustanova potvrdilo je 41,2% ispitanika.
2. Da se u središtu grada Osijeka nalazi dovoljno vrtića, 34,4% anketiranih građana odgovorilo je da je neodlučno.
3. S tvrdnjom da se u središtu grada Osijeka nalazi dovoljno osnovnih škola složilo se 45,6% ispitanika.
4. Da se u središtu grada Osijeka nalazi dovoljno srednjih škola, 31,1% učesnika ankete se složilo.
5. Stav o dovoljnom broju zdravstvenih ustanova u ovom delu grada potvrdilo je 31,8% ispitanika.
6. Da u ovom delu grada ima dovoljno javnih i privatnih službi koje pružaju administrativne usluge smatralo je čak 43,9% anketiranih građana.
7. S tvrdnjom da se u ovom delu grada nalazi dovoljno parking mesta nije složilo 39,6% anketiranih građana 33,6% ispitanika je odabralo odgovor uopšte se ne slažem što ukupno čini čak 73,2% i stoga potvrđuje pretpostavku da je parkiranje jedan od glavnih problema u središtu grada Osijeka.

8. Na pitanje nalazi li se u središtu grada Osijeka dovoljno sadržaja za osobe starije starosne grupe, 37,9% učesnika ankete dalo je neodlučan odgovor.
9. Da se u ovom delu grada nalazi dovoljno sadržaja namenjenih mladima, nije se složilo 31,8% ispitanika.
10. U odnosu na tvrdnju da se u ovom delu grada nalazi dovoljno sadržaja namenjenih deci, u potpunosti se složilo 8,6% anketiranih građana, i samo složilo dodatnih 21,5% ispitanika. Ukupan broj od 30,1% ukazuje na to da je značajan udeo anketiranih građana mišljenja da se u ovom delu grada nalazi dovoljno sadržaja namenjenih deci.
11. Više od trećine učesnika ankete (37%) izrazilo je zadovoljstvo zastupljenošću sadržaja kulture i kulturnih događanja iz čega možemo zaključiti da su ovi sadržaji prilično prisutni u ovom delu grada.
12. Da se u ovom delu grada organizuje dovoljno društvenih događanja smatralo je 29,3% anketiranih građana iz čega zaključujemo da je ova vrsta aktivnosti adekvatno zastupljena u središtu.
13. S tvrdnjom da se u ovom delu grada nalazi dovoljno prodavnica mešovitom robom 29,3% ispitanika se nije složilo, uopšte se nije složilo 26,7% učesnika ankete, što čini ukupno 56% anketiranih građana s negativnim stavom prema ovoj tvrdnji.
14. Ukupno 66,3% anketiranih građana iskazalo je pozitivan stav prema zastupljenosti ugostiteljskih delatnosti u posmatranom delu grada. Pri tome je 37,9% ispitanika navelo da se onde nalazi dovoljno kafića i restorana, dok se dodatnih 28,4% s tom tvrdnjom u potpunosti složilo.
15. Da se u središtu grada Osijeka nalazi dovoljno sportsko-rekreativnih sadržaja nije se složilo čak 31% anketiranih građana.

Posebno su istaknute izjave koje su dobile najveći procenat te one koje imaju visoki procenat negacija i/ili neodlučnih odgovora. Sličnost tih stavova izražena je i u zbirnom procentu kako bi se naglasilo preovladavajuće mišljenje i stav.

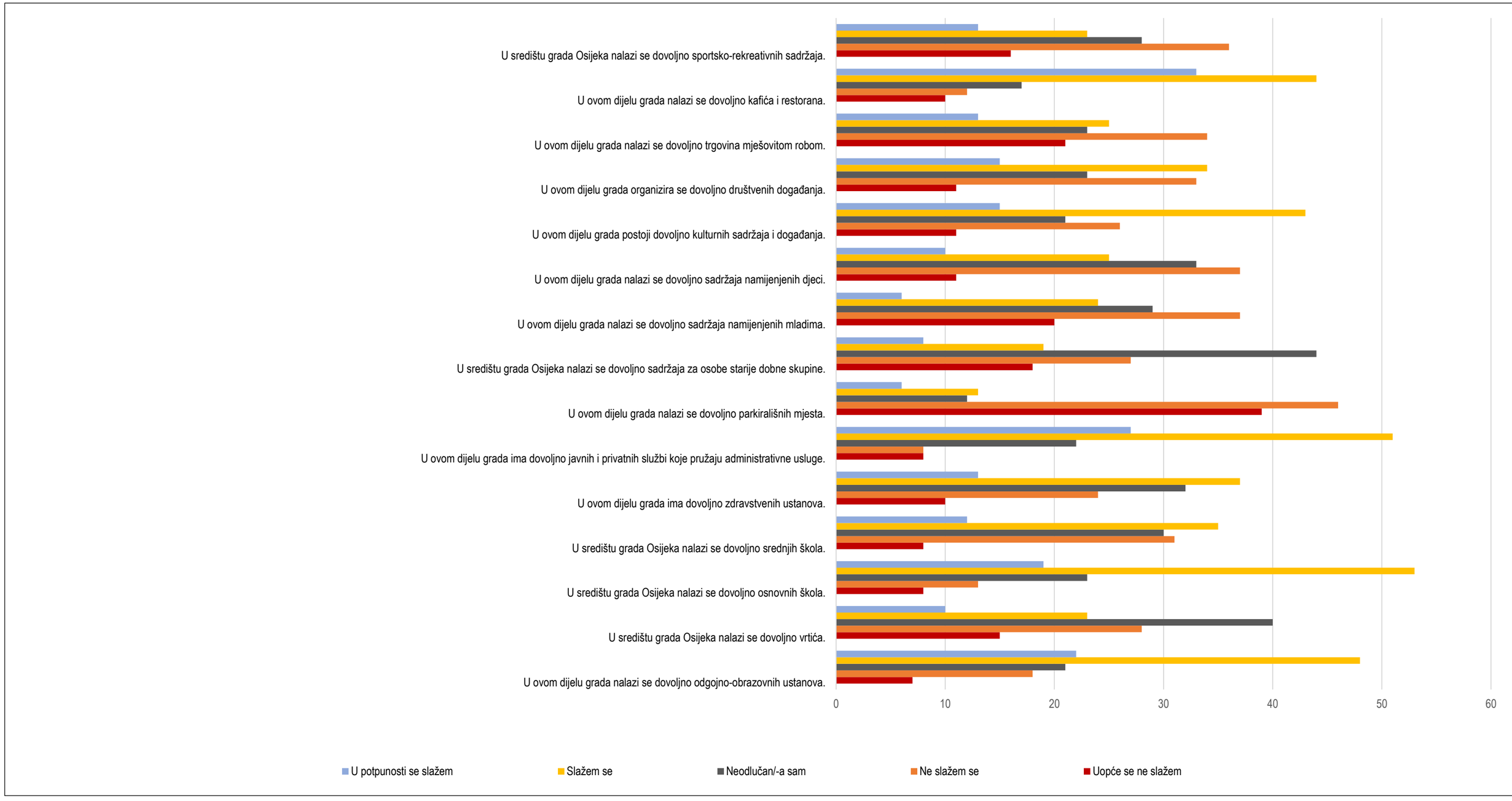

Grafikon 5-6: Dostupnost različitih usluga i sadržaja u Gornjem gradu i centru Osijeka

U okviru drugog dela ankete istraženi su stavovi stanovnika grada Osijeka vezani uz važnost postojanja navedenih specifičnih sadržaja i elemenata u središtu grada u okviru kojega je 25% ispitanika odgovorilo da im uopšte nije važno postojanje prodavnica koje rade 24 sata, a 22,4% anketiranih građana da im je jako važno. Ovi rezultati prikazuju da su dva najviša procenta dijametralno oprečna i stoga sugeriraju podeljenost oko ove usluge. Kada bi se otvorile prodavnice koje rade 24 sata, možemo pretpostaviti da bi ovih 22,4% ispitanika postalo zadovoljno, dok bi prethodnih 25% anketiranih građana kojima uopšte nije važno postojanje ovakvih prodavnica, najverovatnije ostalo istog mišljenja te bi na taj način 22,4% učesnika ankete postalo zadovoljnije kvalitetom života u središtu grada Osijeka.

U odnosu na besplatna događanja, 24,1% anketiranih građana odabralo je odgovor da su im delimično važna. Za postojanje eko ostrva i eko tački za recikliranje 30,1% ispitanika odgovorilo je da im je jako važno, što je ujedno i najviši procenat odgovora na ovo pitanje. Za postojanje elemenata infrastrukture za upotrebu obnovljivih izvora energije (punjači za električna vozila, solarne lampe, solarne klupe za punjenje računara i mobilnih telefona i slično) 70,5% učesnika ankete odabralo je odgovore u rasponu od jako mi je važno do delimično mi je važno, što postavlja ovaj sadržaj pri vrhu prioriteta ispitanika. Prikupljeni odgovori su prikazani u vidu grafikona 5-7.

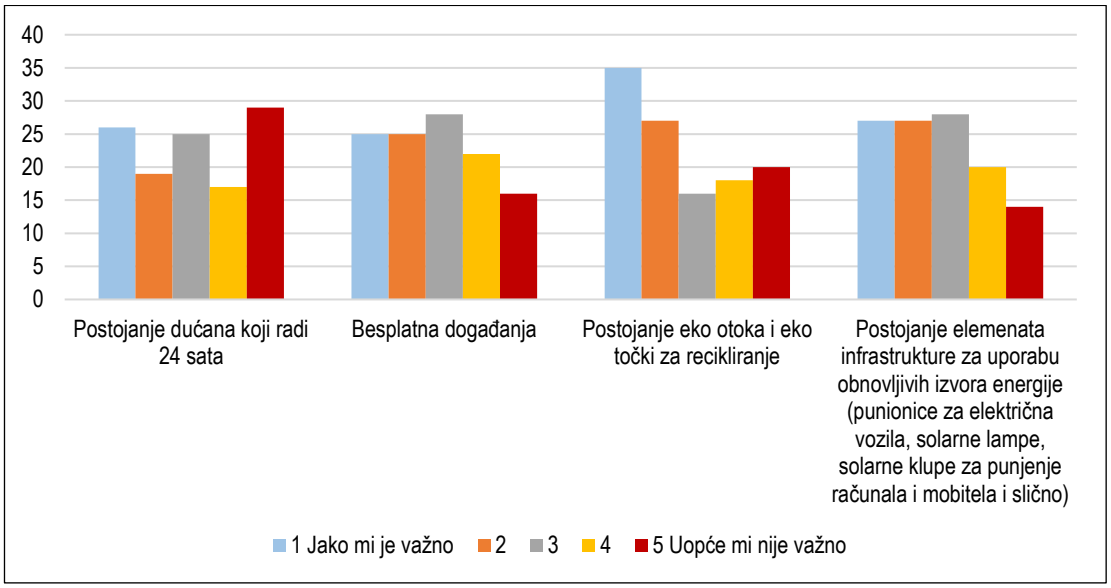

Grafikon 5-7: Važnost postojanja navedenih sadržaja i elemenata u centru grada

Poslednji upit iz kategorije Urbani sadržaji i usluge bio je otvorenog tipa kako bi omogućio onim učesnicima ankete koji imaju dodatne ideje ili predloge vezane uz ovu tematiku da ih i navedu. Rezultati su dobiveni deskriptivnom statistikom te izraženi pomoću učestalosti i procenata.

Od ukupno 116 ispitanika koji su popunili anketni upitnik njih 39 navelo je predloge u okviru ovog pitanja. Najveći procenat predloga vezanih uz dodatne sadržaje u središtu grada Osijeka odnosio se na problem s parkiranjem. Od ukupnog broja onih učesnika ankete koji su dali predlog u ovom pitanju 17% ispitanika sugerisalo je da se treba povećati broj parking mesta.
Sledeći predlog koji je navelo 12% ispitanika odnosio se na potrebu za povećanjem izbora i broja prodavnica s mešovitom robom jer se u trenutku sprovođenja ankete u središtu grada nalazila samo dve velike supermarkete i to istog trgovačkog lanca. Pored toga je 12% učesnika ankete navelo problem nedostatka javnih toaleta u središtu grada. Trenutno postoji jedan, ali ni on nije uvek u funkciji. Nadalje je 12% ispitanika navelo kao glavni predlog za poboljšanje urbanih sadržaja i usluga povećanje broja kanti za otpatke u središtu grada.
Održavanje novih i dodatnih događanja kao što su sajmovi cveća, koncerti te sportska događanja predložilo je 10% ispitanika, a isti procenat učesnika u anketi je predložio i postavljanje više klupa za sedenje te dodatno ozelenjavanje javnih prostora.
Poboljšanje bezbednosti pešaka kao predlog navelo je 7% ispitanika, a isti procenat anketiranih građana je navelo za predlog i veću raznovrsnost restorana, posebno onih zdrave hrane.
Pet posto ispitanika navelo je tri različita predloga, a to su poboljšati, inovirati i proširiti dečja igrališta, iskoristiti i urediti prazne i zapuštene javne prostore, trotoare i zgrade te otvoriti nove knjižare uz povećanje broja bankarskih usluga na rubnim delovima središta grada Osijeka (nedostatak poslovnica i bankomata van centra).
Tokom sprovođenja ankete 2% ispitanika navelo je niz predloga od kojih su neki[70]: otvaranje butika s odećom i obućom, više kružnih tokova, aranje i poboljšanje infrastrukture za osobe starije starosne dobi, bolje informisanje o događanjima širom grada, otvaranje galerija i suvenirnica, rešavanje problema komaraca u gradu, rešavanje problema žohara u gradu, uvođenje većeg broja javnih slavina s pitkom vodom, uvođenje veb kamera i više sportskih sadržaja.

Drugi tematski deo ankete sastojao se od niza pitanja koja su imala za cilj istražiti stavove, zainteresovanost i elemente vezane uz uređenje i kvalitet javnog prostora.

[70] Od zanimljivijih i iscrpnijih predloga izdvajamo sledeći: *„Na prostoru uz Dravu (na mjestu bivše Bijele Lađe) ili parku kod Tvrđe, izgraditi veliku ljetnu pozornicu, amfiteatar gledalište, s dovoljno parkirnih mjesta. Održavanje jednog ili više festivala s grupama iz cijelog svijeta, mimohod gradskim ulicama raznih grupa, folklornih, pjevačkih, karnevalskih, glazbenih sastava, dramskih i drugih vrsta kulturnog izražavanja. Za sve aktivnosti u gradu preduvjet je riješiti pitanje komaraca. Ništa od najljepše šetnice uz Dravu, lijepih parkova, ljetnih terasa kada ti komarci ne daju da uživaš.“*

I. Uređenje i kvalitet javnog prostora

Na prvi upit koji se odnosio na rangiranje opšte važnosti kvaliteta javnog prostora visokih 81,9% ispitanika je odgovorilo da im je izuzetno važan, za razliku od svega 0,9% anketiranih građana kojima uopšte nije bila važna kvaliteta javnog prostora.

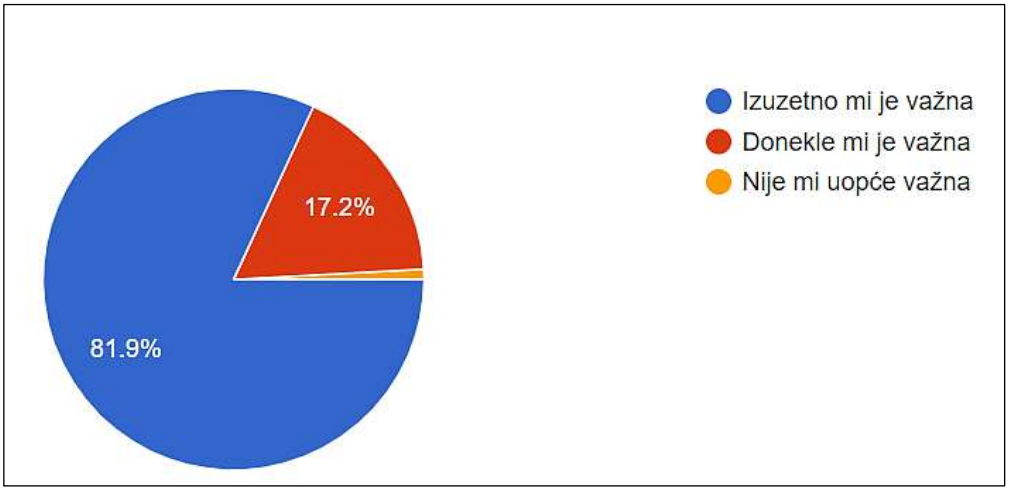

Grafikon 5-8: Važnost kvaliteta javnog prostora u središtu grada

U nastavku ankete, a u okviru poglavlja Uređenje i kvalitet javnog prostora, postavljeno je pitanje koje se odnosi na stepen saglasnosti s navedenim tvrdnjama vezanim uz pomenutu temu. Pojedinačno navedeno po elementima u okviru ove analize nalaze se ponuđene tvrdnje vezane uz uređenje i kvalitet javnog prostora u središtu grada Osijeka. Usluge su rangirane i definisane u odnosu na *Indeks opštih faktora kvaliteta urbanog života* (Psata et al., 2011) koja je priložena u okviru poglavlja Kvalitet života u gradovima.

Mišljenja vezana uz uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i centru Osijeka prikazana su na grafikonu 5-8, ali se mogu sumirati i ovako:

1. Da u ovom delu grada ima dovoljno parkova i zelenih površina složilo se 46,5% ispitanika, dok je dodatnih 19,8% anketiranih građana izjavilo da se slaže u potpunosti. Objedinjeni ovi pozitivni stavovi čine 66,3% odgovora te stoga potvrđuju uvreženo mišljenje da u središtu grada ima dosta zelenih površina.
2. Od ukupnog broja učesnika u anketi, 48,2% ispitanika se složilo da u ovom delu grada ima dovoljno površina za rekreaciju, a dodatnih 17,2% anketiranih građana je potvrdilo da se u potpunosti slaže. Zajedno ova dva rezultata čine 65,4% odgovora koji nas navode na zaključak da je u središtu grada dovoljno prostora za sport i rekreaciju.

3. Da je ovaj deo grada dovoljno prilagođen osobama s invaliditetom i otežanim kretanjem u potpunosti se složilo samo 2,5% ispitanika uz dodatnih 18,9% anketiranih građana koji su se takođe složili s ovom tvrdnjom. Zbirno ovi rezultati čine samo 21,4% odgovora te se može zaključiti kako je samo manji deo anketiranih građana mišljenja da je ovaj deo grada adekvatno prilagođen osobama s invaliditetom i otežanim kretanjem.
4. Da je ovaj deo grada dovoljno osvetljen, složilo se 36,2% ispitanika uz dodatnih 15,5% anketiranih građana koji su se u potpunosti složili. Objedinjeno ovi odgovori čine 51,7% te se može zaključiti da je natpolovična većina mišljenja da je ovaj deo grada prikladano osvetljen.
5. S tvrdnjom da je čistoća u ovom delu grada zadovoljavajuća potpuno se složilo 10,3% ispitanika, a 34,4% učesnika ankete odabrali su odgovor slažem se. Iz evidentiranih odgovora stoga možemo zaključiti da je preko četvrtine ispitanika mišljenja da je čistoća zadovoljavajuća. Nivo čistoće koji je opisan kao zadovoljavajući ipak nije isto što i odlična čistoća te bi se ovaj segment trebao dalje gradirati kroz neka buduća istraživanja kako bi se dobila tačnija slika o stanju čistoće u središtu grada Osijeka.
6. Da se u središtu grada nalazi dovoljno klupa za sedenje i predah složilo se preko 50% ispitanika što govori o pozitivnom mišljenju vezanom uz ovu problematiku.
7. Natpolovična većina učesnika ove ankete (njih čak 67,7%) bila je mišljenja da u ovom delu grada postoji dovoljno stajališta za gradski prevoz što najčešće i jeste situacija u većini središta gradova.
8. Da je zajednički spoljni prostor višestambenih jedinica/objekata kvalitetno uređen mišljenja je bilo 20,6% ispitanika što pokazuje da postoji većinsko mišljenje da ovaj prostor nije kvalitetno uređen i kao takav treba dodatne intervencije kako bi se povećao kvalitet javnog prostora u središtu grada Osijeka.
9. Završna tvrdnja u okviru ovog segmenta koja je bila ponuđena, predstavljala je izjavu da je javni prostor kvalitetno uređen za ravnopravno korišćenje svih grupa u društvu, na koje su učesnici u anketi dali neodlučna i ravnomerno podeljena mišljenja. S ovom tvrdnjom se složilo 35,3% ispitanika, dok se 31% učesnika u anketi nije slagao s njom, a 33,6% ispitanika je bilo neodlučno. Ovakvi rezultati mogu ukazivati na nedovoljnu informisanost o kvalitetnim javnim prostorima. Kako bi se u budućnosti moglo sprovesti neko dodatno i slojevitije istraživanje, bilo bi ključno prvo sprovesti niz edukacija na ovu temu te ponoviti istraživanje s delimično detaljnijim pitanjima.

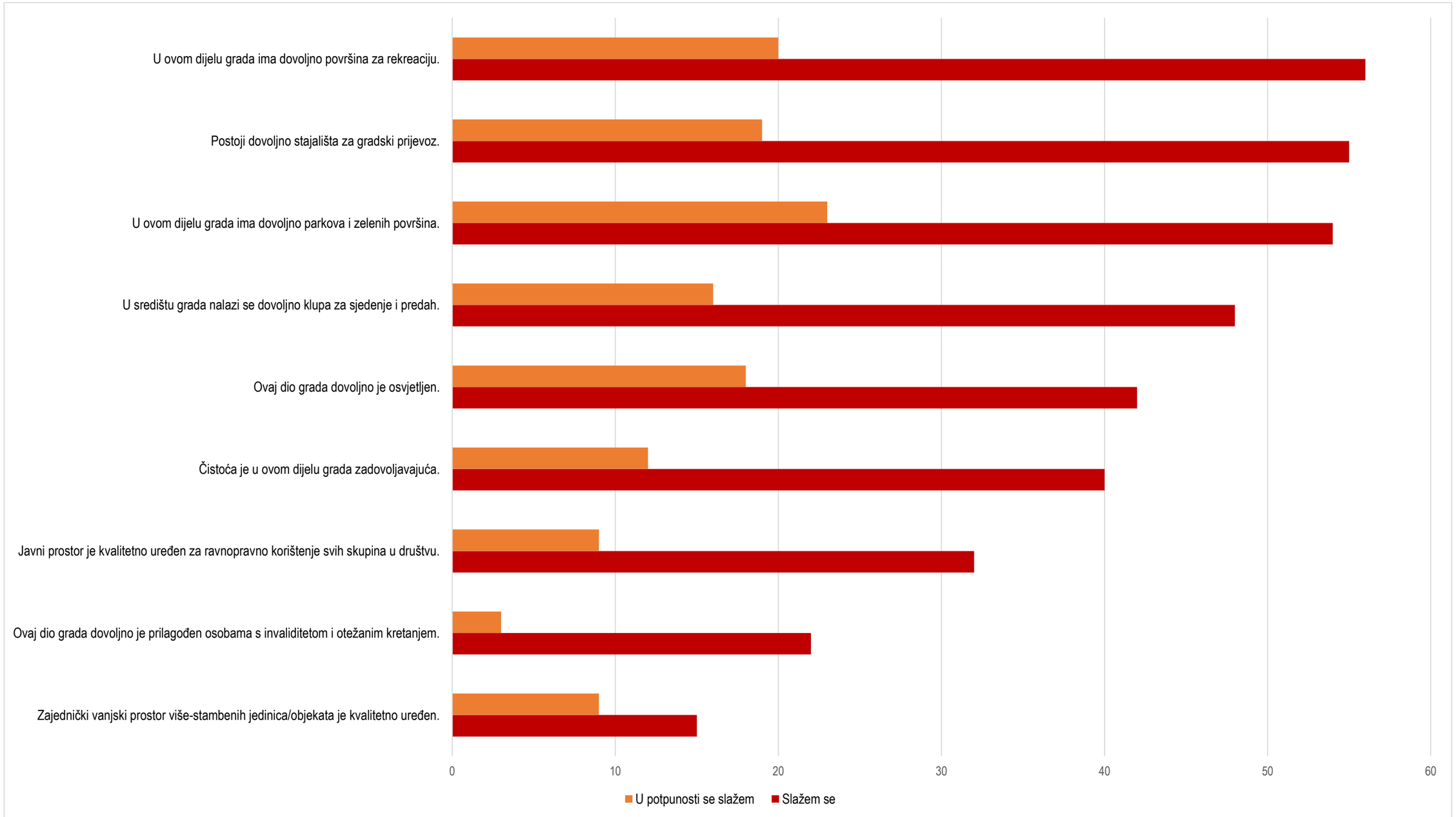

Grafikon 5-9: Uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i centru Osijeka; tvrdnje s najvećim procentom slaganja

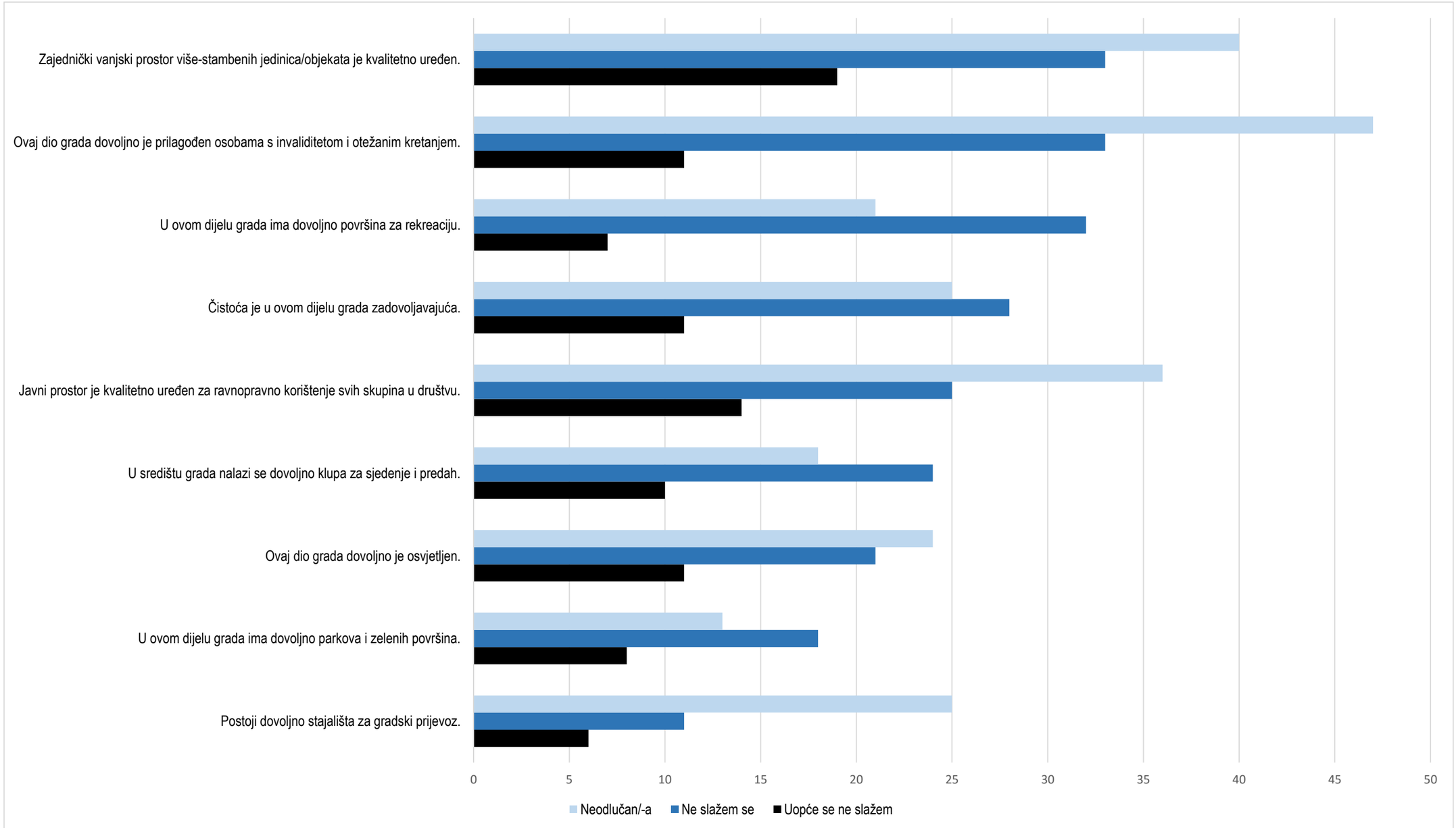

Grafikon 5-10: Uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i centru Osijeka; tvrdnje s najmanjim procentom slaganja

U grafikonima 5-9 i 5-10 posebno su istaknute one izjave koje su odabrane najčešće te one koje imaju visoki procenat negacija i/ili neodlučnih odgovora.

U odnosu na ponuđenu opciju potencijalnog korišćenja mini urbanih vrtova/povišenih gredica, 44% ispitanika je bilo zainteresovano za ovakav sadržaj, 23,3% anketiranih građana nije bilo zainteresovano, dok je 13,8% ispitanika bilo mišljenja da urbani vrtovi nisu prikladni za središte grada. Relativno visok je bio i procenat onih učesnika u anketi koji su odabrali odgovor da nemaju vremena, njih 19%. Detalji navedenih rezultata prikazani su u grafikonu 5-11.

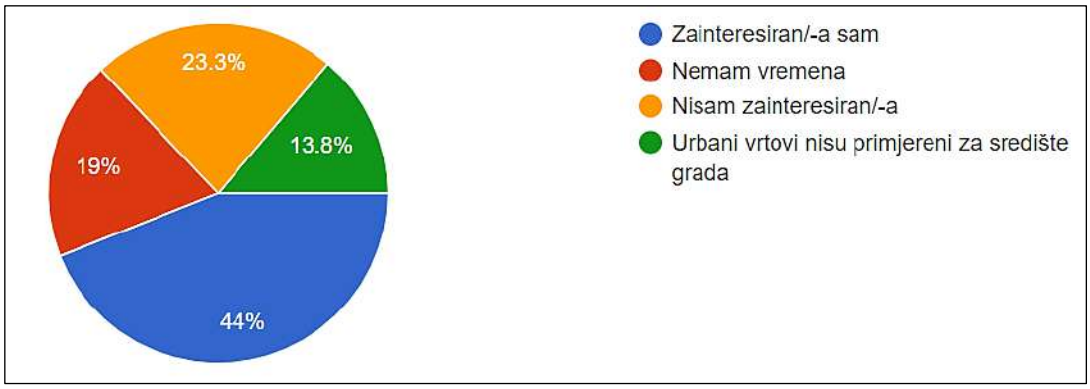

Grafikon 5-11: Važnost kvaliteta javnog prostora u središtu grada

I. Gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora

Stepen saglasnosti s dole navedenim tvrdnjama koje se odnose na gustoću izgrađenosti i estetiku urbanog prostora u Gornjem gradu i centru Osijeka prikazan je u nastavku, u obliku deskriptivne statistike, s učestalostima u odgovorima i procentima, a rezultati su predstavljeni u obliku stubičastog grafikona.

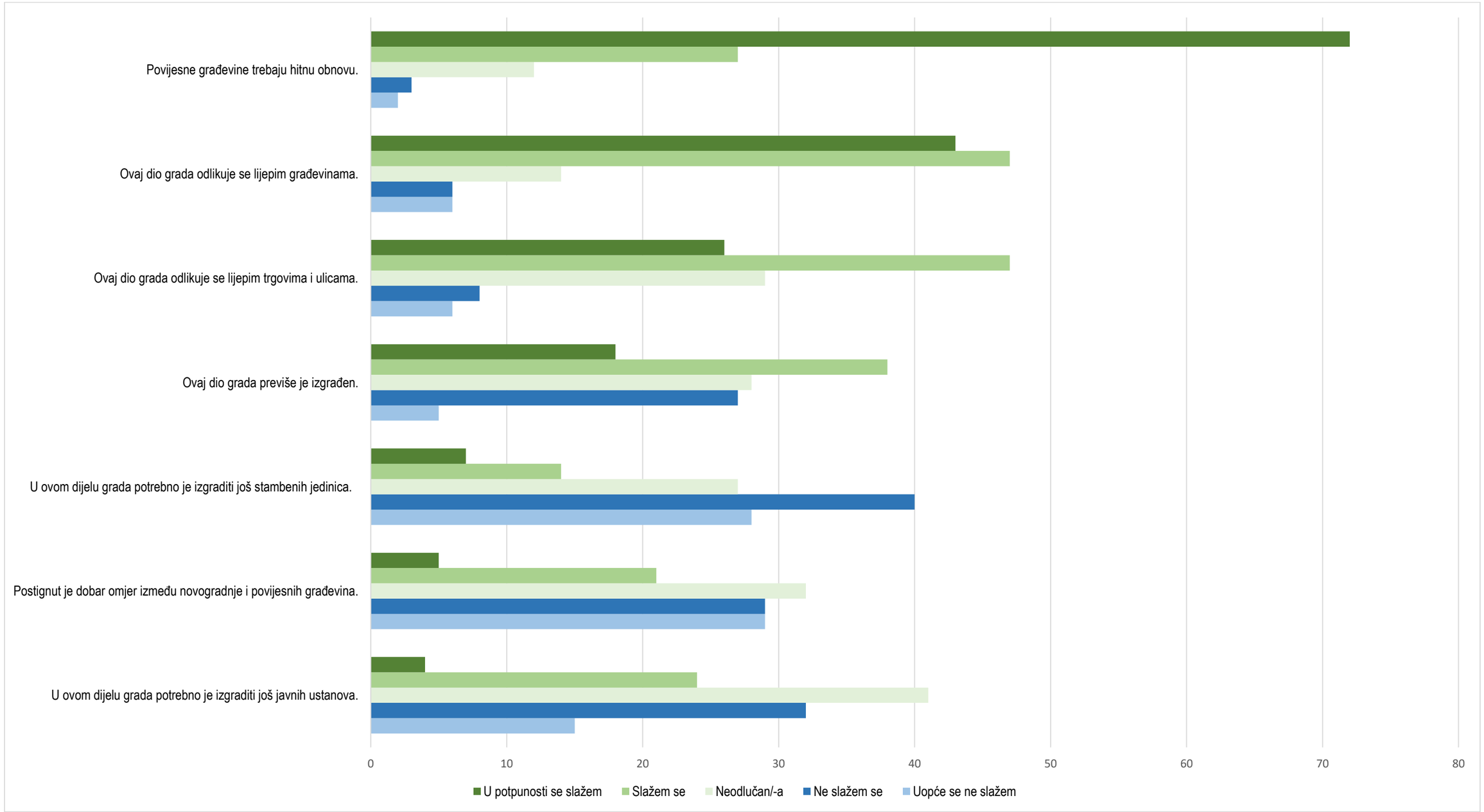

Grafikon 5-12: Stepen saglasnosti s tvrdnjama koje se odnose na gustoću izgrađenosti i estetiku urbanog prostora

Pregledom rezultata obrađenih deskriptivnom statističkom metodom utvrđeno je da se 32,7% ispitanika slaže s tvrdnjom da je ovaj deo grada previše izgrađen, a dodatnih 15,5% učesnika u anketi se u potpunosti s njom slaže. Ukupno, 48,2% ispitanika smatra da je ovaj deo grada previše izgrađen. Ovo je zanimljivo saznanje jer su gradska središta tradicionalno urbani i najčešće gusto izgrađeni prostori, pri čemu u gradu Osijeku 27,6% učesnika ankete smatra da središte nije dovoljno izgrađeno, uz dodatnih 24,1% učesnika ankete koji su neodlučni po tom pitanju.

U odnosu na odgovore vezane uz upit o potrebi za izgradnjom dodatnih javnih ustanova, 24,1% ispitanika smatra da je potrebno izgraditi još ovakvih ustanova, a dodatnih 35,5% učesnika ankete je bilo neodlučno, no ne i kategorički protiv.

Najveći deo ispitanika bio je protiv gradnje dodatnih stambenih jedinica, njih 34,4%, dok je dodatnih 24,1% anketiranih građana bilo izrazito protiv.

Iz navedenog možemo zaključiti da su stavovi u odnosu na potrebu za daljnjom izgradnjom središta grada prilično oprečni te dok je dominantan broj ispitanika bio protiv dalje izgradnje kako stambenih tako i javnih zgrada, značajan broj njih je bio i dalje za. Ovakva saznanja mogu se delimično pripisati i evidentnom nedostatku dovoljnog razumevanja koncepta urbane gustoće široj populaciji.

Da nije postignut dobar odnos između novogradnje i istorijskih građevina smatra čak 50% učesnika ankete uz dodatnih 27,5% ispitanika koji su neodlučni. U odnosu na stanje istorijskih građevina u središtu grada, 85,2% učesnika ankete bilo je mišljenja da trebaju hitnu obnovu. To je u skladu sa stanjem na terenu gde možemo videti veliki broj istorijskih fasada u ruiniranom stanju, a sve više je njih sa skelama koje su postavljene kako delovi fasada ne bi padali na prolaznike i na taj način narušavali bezbednost u javnom prostoru. Ove bezbednosne skele, na kojima su napravljeni svodovi od dasaka, često ostaju mesecima pa i godinama ispred istorijskih građevina jer obnova najviše zavisi od finansijskih sredstava vlasnika koja su najčešće nedovoljna za adekvatnu obnovu. Natpolovičnu većinu (čak 77,5% odgovora) činilo je mišljenje da se središte grada odlikuje lepim građevinama, što potvrđuje pretpostavku da se središte u velikoj meri sastoji od reprezentativnih građevina, koje prema rezultatima i ispitanici prepoznaju kao takve. U nastavku se nalazi grafički prikaz ovih deskriptivnih rezultata, grafikon 5-13.

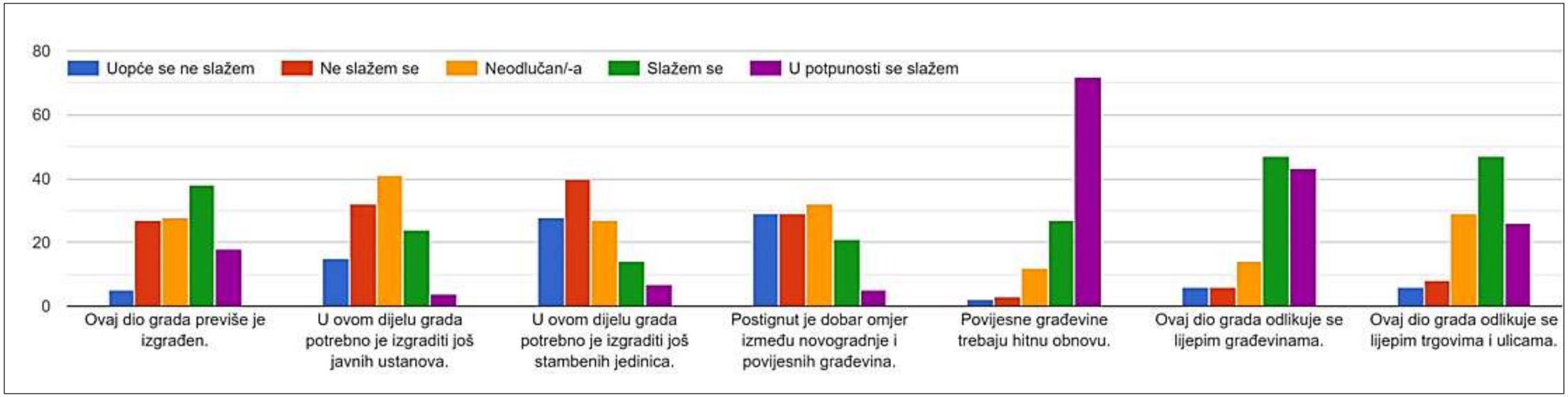

Grafikon 5-13: Stepen saglasnosti s tvrdnjama u vezi s gustinom izgrađenosti i estetikom urbanog prostora u Gornjem gradu i centru Osijeka

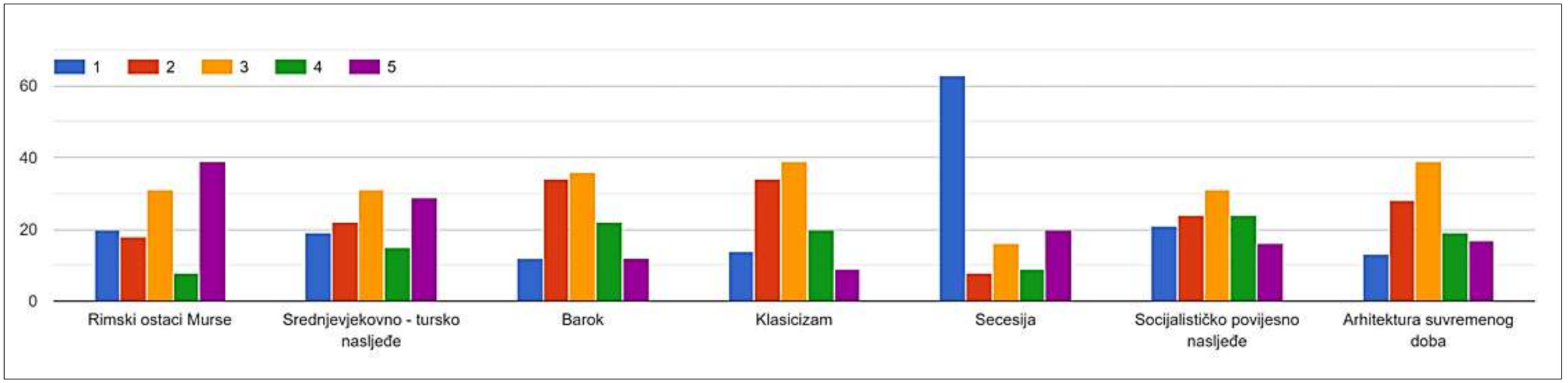

Grafikon 5-14: Dominantnost istorijskih perioda u odnosu na identitet središta grada Osijeka

Pitanje vezano uz rangiranje istorijskih perioda u odnosu na identitet središta grada Osijeka, prikazano u grafikonu 5-14, uključivalo je raspone od 1-5: 1 — najdominantnije; 5 — najmanje dominantno. Uvidom u rezultate dobijene anketnim ispitivanjem, secesija je potvrđena kao najprominentnija i najpopularnija kulturna baština na području središta grada Osijeka, koju je odabralo čak 27,8% ispitanika. Postojanje građevina koje pripadaju različitim istorijskim stilovima osvešćeno je kod stanovnika, ali privrženost secesiji je i dalje najveća. Takvo razmišljanje vidljivo je i iz prethodnog grafikona, dok iz grafikona u nastavku saznajemo što građani smatraju da treba dodatno promovisati u odnosu na periode postojeće baštine.

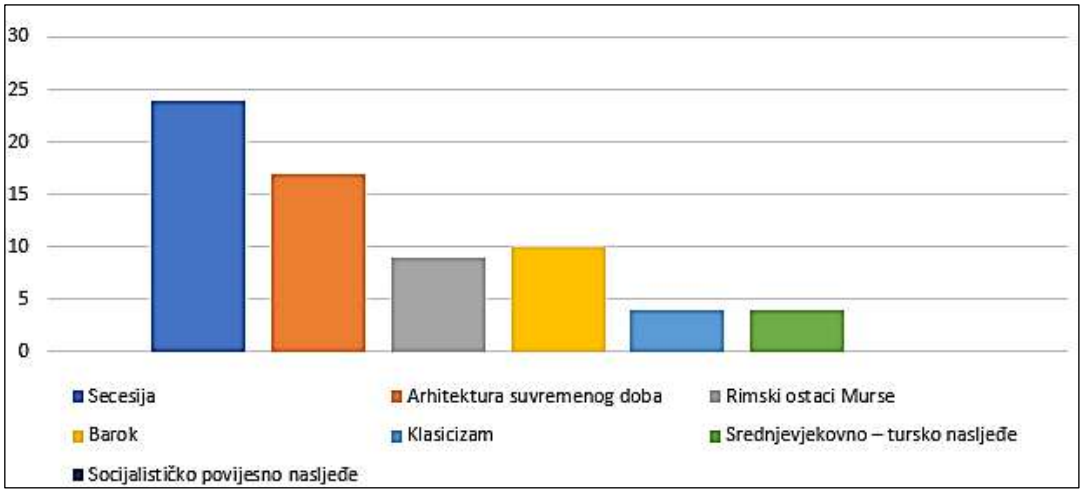

Grafikon 5-15: Istorijski periodi koje bi trebalo dodatno promovirati u odnosu na identitet grada Osijeka

Iz priloženog grafikona 5-15 evidentno je da su građani i dalje najviše zainteresovani i vide potencijal u promociji secesije, za koju, uprkos tome što je već najeksponiraiji istorijski period u gradu, smatraju da se treba još više promovisati. Arhitektura savremenog doba je na drugom mestu po mišljenju građana koji su učestvovali u anketi kao period koji zaslužuje dodatnu promociju, a nakon njega slede barok, rimski ostaci Murse, klasicizam i srednjovekovno nasleđe.

IV. Društveno okruženje (participacija, bezbednost)

Istraživanje zainteresovanosti za participaciju građana grada Osijeka kao doprinosa poboljšanju životne sredine i organizacije gradske četvrti Gornji grad pokazalo je da 37,9% ispitanika smatra da bi se učešćem građana oba aspekta poboljšala. Dodatnih 25,9% anketiranih građana takođe se slaže s tvrdnjom, ali uz napomenu da treba biti dosta ljudi uključeno. Samo 6% ispitanika bilo je mišljenja da se ništa ne bi promenilo participiranjem građana. Iz navedenih procenata možemo zaključiti da postoji izuzetno pozitivan stav (63,8% ukupno) prema participiranju

građana i njegovom značaju u odnosu na poboljšanje životne sredine i organizaciju gradske četvrti.

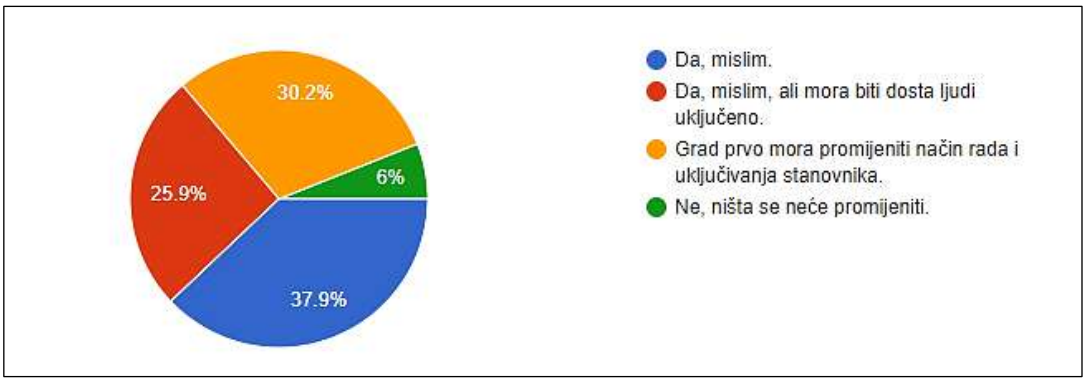

Grafikon 5-16: Mislite li da se sudjelovanjem građana grada Osijeka može poboljšati okoliš i organizacija četvrti?

U odnosu na samu zainteresovanost za učešće u radu i aktivnostima gradske četvrti čak 44% učesnika ankete je dalo pozitivan odgovor uz dodatnih 31,9% ispitanika koji su takođe izrazili zainteresovanost uz napomenu da nemaju vremena. Sabiranjem ovih dvaju pozitivnih kategorija rezultata dobijamo visokih 75,9% anketiranih građana koji imaju pozitivan stav prema participaciji.

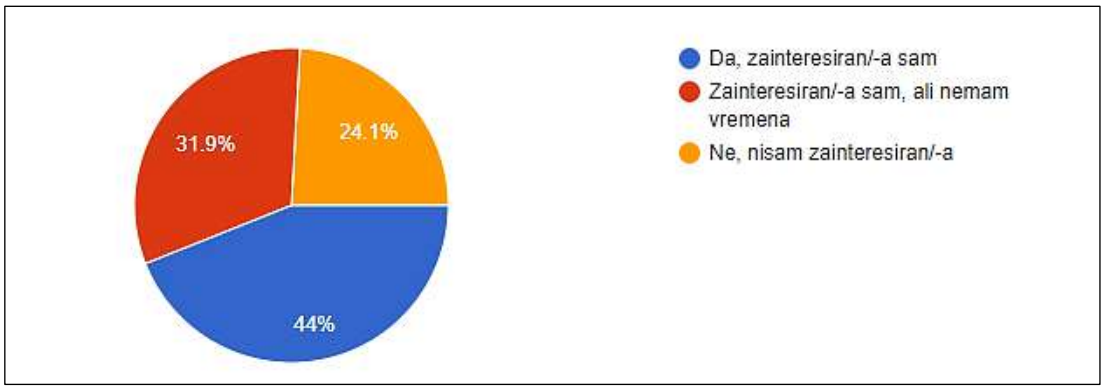

Grafikon 5-17: Zainteresovanost za učešćem u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave

Za volontersko učešće u događanjima središta grada bilo je zainteresovano čak 37.1% učesnika ankete uz dodatnih 36.2% ispitanika koji su takođe bili zainteresovani, ali u nedostatku vremena. Ovaj visoki zbirni procenat od 73.3% dodatna je potvrda visoke zainteresovanosti za volontiranjem te dodatno potvrđuje značajan interes građana grada Osijeka za učešćem u radu gradske Uprave.

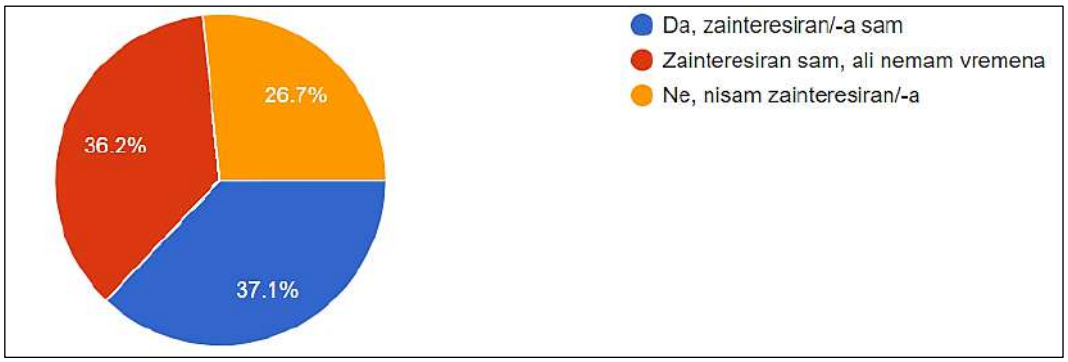

Grafikon 5-18: Zainteresovanost sudionika ankete za volontersko učešće u organizaciji događanja u središtu grada

U odnosu na osećaj bezbednosti u ovom delu grada 75,9% anketiranih građana izjavilo je da se oseća bezbedno, dok je samo 3,4% ispitanika odabralo negativan odgovor. Ovakav rezultat dovodi do zaključka da je središte grada vrlo bezbedan prostor za posećivanje i život te kao takav važan element kvaliteta života u središtu grada.

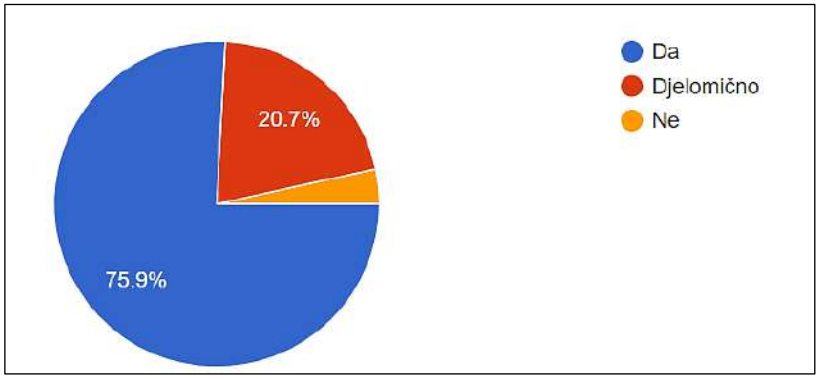

Grafikon 5-19: Osećaj bezbednosti u središtu grada Osijeka

Dodatni predlozi i komentari na anketu

Kao završni deo anketnog upitnika bila je ostavljena mogućnost navođenja dodatnih predloga ili komentara, kako bi se svima omogućilo izraziti svoje mišljenje, a posebno onima čiji stavovi možda nisu bili predviđeni u okviru postavljenih pitanja.

Od ukupno 116 ispitanika koji su popunili anketni upitnik njih 21 navelo je komentar u okviru ovog pitanja. Najčešći komentari su bili vezani uz poboljšanje čistoće, povećanje broja kanti za sakupljanje otpadaka i održavanje središta grada i to od strane četiri ispitanika, nakon čega su građani najviše komentirali nezadovoljavajuću transparentnost rada gradske uprave i malu participaciju građana u donošenju odluka (tri ispitanika).

Posebno je zanimljiv komentar jednog od ispitanika koji navodimo u celosti.

„Grad iskreno ne želi suradnju s građanima jer je vodstvu grada važnije mišljenje lobija (građevinskih i ostalih) nego ostalih građana. Dok je tako sve inicijative u ovom smjeru se svode na folklor. Ista ova GČ (gradska četvrt) ne odgovara na upite i e-mailove svojih građana, a preko FB izigrava demokratičnost i uključivost. Sretno i nadam se javnoj objavi rezultata!“

Nakon ovih komentara usledili su komentari vezani uz nedostatak parking mesta te predlozi za izgradnju višespratne javne garaže u središtu grada (tri ispitanika).

Dva učesnika ankete su u okviru ovog pitanja izrazila svoje negodovanje vezano uz uređenje životne sredine i predložila stvaranje urbanih vrtova, ali i potrebu za poboljšanjem organizacije saobraćaja u nekim ulicama gradske četvrti Gornji grad.

Poboljšanje bezbednosti građana i dece bio je predlog jednog ispitanika ankete. Pored navedenih komentara zanimljiva je bila i opaska jednog od ispitanika vezana uz regulaciju novogradnje.

„Generalni urbanistički plan grada Osijeka bi se trebalo osuvremeniti na način da promovira plansku izgradnju većih dijelova naselja kako bi se minimalizirala "krezuba" ili "divlja" izgradnja neprimjereno velikih zgrada u izuzetno uskim ulicama, koje realno nemaju adekvatnu infrastrukturu za išta više od obiteljskih kuća (prvenstveno kanalizacija, voda, struja). Istovremeno bi bilo važno proširiti te konkretno odrediti zone visokogradnje u širem centru grada, bez nepotrebnog ograničavanja većih „katnosti“ (iznad 6 etaža) u samom centru grada (kakvo je trenutno stanje). Stručna regulacija svih većih novogradnji po gradu dovela bi do većeg fokusa i interesa za planskom izgradnjom, minimaliziranjem "krezube" gradnje, kao i do općenito boljeg vizualnog balansa novogradnji u cijelom gradu.“

Interesantan je bio i sledeći komentar:

„Kao najveći problem Osijeka gubitak je identiteta i vizure grada, nesustavnim urbanim i prostornim planiranjem gdje se investitorima omogućuje gradnja na određenim dijelovima gdje se novogradnja nikako ne uklapaju u urbanu cjelinu s postojećim, susjednim zgradama. Konkretno, primjer uništavanja Pejačevićeve i Gundulićeve ulice — zubati izgled. Prostorni planeri i urbanisti grada Osijeka su nestručni i podobni te je bitno uključivanje stručnjaka u javni diskurs oko ove tematike.“

Izdvojen problem nedovoljne participacije (stručnjaka) u planiranju koji je ovde povezan i s gubitkom identiteta grada Osijeka.

5.1.3 Diskusija o rezultatima ankete

Analizirajući rezultate prvog dela ankete, vezanog uz demografske podatke ispitanika, možemo primetiti kako je u anketnom upitniku bilo zastupljeno gotovo dvostruko više ženskih osoba nego muških. Ovakav rezultat bio je pomalo očekivan jer prema istraživanjima i statistici žene mnogo češće odvajaju vreme za učešće u anketama i upitnicima (Smith, 2008). Prema poslednjem popisu stanovništva Državnog zavoda za statistiku (DZS, 2021) u gradu Osijeku je zabeleženo 44.960 muškaraca i 51.353 žena te iz ovih brojki možemo videti da je žensko stanovništvo malo brojnije. S tim u vidu možemo reći da je uzorak ispitanika iz ovog istraživanja relevantan i objektivan.

U odnosu na ponuđene starosne grupe, preovladavale su osobe u kategoriji 35 do 44 godine i 45 do 55, odnosno radno sposobne i zaposlene, što anketni uzorak čini vrlo značajnim s obzirom na deo životnog veka u kojem je čovek najproduktivniji, najaktivniji i potencijalno s najvećim uticajem na svoj životni prostor i donošenje odluka. Ovaj podatak je značajan u odnosu na poslednji popis stanovništva RH iz 2021. godine (DZS, 2021) kada je zabeleženo 20,23% stanovnika starosne grupe 35–49 i 21,38% stanovnika starosne grupe 50–64, ukupno 41,46% radno aktivne populacije za razliku od 22,45% stanovnika starosne grupe 65+.

Domaćinstva kojima pripadaju anketirani građani su bila pretežito četvoročlana, s decom, i to ili rane životne dobi ili s decom preko 18 godina. U odnosu na primanja, od anketiranih aktera većina je potvrdila da ima prilično visoke prihode, daleko iznad državnog minimuma, u kategoriji 2.000 EVRA i više. Iz navedenog možemo zaključiti da su učesnici ankete, dakle stanovnici samog središta grada, ali i ostali građani koji posećuju središte, iznadprosečne kupovne moći i boljeg imovinskog statusa.

U odnosu na kategoriju anketnih učesnika koji su trenutni stanovnici gradske četvrti Gornji grad, zatraženi su podaci vezani uz motive i ostale elemente doseljavanja. S ciljem identifikovanja dela faktora relevantnih za doseljenje u središte grada utvrđeno je da se najveći deo ispitanika doselio u periodu od 2001.–2020. godine, vremenu u kojem je zabeležen kontinuiran pad broja stanovnika na nivou grada. Iz ovoga možemo zaključiti da je najuži centar grada i u prethodne dve decenije ostao atraktivan za nova doseljavanja, dok je istovremeno broj stanovnika na nivou grada opadao, što potvrđuje tezu o značaju i ulozi gradskog centra u ohrabrivanju novih doseljavanja. Ovakvi rezultati samo su potvrdili potrebu za sprovođenjem ovog istraživanja pomoću čijih saznanja se dobija još precizniji uvid u motivaciju građana za doseljavanje u

središte grada Osijeka. Na ovaj način se dodatno doprinelo definisanju mera za ublažavanje negativnih posledica gradova u opadanju kao i povećanja kvaliteta javnih prostora.

U odnosu na smer doseljavanja najveća zabeležena migracija je ujedno i iz najvećeg osječkog urbanog, stambenog naselja Novi grad (kolokvijalno Sjenjak), a zatim unutar same gradske četvrti Gornji grad. Migracija iz okolnih mesta u središte grada je vrlo niska, na što je verovatno uticala i ograničena kupovna moć osoba koje u većini slučajeva prodaju prethodne nekretnine kako bi se preselili u Osijek, gde je cena kvadrata u pravilu uvek viša nego u okolici. Iz Zagreba, kao vrlo česte destinacije emigracije stanovnika Osijeka, obrnutom migracijom je doselilo u središte grada ispod 5% ispitanika iz čega možemo zaključiti da je procenat migracije metropola-periferija vrlo nizak, ali ne i nepostojeći. Migracije iz središnje Hrvatske, kao razvijenijeg dela države, u Osijek ne predstavljaju veliki procenat trenutno, ali njihovo postojanje može predstavljati početak novog trenda ili promene statusa grada Osijeka kao grada u opadanju. Razvijeniji delovi zemlje često su praćeni i negativnim aspektima poput visoke cene stambenog kvadrata ili preopterećenog javnog prevoza, a u slučaju Hrvatske, u središnjem delu Zagreba i okolice u poslednje vreme i ozbiljnim seizmičkim dejstvima. Sve ovo zasigurno je imalo značajan uticaj pri donošenju odluka za preseljenjem iz metropole ili njene okoline u grad Osijek te se može očekivati nastavak ovog trenda o kojem više treba saznati u okviru nekih daljih istraživanja.

Kada su u pitanju razlozi preseljenja stanovnika središta grada koji su učestvovali u anketi, među ponuđenim odgovorima ispitanici su najviše skloni smanjenju potrebe za korišćenjem automobila i odmah nakon toga, jednako zastupljeni po broju odgovora, sledili su blizina vrtića i dobrih škola, ušteda vremena zbog praktičnosti obavljanja aktivnosti i blizina sadržaja (javni sadržaji i usluge, prodavnice). Cena nekretnine kao razlog doseljenja bila je jedan od najmanje odabranih odgovora. Ovakvi rezultati pokazuju da je sadašnjim stanovnicima najbitnije smanjenje upotrebe automobila te korišćenje i dalje prisutnih, raznovrsnih sadržaja. Zanimljivo je i uočiti da ponuđeni razlog ugostiteljski sadržaji i slično nije niko odabrao. Ovakav rezultat pokazuje da uprkos velikoj koncentraciji ugostiteljskih sadržaja (najveći hotel u gradu, mnoštvo restorana i kafića) ovo nije predstavljalo motivaciju ni u jednom slučaju ispitanika. Ovakvi rezultati pokazuju da ugostiteljski sadržaji predstavljaju značajan motiv dolaska u središte grada, ali ne i razlog doseljavanja. Porast troškova svakodnevnog života kojem svakodnevno svedočimo, posebno od uvođenja evra kao nove valute 1.1.2023., nije značajnije uticao na popularnost i posećenost kafića te ostalih ugostiteljskih objekata, a najveći deo razloga tome

može se pripisati mentalitetu stanovništva i uvrežene kulture življenja. Ugostiteljski objekti se zatvaraju, ali najčešće na istom mestu ponovo otvaraju u novom vlasništvu. U središtu grada trenutno je u obnovi jedan od najvećih istorijskih ugostiteljskih objekata, hotel Royal, čijim ponovnim otvaranjem će se ova ponuda dodatno proširiti i osnažiti.

Najveći broj ispitanika odabrao je neki od drugih razloga, što upućuje na izuzetnu važnost ovog otvorenog odgovora, uprkos ponuđenom, velikom broju već predviđenih i postojećih motivacija koje su identifikovane u skladu s trenutnim sadržajima i funkcijama javnog prostora. Rezultati analize ovog odgovora pokazali su da je najčešći razlog bio nasleđivanje nekretnine na ovoj lokaciji. Prenos vlasništva nasleđivanjem ne zahteva finansijska sredstva sama po sebi za kupovinu nekretnine te je ovo olakšavajuća okolnost onima koji se nalaze u lošijoj ekonomskoj situaciji. Finansijska sredstva su stoga u slučaju nasleđivanja mogla biti uložena u obnovu ili rekonstrukciju te ovaj proces možemo posmatrati kao još jedan mehanizam pomoću kojeg se u lošim socioekonomskim uslovima može poboljšati ili očuvati vitalnost središta grada. Pored toga u lošim ekonomskim uslovima mera otkupa stanova još je jedan od načina da se pomogne pri očuvanju ili poboljšanju vitalnosti središta gradova. U tranzicionim zemljama poput Hrvatske stvarala se mogućnost otkupa stanova u kojima su građani živeli kao podstanari, a bili su u državnom vlasništvu. Početkom 90-ih godina otkupljivanje je bilo omogućeno stanovnicima Hrvatske koji su ispunjavali uslove ove mere, a u postupku otkupa su bili zastupljeni stambeni prostori kako novije tako i starije gradnje. Istraživanje Filozofskog fakulteta u Zagrebu (Čaldarović, 1993) pokazalo je da postoji veliki interes za otkupom stanova i to bez obzira na njihove objektivne karakteristike. Najznačajniji problem realizacije otkupa stanova vidi se u finansijskim poteškoćama te su ispitanici predložili uvođenje otplate na rate kao značajnu pomoć. U današnjoj Hrvatskoj pitanje otkupa stanova u državnom vlasništvu i dalje je pravno uređeno, ali u praksi nije veliki pokretač tržišta stanovanja (Svirčić Gotovac, 2020). Za stanove s ugrađenim stanarskim pravom temeljni propis koji reguliše mogućnost sticanja u vlasništvo je Zakon o prodaji stanova na kojima postoji stanarsko pravo, a koji propisuje uslove i način prodaje takvih stanova i omogućava stanarima kupovinu pod određenim povoljnim uslovima. Pored toga, trenutno je na snazi Odluka o prodaji stanova u vlasništvu Republike Hrvatske[71] kojom se uređuju uslovi i postupak prodaje stanova kojima upravlja država ili Državne nekretnine d.o.o., a koji nisu obuhvaćeni Zakonom o prodaji stanova s ugrađenim stanarskim pravom. U praksi se otkup stana još može ostvariti kroz postupke propisane tim aktima te se

[71] Odluka o prodaji stanova u vlasništvu Republike Hrvatske (NN 78/2021).

pritom zahteva ispunjavanje zakonskih uslova[72] (npr. dokaz o stanarskom pravu i podnošenje zahteva unutar propisanih rokova). Treba takođe napomenuti da su pitanja zaštićenih zakupaca i pravna rešenja oko statusa stanarskih prava predmet izmena i sudskih tumačenja usled presuda Evropskog suda za ljudska prava i ustavnih odluka, što utiče na njihovu primenu u praksi (Hodalić, 2025).

Iz navedenog možemo zaključiti da je otkup još jedan od dobrih načina za očuvanje kvaliteta života i njegovog intenziteta u središtu gradova, posebno ukoliko se sprovodi adekvatnim, finansijski prikladnim modelom, ali njegova primena u praksi razlikuje se zavisno od statusa i istorije stambenog objekta.

U odnosu na razloge doseljenja u središte grada, osim nasleđivanja navedeni su rođenje u središtu grada, odnosno ostanak u ovoj četvrti i nakon rođenja, udaja, blizina fakulteta i javnog prevoza.

Anketni upitnik je u nastavku bio namenjen ne samo stanovnicima središta grada već i ostalim građanima koji dolaze u središte prema potrebi. Upitnik je bio podeljen u četiri celine.

Urbani sadržaji i usluge (obrazovne institucije, zdravstvene usluge, prevoz, kultura, prodavnice, ugostiteljski objekti, slobodno vreme)

Ovaj deo anketnih rezultata ukazao je na preovladavajuće zadovoljstvo u odnosu na trenutne usluge i sadržaje (zdravstvene, socijalne, društvene, ekonomske, kulturne ili ugostiteljske) koji se nalaze u Gornjem gradu i središtu Osijeka. Dakle opšte zadovoljstvo trenutnim uslugama je prisutno, uprkos tome što se iz kasnijih pitanja i odgovora moglo uočiti nezadovoljstvo u odnosu na pojedine kategorije (sportsko-rekreativni sadržaji, prodavnice mešovitom robom, sadržaji za decu ili starije starosne grupe). Postojanje negativnih stavova ipak se odrazilo i u ovim rezultatima u vidu gotovo četvrtine ispitanika koji su izrazili opšte nezadovoljstvo.

Kada analiziramo rezultate vezane uz razloge i motivaciju posećivanja središta grada Osijeka, građanima su neki od najrelevantnijih bili odlazak u šetnju, poseta ugostiteljskim objektima te korišćenje kulturno-umetničkih sadržaja. Iz ovoga možemo zaključiti da su aktivnosti vezane uz provođenje slobodnog vremena najviše zastupljene, dok je odlazak u banke ili javnobeležničke urede uprkos značajnom udelu i dalje zaostajao procentualno u odnosu na prethodne aktivnosti. Umanjen značaj u razlozima i motivaciji za posetu javnim i privatnim službama koje pružaju administrativne usluge (najviše banke i javni beležnici) uprkos najvećoj koncentraciji ovih

[72] Zakon o naknadi za imovinu oduzetu za vrijeme jugoslavenske komunističke vladavine (NN 92/96, 39/99, 42/99, 92/99, 43/00, 131/00, 27/01, 65/01, 118/01, 80/02 i 81/02).

delatnosti u središtu grada možemo objasniti povećanjem mogućnosti u okviru online bankarstva i usluga suda putem interneta. Kako se sve više funkcija banaka i ostalih administrativnih ureda premešta u domenu „online" prostora bilo bi zanimljivo razmisliti kako će se u budućnosti prostori koje oni sada zauzimaju u velikom broju moći najboqlje prenamenjivati, ukoliko se trend opadanja nastavi.

U ovom delu ankete ispitivana je učestalost obavljanja poslova u središtu grada. Dobijeni rezultati upućuju na to da je ovo područje izrazito frekventna i popularna destinacija, budući da je gotovo dve trećine ispitanika (78,5%) izjavilo da ga posećuju svakodnevno ili barem jednom sedmično. Stoga možemo zaključiti da je središte grada vrlo atraktivno i popularno kako kod svojih stanovnika tako i kod građana iz drugih četvrti. Ovo područje je zaista „živo" i pravo „srce" grada uprkos činjenici da je Osijek ubrojan u gradove kontinuiranog opadanja.

Analiza rezultata dela ankete povezane uz dostupnost različitih usluga i sadržaja u Gornjem gradu i središtu Osijeka pokazala je da građani u većini smatraju da u središtu grada ima dovoljno vaspitno-obrazovnih i zdravstvenih ustanova. Većina se složila i da se organizuje dovoljno društvenih događanja, što je zanimljivo jer se gotovo svake godine organizuju dodatna društvena događanja koja zbog značajnih promotivnih aktivnosti postaju ustaljena. Pri tome je važno voditi računa o tome je li postojeća infrastruktura i opšta opremljenost javnih prostora adekvatna ili se treba nadopuniti i osavpeменiti. Sva pomenuta događanja najčešće povećavaju potrebu za parkiranjem u središtu te je potrebno omogućiti dodatna parking mesta ili stvoriti alternativni pristup javnim događanjima u središtu grada. Nastavno na društvena događanja zabeleženi su i predlozi u poslednjem delu ankete u okviru kojih su ispitanici između ostalog naglasili i potrebu za povećanjem raznolikosti ponude (npr. sajam cveća, dodatni koncerti i sportska događanja). Diversifikacija javnih događanja u središtu grada može biti pozitivna promena pod uslovom da se sprovede planski i omoguće adekvatni infrastrukturni i ostali prateći elementi, uključujući povećanje opcija parkiranja. Pri tome treba imati u vidu efemeralnost manifestacija te se ključno rešenje u smanjenju problema s nedostatkom parking mesta treba pronaći u poboljšanju javnog prevoza i njegovoj diversifikaciji.

Uz niz pozitivnih predloga učesnici ankete istakli su i neke od nedostataka javnog prostora u središtu grada kao već postojeće i prioritetne za rešavanje, no uprkos tome i dalje nerešene (nedostatak kanti za prikupljanje otpadaka, javnih toaleta ili parking mesta). Činjenica je da dodatni pritisak različitih korisnika prostora može ugroziti kvalitet života i prostora stanovnika, jer se potrebe onda prilagođavaju njima i to je čest problem današnjih velikih turističkih centara.

Veliki spektar posetilaca i raznih događanja ne treba biti nužno negativna pojava ukoliko se implementira uz jasne smernice i pravila. Rezultati koje smo prikupili u ovom delu ankete su vrlo upućujući, a na osnovu njih će u daljem delu rada biti predložene i mere. S obzirom na veliku popularnost javnih događanja u središtu grada, čija ponuda se gotovo svake godine iznova obogaćuje, bilo bi dobro planirati više novih događanja u drugim gradskim četvrtima gde problemi s infrastrukturom nisu tako izraženi. Na ovaj način dalje se doprinosi diversifikaciji ponude, umanjuje pritisak na javnu infrastrukturu i popularizuju drugi delovi grada.

Natpolovična većina ispitanika takođe je izrazila mišljenje da u ovom delu grada ima dovoljno kafića i restorana, čije dalje otvaranje takođe može imati negativne posledice, vezane uz gubitak besplatnih javnih prostora, propadanje i neodržavanje slabo posećenih ugostiteljskih objekata ili zagađenje javnih prostora prekomernom bukom i osvetljenjem.

Sadržaji kojih prema analizi rezultata možemo reći da nedostaju su ponajviše sadržaji za mlade, za osobe starije životne dobi, sportsko-rekreativni sadržaji te prodavnice s mešovitom robom. Iz ovih rezultata možemo zaključiti da stvaranje novih sadržaja kao i nestanak postojećih treba pažljivo pratiti i planirati kada god je moguće pri čemu treba posvetiti posebnu pažnju prilagodbi prostora svim starosnim grupama.

U odnosu na postojanje prodavnica koje rade 24 sata, rezultati anketnog upitnika ukazali su na podeljenost mišljenja o njima. Jedan deo ispitanika smatrao je da su potrebne dok drugi deo da nisu. Ovakvi rezultati mogu biti posledica činjenice da je većina „shopping" centara kao i velikih supermarketa premeštena iz središta grada te su građani već navikli na to da nabavku obave pre povratka kući. Ovaj podatak je zanimljiv jer je ujedno definisan kao jedan od čestih kriterijuma za procenu kvaliteta života u gradovima. Iz prikupljenih rezultata može se zaključiti da potreba za otvaranjem prodavnica koje rade 24 sata u središtu grada nije izražena. Razlog tome može biti u činjenici da je Osijek grad srednje veličine gde je većina usluga dostupna kraćom vožnjom automobilom, povoljnim gradskim prevozom ili biciklom. Na području grada se nalazi više od pet velikih hipermarketa koji često rade i do 21:00 sat, uključujući nedelje. Pored njih nalaze se i dva velika trgovačka centra Portanova i Mall na rubnim područjima grada, takođe lako dostupni putem više vrsta prevoza, ali i peške. Nabavka upravo iz ovih razloga najverovatnije ne predstavlja veliki problem te postojanje prodavnica s 24-satnim radnim vremenom nije od velike važnosti građanima.

Nastavno na rezultate koji su pokazali da trenutno ima dovoljno društvenih i javnih događanja, kada su bili upitani o besplatnim događanjima, učesnici ankete bili su mišljenja da im besplatna

događanja nisu previše važna, a ovakvo razmišljanje verovatno je posledica činjenice da su gotovo sva javna događanja i manifestacije besplatni. Jedino za većinu muzičkih koncerata i pozorišnih predstava se ulaznice naplaćuju, ali Grad se pobrinuo da tokom godine jedan deo i ovih događanja bude pod njihovim pokroviteljstvom, odnosno besplatan i dostupan svima.

Pored gore navedenih sadržaja koji nedostaju, na samom vrhu ove rang liste je nedostatak parking mesta, odnosno 85% ispitanika izrazilo je takvo mišljenje. Ovakav pokazatelj dodatna je potvrda da je potrebno što pre analizirati mogućnosti, u saradnji sa stanarima središta grada, i implementirati rešenja.

Održivost predstavlja temeljni koncept savremenog razvoja koji podrazumeva uravnotežen odnos između ekoloških, društvenih i ekonomskih dimenzija. Njena važnost ogleda se u potrebi očuvanja prirodnih resursa, smanjenja negativnih uticaja na životnu sredinu te obezbeđivanja kvalitetnih životnih uslova za sadašnje i buduće generacije. U kontekstu urbanog razvoja, održivost doprinosi stvaranju zdravijih, otpornijih i socijalno uključivih zajednica. Podizanje svesti o njenom značaju ključno je za promenu obrazaca ponašanja pojedinaca i institucija, posebno u pogledu potrošnje, prostornog planiranja i upravljanja resursima. Edukacija i informisanje javnosti podstiču odgovornije donošenje odluka te jačaju kolektivnu odgovornost za dugoročno očuvanje životne sredine i unapređenje kvaliteta života.

Osim porasta opšte popularnosti ovog koncepta učinjena su i velika nastojanja gradske uprave koja je u poslednjih nekoliko godina sprovela niz uspešnih projekata stvaranja reciklažnih ostrva i dvorišta, najčešće lociranih na rubnim delovima grada. Na te lokacije građani mogu doneti nepotrebne stvari i drugi kućni otpad te ga zbrinuti na ekološki prihvatljiv način pomoću kartice koju dobijaju u okviru mesečno plative komunalne naknade i koja evidentira korisničku aktivnost. Ubrzo nakon izgradnje prvih reciklažnih ostrva i dvorišta zabeležena je njihova velika popularnost i građani su sa zadovoljstvom prihvatili ovakav koncept zbrinjavanja otpada te je on postao poželjan i u neposrednoj životnoj blizini kao odlika kvalitetnog javnog prostora. Zbog svega navedenog možemo reći da je održivi razvoj kao i važnost brige za životnu sredinu postala novom normom savremenog življenja, a visoka podrška koju su izrazili učesnici ankete odraz je višeg životnog standarda i obrazovanosti.

Poslednji deo ankete tematske celine vezane uz urbane sadržaje i usluge omogućio je onim učesnicima koji nisu pronašli ništa od ponuđenih tvrdnji prikladnog svojim razmišljanjima da ovde izraze svoj stav. Gotovo trećina učesnika ankete izrazila je svoje mišljenje i navela dodatne razloge što predstavlja visoku zainteresovanost za stvarnu participaciju i poverenje u

uvažavanje ličnih stavova. Rezultati ovog dela ankete su ponovo potvrdili već izraženi stav o nedostatku parking mesta te možemo zaključiti da građani koriste svaku ponuđenu priliku da izraze nezadovoljstvo i zabrinutost za stanje u javnom prostoru središta grada vezano uz parkiranje.

Sledeći predlog prema zastupljenosti bio je naglašavanje takođe već ponuđenog elementa — prodavnica s mešovitom robom — i još jednom naglašene potrebe za povećanjem raznolikosti ponude. Nastavno na povećanje raznovrsnosti ponude bio je i deo predloga putem kojih su građani izrazili mišljenje da bi se javna događanja trebala nadopuniti novima koja nisu bila do sada održana na ovim prostorima grada ili uopšte u Osijeku, a to su sajam cveća, dodatni koncerti i sportska događanja. Predlog vezan uz diversifikaciju događanja koji se javlja tokom čitave ankete na raznim mestima, može se protumačiti i kao kritika postojećih događanja. S obzirom na veliki broj ustaljenih godišnjih manifestacija može se pretpostaviti da su možda neke od njih izgubile na zanimljivosti te da bi neke trebalo zameniti novima. Definisanje budućih događanja bilo bi najbolje napraviti uz učešće građana grada Osijeka jer bi se u tom slučaju najbolje mogao istražiti interes kao i mišljenje vezano uz postojeću ponudu i njene nedostatke, kao što je već i ovo istraživanje pokazalo te dobilo konkretne rezultate i predloge.

Treću kategoriju predloga u obliku ličnih navoda činila su mišljenja vezana uz stanje u životnoj sredini i javnom prostoru: nedostatak javnih toaleta, povećanje broja kanti za otpatke, povećanje broja javnih klupa te dodatno ozelenjavanje javnih prostora. Veći broj različitih predloga u ovom delu ankete pokazuje da su učesnici ankete svesni nedostataka u prostoru te da su oni raznovrsni. Ovakvi rezultati ukazuju da je potrebno uneti poboljšanja u odnosu na ove elemente, a korisno je setiti se da postoji visok procenat ispitanika koji su bili zainteresovani za volontiranje te bi se neki od istaknutih problema, poput dodatnog ozelenjavanja prostora, mogli rešiti uz učešće građana.

Rezultati su takođe pokazali da postoji i zabrinutost za bezbednost pešaka u pešačkim zonama središta grada što se može pripisati sve češćem korišćenju električnih trotineta i bicikala koji postižu dosta velike brzine. Često se koriste u pešačkim zonama vozeći neprimereno ili bez odgovarajuće zaštite, a i odlaganje električnih trotineta za iznajmljivanje nakon korišćenja unosi veliki nered jer ih korisnici smeju ostaviti bilo gde unutar svoje zone korišćenja. Iako je povećana upotreba ovih ekološki prikladnijih prevoznih sredstava pozitivna promena, jasna zakonska regulativa kao i njeno svakodnevno sprovođenje je nužno, kako u središnjoj zoni tako i u drugim delovima grada.

Zanimljiv je bio i predlog da se treba pokušati dislocirati jedan deo banaka iz središta grada prema rubnim delovima gde ih gotovo i nema što otežava obavljanje dnevnih aktivnosti većini građana. Takođe kada bi se deo bankarskih usluga omogućio u ostalim četvrtima, bila bi i manja potreba za kraćim parkiranjem u gradu pa bi se poboljšala i situacija s nedostatkom parking mesta. Ovaj problem odnosi se i na javnobeležničke i advokatske urede koji su gotovo isključivo u središtu grada. Ovakva saznanja potvrda su potrebe za decentralizacijom sadržaja kao aktivne planerske strategije pomoću koje bi se moglo rešiti mnogo problema te sprečiti nastajanje novih.

Rezultati su takođe pokazali da deo građana smatra da treba poboljšati informisanost o događanjima u drugim delovima grada, a u tom slučaju porasla bi i atraktivnost te posećenost ostalih gradskih četvrti.

Uređenje i kvalitet javnog prostora

Ova tematska celina anketnog upitnika bila je predviđena za istraživanje mišljenja i stavova vezanih uz trenutno stanje javnog prostora iz perspektive stanovnika središta grada, ali i stanovnika ostalih gradskih četvrti koji čine posetioce i korisnike javnih prostora središta.

Rezultati ankete su pokazali da je preko 80% ispitanika mišljenja da je kvalitet javnog prostora od velike važnosti što potvrđuje pretpostavku ove ankete da kvalitet javnog prostora predstavlja važan faktor pri odabiru stambene lokacije kao i destinacije za svakodnevno posećivanje.

Nadalje u anketi, izdvojeni su važni elementi kvaliteta javnog prostora, u odnosu na istraživanje literature kao i prethodno definisane relevantne kriterijume kvaliteta života, te su ponuđene tvrdnje koje se odnose na uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i središta Osijeka.

Rezultati su pokazali da ispitanici smatraju da u ovom delu grada ima dovoljno zelenih površina što je u skladu s činjenicom da je Osijek grad s najvećim brojem parkova i perivoja u Hrvatskoj (Hakenberger-Kutuzović et al., 2020), njih čak 17. Sudeći po rezultatima građani su potpuno osvešćeni po pitanju zelene infrastrukture grada najverovatnije jer je i sami često koriste. Ovaj aspekt zasigurno je imao veliki značaj kod izražavanja zadovoljstva kvalitetom javnog prostora središta grada Osijeka.

Većina građana je nastavno na pozitivan stav prema količini zelenih površina izrazila pozitivno mišljenje i o dovoljnom broju površina za rekreaciju, što je takođe u skladu sa stvarnim stanjem jer se uz niz parkova i perivoja središtem grada proteže i reka Drava. Na njenim obalama, s obe strane, nalaze se rekreativni sadržaji i prostori poput biciklističkih staza, pešačke zone, staza

za trčanje s posebnom podlogom, dečjih igrališta ili sprava za vežbanje na otvorenom. Ovaj podatak je zanimljivo sagledati u odnosu na rezultate prethodnog dela ankete gde su ispitanici većinski odgovorili da na području središta grada Osijeka nedostaju sportsko-rekreativni sadržaji. Iz ovog navoda možemo zaključiti da postojeći zeleni prostori i površine trebaju da budu bolje planirani i iskorišćeni, a to se može postići nabavkom dodatne sportsko-rekreativne opreme ili izgradnjom novih sportskih objekata kako bi postojeći prostori postali funkcionalniji i kvalitetniji. U odnosu na prilagođenost ovog dela grada osobama s invaliditetom i otežanim kretanjem, veliki deo učesnika istraživanja je smatrao da ne postoji dovoljna prilagođenost, a značajan deo je bio neodlučan. Ovakvi rezultati odraz su loše transparentnosti, a u nekim slučajevima i implementiranosti, čak i onih mera koje možda jesu na snazi, ali su nedovoljno vidljive u prostoru. Pored toga ovi rezultati ukazuju i na potrebu za preduzimanjem više napora na većoj implementaciji arhitektonskih i drugih mera kao i na univerzalnom dizajnu, pa i na edukaciji profesionalaca i građana. Pozitivan stav većinskog dela ispitanika odnosio se na čistoću u središtu grada, osvetljenost i postojanje dovoljnog broja stajališta za gradski prevoz. Upravo ovakva mišljenja koja su stvaran odraz stanja u prostoru, dodatni su potencijal za smanjenje problema s parking mestima jer dovoljan broj stajališta predstavlja dobar početak za dalje ulaganje u unapređenje organizacije javnog prevoza, u smislu povećanja broja i vrste vozila, učestalosti i pouzdanosti voznog reda ili udobnosti i komfora putnika. Unapređen javni prevoz mogao bi podstaknuti građane Osijeka na njegovo učestalije korišćenje, te bi nakon određenog vremenskog perioda mogao doprineti smanjenju upotrebe ličnih automobila, što bi ujedno značilo i rasterećenje parkirališta.

U odnosu na zajednički spoljni prostor višestambenih jedinica/objekata većina ispitanika je bila mišljenja da nije kvalitetno uređen, uz veliki udeo ispitanika koji su bili neodlučnog stava. Iz ukupnog mišljenja možemo zaključiti da zajednički spoljni prostori koji mogu uključivati dvorišta, pristupne staze, parking mesta, spoljna stepeništa, igrališta i zelene površine unutar zajedničke parcele često nisu dovoljno niti adekvatno uređeni. Na takvo zapušteno i zanemareno stanje može uticati i činjenica da u većini privatnih višestambenih jedinica novije gradnje, zajednički prostori bivaju zanemareni ili nedovoljno iskorišćeni. Ovi prostori po završetku investicione faze izgradnje postaju odgovornost svih privatnih vlasnika na osnovu Zakona o vlasništvu i drugim stvarnim pravima[73] te su posebnim odredbama regulisane obaveze vezane uz etažno vlasništvo i zajedničke delove zgrade. Svi etažni vlasnici trebali bi učestvovati proporcionalno u troškovima

[73] Zakon o vlasništvu i drugim stvarnim pravima (NN 91/2013, 68/2018, 110/2020)

održavanja zajedničkih prostora, a organizaciju može voditi zajednica etažnih vlasnika ili ovlašćeni upravljač te je nivo i održavanje kvaliteta ovih prostora zavisno od njihove saradnje. Grad može intervenisati jedino u slučaju da privatni vlasnici ne održavaju tehnički ili bezbednosno kritične delove (npr. pristupne staze ako ugrožavaju javnu bezbednost), ali formalno pravo održavanja ostaje privatno[74]. Upravljanje i odgovornost za zajedničke spoljne prostore u većini slučajeva predstavlja veliki izazov i potencijal za nastanak niza problema te se pribegava sve češće svođenjem održavanja i količine sadržaja na minimum, a jedan od načina minimalizacije održavanja je i upotreba veštačkih materijala. Oni se sve češće koriste za uređenje zajedničkih spoljnih prostora u privatnim, novoizgrađenim višestambenim jedinicama u Osijeku. Najčešće birani zbog lakšeg održavanja, veštački materijali mogu biti vrlo loši za životnu sredinu, a imaju i negativan uticaj na kvalitet života na tim lokacijama. Upotreba veštačkih materijala, poput veštačke trave ili gumiranih slojeva za prekrivanje tla, može imati značajan negativan uticaj na životnu sredinu jer sprečava prirodnu filtraciju kišnice, smanjuje biodiverzitet i doprinosi akumulaciji mikroplastike. Takvi materijali takođe povećavaju površinske temperature i stvaraju nepovoljne mikroklimatske uslove, što smanjuje ugodnost boravka i negativno utiče na percepciju kvaliteta života korisnika tih prostora. Osim toga, njihova dugotrajna degradacija i otežano recikliranje dodatno opterećuju životnu sredinu, čime se multipliciraju ekološki i društveni rizici.

Postojeći javni prostor u središtu grada prema mišljenju ispitanika nije kvalitetno uređen za ravnopravno korišćenje svih grupa u društvu što je u skladu s prethodnim odgovorima koji su indicirali nedovoljnu prilagođenost osobama s invaliditetom, otežanim kretanjem ili osobama starije životne dobi. Iz ovih rezultata možemo zaključiti da kvalitet javnog prostora predstavlja veliku važnost za građane grada Osijeka, ali da ravnopravnost u zastupljenosti sadržaja, raznovrsnosti raznih funkcija i elemenata nije prisutna te je stoga nešto na čemu treba poraditi u budućnosti.

U odnosu na ponuđeni novi aspekt mogućeg poboljšanja javnog prostora — mini urbane vrtove — povišene gredice, 44% učesnika u anketi bilo je zainteresovano za ovakve sadržaje što dalje potvrđuje veliki interes i osvešćenost o brizi za životnu sredinu i prirodu kada su u pitanju stanovnici središta grada Osijeka. Ovakav rezultat može upućivati na dalju potrebu stanovnika središta grada za zelenim površinama uprkos činjenici da je Osijek grad s najviše zelenih površina u Hrvatskoj, jer Gradska četvrt Gornji grad ima prosečnu gustoću stanovnika po

[74] Zakon o komunalnom gospodarstvu (NN 68/18, 110/220).

površini zelenila (Stober i Dogančić, 2020). Ovo je zasigurno deo razloga zašto su ispitanici ove ankete izrazili mišljenje da su novi oblici zelenih površina dobrodošli, a pri tome su posebno zainteresovani za mini urbane vrtove — povišene gredice kao element zelene infrastrukture koji omogućava aktivniju interakciju s prirodnim kontekstom.

Gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora

Treći deo anketnog istraživanja odnosio se na urbanističke elemente izgrađenosti i estetike urbanog prostora vezane uz središte grada. Manje od polovine ispitanika je mišljenja da je ovaj deo grada previše izgrađen, što i nije bio neočekivani rezultat jer su središta gradova tradicionalno najizgrađeniji delovi gradskog prostora. To je posebno slučaj kada se radi o urbanim središtima koja su ujedno i glavni gradovi pojedinih okruga, odnosno u slučaju Osijeka, središte Osječko-baranjske županije. Zanimljivija je činjenica da gotovo polovina ispitanika smatra da središte nije dovoljno izgrađeno ili je neodlučna po tom pitanju. Ovakvi rezultati ukazuju na to da su građani mišljenja da je dalji razvoj središta grada potreban i moguć. Razlog ovakvim rezultatima može biti nedovoljna informisanost o značaju izgrađenosti javnih prostora i njegove funkcionalnosti, važnim aspektima urbanizma i arhitekture koji se često nalaze u fokusu arhitektonske i urbanističke prakse, ali su možda premalo popularizovani u javnosti. Usled takvog stanja, stanovnici nisu sigurni u kriterijume ili faktore koji su relevantni, a najviše primećuju negativne posledice planiranja u svojoj neposrednoj blizini u odnosu na izgrađenost. Smatraju pri tome da je razlog isključivo u samom stepenu izgrađenosti, ali ne i u lošoj organizaciji i funkcionisanju prostora. Gustina izgrađenosti često se povezuje s problemima poput nedovoljnog ili neadekvatnog parking prostora, što je i ovo istraživanje potvrdilo kao jedan od najvećih problema u središtu grada; gužvama i bezbednošću u saobraćaju, ali i u pešačkim zonama, te lošom javnom i sanitarnom infrastrukturom (nedostatak javnih toaleta, kanti za otpatke ili klupa za sedenje). Retko se uočava da se pravi razlozi ovih negativnih efekata nalaze u lošem planiranju, organizaciji gradskih četvrti, nekvalitetnim saobraćajnim rešenjima i propisima uključujući parking infrastrukturu, te nedovoljnim intervencijama od strane komunalnih redara ili policije. Kako bi se ozbiljno pristupilo analizi gustoće izgrađenosti središta grada te jasno identifikovali problemi, potrebe i potencijali važno je započeti s transparentnim planiranjem grada. Uključivanje što više aktera u ovaj proces pri tome je od velike važnosti kako bi se postigao optimalni kvalitet života i javnog prostora, ali i što veća osveščenost o sadašnjem stanju i poboljšanjima koja su moguća i potrebna.

U skladu s ovakvim razmišljanjima i stavovima su i rezultati upita o daljnjoj izgradnji javnih ustanova koju je veliki deo ispitanika podržao, ali najveći procenat učesnika ipak je bio neodlučan. U odnosu na dalju gradnju stambenih jedinica najveći deo ispitanika se nije složio dok je veliki broj njih, čak 31%, bio neodlučan po ovom pitanju. Iz navedenoga se može zaključiti da su stanovnici Osijeka svesni nedostataka javnih sadržaja koji bi im omogućili zadovoljenje nekih od svojih potreba, a u odnosu na zastupljenost stambenih objekata većinski smatraju da je dovoljna.

U okviru ovog segmenta upitnika građani su izjavili da ne postoji dobar odnos između novogradnje i istorijskih građevina (50% ispitanika), a dodatnih 32% anketiranih učesnika je bilo neodlučno. Ovakvi rezultati ne moraju nužno dovoditi do zaključka da je ovaj nesrazmep negativna stvar već da građani jednostavno konstatuju činjenicu ili da preferiraju istorijsko nasleđe. U prilog tome govore i rezultati sledećeg pitanja o nužnosti obnove istorijskog nasleđa gde je čak 85% ispitanika bilo mišljenja da je potrebna hitna obnova istorijskih objekata na području središta grada koji se većinski nalaze u lošem stanju. Većina ispitanika je takođe bila mišljenja da se ovaj deo grada odlikuje lepim i reprezentativnim građevinama no da one većinom trebaju obnovu. Problem finansiranja ovakvih projekata deo je stvarnosti te se svake godine deo sredstava gradskog budžeta koristi za ovakve investicije. Pored toga, kada je to moguće u odnosu na imovinsko-pravne odnose, objekti, pa i delovi grada, obnavljaju se putem bespovratnih sredstava iz raznih fondova Evropske unije. Nedavno obnovljeni park Sakuntala, koji se nalazi u samom središtu, a tokom čije obnove je izvršena i značajna rekonstrukcija infrastrukture koja se nalazi ispod parka, dokaz je da je obnova moguća i neophodna, i to uz istovremeno kofinansiranje i unapređenje kvaliteta komunalnih usluga, a na taj način i ukupnog kvaliteta života na području ovog dela grada.

U odnosu na percepciju dominantnosti raznih istorijskih perioda vezanih uz identitet središta grada Osijeka, u okviru istraživanja bilo je ponuđeno rangiranje pet glavnih perioda baštine: rimski ostaci Murse, srednjovekovno-turska baština, barok, klasicizam, socijalistička baština i arhitektura savremenog doba. Uvidom u rezultate obrađene u okviru analize utvrđeno je da je secesija prema mišljenju stanovnika najdominantnija kulturna baština na području središta grada Osijeka. Ovakav rezultat je u skladu s vodećim statusom secesijskog nasleđa u gradu Osijeku u odnosu na sprovedene EU projekte u kojima je secesija najčešći argument za promociju baštine (Projekat S.O.S — Turistička ruta Secesija Osijek–Subotica (2018.)), ali i strategiju turističke zajednice. Postojanje baštine iz drugih istorijskih perioda osvešćeno je kod

stanovnika, ali privrženost secesiji je i dalje najveća. Tome u prilog govore i rezultati poslednjeg pitanja iz ove kategorije gde su ispitanici u najvećem broju ponovo istakli secesiju kao istorijsko nasleđe koje treba još više povezati s identitetom grada Osijeka. Ova velika privrženost i pietet u odnosu na secesijsku baštinu grada, delimično se može objasniti i činjenicom da su ostale vrste nasleđa daleko manje eksponirane ili promovisane. U njih treba uložiti još jako mnogo aktivnosti vezanih uz proučavanje, iskopavanja, prezentaciju ili vidljivost i promociju. Secesija kao nasleđe novijeg je doba, koju odlikuje visok nivo dekorativnih elemenata, u Hrvatskoj datira iz perioda između 1898.–1918. godine i relativno je kratkog trajanja (Galić i Gašparević, 2003) te je pomalo neobično koliko je postala vezana uz identitet grada Osijeka, u odnosu na ostale periode osječke baštine, kao što su rimsko ili tursko nasleđe. Tome je svakako doprinela i činjenica da su se upravo u tom periodu izgradile neke od najreprezentativnijih građevina, čije fasade se odlikuju mnoštvom popularnih dekorativnih elemenata upotpunjujući estetsko-oblikovni doživljaj arhitekture ovog perioda, koje dominiraju i danas središtem grada, uprkos ruiniranom stanju. Pored toga zanimljivo je i visoko drugo mesto savremene arhitekture koja po mišljenju učesnika ankete treba biti više promovisana. Kao što smo već rekli secesija je svojom dominacijom pomalo zasenila ostale periode, a takav je slučaj i sa savremenom baštinom kojom grad Osijek takođe obiluje. Prema rečima Miroslava Pavlinića (Pavlinić, 1999), osječkog arhitekte, višegodišnjeg predsednika Društva arhitekata grada Osijeka te ranijeg predavača na Građevinskom fakultetu u Osijeku, Osijek je bogat odličnom savremenom arhitekturom od kojih ističe samo neke primere kao što su pešački nadvožnjak iznad železničke pruge kod glavnog kolodvora (Kljajić i Jagić), zgrada Građevinskog i arhitektonskog fakulteta Osijek (Peračić i Šilje) ili kompleks Eurodoma (Cota). Savremene građevine nalaze se širom grada, ali i u samom središtu grada te bi svakako predstavljale značajan doprinos jačanju i modernizaciji identiteta grada Osijeka pomoću dobro osmišljene kampanje, putem koje bi ona napokon zauzela značajnije mesto u promociji, javnim događanjima i prostoru. Iz navedenog možemo zaključiti da je relativna neprepoznatljivost ostalih istorijskih perioda prva prepreka koju se mora ukloniti kako bi se građani povezali i podržali i ostale istorijske periode te na taj način u potpunosti iskoristili kulturno-istorijski potencijal grada.

Društveno okruženje (participacija, bezbednost)

Kao poslednja tematska jedinica u okviru ankete obrađeno je društveno okruženje koje je podrazumevalo elemente poput participacije i bezbednosti. Ovi aspekti društvenog okruženja bili su marginalni deo prethodnih delova istraživanja, ali ovde čine zasebnu celinu kako bi bili

temeljitije ispitani. Kako su već pokazali rezultati upita vezanih uz ovu tematiku iz prethodnih delova ankete, participacija je proces prema kojem ispitanici imaju većinom pozitivan stav, tako su i u ovom segmentu istraživanja mišljenja bila naklonjena ovoj aktivnosti.

Većinski deo ispitanika je izrazio mišljenje da se učešćem građana može poboljšati životna sredina i organizacija gradske četvrti Gornji grad, a izuzetno mali udeo je bio negativnog stava prema učinku ovakvih aktivnosti. Pri tome građani su takođe izrazili i ličnu spremnost na učešće, te su u najvećoj meri voljni volontirati i u organizaciji i sprovođenju raznih događanja. Ovako izrazito pozitivan stav ispitanika prema participaciji zaista je veliki ljudski kapital, koji s obzirom na raznovrsnu demografsku sliku ispitanika, predstavlja veliki potencijal pri planiranju povećanja kvaliteta javnog prostora u središtu grada Osijeka. Pri tome treba uložiti stvarne napore pre uključenja aktera u procese odlučivanja kako bi se pronašao i definisao najbolji mogući model i oblik participacije, s ciljem podsticanja motivisanosti u odnosu na učešće zbog trenutno zastarelog organizacionog modela participacije i drugih uzroka kao što su nedostatak slobodnog vremena, nedovoljna informisanost i slično.

Participacija stanovnika grada Osijeka u planiranju javnih prostora grada od posebne je važnosti i zato jer svaki prostor i građevinu treba u krajnjoj liniji planirati za njihove korisnike, odnosno čoveka i zato je od najveće važnosti da se njihov glas čuje i predlozi implementiraju kada je to moguće. S obzirom da postoji pet nivoa učešća (Krklješ i Stefanović, 2019) — informisanje, konsultovanje, uključivanje, saradnja i osnaživanje — nijedna prostorna intervencija nije ni premala ni prevelika da ne bi mogla da uključi proces učešća javnosti. Odabirom optimalnog niza aktivnosti pomoću kombinovanja različitih nivoa, alata i metoda participacije javnost može biti aktivno uključena u procese projektovanja i planiranja javnih prostora. Dodatni trud i uloženo vreme u ovakav proces planiranja u svakom slučaju će rezultirati pozitivnim rešenjima do kojih se došlo uključivanjem javnosti u odluke koje će neizbežno uticati na njihov svakodnevni život. Adekvatni oblici participacije, pored ostalih pomenutih koristi, mogu vrlo lako nadomestiti često skupe konsultantske urede i agencije koje se uključuju u postupke razrade javnih strategija i rešenja pa bi na taj način bila ostvarena dodatna vrednost u obliku finansijske uštede.

Anketnim upitnikom adresirana je i tema bezbednosti pomoću pitanja osećaju li se ispitanici bezbedno u ovom delu grada. Velika većina učesnika ankete je izrazila osećaj bezbednosti pri boravku u središtu grada te iz ovakvog rezultata možemo zaključiti da bezbednost predstavlja značajan doprinos stvaranju kako kvalitetnih javnih prostora tako i povećanju ličnog osećaja zadovoljstva u svakodnevnom životu.

Kao završni deo anketnog upitnika bila je ostavljena mogućnost navođenja dodatnih predloga ili komentara, kako bi se svima omogućilo izraziti mišljenje. Uz već ponovljene komentare o poboljšanju nivoa čistoće ovde se pojavilo i nekoliko komentara vezanih uz nezadovoljstvo nivoom transparentnosti rada gradske uprave i malim učešćem građana u stvarnom donošenju odluka. Ovakvi stavovi su u skladu s rezultatima iz prethodnog dela gde su učesnici izrazili veliku volju i pozitivan stav prema participaciji te su shodno tome izrazili i frustracije usled izostanka iste. Pored toga ponovo je naglašen problem s nedostatkom parking mesta, ali je pomenuta gradnja neprimereno visokih zgrada te potreba za ograničavanjem spratnosti novih objekata. Osim toga u ovom delu ankete ispitanici su izrazili zabrinutost za preveliki uticaj investitora na vizuru grada koji bi, ukoliko ne bude kontrolisan i ograničavan, mogao ozbiljno ugroziti i narušiti identitet grada, nesistematskim urbanim i prostornim planiranjem.

Ovakvi komentari su od velike vrednosti i značaja jer bi zaista mogli doprineti boljem regulisanju gradnje i kvalitetu javnih prostora ukoliko bi se uklopili putem participacije u donošenje budućih odluka i strategija.

5.2 Dubinski intervjui

U ovom delu istraživanja korišćeni su dubinski intervjui kao jedna od metoda za stvaranje šireg i detaljnijeg uvida u sociokulturnu, ali i stručnu fenomenologiju, kako koncepta gradova u opadanju tako i elemenata koji utiču na kvalitet života i prostora. Pomoću dubinskih intervjua želelo se prikupiti nove i potencijalno nepredviđene ideje i informacije, podstaknuti nova razmišljanja te na taj način dodatno doprineti verodostojnosti i vrednosti naučnog istraživanja izvršenog u okviru ove disertacije.

5.2.1 Metodologija izrade dubinskih intervjua i rezultati

Metodologija sprovođenja dubinskih intervjua ubraja se u kvalitativne metode. Kvalitativno istraživanje je prema Buljan (2021), vrsta naučno-istraživačkog pristupa u kojem se korišćenjem metoda intervjua, analize teksta i drugim pristupima prikupljaju podaci i analiziraju iskustva. Značajno se razlikuje od sprovođenja kvantitativnih istraživanja, ali i analize rezultata. U kvalitativnim istraživanjima rezultati se uglavnom dele na teme i podteme, dok se analize i prikazi rezultata prikazuju u obliku stavova ili navoda učesnika. Buljan (2021) nadalje tvrdi da kvalitativna istraživanja nemaju snagu dokaza kao kvantitativna, ali korišćenjem kvalitativne metodologije istraživač stiče uvid u podatke koji omogućavaju bolje razumevanje procesa i mehanizama, te postavljanje i proveru hipoteza koje se mogu proveriti kvantitativnim

istraživanjem. Ova vrsta istraživanja stoga su bila od izuzetne važnosti kod ispitivanja elemenata vezanih uz povezanost kvaliteta života u središtu grada Osijeka i procesa novog doseljavanja jer je veliki broj njih vrlo teško kvantifikovati i evidentirati brojčano. Od kvalitativnih metoda u ovom radu korišćeni su dubinski intervjui i zapis o ličnom iskustvu. Korišćenjem obe metode pokušalo se postići što veći stepen verodostojnosti prikupljenih podataka kao i provera hipoteza.

Pomoću postavljanja pitanja vezanih uz lična i profesionalna iskustva stanovnika središta grada kao i profesionalaca uključenih u njegov razvoj, želi se pojasniti razloge i mišljenja ciljne grupe na način da se pomoću prikupljenih informacija dobije uvid kako u lične razloge doseljenja u središte grada i stanje kvaliteta života u njemu tako i u stručne i profesionalne razloge. Pitanja u okviru intervjua su podeljena u dve grupe, glavna i pomoćna pitanja.

Glavna pitanja izrađena su na osnovu teorijskog istraživanja literature i odnose se na glavne, ciljane teme ovog istraživačkog rada, a prilagođena su i profilu ispitanika. Ona su najčešće otvorena i daju slobodu sagovorniku za temeljit i iscrpan odgovor koji će doprineti sveobuhvatnijem uvidu u problematiku vezanu uz kvalitet javnih prostora u središtu grada kao i elemente koji su bili vezani uz procese opadanja grada te ponovnog doseljavanja. Ovako osmišljena pitanja mogu dovesti i do novih saznanja i stavova koji nisu mogli biti zabeleženi formom anketnog upitnika.

Pomoćna pitanja, nakon pitanja vezanih uz osnovne elemente, imaju za cilj produbiti osnovnu tematiku istraživanja pomoću fokusiranja na detalje vezane uz kvalitet i razvoj prostora u središtu grada Osijeka. Upiti koji se odnose na stanovnike središta grada delimično su temeljeni i na saznanjima koja nisu bila anticipirana pri izradi i sprovođenju anketnog upitnika, implementiranog više od mesec dana pre početka istraživanja u obliku dubinskih intervjua. Analizom odgovora dobijenih elektronskom anketom identifikovane su teme kojima su, u vidu ciljanih pitanja, detaljnije istražene te su na taj način podaci dobijeni dubinskim intervjuima dalje doprineli relevantnosti ove disertacije.

Pitanja koja se odnose na profesionalne osobe čija su struka i radno mesto vezani uz planiranje i upravljanje gradom imaju za cilj dobiti uvid i mišljenja stručnjaka o pojedinim elementima/detaljima takođe temeljenim na saznanjima evidentiranim nakon sprovođenja ankete, ali sa stručnog stanovišta. Ova pomoćna pitanja od posebne su važnosti u odnosu na činjenicu da ovi profesionalci imaju uticaj, u manjem ili većem obimu, putem svog rada i delovanja na usmeravanje, realizaciju i analizu sprovedenih mera ili elemenata vezanih uz

poboljšanje kvaliteta i razvoj prostora u središtu grada Osijeka. Njihovo stanovište je upravo zato izuzetno zanimljivo i važno pri sagledavanju celokupnog stanja i problematike vezane uz kvalitet života u središtu grada Osijeka.

Struktura dubinskog intervjua obuhvatala je nekoliko jasno definiranih celina: informisanje sagovornika o načinu sprovođenja intervjua; pribavljanje saglasnosti za snimanje i čuvanje audio-snimka; uvodna pitanja o sagovorniku; predstavljanje istraživanja i osobe koja sprovodi intervju; glavni deo — sam intervju, koji je uključivao više vrsta pitanja (glavna i pomoćna, pitanja pojašnjenja i strukturna pitanja); te završnu zahvalnicu sagovorniku.

Ispitanike čini grupa od šest osoba. Prva osoba je dugogodišnja stanovnica[75] središta Osijeka[76], a druga stanovnica koja se relativno nedavno (u poslednjih pet godina) doselila u centar. Pored navedenih učesnika dubinskih intervjua, uključene su bile i četiri osobe koje predstavljaju profesionalce koji se bave planiranjem, upravljanjem gradom i prodajom nekretnina. Njihovo uključivanje u istraživanje imalo je za cilj pružiti važan uvid u obim urbanističkih, arhitektonskih, ekonomskih, infrastrukturnih i drugih intervencija, koje su ili bile realizovane u prethodnim godinama ili se trenutno planiraju, a koje su mogle doprineti vraćanju stanovnika u središnji deo grada te Osijek uopšte. Ovaj deo dubinskih intervjua uključuje:

- vlasnicu i zaposlenicu agencije za prodaju nekretnina, sa sedištem u središtu grada Osijeka (Marijanis d.o.o.);
- urbanu planerku/arhitekticu koja radi u Upravnom odeljenju za prostorno uređenje, graditeljstvo i zaštitu životne sredine, a koja se bavi planiranjem grada te ima uvid u razvoj gradskog prostora i zemljišta, ulaganja i intervencije u prethodnim periodima i danas;
- arhitektu koji je zaposlen u arhitektonskom birou;
- zaposlenicu na Univerzitetu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Građevinskom i arhitektonskom fakultetu Osijek — profesoricu na Zavodu za arhitekturu i urbanizam i

[75] Termin dugogodišnja stanovnica u ovom radu koristi se za stanovnika/stanovnicu koji žive u središtu grada više od 10 godina.
[76] U ovom istraživačkom radu, kada govorimo o osobama koje žive u središtu grada Osijeka, opredelili smo se za terminologiju koja se vezuje uz period doseljenja, odnosno procenu godine doseljenja (osobe koje su se davno doselile ili relativno nedavno, poslednjih pet godina), za razliku od učestale terminologije starosedelac-doseljenik. Svesnim izbegavanjem terminologije starosedelac/doseljenik željelo se izbeći određeno semantički vrednosno opterećenje tih termina. Termin starosedelac najčešće se povezuje s pozitivnim vrednostima te pomalo sugeriše da osobe koje tako nazivamo imaju veću vrednost i značaj od osoba koje označavamo doseljenicima, terminom koji ima negativne konotacije (ukupnost asocijacija koje povezuju reč i njeno značenje), te s obzirom na vremenski kriterijum, stvara nepremostivi, nepravedan i večni jaz. Više o ovoj dihotomiji na: Stipanov, J., (2008). U dobrom društvu, Tema broja: Dalmatinac u Zagrebu, Hrvatska revija, br. 4, Matica hrvatska, VII/2008 (izvor: https://www.matica.hr/hr/352/u-dobrom-drustvu-21038/, pristupljeno 27.4.2026.).

istraživačicu iz oblasti zaštite graditeljskog nasleđa, graditeljskog nasleđa osječke Tvrđe i industrijske arhitekture.

Na ovaj način su prikupljena mišljenja ljudi iz različitih oblasti rada i životnog iskustva, što bi trebalo da doprinese boljem uvidu u različite aspekte procesa pada, s jedne strane, i mogućnosti za prosperitet, s druge strane. Ukupna grupa ispitanika obuhvatala je muškarce i žene, različite starosne grupe i profesije.

Pitanja postavljena svim ispitanicima nisu bila identična, već su bila prilagođena njihovim specifičnim iskustvima i znanjima, iako su svi na kraju imali zajednički cilj.

Dubinski intervjui su sprovedeni između maja i jula 2023. godine. Svaki učesnik je kontaktiran telefonom i imejlom, a dogovoren je i sastanak na javnoj lokaciji. Intervjui su snimljeni diktafonom, na mobilni telefon s kog je naknadno napravljen transkript, a podaci su korišćeni za pripremu analize.

DUGOGODIŠNJA STANOVNICA SREDIŠTA GRADA OSIJEKA

Kada ste se doselili u središte grada Osijeka?

Odgovor: Prije 40 godina.

Koji je bio glavni razlog?

Odgovor: Glavni razlog doseljenja je bila udaja.

Koje promjene primjećujete u središtu grada Osijeka u posljednjih 10 godina?

Odgovor: Dosta toga se promijenilo u središtu grada Osijeka u posljednjih 10 godina što se tiče sadržaja i obnove.

Je li se kvaliteta javnog prostora povećala ili smanjila u tom periodu?

Odgovor: Kvaliteta javnog prostora se povećala u tom periodu. Najviše neke manifestacije, a i na Trgu slobode sada ima jako puno života, raznih događanja i kafića.

Jeste li zadovoljni kvalitetom života i javnog prostora u središtu grada Osijeka? Obrazložite.

Odgovor: Zadovoljna sam kvalitetom života i javnog prostora u središtu Osijeka. Ima dosta igrališta, nema prometa, velike su pješačke zone i ima nekoliko igrališta. Središte grada trenutno sasvim zadovoljava moje potrebe.

Razmišljate li možda o preseljenju u drugi dio grada? Ukoliko da, zašto?

Odgovor: Ne razmišljam o preseljenju u drugi dio grada jer sve što trebam imam ovdje.

Jeste li zainteresirani za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica na području ovog dijela grada? Ukoliko jeste, zašto? Gdje bi bila dobra lokacija?

Odgovor: Zainteresirana sam za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica, a za lokaciju predlažem ravne krovove na više-stambenim zgradama.

Secesija kao povijesni period i nasljeđe se najčešće povezuje s identitetom grada Osijeka. Smatrate li da bi trebalo još neko lokalno nasljeđe više eksponirati pri promidžbi grada? Ili bi trebalo nastaviti primarno s obnovom i održavanjem secesijskih zgrada?

Odgovor: Smatram da bi trebalo austro-ugarsko nasljeđe dodatno eksponirati pri promidžbi grada, kao i baštinu nacionalnih manjina, poput Mađara.

Što mislite o participaciji građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave općenito u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka? Biste li i Vi bili zainteresirani za participaciju?

Odgovor: Zainteresirana sam za participaciju građana u radu četvrti Gornji grad i gradske uprave i raznim aktivnostima koje su vezane uz donošenje odluka i planova, osobito onih koje se odnose na središte grada. Imam i iskustva već jer sam članica udruge Vedri grad koju su osnovali roditelji djece iz vrtića Vedri dani. Mislim da je to super ideja.

Što Vi mislite o volontiranju u organizaciji događanja u ovom dijelu grada? Biste li i Vi bili zainteresirani za volontiranje?

Odgovor: Zainteresirana sam za volontiranje.

STANOVNICA KOJA SE RELATIVNO NEDAVNO DOSELILA U SREDIŠTE GRADA OSIJEKA

Kada ste se doselili u središte grada Osijeka?

Odgovor: Živim u Osijeku gotovo cijeli svoj život. Živjela sam i osam godina u Rijeci, ali pretežiti dio mog života živim u Osijeku. Prije godinu dana doselila sam se u središte grada Osijeka.

Koji je bio glavni razlog?

Odgovor: Glavni razlog je bio blizina posla, škole za djecu, roditelja, a i navika od prije jer sam u srednjoj školi živjela u centru i jednostavno sam postala nekako najviše vezana za centar grada.

Što mislite o cijenama nekretnina u središtu grada Osijeka?

Odgovor: Cijene nekretnina u središtu grada Osijeka katastrofalno su visoke.

Smatrate li da je opravdana vrijednost/cijena stambenog kvadrata u središtu grada Osijeka u odnosu na sve značajke koje ova lokacija pruža? Je li omjer dobar?

Odgovor: U odnosu na kvalitetu javnih prostora i usluga koje pružaju i omogućavaju mišljenja sam da je stanje vrlo dobro i to je bio ujedno jedan od glavnih razloga zbog kojeg sam se doselila. Usluge i lokacija su kvalitetniji nego one što sam imala u Retfali, ne nužno i visoko-kvalitetne, ali za mene svakako predstavljaju prednost u odnosu na Retfalu.

Jeste li zadovoljni kvalitetom života i javnog prostora u središtu grada Osijeka? Obrazložite.

Odgovor: Zadovoljna sam kvalitetom života i javnog prostora u središtu grada. Ima dosta dječjih igrališta. Park Zrinjevac koji je nama u neposrednoj blizini, za djecu dobar okoliš, ali ono što nedostaje su po mom mišljenju trgovine i neki drugi sadržaji osim banaka kojih ima na svakom koraku. Čini se da je centar pun banaka i ničeg drugog. Za bilo kakvu ozbiljniju kupovinu mora se sjesti u auto i otići u „shopping" centre koji su na rubnim dijelovima grada što je po meni totalno promašeno. Mislim da centar definitivno zaslužuje jedan dobar „shopping centar".

Po mom mišljenju nije opravdan odnos vrijednost/cijena stambenog kvadrata u središtu grada Osijeka u odnosu na sve značajke koje ova lokacija pruža. Centar Osijeka nema takve uvijete kakve na primjer imaju Zagreb ili Rijeka pa ako ćemo uspoređivati s drugim gradovima, mislim da nije dobar omjer cijene i kvalitete. Stambeni kvadrati su u biti preskupi u odnosu na ono što sam centar nudi.

Razmišljate li možda o preseljenju u drugi dio grada? Ukoliko da, zašto?

Odgovor: Ne razmišljam o preseljenju.

Jeste li zainteresirani za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica na području ovog dijela grada? Ukoliko jeste, zašto? Gdje bi bila dobra lokacija?

Odgovor: Zainteresirana za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica, ali ne na javnim površinama, eventualno na ravnim krovovima zgrada. Trenutno nemam vremena za ovakve dodatne aktivnosti jer sam zaposlena, ali i majka dvoje male djece.

Secesija kao povijesni period i nasljeđe se najčešće povezuje s identitetom grada Osijeka. Smatrate li da bi trebalo još neko lokalno nasljeđe više eksponirati pri promidžbi grada? Ili bi trebalo nastaviti primarno s obnovom i održavanjem secesijskih zgrada?

Odgovor: Mislim da ne bi trebalo još neko lokalno nasljeđe više eksponirati. Secesija je dala nešto najkvalitetnije ovom gradu i to nešto što stvarno vrijedi uvijek ponovno istaknuti.

Što mislite o participaciji građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave općenito u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka? Biste li i Vi bili zainteresirani za participaciju?

Odgovor: Zainteresirana sam za participaciju građana u donošenju odluka lokanog mjesnog odbora, no do sada nisam sudjelovala.

Što Vi mislite o volontiranju u organizaciji događanja u ovom dijelu grada? Biste li i Vi bili zainteresirani za volontiranje?

Odgovor: Nisam zainteresirana za volontiranje u ovoj fazi života, ponajviše zbog toga što su moja djeca trenutno mala, ali u budućnosti, zašto ne?

VLASNICA I ZAPOSLENICA AGENCIJE ZA NEKRETNINE IZ SREDIŠTA GRADA OSIJEKA

Molim Vas da usporedite svoja iskustva kao agentice za prodaju nekretnina u odnosu na kretanja na tržištu u središtu grada Osijeka uspoređujući Vaše početke i sada. Kako su se kretale ponuda i potražnja, cijene nekretnina, a kako preferencije kupaca?

Odgovor: Promet nekretninama je u posljednjih nekoliko godina jako pojačan, jer se pokazao veliki interes u ulaganja općenito, pa stoga i u nekretninski sektor. Što se tiče samog središta, centar je uvijek imao potražnju za nekretninama veću nego ostala stambena naselja, a u posljednje vrijeme ta je potražnja u centru puno veća nego što je prije bila. Međutim u centru je mala ponuda nekretnina. Nekad su ponuda i potražnja centru bile približne, iste ili slične, ali sada je puno veća potražnja od ponude jer ljudi vole centar. Trebalo bi stoga izgraditi nove zgrade i kuće. Centar Osijeka daje i određene uvjete dobre za stanovanje, ali pruža i sve ono što centar grada pruža. Centar je najskuplji bio prije, a i sada je najskuplji. Cijene su porasle puno u cijeloj Hrvatskoj u svim gradovima i svim kvartovima, ali centar je najviše porastao.

Smatrate li da se kontinuirani pad broja stanovnika od 1990-ih godina odrazio na tržište nekretninama i ukoliko jeste kako?

Odgovor: Pad broja stanovnika od 1990-ih godina nije se odrazio na tržište nekretninama u Osijeku, zato što u Osijek i prema Osijeku gravitira cijela županija, ali

i Osijek je postao studentski grad tako da je promet nekretnina puno porastao bez obzira na depopulaciju.

Koji su ključni kriteriji kod Vaših kupaca pri odabiru i potrazi za novim stambenim prostorom u središtu grada i je li kvalitetan javni prostor jedan od njih?

Odgovor: Šta ljude privlači u centru? Privlače ih sadržaji koje centar pruža iako mi sada znamo da centar nije danas što je nekad bio. Trgovine se prazne i sve ih je manje. To je sada drugačiji centar nego što je bio prije 10 i više godina, ali ljudi i dalje vole centar.

Predstavlja li središte grada Osijeka dobar omjer cijene i svih značajki vezanih uz ovu lokaciju pri kupovini stambenog prostora?

Odgovor: Osobno smatram da centar grada ne predstavlja dobar omjer cijene i svih značajki ove lokacije, ali potražnja govori da je tome nije tako, barem u odnosu na popularnost.

Kakvo je Vaše osobno mišljenje o središtu grada Osijeka u odnosu na lokaciju, kvalitetu života, sadržaje koje pruža?

Odgovor: S vremenom sam shvatila da nikako ne bih živjela u središtu grada. U središtu grada sada radim i imam svoj ured već dugi niz godina, ali nikada se nisam željela preseliti. Živim u rubnoj, gradskoj četvrti u odnosu na centar i tamo sam zadovoljna.

U kojoj gradskoj četvrti su cijene najveće i kako biste ocijenili promjenu u posljednjih 5-10 godina u cijenama u postotcima ili u eurima?

Odgovor: Cijene su najveće u središtu, u užem dijelu grada. Mišljenja sam da su cijene nerealno visoke, ali je činjenica da mi u Osijeku volimo centar, volimo Sjenjak i Vijenac te da su to najtraženiji stambeni prostori u gradu. Cijene su otišle jako puno, ali u odnosu na recimo 2017.–2018.-tu, razlika je preko 50 % .

Je li Vaši kupci više traže stanove ili kuće u središtu grada Osijeka?

Odgovor: Više se traže stanovi, ali traže se i kuće.

Koji je najčešći razlog prodaje nekretnina koje dobijete za prodaju u središtu grada Osijeka?

Odgovor: U slučaju starije populacije u središtu grada, kada od prodavatelja te dobne skupine dobijem nekretninu na prodaju, najčešći razlog prodaje je što im nekretnina postane prevelika. U odnosu na ovu vrstu prodavatelja u pitanju budu veći stanovi ili veće kuće. Starije osobe prodaju velik prostor koji im više nije potreban i ne mogu se više brinuti ni financijski ni fizički o njemu, ali onda oni traže manju nekretninu. Kupci iz

starijih dobnih skupina najčešće imaju želju ostati u centru, ali u manjem stambenom prostoru. Oni koji žive u centru ne žele ići negdje dalje, van središta. Nezgodno je razgovarati o motivu jer je to privatna stvar pa najčešće ni ne pitam ljude.

URBANI PLANER/ARHITEKT KOJI RADI U ADMINISTRATIVOM ODELJENJU ZA URBANIZAM GRADA OSIJEKA

Kakvo je Vaše mišljenje kao stručnjaka i arhitekta u odnosu na promjenu trendova u planiranju i projektiranju prostora u središtu grada Osijeka nekada i sada?

Odgovor: Odustajanje od UPU 2000 za središte grada bila je loša stvar i žaljenja vrijedna. To odustajanje od plana je dovelo do strahovite devastacije prostora i mi smo sad svi fokusirani na koji način zaustaviti tu devastaciju jer niti jednim planom ne možemo napraviti takve odredbe da ih se svi drže. Trenutno stanje obilježava trend pada kvalitete u projektiranju i izgledu grada i treba ga naglo zaustaviti. Ali kako? Još nemamo odgovor.

Smatrate li da se kontinuirani pad broja stanovnika od 1990-ih godina odrazio i na stanje u središtu grada? Ukoliko smatrate da jeste, kako?

Odgovor: Ne smatram. Pad broja stanovnika od 1990-ih godina po mom mišljenju nije relevantan faktor za samo središte grada jer u središte se ljudi i ponovno doseljavaju. Kako se odseljavaju tako se i doseljavaju. Prekretnicu u opadanju središta vidim u pojavi dva „shopping" centra, Portanova i Avenue Mall i tu je počeo odumirati centar. Odnosno „umro" je. Sadržaja nema. Nitko od nas ako treba nešto obaviti ne ide u centar.

Koje intervencije u odnosu na razvoj javnog prostora u središtu grada biste izdvojili kao kvalitetne, a koje kao ne tako uspješne?

Odgovor: Uz sve dužno poštovanje, ne vidim ih.

Je li možete navesti barem jedan projekt vezan uz razvoj i/ili poboljšanje kvalitete života i prostora na području središta grada Osijeka?

Odgovor: Trg slobode, Trg Ante Starčevića, Sakuntala park.

Kojim mjerama je, po Vašem profesionalnom mišljenju, moguće doprijeti povećanju atraktivnosti i koje bi za posljedicu mogle imati i novo doseljavanje, a u isto vrijeme bi doprinijele i interesu stanovnika za središte grada Osijeka?

Odgovor: Mjere vezane uz gospodarstvo i kulturu. Vratiti neke male obrte, trgovine i kulturne sadržaje. S aspekta kulture bilo bi dobro ojačati središte. Zatim, trebalo bi

povećati smještajne kapacitete u samom centru. U tom smjeru ide i obnova hotela Royal, ali smatram da je to točkasta intervencija. Bilo bi potrebno obnoviti središte grada u cijelosti, ali nažalost nismo još u toj fazi izrade nove strategije, koja bi jasno definirala smjer i cilj razvoja.

Kakvo je Vaše osobno mišljenje o središtu grada Osijeka u odnosu na lokaciju, kvalitetu života, sadržaje koje pruža?

Odgovor: Ja živim blizu Tvrđe, dakle i dalje Gornji grad, ali ne i samo središte. Lijepo mi je tu. Smatram da je cijelo središte zamrlo i osobno nemam potrebu, osim u slučaju neizostavnih obveza ići u središte. Tvrđa je sada življa već neko kraće vrijeme, a po mom mišljenju trebalo bi izjednačiti značaj centra i Tvrđe jer bismo onda dobili krasnu šetnicu, od Avenije u centar grada. Osijek je specifičan i on je *biser gradova na rijeci*, on živi na rijeci. Ova rijeka je involvirana u cijeli život. To je grad koji živi na rijeci i mi moramo taj svoj adut bolje iskoristiti.

Anketa provedena u okviru ovog istraživanja između ostaloga je pokazala da je velik postotak ispitanika zainteresiran za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica na području središta grada. Što mislite o ovoj ideji? Gdje bi bila potencijalno dobra lokacija?

Odgovor: Pojam pred-vrtova u središtu grada, vrtova ispred zgrade vrlo je pohvalan koncept, ali ovaj element urbane gradnje ne možemo imati na svim potezima. Devastacija Zadarske ili Ružine ulice i manjih ulica sa zapadne strane ne bi se dogodila da smo inzistirali na pred-vrtovima. Općenito govoreći o gradu, mi imamo jako puno zelenih površina te nam stoga nije prijeko potrebno stvaranje dodatnog zelenila. Prostor za dodatno ozelenjivanje vidim u uskim koridorima nekih prometnica te smatram da bi radi bolje kulture življenja, ljepote korištenja prostora, pred-vrtovi kao urbani vrtovi bili dobrodošli. U isto vrijeme, po mom mišljenju, koncept vrtovi i poljoprivreda ne vežem uz središte grada. To bi bilo primjereno negdje u blizini, na 200 metara preko Drave, organizirati neke prostore gdje bi svatko mogao nešto uzgojiti. Parkirališna mjesta su problem te bi mjesta za urbane vrtove dodatno pogoršala stanje jer slobodnih prostora nema puno u središtu grada. Cilj grada Osijeka je i da se u tom smjeru razvija javni prijevoz i onda ćemo osloboditi neke površine i moći razmišljati o nekim drugim funkcijama.

Secesija kao povijesni period i nasljeđe se najčešće povezuje s identitetom grada Osijeka, a to je potvrdila i anketa provedena u okviru ovog istraživanja. Smatrate li da bi trebalo još neko lokalno nasljeđe više eksponirati pri promidžbi grada?

Odgovor: Osijek je bogat nasljeđem i baštinom i na tome treba kapitalizirati bolje u budućnosti. Od svega treba napraviti muzeje i na taj način privući i dodatno zainteresirati javnost i posjetitelje središta grada. Trebalo bi na razni Hrvatske u komunikaciji s arheolozima, konzervatorima napraviti jedan sveobuhvatan projekt baštine. Objediniti svo to različito nasljeđe u jedan projekt i onda bi Osijek postao destinacija višednevnih boravaka. To bi bio jedan jako dobar potez koji bi probudio grad. Potez objedinjavanja nasljeđa.

Velik dio ispitanika ankete provedene u okviru ovog istraživanja izrazio je pozitivan stav prema participaciji građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave, posebice u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka. Koje je Vaše stručno mišljenje o tome? Je li postojeći mehanizam participacije građana dovoljan? Možete li navesti neki primjer korisne participacije građana koja je rezultirala unaprijeđenim rješenjem?

Odgovor: Potrebno je postići ravnotežu između inicijative građana i struke. Za sudjelovanje građana vrlo je važna medijska popraćenost bez obzira na postojeće zakonsko uporište. Morala bi biti veća medijska popraćenost kako bi bila povećala i participacija. Kompletan sustav je potrebno ustrojiti tako da on bude spreman na takve inpute jer sada se ne može tako lako uklopiti preveliku participaciju.

ARHITEKTA ZAPOSLEN U ARHITEKTONSKOM UREDU S PODRUČJA SREDIŠTA GRADA OSIJEKA

Kakvo je Vaše mišljenje kao stručnjaka i arhitekta u odnosu na promjenu trendova u planiranju i projektiranju prostora u središtu grada Osijeka nekada i sada?

Odgovor: Ako pogledamo unazad izdvojio bih projekte Radovana Miščevića, koji je napravio možda najbitnije poteze za grad Osijek u 20. stoljeću, osječku promenadu i pješačku zonu, Trg slobode. Mislim da i danas mi od toga profitiramo, odnosno, živimo na tim temeljima. Na sreću i nažalost. Nažalost, zato što nakon toga, uslijed raznih razloga kao što su politika, financije, drugačija organizacija grada, točkaste izmjene i intervencije, ništa značajnije se nije dogodilo u Osijeku. Ono je bilo drugo doba pa su se projekti radili u većem obuhvatu, bilo je drugačiji način financiranja, bilo je drugačije

političko uređenje i način donošenja odluka. Publikacija *Urbanistički i arhitektonski natječaji od 1994.–2014. u gradu Osijeku*, objedinjava stvarno puno kvalitetnih natječaja koji su provedeni i puno realizacija, ali nažalost nakon intervencije Radovana Miščevića ništa novo te razine se nije dogodilo.

Smatrate li da se kontinuirani pad broja stanovnika od 1990-ih godina odrazio i na stanje u središtu grada? Ukoliko smatrate da jeste, kako?

Odgovor: Smatram da je vidljiv pad kupovne moći i pad sadržaja u središtu grada. No pad stanovnika je zaseban problem, jedan od uzroka promjena u centru. Pored toga dodatni problem je pomanjkanje urbanističkih i stručnih intervencija u gradu s ciljem što manje degradacije središta. Kupovna moć je primjetno u padu, smanjuje se i broj trgovina, ali i broj sadržaja, javnih i kulturnih. Vitalnost središta je u opadanju. Pored toga izdvojio bih još jedan bitan moment, a to je otvaranje trgovačkih centara u okolici Osijeka - Avenue Mall i Portanova, kao dio trenda u Hrvatskoj, ali i van nje. Po cijelom svijetu, odnosno Europi u jednom trenu počeli su se otvarati *satelitski* trgovački centri. Za ovu negativnu pojavu, po mom mišljenju, ne bih krivio vlasnike tih trgovačkih centara već više Grad i odgovorene strukture koje su možda mogle naći bolje rješenja i preusmjeriti trgovanje više u centar.

Koje intervencije gradskih prostornih i urbanističkih ureda u odnosu na razvoj javnog prostora u središtu grada biste izdvojili kao izvrsne, a koje kao ne tako uspješne?

Odgovor: Od izvrsnih intervencija izdvojio bih Trg slobode s kompletnom pješačkom zonom, a neuspješne ne bih previše komentirao jer se one odražavaju u prostorima bez ljudi. Ima ih nažalost više nego uspješnih, kao i u svakom gradu. Ukoliko ćemo se limitirati samo na centar grada, posebno bih istaknuo kao izvrsnu intervenciju uređenja prolaz između hotela Osijek i kina Europa. To je također bio rezultat jednog natječaja koji je naveden u spomenutoj publikaciji. Pored toga svakako bih istaknuo i kompleksnu pješačku zonu koja je sastavljena od pet trgova te je kao takva bila prva pješačka zona ovih dimenzija u Hrvatskoj.

Kojim mjerama je, po Vašem profesionalnom mišljenju, moguće doprijeti povećanju atraktivnosti i koje bi za posljedicu mogle imati i novo doseljavanje, a u isto vrijeme bi doprinijele i interesu stanovnika za središte grada Osijeka?

Odgovor: Mišljenja sam definitivno da tu može odigrati potez grad Osijek, u smislu da recimo reducira poreze i prireze na 0%, što je svojedobno učinio grad Samobor prije 10

godina. Oni su s tim potezom privukli jako puno mladih obitelji. Naravno Samobor ima svoju povijest koja je različita od Osijeka, niti bolju niti lošiju već upravo drugačiju, ali provedbom ove mjere ukinut je stanovnicima jedan namet i ujedno stvoren dodatni razlog za doseljenje. Drugu mogućnost vidim u aktivnoj, urbanističkoj podršci grada Osijeka. Mislim da urbanizam nestaje nažalost. Trenutno je urbanizam koji bi trebao biti objektivan i na usluzi svim građanima grada Osijeka, po mom mišljenju nažalost sveden na *investitorski urbanizam*.

Jedna mala digresija, ovi natječaji su odlični u publikaciji *Urbanistički i arhitektonski natječaji od 1994.–2014. u gradu Osijeku*, ali isto tako mislim da nije samo dovoljno napraviti natječaj nego je i pitanje tko je komisija. To je presudni moment. Na natječaj mogu pristići fantastični radovi, ali to neće biti presudno za kvalitetan odabir ukoliko je komisija za odabir sastavljena od političara, ne-praktičara arhitekata i urbanista, investitora i jednog arhitekta koji je praktičar. Mislim da tu leži potencijal u budućim natječajima. Odgovor na Vaše pitanje je stoga vrlo kompleksan i slojevit, ali mora postojati vizija.

Kakvo je Vaše osobno mišljenje o središtu grada Osijeka u odnosu na lokaciju, kvalitetu života, sadržaje koje pruža?

Odgovor: Moje osobno mišljenje je da je središte grada jedan vrlo atraktivan prostor koji je također vrlo ugodan za život i pitom. Iz svakodnevne prakse također vidim, da ljudi u centru žele kupiti stan ne kao investicijski moment, nego da uistinu tamo žive. Ono što bi bio jedan apstraktni smjer za nadogradnju ovog prostora je povećati broj ljudi u određenim vremenskim periodima dana. U središtu grada je primjetan pad korisnika nakon radnog vremena i to je nešto što centar često, pogotovo u zimskom periodu, učini pustim prostorom.

Što mislite o urbanim vrtovima i gdje bi bila potencijalno dobra lokacija?

Odgovor: Ravni krovovi kao jedno rješenje, a drugo parkovi. U Austriji, Njemačkoj ili Švedskoj zapravo dolazi do jednog suvremenijeg pogleda na zelenilo i općenito prirodni okoliš unutar grada te dolazi do miješanja. Općenito vrt i park se počinju miješati s nekom zaraslom šumom. To se još kod nas nažalost ne događa jer sve mora biti pokošeno, podrezano i uređeno, ali zašto ne zonirati? Predložio bih stoga podjelu, 50:50%, odnosno 50% urbani vrtovi u razini zemlje, da bi se povećala vidljivost, a 50 %

na ravnim krovovima. Dobar primjer je grad Beč, koji je dopustio da dio parkinga, nekoliko parkirnih mjesta budu ukinuti i pretvoreni u urbane vrtove.

Secesija kao povijesni period i nasljeđe se najčešće povezuje s identitetom grada Osijeka, a to je potvrdila i anketa provedena u okviru ovog istraživanja. Smatrate li da bi trebalo još neko lokalno nasljeđe više eksponirati pri promidžbi grada?

Odgovor: Tvrđa je *dijamant u blatu* zato što mi još uvijek nismo iskoristili njen enormni potencijal, tako da bih to definitivno stavio na prvo mjesto. Osim toga mi imamo dosta lijepih primjera iz modernističkog perioda, ali ne previše. Iz perioda 50.-ih ili 60.-ih godina imamo nasljeđa u vidu nekolicine egzemplarnih, osobnih kuća pa sve do poznatog stambenog naselja Sjenjaka koji je po mom mišljenju predstavlja jedan *humani novi Zagreb*, odnosno humani, više-stambeni, modernistički grad u sebi.

Koje je Vaše stručno mišljenje o participaciji građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave, posebice u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka? Je li postojeći mehanizam participacije građana dovoljan?

Odgovor: Nisam upućen koliko su ljudi aktivni, koliko dolaze na javne uvide prije donošenja izmjena i nadopuna prostornih planova. Imam osjećaj da nitko ne dođe. Posljednja intervencija koja je bila dosta glasna je bila za bivši prostor Bijele Lađe, gdje je bio pokušaj gradnje jednog poslovnog kompleksa koji je izlazio iz gabarita prostornog plana i Grad — Zavod za urbanizam je to htio *preko noći* riješiti, brzinski, uz točkaste izmjene i dopune. Tu se uplela naravno i politika, koja je u urbanizmu uvijek tu. Ovom prilikom su se građani, ne samo pojavili na javnoj raspravi nego su i protestirali. Izišli su u medije, javno su govorili o tome i cijela intervencija je zaustavljena. Ovo je bila jedna uspješna participacija od strane građana Osijeka, i to ne cijelog grada već isključivo stanovnika nekoliko stambenih zgrada u centru, u neposrednoj blizini ove parcele. Planirana građevina spriječila bi njihov pogled prema Dravi i tu je bio glavni razlog njihove participacije. Ovaj prostor bi se svakako trebao aktivirati, ali ne možda na taj način. Prijedlog izgradnje ove nove zgrade po mom mišljenju je posljedica *neurbanizma,* odnosno urbanizma koji se nažalost ponekad svodi na gašenje požara. To je često problem u Hrvatskoj pa i šire.

Potrebni su novi modeli participacije, osobito u Hrvatskoj danas kada imamo digitalne potpise prihvaćene i zakonski. Ovo je relativno novi element zakonodavne vlasti te on još nije svugdje zaživjelo. Digitalno potpisani dokument, koji stoji iza vašeg mišljenja,

koje ste elektronski poslali, trebao bi biti jednako važan i relevantan kao i osobni iskaz uživo. On bi također omogućio povećanu participaciju u smislu uštede vremena zato jer je nedostatak vremena često važan faktor pri izostanku participacije. Ljudi imaju obitelji, malenu djecu i često jako malo slobodnog vremena. Uvijek je pitanje kada organizirati događanje? Je li za vrijeme radnog vremena ili nakon radnog vremena? Većina, uključujući i mene, ne može tijekom radnog vremena, a poslije radnog vremena ljudi možda opet imaju neke druge obaveze. Tako da je to uvijek dilema, a priznavanje elektronskih mišljenja bi uvelike umanjilo ovu problematiku.

PROFESORICA I ISTRAŽIVAČICA NA SVEUČILIŠTU JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU, GRAĐEVINSKOM I ARHITEKTONSKOM FAKULTETU OSIJEK

Kakvo je Vaše mišljenje kao stručnjaka i arhitekta u odnosu na promjenu trendova u planiranju i projektiranju prostora u središtu grada Osijeka nekada i sada?

Odgovor: Ja bih se referirala na Fostera, da je najvažnija osobina moderne arhitekture fleksibilnost. Mi smo planirali, odnosno drugi su planirali nešto sedamdesetih, razvoj Osijeka u mega centar, prelazak na drugu obalu Drave i tako dalje. To se nikad nije dogodilo jer su se okolnosti promijenile. Ono što mi danas planiramo, što su ljudi planirali prije, jako je podložno promjenama u društvu. Ogromne promjene su se desile. Promijenila se i država. Posljednjih godina promijenio se način rada, a promijenio se i način kupovanja. Sve te promjene u načinu života treba nekako inkorporirati. Nije to lako, teško je planirati za 30 godina u naprijed, a stvari se promijene, trendovi se mijenjaju i to je normalno. Trebamo samo ostati fleksibilni i razviti mehanizme da možemo unijeti promjene koje se dešavaju u stvarnom životu, u neke naše planove donesene davno prije.

Smatrate li da se kontinuirani pad broja stanovnika od 1990-ih godina odrazio i na stanje u središtu grada? Ukoliko smatrate da jeste, kako?

Odgovor: Smatram da se pad broja stanovnika od 1990-ih godina odrazio i na stanje u središtu grada, ali je teško odvojiti globalne od lokalnih promjena. Teško je odvojiti što je utjecaj pada broja stanovnika, a što je posljedica promjena načina života. Efekti vezani uz američki način života osamdesetih ili sedamdesetih godina s odlaskom u „Mall-ove“ i odumiranje centra grada, nemaju nužno veze samo s padom broja stanovništva. Jedan takav proces se i kod nas dešava. Imam osjećaj da se trend okreće i pomalo jenjava.

Koje intervencije u odnosu na razvoj javnog zemljišta i prostora u središtu grada biste izdvojili kao kvalitetne, a koje kao ne tako uspješne?

Odgovor: Trg slobode mi se čini kako jedna uspješna intervencija. Ljudi su tu i prije prolazili, ali sada se zadržavaju iz više razloga. Ima djece, kafića, mogućnosti za neke javne priredbe. Gotovo bih rekla da je svaka intervencija uspješna gdje se nešto ulaže i gdje se nešto radi.

Čega najviše nedostaje u središtu grada Osijeka, a čega ima premalo po Vašem mišljenju u odnosu na javni prostor, kvalitetu života i arhitekturu?

Odgovor: Događanja poput sajma antikviteta koji se sada prebacio u park i počeo zauzimati malo veći dio grada, aktivirala su dijelove grada koji su kvalitetni, ali ne i previše aktivni. Potez parkova od Tvrđe do centra koji je zaista kvalitetan ne mora vrviti aktivnostima, ali se i on polako nekako uključuje u događanja. Po zimi tamo je lociran i Advent od prošle godine.

Je li možete navesti barem jedan projekt kao primjer izvrsnosti vezan uz razvoj i/ili poboljšanje kvalitete života i prostora na području središta grada Osijeka?

Odgovor: Prostor koji smatram kvalitetnim, prostor je Trga slobode, koji treba možda cirkularno nadograditi. Znači da imamo tamo još prostora u blizini, kao što je prostor u Blok Centru II. Blok Centar bi također trebalo više povezati, da se od tog dijela centra napravi nešto više. Ili može ići preko trga ili oko katedrale.

Kojim mjerama je, po Vašem profesionalnom mišljenju, moguće doprijeti povećanju atraktivnosti i koje bi za posljedicu mogle imati i novo doseljavanje, a u isto vrijeme bi doprinijele i interesu stanovnika za središte grada Osijeka?

Odgovor: U odnosu na novo doseljavanje, čisto sumnjam da bilo koja arhitektonska mjera može pomoći. Mišljenja sam da su tu mjere financijera Grada, Županije, države upravo od važnosti za doseljavanje. Ono što vidim ja kao i svi drugi, da se doseljava u okolicu Osijeka kao što je Baranja. Ovi prostori su postali vrlo atraktivni između ostaloga zato i jer se nalaze se u neposrednoj blizini Osijeka, a cijene nekretnina su znatno niže. Osijek je svakako centar i možda bi se na tom planu moglo desiti neko umrežavanje s Baranjom. Neke stvari se spontano dešavaju, ali možda bi bilo dobro nekako pospješiti tu pojavu.

Kakvo je Vaše osobno mišljenje o središtu grada Osijeka u odnosu na lokaciju, kvalitetu života, sadržaje koje pruža?

Odgovor: Moje osobno mišljenje je pozitivno. Ja volim otići na kavu u Hotel Osijek, u Brooklin, volim otići čak još nešto i kupiti u grad. Ima još uvijek trgovina, nisu posve nestale. Može se pojesti sladoled, družiti s ljudima, prošetati uz Dravu. Velika prednost Osijeka je promenada.

Kako ja živim u Donjem Gradu, povezivanje pomoću produžetka promenade smatram izvrsnim projektom. Promenada je izvanredan dobitak za Osijek. Davno je objavljen članak Antoanete Pasinović, *U pohvalu longitudinalnom gradu* koji opisuje bit Osijeka i povezanost s rijekom. Nedavnim produžetkom promenade gradska četvrt Jug II također je povezana i sada je još više dijelova navezano na rijeku Dravu.

Središte grada se po mom mišljenju već pomaklo prema Dravi, prema Tvrđi, a i na taj način prema Donjem Gradu. Drugi smjer razvoja grada Osijeka je dio koji ide prema Višnjevcu, zapadu grada. Izgradnjom novog stadiona, iako prilično kritiziranog od strane urbanista, doprinijelo se širenju grada prema zapadu, aktiviranju prostora i činjenici da imamo jedan novi stadion na obali Drave, ponovno povezan s promenadom.

Anketa provedena u okviru ovog istraživanja između ostaloga je pokazala da je velik postotak ispitanika zainteresiran za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica na području središta grada. Gdje bi bila potencijalno dobra lokacija?

Odgovor: Apsolutno sam za mini urbane vrtove. Postoji puno lokacija u gradu, ali u središtu grada ja ne vidim baš gdje bi to bilo jer jednostavno nema mjesta. Postoje neki prostori, ali se koriste za parkiralište i tu je sada naravno ta dvojba, urbani vrtovi ili parkirališta. Druga mogućnost bi bila modificirati neki postojeći park za takvu upotrebu gdje bi onda sigurno više ljudi dolazilo. No teško je reći koji bi od niza povijesnih parkova na području središta grada, koji imaju svoju priču i integritet, trebalo pretvoriti u sasvim nešto drugo.

Secesija kao povijesni period i nasljeđe se najčešće povezuje s identitetom grada Osijeka, a to je potvrdila i anketa provedena u okviru ovog istraživanja. Smatrate li da bi trebalo još neko lokalno nasljeđe više eksponirati pri promidžbi grada?

Odgovor: Da, apsolutno Tvrđa. Tvrđa je jača po mom mišljenju od secesije, ali možda nije toliko promovirana. Tvrđa je jedan od prostora koji su ljudi spontano prepoznali i prihvatili, koja je postala jedna od najomiljenijih lokacija u gradu. Teško je reći je li se tamo odlazi zato jer je bogata baštinom, ali Tvrđa ima humano mjerilo. Male ulice, male kuće i puno sadržaja. Ona zaista privlači mlade u izlaske, za školovanje, za odlazak u

muzej kao i studente. Problem s Tvrđom su stanari. Tvrđa je odlično mjesto za doći, ali neugodno mjesto za život.

Velik dio ispitanika ankete provedene u okviru ovog istraživanja izrazio je pozitivan stav prema participaciji građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave, posebice u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka. Koje je Vaše stručno i akademsko mišljenje o tome? Je li postojeći mehanizam participacije građana dovoljan?

Odgovor: Moje mišljenje je da treba slušati građane i uključiti ih, kao i jasno definirati način participacije. On je propisan i sigurno dobro zamišljen, ali kao i mi kada zovemo na neko predavanje pa se čudimo da nitko ne dođe, i kritiziramo te koji nisu došli, trebali bismo zapravo kritizirati sebe jer se nismo dovoljno potrudili da ih uključimo. Sigurno postoji način koji nema nikakve veze sa zakonom, a koji će pomoći da se ljudi uključe. Stanovnike treba privuci nečime što bi im bilo interesantno — animacijama, projektima ili radionicama. Ako ih u osam sati navečer zovemo da glasaju o nekakvom zakonskom prijedlogu, to im nije zanimljivo. Moglo bi se organizirati neku nagradnu igru za djecu i raditi s odraslima na nekim drugim pitanjima. U Austriji kada su prenamijenili jedan industrijski kompleks u potencijalno stambeno naselje, išli su u vrtiće, mjesne zajednice, organizirali izložbe, koncerte sve kako bi maksimalno približili zajednici ideju o promjeni. Zajednica je ponekad *a priori* protiv promjena, a bez da se zna o čemu je riječ.

5.2.2 Komparativna analiza i sinteza rezultata ankete i dubinskih intervjua stanovnika Osijeka

Glavni pristup u ovom delu disertacije odnosi se na poređenje rezultata ankete s odgovorima i mišljenjima koji su zabeleženi tokom sprovođenja dubinskih intervjua. Na ovaj način došlo se do novih zaključaka vezanih uz kvalitet života u središtu grada Osijeka do kojih se nije moglo doći tokom analize podataka dobijenih anketnim upitnikom.

Sintezu dubinskih intervjua započinjemo informacijama dobijenim od dveju stanovnica središta grada s različitim periodom boravka, kao svakodnevnih korisnika prostora u centru Osijeka.

U odnosu na razloge doseljenja, dugogodišnja stanovnica središta grada navela je udaju kao razlog, a ne ciljani odabir lokacije, dok je stanovnica koja se doselila u središte pre godinu dana navela kao glavnu motivaciju samu lokaciju i značaj ove gradske četvrti, kojoj je prethodilo stanovanje u drugim delovima grada. Ova razlika bila je vidljiva i u anketnim rezultatima gde je oko četvrtine učesnika navelo odgovor koji je dalje bio većinski objašnjen kroz nasleđivanje nekretnine, udaju ili rođenje u središtu grada Osijeka. Iz navedenog možemo zaključiti da su odgovori bili raznovrsni, pri čemu se može istaknuti da atraktivnost centra kao lokacije svakako

predstavlja značajan razlog, dok su porodični odnosi, a posebno nasleđivanje nekretnina doprineli da centar ostane vitalan čak i u nepovoljnim socioekonomskim uslovima. Stanovnica koja se nedavno doselila u središte grada kao i dugogodišnja stanovnica izrazile su zadovoljstvo vezano uz postojeći kvalitet života i javnog prostora u središtu te naglasile da se ne žele preseliti nigde drugde, izrazivši izrazitu privrženost ovom delu grada. Zanimljivo je da privrženost središtu grada oseća i stanovnica koja se nedavno doselila u središte grada kao i ona koja u njemu živi već 40 godina. Svaka od stanovnica izdvojila je različite sadržaje koji su im važni u njihovoj sadašnjoj fazi života. Za dugogodišnju stanovnicu starije dobi to su bili razna događanja, pešačke zone, malo saobraćaja i igrališta, a za stanovnicu koja se doselila u središte grada pre godinu dana te ima malu decu to su blizina posla, škola, dobra okolina za decu i igrališta. Iz svega navedenog možemo zaključiti da ljudi u različitim fazama života i različite dobi trebaju različite sadržaje, a to je još jedan dokaz da sadržaji u središtu grada trebaju da budu što raznovrsniji što bi se tada odrazilo i na demografsku sliku.

Po pitanju cena i vrednosti nekretnina u središtu grada, stanovnica koja se doselila u središte nedavno bila je mišljenja da su cene neopravdano visoke u odnosu na kvalitet javnih prostora i sadržaje. Ovo saznanje bilo je u skladu s rezultatom ankete vezanim uz cene jer je ovaj razlog doseljenja u središte grada Osijeka bio upravo najređe odabran što su dubinski intervjui dalje potvrdili. Zanimljivo je primetiti da uprkos tome što ispitanici najčešće smatraju da su cene visoke, a to su potvrdili i stručnjaci iz sektora nekretnina, izjave ispitanika donose podatak da su neki od ispitanika spremni izdvojiti i malo više novca s obzirom da je po njihovom mišljenju ovo bila najbolja lokacija za život u Osijeku, i dalje s kvalitetnijim sadržajima nego u drugim četvrtima. Pri tome je naglašeno da je Osijek ipak u poređenju s drugim gradovima i odnosu cena-kvalitet prostora, daleko iza standarda nekih većih gradova. Regionalna nejednakost[77] problem je s kojim se Hrvatska kao i mnoge druge evropske države svakodnevno suočavaju, a što su gradovi udaljeniji od glavnog grada države to se ove nejednakosti više ispoljavaju. Osijek

[77] Regionalna nejednakost odnosi se na velike razlike u nivou razvijenosti pojedinih regiona unutar nacionalnog teritorija, a u Hrvatskoj je dosta izražena. Ona se može posmatrati na nizu nivoa, ali za potrebe ovog rada navodimo razliku u odnosu na BDP po stanovniku u 2020. godini kada je BDP za grad Zagreb iznosio 21.824,41€ po stanovniku, a za Osječko-baranjsku županiju 10.001,86€ po stanovniku. Iz navedenog je vidljivo da je razlika u BDP-u gotovo dvostruka, iako se radi o poređenju grada i županije (EC, 2017).
(izvor: https://podaci.dzs.hr/media/2q3biu4h/nr-2023-2-1-bruto-doma%C4%87i-proizvod-za-republiku-hrvatsku-hr_nuts-2021-hr-nuts-2-i-%C5%BEupanije-u-2020.pdf, pristupljeno 27.4.2026.)

je jedan od najudaljenijih gradova u RH, udaljen čak 283 km[78] od Zagreba te je kao takav i najviše zahvaćen negativnim aspektima regionalnih nejednakosti.

Pored toga učesnice dubinskih intervjua su takođe istakle nedostatak raznovrsnih prodavnica i prekomerni broj bankarskih i administrativnih uslužnih delatnosti, kao negativne aspekte sadržaja u središtu grada što takođe potvrđuje rezultate ankete. Zanimljivo je primetiti da su ispitanice dubinskih intervjua uprkos potvrđenim nedostacima vezanim uz sadržaje središta grada i dalje pozitivnog mišljenja o ovoj lokaciji te ne razmišljaju o preseljenju. Na ovaj način dobili smo detaljnije saznanje o tome da uprkos nedostacima koje središte grada kao i svaka druga četvrt sadrže, njihovi stanovnici osećaju veliku privrženost, kako noviji tako i stariji, te ne razmišljaju o preseljenju.

Po pitanju zainteresovanosti za korišćenje urbanih vrtova/povišenih gredica na području ovog dela grada, rezultati dubinskih intervjua potvrdili su rezultate ankete jer su obe stanovnice središta izrazile pozitivan stav. Dodatna informacija koju smo dobili u okviru dubinskih intervjua bila je vezana uz njihovu potencijalnu lokaciju, za koje su obe ispitanice navele ravne krovove višestambenih jedinica.

Takođe je dobijen dodatni uvid u faktor slobodnog vremena u odnosu na korišćenje urbanih vrtova. Dugogodišnja stanovnica središta grada, u dobi od 60 godina, navela bi se rado bavila urbanim vrtovima te da ima dovoljno vremena i motivacije. Stanovnica koja se doselila u središte grada prošle godine, majka dvoje male dece, izjavila je da nema slobodnog vremena u ovom periodu života za ovakve aktivnosti. Iz navedenog možemo zaključiti da je faktor slobodnog vremena vrlo važan u odnosu na uspešnu implementaciju urbanih vrtova te da se može povezati s dobi korisnika. Ovaj podatak važan je za dalja istraživanja kojima bi se trebalo detaljnije istražiti demografsku sliku stanovnika zainteresovanih za njihovo korišćenje kao i potencijalne lokacije te na taj način doneti odluku o najboljoj lokaciji kao jednom od značajnih faktora njihove uspešnosti.

Podaci prikupljeni putem dubinskih intervjua vezanih uz pitanje o secesiji kao istorijskom periodu i nasleđu koje se najčešće povezuje s identitetom grada Osijeka, pokazali su da mlađa stanovnica, koja se doselila u središte grada 2022. godine, potvrđuje uvreženo stanovište o secesiji kao o najkvalitetnijem i dominantnom istorijskom nasleđu Osijeka, što je u skladu s većinskim stanovištem ispitanika ankete. Ovaj podatak takođe ide u prilog teoriji da bi trebalo

[78] Tabela cestovnih udaljenosti među 30 najvećih naselja u Hrvatskoj (izvor: https://relago.blob.core.windows.net/azureproductionblobcontainername/AzureProduction/RelagoBlog/Files/Cestovne-udaljenosti-medju-naseljima_Relago2.jpg, pristupljeno 27.4.2026.).

sprovesti određenu vrstu edukacije i dodatne promocije ostalog osječkog istorijskog nasleđa s ciljem veće osvešćenosti o njegovoj vrednosti, ali i postojanju uopšte. Zanimljivo je pri tome mišljenje dugogodišnje stanovnice središta grada koja smatra da bi trebalo i druga nasleđa više promovisati, a pominje posebno nasleđe manjinskih zajednica poput mađarske. Ovo je vredan podatak koji je novina u odnosu na anketne rezultate jer pominje jedan novi, relevantan faktor koji bi mogao značajno doprineti kvalitetu života u središtu grada Osijeka, ali i šire. Na području grada Osijeka oduvek su živeli stanovnici raznih nacionalnih manjina posebno u odnosu na činjenicu da se istorijski Hrvatska nalazila pod političkim uticajem susednih zemalja. Upravo zbog toga u Osijeku se nalazi i bogata baština u odnosu na manjinsko stanovništvo, a neke od najprisutnijih manjina su mađarska, nemačka i srpska manjina[79]. Grad često organizuje razna kulturna i edukativna događanja na kojima se pojedine manjine uvek rado predstave. Manjinsko nasleđe stoga predstavlja važan potencijal čijim bi se povećanim eksponiranjem i promocijom, kao i otvaranjem muzeja, svakako stvorila dodatna vrednost u odnosu na kvalitet života u gradu i povećala diversifikacija kulturne ponude koju su sugerisali neki od sagovornika kako ankete tako i dubinskih intervjua.

U odnosu na ideju participacije građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave rezultati dubinskih intervjua potvrdili su zainteresovanost koja je zabeležena putem anketnog upitnika u natpolovičnoj većini.

U okviru ankete takođe je zabeležen visok procenat odgovora koji su bili zainteresovani za volontiranje, ali bez trenutnog slobodnog vremena za ovu aktivnost. Rezultati dubinskih intervjua su dodatno pojasnili ovaj odgovor za koji se može reći da je povezan i sa starosnom grupom. Učesnica intervjua mlađe starosne grupe izrazila je pozitivan stav prema volontiranju, ali i trenutni nedostatak vremena za njegovu realizaciju usled porodičnih obaveza, dok je učesnica intervjua starije starosne grupe izrazila pozitivan stav bez zadrške. Zanimljivo je istaknuti da je dugogodišnja stanovnica središta grada već imala i ličnog iskustva te stoga potencijalno i još veću spremnost na učešće.

U okviru ovog poglavlja sagledane su kritički informacije i podaci koji su dobijeni dubinskim intervjuima sprovedenim sa stručnim i profesionalnim osobama iz domene tržišta nekretnina, istraživanja, planiranja ili projektovanja središta grada Osijeka, ali i grada uopšte.

[79] U okviru Uprave grada Osijeka obavljaju se poslovi sprovođenja zakonskih i drugih propisa u oblasti ostvarivanja zaštite ljudskih i manjinskih prava, te saradnje s vijećima, institucijama, udruženjima i drugim predstavnicima nacionalnih manjina. Veća s predstavnicima nacionalnih manjina sastavni su deo gradske Uprave, a trenutno u mandatu 2023.–2027. godine deluju Veća albanske, mađarske, nemačke, slovačke i srpske nacionalne manjine. Pored toga aktivni su i predstavnici bošnjačke, crnogorske i makedonske nacionalne manjine.

Informacije dobijene tokom sprovođenja dubinskih intervjua s vlasnicom agencije za prodaju nekretninama daju nam dodatno pojašnjenje nekih od rezultata ankete i stanja u središtu grada Osijeka, posebno u odnosu na tržište nekretnina. Neka od novih i ključnih saznanja koja smo dobili uključuju:

- Prodaja nekretninama u poslednjih nekoliko godina je jako pojačan u odnosu na tržišna kretanja u središtu grada Osijeka nekada, pri čemu je centar uvek imao potražnju za nekretninama veću nego ostala stambena naselja. Cene su porasle u odnosu na 2017.–2018. godinu za preko 50%.
- Problem je nastao zbog toga što je u centru mala ponuda nekretnina, a mnogo veća potražnja te je to jedan od glavnih razloga zašto su cene tamo najviše u gradu.
- Više se traže stanovi, ali traže se i kuće.
- U odnosu na razloge zašto ljudi traže nekretnine u središtu grada, rezultati ovog dubinskog intervjua su pokazali da je to postojanje mnoštva različitih aktivnosti i sadržaja te želja stanovnika da budu u žiži/središtu događanja.
- Postoji velika privrženost centru od strane dugogodišnjih stanovnika središta grada Osijeka.
- Pad broja stanovnika od 1990-ih godina nije se značajnije odrazio na tržište nekretnina u središtu grada, a ni na Osijek uopšte, zato što u Osijek i prema Osijeku gravitira čitava županija. Pored toga on je postao studentski grad tako da je prodaja nekretnina porastao bez obzira na depopulaciju.

Podaci dobijeni u razgovoru s vlasnicom agencije za nekretnine potvrdili su rezultate ankete koji su upućivali na dalju potrebu za gradnjom novih stambenih jedinica u središtu grada. Ispitanici koji su učestvovali u anketi bili su mišljenja da bi dalja gradnja stanova i doseljavanja najverovatnije predstavljala pretnju u odnosu na kvalitet svakodnevnog života te je upravo zato veći deo ispitanika smatrao da ima dovoljan broj stambenih jedinica na području središta grada. Može se zaključiti da je mišljenje vlasnice agencije za nekretnine ipak bilo vođeno ekonomskim razlozima dok je mišljenje stanovnika uzimalo u obzir i druge faktore koji utiču na kvalitet života u središtu grada Osijeka.

Prema mišljenju vlasnice agencije za nekretnine centar grada ne predstavlja dobar odnos cene, lokacije, kvaliteta života i sadržaja koje pruža, što dalje potvrđuje mišljenja o ovoj temi zabeležena u okviru ankete. Ovo stanovište dalje se nadovezuje na oprečnu činjenicu kako uprkos ovom neskladu, u stvarnosti je primetna povećana i kontinuirana potražnja za

nekretninama u središtu grada. Vezu s ovom tvrdnjom i njeno delimično objašnjenje pronalazimo u prethodnom mišljenju učesnice dubinskih intervjua koja tvrdi da je spremna i više platiti za centar jer ipak nudi više nego drugi delovi grada u odnosu na sadržaje i događanja. Privrženost stanovnika središtu grada Osijeka podatak je koji bio potvrđen i u okviru ankete i tokom dubinskih intervjua. Tome u prilog idu i podaci zabeleženi tokom dubinskog intervjua s vlasnicom agencije za nekretnine koji navode da je najčešći uslov pri prodaji većih stanova ili kuća od strane starije populacije pronalazak manje nekretnine na istom području. Želja je uvek ista, ostati u središtu, ali u manjem stambenom prostoru. Nepristajanje na relokaciju vlasnika i stanovnika stambenih jedinica središta grada predstavlja još jedan od razloga zašto je ponuda stanova u središtu Osijeka relativno mala. Pojava ovakve preraspodele postojećih stanovnika, u kojoj stariji traže manje, a mlade porodice veće prostore u središtu, stvara zatvoreni krug. Pri tome je jedna od glavnih posledica nedostatak nekretnina dostupnih zainteresovanim osobama za doseljenje iz drugih delova grada ili države, što opet utiče na porast cene dostupnih kvadrata. Informacije dobijene tokom sprovođenja dubinskih intervjua s urbanom planerkom/arhitektikom koja radi u Upravnom odeljenju za urbanizam grada Osijeka daju nam dodatni uvid u rezultate ankete i opšte stanje u Osijeku. Neka od najvažnijih saznanja koja smo dobili nalaze se u nastavku.

- Sadašnjem negativnom stanju u odnosu na planiranje prostora doprinelo je i odustajanje od UPU 2000 za središte grada. Ovaj potez dalje je ubrzao devastaciju javnih prostora pri čemu se fokus Gradske uprave sada koncentrisao na pronalaženje načina kojim bi se mogao zaustaviti ovaj negativan proces. Trenutno stanje obeležava trend pada kvaliteta u projektovanju i izgledu grada i treba ga zaustaviti, a na rešenju ovog problema se trenutno radi.
- Poboljšanju kvaliteta života u središtu grada Osijeka doprinelo bi povećanje smeštajnih kapaciteta te povratak malih zanata i diversifikacija prodavnica, a za uspešnu revitalizaciju središta grada stoga je potrebno izraditi novu strategiju.
- Neophodna je veća kapitalizacija na jednom od glavnih aduta središta grada Osijeka, reci Dravi. Reka treba postati još više uključena u život i sadržaje središta grada.
- U odnosu na zelene površine i urbane vrtove u ovom delu grada ispitanica predlaže pred-vrtove kao najbolji oblik za urbane prostore i zaustavljanje dalje devastacije uskih koridora nekih javnih prostora. Za nove zelene površine kao i urbane vrtove predlaže

prostore na levoj strani Drave, a ne zadiranje u postojeće javne lokacije ili prenamenu parking mesta.

- Za osječke istorijske periode i baštinu ispitanica predlaže objedinjavanje ukupnog nasleđa u jedan veliki projekat, izrađen na nivou Hrvatske u komunikaciji s arheolozima i konzervatorima. Ovaj sveobuhvatan projekat baštine povezao bi sve nasleđe u jedan projekat i tada bi Osijek imao značajno povećan potencijal kao destinacija za višednevne boravke.
- Povećana participacija građana u donošenju odluka o novim projektima je pozitivna stvar, ali kako bi bila moguća potrebno je kompletni postojeći sistem preurediti tako da on bude spreman na veće doprinose jer trenutno nije moguće uklopiti opsežnu participaciju. Za veću participaciju naglašena je i važnost medijske praćenosti.
- Rešenje problema nedostatka parking mesta u središtu grada pronalazi u daljem razvoju javnog prevoza pri čemu bi se potencijalno oslobodile i neke nove površine te bi se omogućilo razmišljanje o nekim drugim funkcijama.

Informacije dobijene tokom sprovođenja dubinskih intervjua s arhitektom zaposlenim u arhitektonskom birou daju nam dodatni uvid kako u neke od rezultata ankete tako i u stanje u središtu grada Osijeka. Neka od osnovnih saznanja koja smo dobili uključuju:

- Pojava negativnih promena u odnosu na urbanističke trendove planiranja i projektovanja javnih prostora u odnosu na kvalitetne prostorne zahvate 60-ih i 70-ih godina ovog veka. Razlog tome arhitekt pronalazi u promeni organizacije i načina rada te pojavi tzv. investitorskog urbanizma. U prošlosti su se projekti radili u većem obimu, uz drugačiji način finansiranja, te u drugačijem političkom uređenju. Sve to je omogućilo sprovođenje sveobuhvatnijih promena u prostoru.
- Ispitanik je naglasio veliki značaj odličnih intervencija arhitekte Radovana Miščevića (Osječka Promenada, pešačka zona, Trg slobode) za kvalitet javnog prostora središta grada Osijeka.
- Publikacija Urbanistički i arhitektonski natječaji od 1994.–2014. u gradu Osijeku predstavlja odličan korpus kvalitetnih natječaja koji su sprovedeni u novije vreme, ali pored kvaliteta natječaja izuzetno je važna i struktura komisije, koja najčešće postaje i presudni činilac u odabiru najboljih prostornih rešenja. Ovo predstavlja jedan veliki potencijal koji se u budućnosti može iskoristiti za preokretanje sadašnjeg, negativnog urbanističkog trenda, pri čemu je naglašena važnost postojanja jasne vizije.

- U odnosu na vitalnost središta grada smatra da su ključni problemi pad kupovne moći i pad obima sadržaja. Ovom stanju je doprinelo otvaranje trgovačkih centara u okolici Osijeka — Avenue Mall i Portanova. Prema mišljenju arhitekte umesto ovakve lokacije glavnih trgovačkih sadržaja, trebalo se težiti pronalasku rešenja koja nisu ovako fokusirana na predgrađe već preusmeriti trgovanje više u centar.
- Središte grada predstavlja trenutno vrlo atraktivan prostor, ugodan za život i miran. Arhitekt ističe da ljudi u centru žele kupiti stan ne kao investiciju, nego da zaista tamo žive. Kao glavni nedostatak navodi bolju regulaciju posećenosti ljudi ovog prostora u odnosu na vremenske periode jer je primetan pad broja korisnika nakon radnog vremena, kada središte, posebno u zimskom periodu postaje pustim prostorom.
- U odnosu na istorijsko nasleđe grada, secesija je dovoljno eksponirana te se u budućnosti fokus treba premestiti na promovisanje Tvrđe. Pored toga ispitanik ističe i vrednost modernističkog nasleđa te potrebu za većom promocijom.
- Kao jednu od ideja, arhitekt ističe zoniranje javnih parkova kao ključni, savremeni pristup u dodatnom ozelenjavanju središta grada Osijeka, u okviru kojeg bi došlo do ispreplitanja vrta, parka i šume što popularizuje livadne površine ili gredice s korovom koje odlikuje bioraznovrsnost. Drugi pristup za povećanje zelenih površina i instalaciju urbanih vrtova je njihova implementacija na delu ravnih krovova višestambenih zgrada. S ciljem povećanja vidljivosti ovog elementa potrebno je uvesti odnos lokacije 50% ravni krovovi, a 50% parkovi, odnosno, nivo zemlje. Dodatni element diversifikacije zelenih površina u središtu grada bila bi i prenamena dela parking prostora u povišene gredice/urbane vrtove te njihova instalacija u pešačkim zonama.
- Participaciju bi trebalo modernizovati te prihvatiti digitalni potpis kao elektronsku garanciju koja je dovoljna za prihvatanje prosleđenih mišljenja i komentara putem elektronske pošte, za projekte i planove raznih vrsta. Na taj način bi se uveliko umanjio problem slobodnog vremena koji predstavlja najčešću prepreku u povećanoj participaciji stanovnika.

Informacije dobijene tokom sprovođenja dubinskih intervjua s profesoricom i istraživačicom na Univerzitetu Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Građevinskom i arhitektonskom fakultetu Osijek daju nam dodatni uvid kako u neke od rezultata ankete tako i u stanje u središtu grada Osijeka. Neka od ključnih saznanja koja smo dobili nalaze se u nastavku.

- Nužno je uvođenje koncepta fleksibilnog planiranja u odnosu na urbanizam središta grada kao izuzetno pozitivnog planerskog pristupa. Ovaj koncept odnosi se na planiranje koje omogućava prostoru da se prilagodi promenama koje donosi budućnost, a koje u potpunosti nikada ne možemo predvideti. Sedamdesetih godina Osijek je planirao razvoj u mega centar, prelazak na drugu obalu Drave, ali to se nikad nije dogodilo jer su se okolnosti promenile. Fleksibilno planiranje bi omogućilo realizaciju budućih trendova u prostoru kako bismo mogli inkorporirati promene koje se dešavaju u stvarnom životu u prethodne planove.
- Proces odliva trgovačkih sadržaja i dominacije trenda posećivanja satelitskih trgovačkih centara na rubnim delovima grada s ciljem zadovoljenja većine trgovačkih potreba prema mišljenju ispitanice kao da se pomalo usporava, a građani se polako počinju orijentisati na središte grada.
- Na području središta grada niz je pozitivnih i uspešnih urbanističkih projekata od kojih ispitanica izdvaja Trg slobode, ali naglašava potrebu za intervencijama u drugim središnjim javnim prostorima koji postoje, ali ne privlače ljude usled nedostatka aktivnosti i sadržaja.
- Mere kao doprinos daljem doseljavanju u Osijek kao opadajući grad moraju uključivati mere na nivou Grada, Županije i države. Pozitivan doprinos umanjenju ovog problema vidi lokalno na poboljšanom umrežavanju sa susednim područjima poput Baranje.
- Središte grada nije potpuno izgubilo svoju vitalnost, a najveći potencijal je u prostorima uz reku Dravu na čijim obalama treba razvijati nove sadržaje.
- Urbani vrtovi su pozitivan urbanistički element koji bi se uklopio u središte grada, ali uz izrazito pažljivu modifikaciju postojećih, istorijskih parkova.
- Model dosadašnje participacije građana je potrebno modifikovati te približiti zajednicu ideji jer je društvo ponekad a priori protiv bez da tačno zna o čemu se radi.

Saznanja dobijena pomoću anketnog upitnika u velikoj meri su potvrđena iskazima stručnjaka i stanovnika središta grada dobijenih putem dubinskih intervjua, ali pored toga daju nam u nekim slučajevima detaljnije ili potpuno nova saznanja.

U odnosu na rezultate ankete vezane uz pitanje o uticaju kontinuiranog pada broja stanovnika od 1990-ih godina na stanje u središtu grada, sprovođenjem dubinskih intervjua potvrđeni su prethodni zaključci da se ovaj pad nije negativno odrazio na tržište nekretnina u gradu, broj stanovnika ili popularnost središta grada. Razlozi su razni te uključuju bolju ponudu sadržaja od

ostalih gradskih četvrti, kvalitetan javni prostor, privlačnu snagu kao posledicu činjenice da je Osijek županijsko središte, ali i studentski grad. Sva istraživanja su potvrdila mišljenje da kako se središte grada prazni tako se i ponovo naseljava. Prekretnicu u opadanju središta u odnosu na sadržaje, detaljnije su identifikovali dubinski intervjui, a nju predstavlja pojava dvaju satelitskih tržnih centara, što je deo globalnog problema, ali prema mišljenju stručnjaka uključenih u ovo istraživanje i na ovom planu se pomalo oseća preokret u odnosu na središte grada Osijeka.

Stručni učesnici dubinskih intervjua su imali zajednički, pozitivan stav u odnosu na intervencije u javnom prostoru središta te smatraju da je njihova zajednička karakteristika prisutnost ljudi i životnost prostora. Iz navedenog možemo zaključiti da uprkos prisutnosti zabrinutosti i pesimizma od strane stručnih učesnika intervjua i dalje postoji velika količina optimizma u odnosu na potencijale i motivaciju osoba uključenih u intervencije u javnim prostorima središta. Intervjuisani stručnjaci smatraju da je gotovo svaka intervencija uspešna koja uključuje ulaganja i nastojanja za poboljšanjem, a najpoželjnija je ona koja za posledicu ima povećanje posećenosti prethodno zanemarenih prostora.

Većina učesnika dubinskih intervjua iz oblasti stručne domene je u odnosu na kvalitetne intervencije javnog prostora u središtu grada navela niz projekata od kojih izdvajamo Trg slobode, Trg Ante Starčevića ili park Sakuntala, kompleksnu pešačku zonu sastavljenu od pet trgova, povezivanje delova grada pomoću produžetka promenade, izgradnju novog stadiona i intervenciju uređenja prolaza između hotela Osijek i bioskopa Europa. Veći deo ovih uspešnih intervencija delo je poznatog osječkog arhitekte Radovana Miščevića iz perioda 60-ih i 70-ih godina, a prema podacima dubinskih intervjua i dalje predstavljaju neke od najrelevantnijih prostornih projekata u gradu Osijeku. Ništa slično od tada nije sprovedeno na nivou grada, a stručnjaci uključeni u ovo istraživanje su izrazili žaljenje nad tom činjenicom te predložili implementaciju sličnih projekata, ali prikladnih našem dobu i potrebama.

Analiza odgovora prikupljenih putem dubinskih intervjua, koji su se odnosili na sadržaje i aktivnosti čiji nedostatak ili prekomepnost su uočeni, pružila je uvid u mogućnosti efikasnijeg raspoređivanja postojećih programa. Takvo bi usklađivanje moglo rezultirati boljim ishodima i dodatno doprineti kvalitetu života u središtu grada. Kao pozitivne i uspešne aktivnosti i sadržaji istaknute su one aktivnosti koje povezuju središte grada s ostalim delovima i na taj način rasterećuju središte. Među najznačajnijim promenama koje su sagovornici izdvojili ističu se preseljenje sajma antikviteta u park, čime je povećan prostorni obuhvat događaja i aktiviran deo

grada koji je ranije bio nedovoljno korišćen, kao i predlog premeštanja adventskih događaja na potez između centra Osijeka i Tvrđe, što bi, prema njihovom mišljenju, doprinelo većoj integraciji Tvrđe u tokove posetilaca i intenziviranju boravka u tom prostoru.

Ambijent centra Osijeka je izuzetno dobar i popularan kod stanovnika što se ogleda i u činjenici da mnogi žele kupiti stan u centru, ali ne kao investicioni momenat nego za svakodnevni život u njemu. Prema mišljenju stručnjaka središte grada ostavlja utisak pitomog grada, ugodnog za život svima. Kao glavni nedostatak izdvojeno je zamiranje središta grada nakon radnog vremena i osetan pad broja korisnika u popodnevnim satima, posebno u zimskim danima te bi stoga trebalo delovati u smeru poništavanja ovog efekta. Dubinski intervjui su nam takođe istakli novo saznanje specifično za grad Osijek koje ujedno predstavlja i veliki potencijal za revitalizaciju, a odnosi se na povezanost i prožetost grada, a posebno središta grada rekom Dravom. Stručnjaci su tokom intervjua istakli važnost reke Drave i promenade na obali za kvalitet kako središta grada Osijeka tako i za grad u celini. One vikende kada nema nikakvih posebnih događanja u središtu grada, sama reka privlači lokalne stanovnike, posetioce iz drugih četvrti, ali i iz okolnih mesta u posetu. Promenada stvara mogućnost šetnje uz obalu bez trošenja novca, korišćenje nekog od brojnih kafića, uživanje u mirnom pogledu na zelenu, levu obalu Drave koja nije izgrađena ili susrete. Ovaj potencijal je još davno prepoznat kako od strane stanovnika tako i od stručnjaka (Pasinović, 2001) te bi se na ovom velikom, prirodnom resursu, longitudinalnom gradu koji se razvija duž reke, trebalo dalje kapitalizovati.

Prilikom poređenja odgovora vezanih uz efikasnost raznih mera koje bi mogle imati za posledicu novo doseljavanje, a u isto vreme bi doprinele i interesu stanovnika za središte grada Osijeka mišljenja su bila prilično oprečna. Jedan deo sagovornika je zagovarao veliki potencijal mera i naveo zanimljive primere od kojih izdvajamo mere vezane uz privredu i kulturu, mere za povratak malih zanata, prodavnica te kulturnih sadržaja, mere za povećanje smeštajnih kapaciteta u samom centru (trenutna obnova hotela Royal), izradu strategija za obnovu središta grada, revidiranje poreza i prireza. Drugi deo ispitanika je izrazio negativan stav u odnosu na efikasnost većine mera te su smatrali da aktivnosti u smislu arhitektonskih mera ne mogu puno pomoći. Oni su smatrali da mere moraju dolaziti iz finansijskog sektora pri čemu se potencijal i snaga za povećanje kvaliteta života u središtu grada Osijeka, stvaranje novih i potrebnih sadržaja kao i doseljavanje ovih stanovnika, već nalaze u osječkom okruženju. Okolna naselja i sela predstavljaju veliki potencijal kao i moguće benefite koji mogu nastati kao posledica povećanog umrežavanja. Ovaj proces je već aktivan, ali bi ga trebalo dodatno ubrzati te

preusmeriti prema postojećim potrebama u odnosu na kvalitet života u Osijeku, a tako i središtu grada.

Prema informacijama dobijenim od strane učesnika dubinskih intervjua, a vezanim uz secesiju kao najpovezanije istorijsko nasleđe s identitetom središta grada, ali i grada uopšte, stručni ispitanici bili su mišljenja da je secesija dovoljno eksponirana te da se u budućnosti fokus treba premestiti na promovisanje Tvrđe, Austrougarskog, baroknog nasleđa, s gotovo potpuno neprepoznatljivim slojem turske baštine ispod vidljive ovojnice zgrada. Tvrđa je dobila i kolektivnu podršku svih učesnika dubinskih intervjua u odnosu na sva ostala nasleđa te su istaknute sve njene prednosti i činjenica da je trenutno nepravedno zapostavljena. Ovakva zainteresovanost za promociju starog jezgra grada verovatno je posledica njene temeljite obnove koja je građanima stvorila neke nove, uredne i estetski prezentabilne prostore te stoga osvešćen pravi potencijal Tvrđe.

U odnosu na niz komentara učesnika ankete vezanih uz popularno, ali zapušteno stanje secesijskih pročelja u središtu grada Osijeka i izuzetno skupu obnovu vezanu uz konzervatorske uslove, dubinski intervjui su nam dali detaljniji uvid kao i predloge za rešenje nekih od ovih problema. Stručni učesnici intervjua su naglasili kako je obnova istorijskih pročelja vrlo skupa, ali takođe i dalje izvodiva posebno uz korišćenje evropskih fondova za obnovu i razvoj. U Osijeku je već sproveden niz uspešnih evropskih projekata u okviru kojih je obnovljen značajan deo istorijskog nasleđa najviše iz perioda secesije, ali i austrougarskog, baroknog nasleđa u Tvrđi. Ovi projekti dokazuju da postoji način obnove zapuštenog istorijskog nasleđa i u gradovima u opadanju koji se često nalaze u nepovoljnim, ekonomskim uslovima. Obnovom istorijskih pročelja uveliko bi se poboljšao kvalitet i zadovoljstvo života u središtu grada, a da pri tome nisu nužno potrebna velika finansijska sredstva vlasnika ovih nekretnina.

Pored toga dubinskim intervjuom smo dobili i detaljniji uvid u potencijal istorijskog nasleđa u obliku predloga o objedinjavanju sve kulturne baštine u jedan veliki projekat kulture koji bi se sproveo na nivou Hrvatske, a u komunikaciji s arheolozima, konzervatorima. Tada bi Osijek dobio nadograđeni i obogaćeni identitet koji bi uključivao baštinu svih perioda, a u obliku niza muzeja ili manjih muzejskih četvrti vezanih uz raznu istorijsku baštinu, ali i tradicionalne zanate, povezanih u vidu jednog jedinstvenog kulturnog projekta/proizvoda. Ovakav jedinstveni brend lakše bi se plasirao na turističkom tržištu, promovisao Osijek i bio prepoznatljiviji te imao potencijal za duži boravak u gradu. Objedinjena baština zasigurno bi dugoročno probudila i ojačala grad te povećala kvalitet života u njemu. Izuzetan značaj malih muzeja kao i mikro

muzejskih četvrti u gradovima u opadanju prepoznao je i Antonić (2023) koji tvrdi da postoji veliki potencijal u osnivanju mikro muzejskih četvrti[80] u gradovima u opadanju jer oni svojim delovanjem doprinose smanjenju negativnih elemenata te predstavljaju urbanu revitalizaciju predvođenu kulturnom obnovom.

U odnosu na rezultate ankete vezane uz pitanje o stavu prema urbanim vrtovima i povišenim gredicama u središtu grada, sprovođenjem dubinskih intervjua potvrđeni su prethodni zaključci te su i mišljenja stručnjaka bila generalno pozitivna uz kritičko sagledavanje celokupnog uticaja. Većina stručnjaka bila je protiv poljoprivredno-prehrambenog korišćenja ovakvih vrtova, inače jednoj od ključnih namena ovih površina. Neki su kao argument navodili okruženje koje je i tako dominantno poljoprivredno, a zatim nedostatak prostora u gradu te problem s parkiranjem koji bi se prenamenom dela prostora u urbane vrtove samo pogoršao. Pored toga konstatovano je takođe da je Osijek ujedno i najzeleniji grad u Hrvatskoj po broju zelenih, urbanih površina, ali da njihova diversifikacija predstavlja veliki potencijal i nužnost. Ukoliko želimo ići u korak s vodećim urbanističkim trendovima kao što su na primer stvaranje urbanih parkova-šuma i klimatskim promenama koje utiču na gradove, potrebno je nastaviti s inovativnim ozelenjavanjem. Veliki gradovi drugih evropskih država, najčešće su predvodnici novih, zelenih inovacija vezanih uz zelene vrtove ili parkove-šume, poput Beča, Berlina, Pariza, Stokholma ili Kopenhagena i vođeni su savremenim, zelenim i ekološkim strategijama koje imaju u planu kontinuirano ozelenjavanje urbanih prostora, uprkos tome što već u sadašnjosti imaju veliki procenat zelenila. Tome u prilog govori i poslednja značajnija zelena strategija doneta na nivou Evropske unije (The European Green Deal: Delivering on our Targets, European Commission, 2019), a koja dodatno naglašava važnost sistemskog ozelenjavanja te usklađivanja pojedinih nacionalnih strategija s ovom direktivom. Pri tome gradove i države lidere u ovoj kategoriji treba uvek kritički analizirati, u odnosu na veličinu, razmere mera, ali i lokaciju. Preslikavanje mera bez kritičkog sagledavanja i evaluacije te njihova identična implementacija u drugom gradu nije dobar pristup. Lokalne specifičnosti, relevantnost, prikladnost i svi drugi individualni faktori vezani uz svaku urbanu sredinu trebaju da budu promišljeni pre nego što se definišu strategije i akcijski planovi te krene u implementaciju projekata. Intervjui su nam pored toga dali širu sliku vezanu uz urbane vrtove jer su posmatrajući stanje iz stručne perspektive rezultirali nizom

[80] Pojam muzejske četvrti ili „museum quarters" ovde se koristi u odnosu na značenje prema definiciji Kočergina (Kochergin, 2017) za otvoreni javni prostor u užem delu urbanog jezgra, najčešće u blizini reprezentativne muzejske zgrade s odličnom pristupačnošću i saobraćajnom povezanošću na nivou grada.
(izvor: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1757-899X/245/5/052031, pristupljeno 27.4.2026.)

predloga za njihovu implementaciju. Oni uključuju ravne krovove na višestambenim zgradama, zoniranje javnih parkova gde dolazi do ispreplitanja vrta, parka i šume, povećanje vidljivosti urbanih vrtova te pored implementacije na ravnim krovovima deo vrtova instalirati na nivou zemlje, odnosno u parkovima ili delovima parking ili pešačkih zona.

Po pitanju participacije građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave, posebno u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka sprovođenje dubinskih intervjua dalo je drugačiji uvid u odnosu na rezultate ankete u kojoj je većina učesnika iskazala interes kako za participiranjem tako i za volontiranjem. Rezultati dubinskih intervjua sprovedenih s profesionalnim osobama pokazali su da kada govorimo o participaciji ili volontiranju nije dovoljno imati samo dobru volju već i sistem koji to omogućuje te podstiče na najbolji mogući način. Sva četiri učesnika su imala pozitivan stav prema participaciji te ga neposredno povezala s nivoom kvaliteta javnog prostora središta grada, ali su naglasili da generalna afirmacija ovog koncepta nije dovoljna za njegovu uspešnost ukoliko ne postoje adekvatni i produktivni sistemi za njeno sprovođenje. Istaknuto je da treba naći ravnotežu između inicijative građana i struke te je za povećano učešće građanstva potrebno inovirati načine saradnje. Jedan od vrlo zanimljivih predloga bio je pristup participiranju pomoću raznih oblika animacije kao što su učešće u projektima, kulturno-zabavnim događanjima ili radionicama. Klasičan način poziva u večernjim satima na učešće najčešće nema efekta te za rezultat često ima nizak odziv. Organizacija događanja za decu, dok se odrasli mogu posvetiti nekim drugim stvarima i pitanjima, predstavlja vrlo dobar, inovativan pristup. On se već koristi u mnogobrojnim državama pri čemu su neke od produktivnijih aktivnosti za uključivanje lokalnog stanovništva u procese prenamene odlazak mesne zajednice, organizacija izložbi i koncerata te posećivanje vrtića. Na taj način zajednica se maksimalno približava ideji o nadolazećoj promeni jer sredina je ponekad a priori protiv promena, a da se zna o čemu je tačno reč.

Kao još jedan novi model participiranja koji doprinosi većem broju učešća naveden je i prihvat digitalnog načina participacije. U vremenu kada se u Hrvatskoj ulažu veliki napori da se što veći deo administracije i poslovanja prenese na digitalni nivo, i kada su digitalni potpisi već priznati kao legitiman dokument, potrebno je ove pristupe primeniti i na proces participacije. Digitalno potpisan dokument trebalo bi priznati kao legitiman oblik participacije koji bi zasigurno povećao i procenat učešća građana.

Uspešno sprovedena kampanja protiv inicijalnog predloga za izgradnju poslovnog kompleksa na promenadi, lokaciji nekadašnjeg restorana Bijela Lađa (2020.–2021. godine), pokazuje da

su građani Osijeka zaista zainteresovani i spremni uložiti vreme i napor u slučajevima kada smatraju da će im kvalitet javnog prostora biti narušen te bi stoga tu postojeću motivaciju i energiju trebalo usmeriti na participiranje u oblikovanju kvalitetnih ostalih javnih prostora u središtu grada.

Glavni cilj dubinskih intervjua sprovedenih u okviru ovog dela istraživanja bilo je pribavljanje detaljnijih informacija o temi disertacije i predstavlja dodatni izvor podataka u odnosu na podatke dobijene anketnim upitnikom koji je uveliko postignut. Intervjui su takođe omogućili dodatnu procenu promena, razvoja i intervencija u središtu grada Osijeka u odnosu na stavove, mišljenja, iskustva i uverenja stanovnika ovog dela grada. Zaključci iz ovog dela rada će biti upućujući za formiranje predloga mera i ostalih preporuka.

5.3 Zapis o ličnom iskustvu

Ovaj deo istraživačkog rada zamišljen je kao dodatni nivo analize života u središtu grada Osijeka. On predstavlja dubinsko i ličnog istraživanje motiva i stavova za doseljenje u središte grada Osijeka te ima za cilj biti još jednim izvorom istraživačkih podataka u okviru definisane teme disertacije.

5.3.1 Metodologija izrade zapisa o ličnom iskustvu

Glavna metodološka metoda koja je korišćena u okviru kvalitativnih istraživačkih metoda bila je „immersion" metoda[81]. U ovom istraživanju „immersion" metoda se koristi kako bi se prikazalo lično i autentično razmišljanje kandidatkinje ove disertacije, iskustvo iz prve ruke, te stoga ovaj segment istraživanja predstavlja dodatni doprinos u istraživanju gradova u opadanju.

Teme koje se koriste kao referentna tačka u ovom zapisu predstavljaju kombinaciju tematskih celina predviđenih za prethodne grupe aktera anketnog upitnika, te stoga uključuju pitanja o godini doseljenja u središte grada i razlozima, mišljenju o cenama nekretnina u središtu grada Osijeka i opravdanosti odnosa kvaliteta i cena stambenog kvadrata u središtu grada Osijeka, kvalitetu intervencija u odnosu na razvoj javnog prostora u središtu grada, zainteresovanosti za korišćenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica na području ovog dela grada, dominaciji

[81] „Immersion metoda" u smislu ličnog razumevanja i interpretacije raznih pojava i fenomena te analize razloga i načina funkcionisanja. Imerzivno istraživanje jednostavan je koncept prema Vuku i saradnicima (2015) koji umesto regrutovanja uzorka korisnika sam sprovodilac istraživanja deluje kao korisnik, uranjajući se u korisničko iskustvo koje stvara i istražuje. Ova metoda, koja u doslovnom prevodu znači uranjanje, vrlo je prilagodljiva različitim vidovima istraživanja, a najčešće se koristi pri učenju stranih jezika kada se učenik nalazi u sredini koja govori strani jezik primarno, kao maternji, te se novi učenik direktno izlaže stranom jeziku u svakodnevici i na taj način postiže najbolje moguće rezultate učenja novog jezika.

secesije kao istorijskog perioda te ostaloj baštini, participaciji građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave, kao i volontiranju.

Povezivanjem tema koje se koriste u prethodnim elementima istraživanja, za razne vrste aktera i njihovim primenjivanjem na ovde prikazan lični iskaz, omogućuje se stvaranje korelacije te povezivanje ličnog iskaza s ostalim delom istraživanja i stvara mogućnost analize povezanosti kvaliteta života u središtu grada Osijeka i procesa novog doseljavanja s još jednog stanovišta.

5.3.2 Zapis o ličnom iskustvu doseljenja u središte grada Osijeka

U središte grada, na Trg slobode, doselila sam se početkom 2021. godine, isprva u najam, a zatim kao vlasnica stana.

Slika 5-1: Lokacija sadašnjeg prebivališta

Trg slobode, kako što je na slici 5-1 označeno crvenom tačkom, sam je epicentar kako grada Osijeka tako i samog područja središta grada. Pre doseljenja u središte grada stanovala sam sa svojom porodicom (suprug i ćerka vrtićkog uzrasta), u gradskoj četvrti Retfala. Tamo smo bili vlasnici porodične kuće starije gradnje, visoko-prizemnice, tipične za ovaj kraj, u rezidencijalnom delu četvrti s vrlo malo sadržaja u blizini, pekara na uglu i jedan kafić. Uprkos tome što je Retfala vrlo popularan deo grada, prodaja kuće je trajala gotovo godinu dana. Razloga za preseljenje bilo je puno, ali je ključna bila potreba za manjim obimom održavanja te povećanje slobodnog vremena za porodicu i društvene aktivnosti. Upravljanje čistoćom i urednošću kuće i postojeće okućnice postalo je preveliki napor i oduzimalo previše vremena,

pogotovo uz malo dete. „Downsizing"[82] je bio koncept koji je bio našoj porodici sve više po meri jer je bio neposredno povezan s povećanjem kvaliteta porodičnog života. Stoga osim što smo želeli smanjiti i pojednostaviti održavanje stambenog prostora i okućnice, želeli smo da nam se većina potrebnih sadržaja i funkcija nalazi u neposrednoj blizini. Središte grada bio je stoga logičan izbor za nas jer smo želeli da nam bude bliže posao, vrtić, škola i prodavnice. U isto vreme želeli smo lako i brzo otići u šetnju, na sladoled, na Promenadu uz Dravu i u pešačke zone. S obzirom na malo dete važna nam je bila i blizina apoteke, po mogućnosti koja radi 24 sata, a to je centralna apoteka na središnjem Trgu Ante Starčevića. Svako preseljenje koje podrazumeva prodaju postojeće nekretnine i potragu za novom nosi brojne izazove i probleme. Prodaja kuće i potraga za stanom u središtu grada Osijeka bila je dodatno zahtevna i stresna jer su cene kuća u proseku niže od cene stanova u popularnim četvrtima. Pri tome bih naglasila da su cene stambenih kvadrata u središtu grada već duže vremena najviše u gradu. Trenutno je to oko 2000 evra, kao prosečni iznos, ali može biti i mnogo više zavisno od dodatnih koristi koje neki stan može imati. Ovaj iznos prilično je visok posebno u odnosu na prosečne prihode u našoj županiji, koja je jedna od najnerazvijenijih po BDP-u u Hrvatskoj. Stoga je lako zaključiti da je stanovnicima grada Osijeka vrlo teško kada žele preći iz nekretnine s nižom cenom kvadrata u prostor s višom, posebno kada cene nekretnina rastu na mesečnom i godišnjem nivou kontinuirano. U medijima često možemo pronaći članke koji predviđaju pad cene kvadrata, ali u stvarnosti to se još nije dogodilo. Pored toga, zanimljivo je istaknuti kako se u svim anketama i istraživanjima sprovedenim u poslednje vreme Osijek uvek zauzima jedno od poslednjih mesta na rang listi po ceni kvadrata u Hrvatskoj. Stoga, uprkos opštem mišljenju da su cene previsoke za područje grada Osijeka u odnosu na prihode i imovinsko stanje prosečnih stanovnika, cene stambenih kvadrata mogu se samo povećati.

Odnos vrednost/cena stambenog kvadrata u središtu grada Osijeka u odnosu na sve karakteristike koje ova lokacija pruža nije dobar, odnosno središte grada Osijeka bi trebalo pružati mnogo više sadržaja i imati kvalitetniji javni prostor s obzirom na vrlo visoku cenu nekretnina u njemu. Iako je centar grada prepun nespornih kvaliteta na polju sadržaja i javnog prostora, što je rezultiralo i njegovom popularnošću, po mom mišljenju, navedeno ne opravdava visoke cene kvadrata.

[82] „Downsizing" je termin koji se ovde koristi u smislu čina ili procesa zamene nečeg većeg nečim manjim, kao što je preseljenje u manju kuću (izvor: https://www.dictionary.com/browse/downsizing, pristupljeno 27.4.2026.).

Kontinuirani pad broja stanovnika u gradu Osijeku od 1990-ih godina se nije negativno odrazio na stanje u središtu grada, a novi kupci stanova su neprestano u potrazi za smeštajem i stanovima u ovom delu grada. Pored ulaza u višestambene jedinice u središtu često se mogu pronaći oglasi koje stavljaju osobe koje su u potrazi za stanovima, a i agenti za prodaju nekretnina su nam takođe potvrdili istu situaciju kada smo i sami bili u fazi traženja stana. Broj osoba koje potražuju stanove u središtu grada kontinuirano je visok, pri čemu se stalno pojavljuju novi zainteresovani kupci. Istovremeno, nekretnine koje se nude na prodaju u središtu realizuju se izuzetno brzo, gotovo trenutačno po oglašavanju.

Središte grada je popularno gotovo kontinuirano, a razlog tome je delimično i u nekolicini kvalitetnih intervencija u odnosu na razvoj javnog prostora. Od odličnih rešenja bih izdvojila Trg Ante Starčevića s velikom, otvorenom fontanom koja leti privlači veliki broj dece i kućnih ljubimaca za usputno osveženje. Stanovnici se prožimaju s prirodnim kontekstom i urbanim javnim prostorima te je na neki način jako lepo videti tu energiju, pitomo uživanje i mir kojim grad pri tome zrači. Podhodnik koji je izgrađen ispod tog trga, zamišljen je kao odličan „zimski trg" jer se dole nalazi nekoliko hodnika s prostorima predviđenim za prodavnice i male zanatske radnje. To je prostor u koji se građani mogu skloniti od nepovoljnih vremenskih uslova i nastaviti obavljati svoje poslove. Negativnu okolnost trenutno predstavlja činjenica da je znatan broj poslovnih prostora prazan, no očekuje se kako će se navedeni nepovoljni trend u budućnosti promeniti. Središte grada takođe obuhvata i jedan od najvažnijih elemenata i aduta ovog dela grada, a to je Osječka Promenada. Ona poput žile kucavice upravo ima svoj najpopularniji deo, najbogatiji sadržajima i aktivnostima na području središta grada u koji stanovnici rado dolaze. Promenada predstavlja ugodniji prostor leti, u koji se stanovnici dolaze rashladiti uvek prisutnim lahorima s reke Drave ili sesti u kafić, popiti piće i odmoriti se od obaveza, uživajući u pogledu na reku, prirodu, a opet tik uz samo urbano središte grada.

Lično sam zadovoljna predmetnom lokacijom s obzirom na kvalitet života i dostupne sadržaje koje pruža. Međutim, smatram kako postoji značajan prostor za unapređenje, posebno u pogledu regulacije zastupljenosti pojedinih poslovnih delatnosti u središtu grada (banke, javnobeležnički ili advokatski uredi) te podsticanja razvoja onih sadržaja koji su nedovoljni ili uopšte nisu prisutni, kao što su prodavnice zdrave hrane, prodavnice alatom i građevinskim materijalom te raznovrsnije prodavnice mešovite robe. Takođe sam mišljenja da bi trebalo obnoviti infrastrukturu za održavanje čistoće ili bolje kontrolisati upotrebu ličnih, električnih vozila u pešačkim zonama.

Jedan od sadržaja koji bi doprineo unapređenju kvaliteta javnog prostora u središtu Osijeka jesu mini-urbani vrtovi kao oblik participativne i održive urbane infrastrukture. S obzirom na izrazitu prostornu ograničenost i visoku izgrađenost gradskog središta, njihovu implementaciju bilo bi oportuno razmotriti kroz integraciju u postojeće parkovne površine, polu-javne zelene prostore ili kroz prenamenu dela parking kapaciteta u multifunkcionalne mikro-lokacije.

U pogledu istorijsko-urbanističkog identiteta ovog dela grada, secesijska arhitektura predstavlja dominantan sloj izgrađene strukture te se u savremenom diskursu najčešće povezuje s identitetom grada. Ipak, uz valorizaciju secesije, potrebno je sistemski raditi na snažnijoj interpretaciji i prezentaciji ostalih istorijskih slojeva, posebno antičkog nasleđa koje ima širi civilizacijski i međunarodni značaj. Rimska baština, kao globalno prepoznatljiv kulturni kapital, na području Osijeka još uvek nije adekvatno interpretirana niti uključena u razvojne i turističke strategije grada. Istovremeno, značajan problem predstavlja fizička degradacija velikog dela secesijskog fonda, ponajpre u vidu zapuštenih pročelja, čija je obnova finansijski zahtevna i dodatno opterećena strogim konzervatorskim uslovima. Pozitivni primeri regeneracije vidljivi su kroz sprovođenje evropskih projekata obnove fasada u Europskoj aveniji i Sakuntala parku, koji ukazuju na potencijal korišćenja spoljnih izvora finansiranja u revitalizaciji istorijskog jezgra. Kao privremeni, ali vizualno snažan instrument urbane regeneracije, zanimljivim rešenjem čine se svetlosne projekcije i medijske instalacije na pročeljima zgrada tokom javnih manifestacija. Takve intervencije, iako ne rešavaju konstruktivne probleme, mogu doprineti percepcijskoj revitalizaciji prostora te predstavljati inicijalni, finansijski relativno pristupačan korak u procesu šire urbane obnove.

U odnosu na participaciju građana u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave opšte sam mišljenja da postoji velika zainteresovanost te bih i sama bila voljna učestvovati u nekim od događanja. Participacija je od izuzetne važnosti pri stvaranju kvalitetnih gradskih prostora, odnosno četvrti „po meri građana", a bez nje promene se mogu interpretirati kao određeni oblik nametanja tuđih stanovišta i neopravdanih preporuka stručnjaka. Stoga sam mišljenja da uvek treba raditi na stvaranju ravnoteže i pravog odnosa između investitora, politike, stručnjaka i participiranja stanovništva.

U kontekstu volontiranja u organizaciji događanja u ovom delu Osijeka, smatram da se radi o vrlo kvalitetnom konceptu koji, uz precizno definisane uloge i jasne operativne dosege, može rezultirati značajnim i merljivim pozitivnim efektima na lokalnu zajednicu.

Slika 5-2: Crveni neboder na Trgu slobode

Iz svega rečenog mogu sumirati za kraj da smo preseljenjem u središte grada vrlo zadovoljni, ali da postoji čitav niz elemenata koji se mogu poboljšati, no uprkos tome ne razmišljamo o novom preseljenju.

5.4 Zaključna razmatranja empirijskog dela istraživanja

U odnosu na specifične ciljeve ove disertacije, a to su utvrđivanje aspekata kvaliteta urbanog života specifičnih za grad Osijek te identifikacija i klasifikacija faktora koji su doprineli kontinualnom naseljavanju središta, istraživanje sprovedeno u okviru ove disertacije potvrdilo je da su elementi koji čine kvalitet života i javnog prostora u centru Osijeka izraženiji te da je stepen zadovoljstva stanovnika njima uglavnom vrlo visok. U tom smislu oni su doprineli najviše kontinuiranoj privlačnosti centra kao mesta doseljavanja i njegovoj vitalnosti, bez obzira na fenomen urbanog opadanja u gradu kao celini.

Istraživanje je nadalje pokazalo da su faktori kvaliteta života u centru Osijeka drugačije rangirani nego što je generalno teorijsko istraživanje pokazalo. U nastavku se nalazi rang lista faktora koji su doprineli novom naseljavanju u središte Osijeka.

1. Uređenje i kvalitet javnog prostora
2. Urbani sadržaji i usluge (obrazovanje, zdravstvene usluge, administrativne javne i privatne službe, prevoz, kultura i životna sredina, prodavnice, ugostiteljski objekti i slobodno vreme)
3. Gustina i estetika izgrađenosti urbanog prostora

4. Društveno okruženje

Iz navedenog uočavamo da se na prvom mestu nalazi uređenje i kvalitet javnog prostora koje slede ostala tri prema listi. Navedeni nalazi ukazuju na specifičan model urbanog opadanja koji je prepoznat i u drugim gradovima regiona, a u kojem centar ostaje demografski stabilan dok opadanje zahvata grad kao celinu. Veza između faktora kvaliteta života i kontinuiranog naseljavanja središta nije direktno kvantifikovana u ovim istraživanju, ali rezultati nedvosmisleno pokazuju da su upravo visoko izraženi faktori kvaliteta života i javnog prostora u centru Osijeka doprineli njegovoj stalnoj vitalnosti i privlačnosti kao mesta za život, uprkos fenomenu opadanja na nivou čitavog grada.

Budući da su istraživanjem utvrđeni faktori kvaliteta života u centru Osijeka kao najviše izraženi u poređenju s ostalim gradskim područjima, logičan je zaključak da su oni bili presudni za nova doseljavanja. Uređenje i kvalitet javnog prostora, kao faktor koji se u rezultatima ovog istraživanja našao na prvom mestu rang liste — za razliku od teorijskog korpusa literature koji ekonomskim faktorima daje primat — potvrđuje da stanovnici pri odabiru mesta stanovanja vrednuju kvalitet svakodnevnog životnog prostora iznad materijalno-ekonomskih pokazatelja. Urbani sadržaji i usluge, gustina i estetika izgrađenosti te društveno okruženje, koji slede prema rang listi, dodatno su osnažili privlačnost centra, stvarajući sveobuhvatnu sredinu koja zadovoljava raznovrsne potrebe stanovnika u različitim životnim fazama.

Ovakav obrazac, u kom centar ne gubi stanovništvo dok ono na nivou grada kao celine opada, predstavlja vredan uvid koji doprinosi razumevanju specifičnosti urbanog opadanja u regionalnim središtima kakav je Osijek. On ujedno otvara prostor za dalja istraživanja kojima bi se ova veza preciznije kvantifikovala te na taj način dodatno utemeljilo planiranje mera za očuvanje i unapređenje vitalnosti središta grada.

S obzirom da nijedna podela ili analiza nije potpuna ukoliko se ne sagledaju i negativne strane, u nastavku se nalazi tabela s popisom pozitivnih i negativnih aspekata vezanih uz život i javne prostore u središtu grada Osijeka.

Kako bismo što jasnije sagledali sve faktore, oni su nadalje podeljeni na pozitivne faktore odnosno faktore koji su doprineli kontinuiranom naseljavanju središta grada Osijeka i kontinuiranoj popularnosti posećivanja te negativne faktore koji ometaju pozitivne tendencije.

Negativni faktori uključuju i one koji su vezani uz tržište nekretnina, za koje je istraživanje pokazalo da su veoma važni kada govorimo o doseljavanju u središte grada.

Tabela 5-6: Lista pozitivnih faktora koji su doprineli popularnosti središta grada Osijeka

	Pozitivni faktori	
1.	Uređenje i kvalitet javnog prostora	1. Kvalitet javnih prostora izuzetno važan; 2. Središte grada predstavlja trenutno vrlo atraktivan i miran prostor, kvalitetan i ugodan za život; 3. U središtu grada se nalazi zadovoljavajuća količina zelenih površina i parkova; 4. Osvetljenost javnih prostora je zadovoljavajuća; 5. U središtu grada nalazi se dovoljno stajališta za gradski prevoz; 6. Najpopularniji deo javnog prostora u gradu — Promenada - nalazi se upravo u središtu grada; 7. Postojanje velikog broja pešačkih zona.
2.	Urbani sadržaji i usluge	1. Zadovoljstvo prihvatljivim nivoom preostale vitalnosti središta grada te postojećim sadržajima i uslugama posebno u odnosu na svetski trend opadanja vitalnosti središta, uz naglašavanje nužnosti sprovođenja mera za poboljšanje; 2. Najbolji javni prostori u gradu Osijeku za odlazak u šetnju ili posetu kafićima, restoranima i kulturnim ustanovama; 3. Poseta kulturnim događanjima na otvorenom; 4. Ušteda vremena pri obavljanju administrativnih aktivnosti zbog velike koncentracije banaka i drugih administrativnih ureda u središtu grada; 5. Dovoljan broj dobrih škola za decu omogućava lakši odlazak u školu i veću samostalnost dece; 6. Smanjena potreba za korišćenjem automobila za obavljanje raznih aktivnosti uključujući pohađanje škole i vannastavnih aktivnosti dece; 7. Postojanje kulturnih događanja značajnog broja manjinskih zajednica.
3.	Gustina i estetika izgrađenosti urbanog prostora	1. Središte grada Osijeka odlikuje se posebno lepim građevinama i istorijskom arhitekturom; 2. Zadovoljstvo dominacijom secesije u odnosu na istorijsko nasleđe uz napomenu o potrebi za hitnom i kontinuiranom obnovom arhitekture ovog perioda.
4.	Društveno okruženje	1. Pozitivan stav prema participaciji, volontiranju i uticaju koje ovakvi oblici društvenog angažmana mogu imati na poboljšanje kvaliteta života u središtu grada i javnim prostorima u odnosu na ispitane stanovnike i posetioce središta grada; 2. Visok nivo osećaja bezbednosti.

Tabela 5-5: Lista negativnih faktora koji su doprineli popularnosti središta grada Osijeka

	Negativni faktori	
1.	Uređenje i kvalitet javnog prostora	1. Nezadovoljavajući nivo čistoće javnih prostora; 2. Nedovoljno kvalitetno uređeni spoljni prostori višestambenih jedinica; 3. Nizak nivo raznovrsnosti elemenata zelenih površina uz specifične napomene za implementaciju elemenata poput zelenih krovova, povišenih gredica i pred-vrtova gde je moguće.
2.	Urbani sadržaji i usluge	1. Nedovoljan broj parking mesta; 2. Nedostatak prodavnica mešovitom robom; 3. Nedovoljan broj dečjih vrtića.
3.	Gustina i estetika izgrađenosti urbanog prostora	1.Izrazito loše stanje istorijskih građevina u središtu grada; 2. Prevelika izgrađenost središta grada; 3. Nesrazmer između količine novogradnje i istorijskih građevina.
4.	Društveno okruženje	1. Slaba migracije u središte grada.
5.	Ekonomsko okruženje	1. Visoka cena stambenog kvadrata u središtu grada.

Jasna identifikacija pozitivnih faktora povezanih s kvalitetom života i popularnošću središta grada omogućila je precizan uvid u ključne elemente koji utiču na privlačnost urbanog prostora. U odnosu na uređenje i kvalitet javnog prostora, istraživanje je potvrdilo da ispitanici kvalitet javnih prostora smatraju izuzetno važnim faktorom pri odabiru mesta stanovanja. Središte grada Osijeka trenutno predstavlja atraktivan, miran i ugodan prostor za život, a tome u velikoj meri doprinose zadovoljavajuća količina zelenih površina i parkova, dobra osvetljenost javnih prostora te dovoljan broj stajališta za gradski prevoz. Kao posebno istaknut pozitivni faktor izdvaja se Promenada uz reku Dravu — najpopularniji deo javnog prostora u čitavom gradu — koja se nalazi upravo u središtu, zajedno s velikim brojem pešačkih zona koje dodatno doprinose kvalitetu i ugodnosti boravka u ovom delu grada.

U okviru urbanih sadržaja i usluga, istraživanje je pokazalo da ispitanici iskazuju zadovoljstvo prihvatljivim nivoom preostale vitalnosti središta grada te postojećim sadržajima i uslugama, posebno u poređenju sa svetskim trendom opadanja vitalnosti gradskih središta, uz istovremeno naglašavanje nužnosti sprovođenja mera za dalje poboljšanje. Središte grada prepoznato je kao lokacija s najboljim javnim prostorima u Osijeku za šetnju te posetu kafićima, restoranima i kulturnim ustanovama, kao i za posetu kulturnim događanjima na otvorenom. Kao značajni pozitivni faktori izdvojili su se i ušteda vremena pri obavljanju administrativnih aktivnosti zbog velike koncentracije banaka i ureda u središtu, dovoljan broj dobrih škola koji deci omogućava veću samostalnost, smanjena potreba za korišćenjem automobila u svakodnevnim aktivnostima te postojanje kulturnih događanja značajnog broja manjinskih zajednica.

U pogledu gustoće i estetike izgrađenosti urbanog prostora, ispitanici su posebno istaknuli lepotu građevina i istorijske arhitekture kao jedan od prepoznatljivih aduta središta grada Osijeka. Zadovoljstvo dominacijom secesije u odnosu na istorijsko nasleđe takođe je prepoznato kao pozitivan faktor, uz napomenu o potrebi za hitnom i kontinuiranom obnovom arhitekture ovog perioda kako bi se ovaj potencijal u potpunosti sačuvao i vrednovao.

U odnosu na društveno okruženje, istraživanje je pokazalo visok nivo osećaja bezbednosti kao jedan od ključnih pozitivnih faktora koji doprinose privlačnosti središta grada kao mesta za život i posećivanje. Pored toga, ispitanici su iskazali izrazito pozitivan stav prema participaciji i volontiranju, prepoznajući uticaj koji ovakvi oblici društvenog angažmana mogu imati na dalje poboljšanje kvaliteta života i javnih prostora u središtu grada, što predstavlja značajan ljudski kapital i potencijal za buduće intervencije.

Istraživanjem identifikovani pozitivni elementi sada se mogu nastojati unaprediti i u manje popularnim četvrtima Osijeka, čime bi se istovremeno povećao kvalitet života u tim područjima i ublažili negativni učinci procesa urbanog opadanja u odnosu na gradsko središte.

Istraživanjem identifikovani negativni elementi koji su najizrazitije povezani s kvalitetom života i popularnošću središta grada prikazani su u tabeli 5-5.

U odnosu na uređenje i kvalitet javnog prostora, istraživanje je pokazalo da je nivo čistoće javnih prostora u središtu grada nezadovoljavajući te da spoljni prostori višestambenih jedinica nisu dovoljno kvalitetno uređeni. Oba ova faktora direktno utiču na percepciju kvaliteta javnog prostora te na ukupni doživljaj boravka u središtu grada. Pored toga, istraživanje je identifikovalo i nizak nivo raznovrsnosti elemenata zelenih površina kao značajan negativni faktor, uz konkretne napomene ispitanika o potrebi za implementacijom inovativnih elemenata zelene infrastrukture poput zelenih krovova, povišenih gredica i pred-vrtova tamo gde je to prostorno moguće.

U okviru urbanih sadržaja i usluga kao posebno izraženi negativni faktori izdvojili su se nedovoljan broj parking mesta te nedostatak prodavnica mešovitom robom. Oba ova faktora bila su dosledno prisutna kroz sve segmente istraživanja — od anketnog upitnika do dubinskih intervjua — što potvrđuje njihov značaj u svakodnevnom životu stanovnika i posetilaca središta grada. Nedovoljan broj dečjih vrtića u ovom delu grada takođe je prepoznat kao negativni faktor, posebno relevantan za porodice s malom decom koje su jedna od ciljnih grupa za doseljavanje u središte grada.

U odnosu na gustoću i estetiku izgrađenosti urbanog prostora, istraživanje je ukazalo na izrazito loše stanje istorijskih građevina u središtu grada kao jedan od najizraženijih negativnih faktora. Skupoća obnove, opterećena strogim konzervatorskim uslovima, u kombinaciji s nedovoljnim finansijskim sredstvima privatnih vlasnika, rezultirala je vidljivom degradacijom velikog dela secesijskog i ostalog istorijskog fonda. Uz to, deo ispitanika izrazio je mišljenje da je središte grada previše izgrađeno te da ne postoji dobar odnos između količine novogradnje i istorijskih građevina, što dodatno narušava vizuelni identitet i estetsku vrednost urbanog prostora središta grada Osijeka.

Nedostatak dovoljnog broja nekretnina uz dominaciju stanova u ovom delu grada takođe su identifikovani kao neki od značajnih negativnih faktora. Dodatan problem predstavlja učestala pojava da kada se neka nekretnina i oslobodi, ni ne dođe do agencija već se informacije o upravo dostupnom objektu šire usmenom komunikacijom neformalnog karaktera te se na taj

način najčešće pronađe novi vlasnik. Ovo dodatno otežava potragu za stambenim objektima osobama koje nemaju poznanika u ovom delu grada te se pretežito oslanjaju na ponudu agencija.

Faktor koji je blisko povezan s prethodnim negativnim faktorom je i pojava slabe migracije u središte grada, tradicionalno iz manjih, okolnih mesta u središte grada. Ova migracija je vrlo slabog intenziteta i nove stanare pretežito čine stanovnici iz drugih gradskih četvrti, a na što je verovatno uticala i ograničena kupovna moć osoba koje u većini slučajeva prodaju prethodne nekretnine kako bi se preselili u Osijek. Cena kvadrata je u pravilu uvek daleko niža nego u Osijeku kao središtu regiona.

Dalji negativni faktor je svakako i cena stambenog kvadrata koja je jedna od najviših ili u nekim slučajevima najviša u gradu. Istraživanje je dalje pokazalo da deo ispitanika smatra kako je ovako visoka cena zapravo neopravdana u odnosu na sadržaje, usluge, kvalitet života i javnog prostora, gustoću i estetiku izgrađenosti urbanog prostora te opšte stanje društvenog okruženja koje obeležava središte grada. Do ovakvog zaključka većina ispitanika došla je poređenjem u odnosu na cenu stambenog kvadrata i nivo pomenutih elemenata u drugim gradovima.

Iz priloženog možemo uočiti da uprkos tome što lista negativnih faktora nije kratka, oni i dalje ne predstavljaju značajnu prepreku ni ometanje u odnosu na kontinuiranu popularnost središta grada kao stambene lokacije ili destinacije za posećivanje i provođenje slobodnog vremena. Lista negativnih faktora formirana je na osnovu rezultata istraživanja i predstavlja polazište za predložene mere, usmerene na njihovo ublažavanje, a u pojedinim slučajevima i na potpuno otklanjanje, čime bi se dodatno unapredio kvalitet prostora i života u središtu grada Osijeka.

6 MERE ZA UBLAŽAVANJE NEGATIVNIH EFEKATA PROCESA URBANOG OPADANJA U OSIJEKU

Sagledavanje mera za ublažavanje negativnih efekata gradova u opadanju započinje sagledavanjem najopštijih nivoa, odnosno strategija. Mere možemo razlikovati u odnosu na politički nivo sprovođenja (Antonić, 2018), te u slučaju Republike Hrvatske možemo razlikovati strategije — uključujući planove prostornog uređenja i razvoja — i politike na nivou Evropske unije, nacionalne mere na nivou države, regionalne mere na nivou županije prilagođene specifičnostima pojedinih regiona, mere na nivou gradske uprave i mere na nivou gradskih četvrti.

Ovakav sistematski pristup aktivnog delovanja na umanjivanju ili suzbijanju negativnih efekata fenomena kojim se bavimo u ovom radu bio bi najsveobuhvatniji, te bi stoga posedovao i potencijal za najbolje rezultate. Mere kao deo širih strategija Evropske unije najčešće su opštije po prirodi, zbog visokog nivoa na kome se formulišu, te više spadaju u kategoriju smernica. Upravo zato su od velike važnosti regionalne mere, mere specifične za pojedinačni grad, kao i mere unutar pojedinih gradskih područja, jer se upravo na tom nivou mogu uočiti specifične razlike u stanjima i problemima pojedinih četvrti — direktno povezane s pojedincem — koje utiču na opštu koherentnost urbanog područja.

U slučaju grada Osijeka možemo razlikovati:

- Evropske strategije
- Strategije Republike Hrvatske
- Strategije Osječko-baranjske županije
- Strategije i akcione planove grada Osijeka
- Akcione planove na nivou gradskih četvrti Osijeka

S ciljem postizanja najboljih rezultata u odnosu na uklanjanje negativnih elemenata pojave fenomena gradova u opadanju, potrebno je doneti i implementirati dokumente koji se bave ovom tematikom, jer oni trenutno postoje samo na nekim nivoima, a ne na svim. Postojanje krovne strategije na nivou Evropske unije (EC, 2022) predstavlja veoma dobar početak, ali da bi se počeli rešavati specifični problemi na nivou pojedine nacije, grada, pa i gradske četvrti, potrebno je najpre identifikovati trendove koji dovode do opadanja, a zatim osmisliti relevantne strategije kako na nacionalnom, tako i na regionalnom nivou, odnosno na nivou samog grada.

U nastavku rada nalazi se analiza specifičnih elemenata i aspekata koji su ključni delovi preporuka i mera za ublažavanje negativnih efekata fenomena gradova u opadanju u domenu

kvaliteta javnog prostora i svakodnevnog života građana. Pri tome treba istaknuti da fokus na mere u ovom domenu ne umanjuje važnost drugih intervencija usmerenih na ekonomske činioce, za čiju su provedbu nadležni različiti nivoi vlasti, od lokalnog do nacionalnog. Ovde navedene mere poređane su po značaju u odnosu na povećanje kvaliteta javnog prostora i života u gradu Osijeku.

Navedeni elementi i aspekti u okviru urbanih sadržaja, uređenja i kvaliteta javnog prostora, gustine izgrađenosti i društvenog okruženja predstavljaju skup mera čiji je zajednički potencijal sprečavanje daljeg opadanja kvaliteta života i demografskog pražnjenja središta grada. Pojedini od njih, poput diversifikacije prodavnica ili unapređenja uličnog nameštaja, imaju sami po sebi ograničen domet i ne mogu samostalno preokrenuti negativne trendove. Međutim, u sadejstvu s merama šireg značaja — kao što su rešavanje saobraćajnih problema, prekogranična povezanost, subvencionisana prodaja ili najam stambenog prostora, te aktivacija kulturnog nasleđa — čine koherentan okvir intervencija koji može proizvesti merljive efekte.

Slično važi i za mere u domenu društvenog okruženja: povećanje bezbednosti u javnim prostorima ili veća participacija građana u planiranju samostalno deluju kao dopunski faktori, ali u kombinaciji sa poboljšanjem fizičke i funkcionalne strukture središta grada postaju katalizatori koji ubrzavaju pozitivne promene. Stoga se može zaključiti da efikasnost predloženih mera ne počiva na snazi pojedinačnih intervencija, već na njihovoj međusobnoj usklađenosti i sinergijskom delovanju unutar celovite razvojne strategije.

Elementi i aspekti ovog popisa primarno su vezani za njihovu vidljivost i fizičku prisutnost u prostoru, ali uključuju i neke mere koje se odnose na nove strategije i pristupe. Identifikacija ovih mera proizašla je iz teorijskog istraživanja literature i analize studija slučaja sličnih gradova, ankete sprovedene na području grada Osijeka, dubinskih intervjua sa stanovnicima Osijeka, te ličnog zapisa.

Ova podela se sastoji od sledećih delova: urbani sadržaji i usluge (obrazovanje, zdravstvene usluge, javne i privatne službe koje pružaju administrativne usluge, prevoz, kultura i okruženje, prodavnice, ugostiteljski objekti i slobodno vreme); uređenje i kvalitet javnog prostora; gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora, te društveno okruženje. Na početku popisa nalaze se sadržaji (urbane funkcije i namene), koji su u principu najvažniji pri odlučivanju o mestu stanovanja i proceni kvaliteta nekog prostora. Takođe, sledio se princip od opšteg ka specifičnom.

U odnosu na sve navedeno, izrađena je lista mera i elemenata za ublažavanje negativnih efekata Osijeka kao grada u opadanju. Navedene mere i preporuke imaju za cilj dalji razvoj grada Osijeka kao grada u opadanju, povećanje kvaliteta javnog prostora, te poništavanje nekih negativnih efekata gradova u opadanju uopšte, pri čemu su primenljive i na gradove slične veličine, lokaliteta i istorijskog razvoja.

6.1 Urbani sadržaji i usluge

Otvaranje novih muzeja i dodatna aktivacija postojećeg kulturnog nasleđa

Jedna od značajnih mera u smanjivanju negativnih efekata gradova u opadanju jeste i diversifikacija kulturne ponude. Osijek je grad bogat raznim istorijskim nasleđem, a pri tome ne sadrži veliki broj muzeja. Otvaranje novih muzeja vezanih uz bogatu istorijsku baštinu, mikro-muzejskih četvrti posvećenih starim zanatima i industrijama i/ili otvaranje muzeja manjina uvelike bi doprinelo povećanju kvaliteta javnih prostora i popularnosti grada, te povećalo turističku atraktivnost, ali i češće posećivanje samog središta grada od strane Osječana. Po otvaranju predloženih novih muzeja bilo bi moguće organizovati i nove manifestacije ili kvalitetno nadograditi postojeće usled stvaranja novih sadržaja. S obzirom na nejednaku ekspoziciju svih perioda kulturne baštine, potreban je dalji razvoj na prezentaciji i kapitalizaciji manje prisutnih perioda, s obzirom na to da kulturna baština Osijeka predstavlja važan faktor i potencijal za poboljšanje kvaliteta života u gradu Osijeku, a na taj način i eventualnog umanjenja negativnih aspekata pojave fenomena grada u opadanju.

Rešavanje saobraćajnih problema u središtu grada Osijeka i poboljšanje prekogranične povezanosti

Problem nedostatnog broja parking mesta naveden je kao jedan od najvećih problema stanovnika i posetilaca središta grada, a njegovom rešavanju može se pristupiti na niz načina. Kako bi se doprinelo povećanju kvaliteta života, te s ciljem doprinosa osnaženju pozicije građana u prostoru, kao i stvaranja učinkovitog, efikasnijeg, održivog, sigurnog, ekonomičnog i ekološki prihvatljivog saobraćajnog sistema za prevoz putnika i robe, potrebno je unaprediti niz elemenata. Efikasan javni prevoz odlikuje visoka frekvencija polazaka, pouzdanost voznog reda i gusta mreža linija koja pokriva kako centralne tako i periferne delove urbanog područja. Pored toga, ključni elementi su fizička pristupačnost vozila i stajališta osobama smanjene pokretljivosti, intermodalnost — odnosno mogućnost nesmetanog prelaska između različitih vidova prevoza

— te cenovna dostupnost za sve socijalne grupe. Savremeni sistemi javnog prevoza podrazumevaju i digitalnu integraciju u vidu aplikacija za praćenje vozila u realnom vremenu, elektronskog plaćanja karata i usklađenog voznog reda na nivou čitave mreže. Efikasan urbani saobraćaj takođe može uključivati i mere kao što su: redizajniranje prostora grada za bolje funkcionisanje biciklizma, uvođenje ekološki prihvatljivijih vozila za javni prevoz, izdvajanje traka za autobuse i vožnju više osoba u jednom vozilu („carpool“), povećana sigurnost pristupa javnom prevozu, atraktivan, pouzdan i učinkovit sistem za audiovizuelne informacije putnika, ograničenje pristupa za automobile i dostavna vozila u istorijskom delu grada, te povećanje broja parking mesta putem izgradnje višespratnih podzemnih ili nadzemnih garaža.

Nastavno na mere vezane uz saobraćajne probleme u gradu, važno je poboljšati i prekograničnu saobraćajnu povezanost Osijeka kako sa susednim državama, tako i s ostatkom sveta. Osijek trenutno ima vrlo dobru drumsku infrastrukturu koja predstavlja glavnu prekograničnu i međudržavnu okosnicu saobraćaja. Kako bi se umanjio efekat saobraćajne izolovanosti grada, kao i njegova velika udaljenost od glavnog grada, potrebno je poboljšati njegovu povezanost u odnosu na vazdušni, rečni i železnički saobraćaj. Ove vrste saobraćaja donele bi i značajne koristi za okolinu, te umanjile negativne efekte drumskog saobraćaja kao trenutno najdominantnijeg načina putovanja preko granice, ali i unutar Hrvatske.

Unapređenje kvaliteta života implementacijom primerenih novih tehnologija i tehnoloških pristupa

Regeneracija industrije u odnosu na tradicionalnu industriju grada Osijeka putem daljeg razvoja ICT industrije i IT sektora — element je koji može Osijek zaista približiti konceptu pametnog grada, jer IT sektor ne znači samo razvoj, istraživanje i upravljanje informatičkim sistemima koji se odvijaju u virtuelnom i digitalnom svetu, već i njihovu implementaciju u stvarnosti. Pomoću izvrsnih IT programa ili aplikacija može se značajno unaprediti kvalitet života u gradu, unaprediti javni prevoz, poboljšati funkcionalnost javnih prostora ili umanjiti emisije CO_2 pomoću povećanja broja vozila na električno napajanje. Mogućnosti su velike, a dobrih ideja je mnogo, pa bi se za uspešniju selekciju i identifikaciju svakako trebalo uključiti građane Osijeka u bližu saradnju s dionicima IT sektora. Ovaj segment privrede je takođe jedan od retkih koji nije ugrožen jednom od negativnih pojava gradova u opadanju — odlivom mozgova — zato što se radna snaga za ovaj sektor obrazuje na osječkim fakultetima, a mnogobrojne IT firme koje se nalaze u Osijeku stvaraju vrlo kompetitivno i raznovrsno tržište rada za ovu granu industrije.

Povratak malih zanata i diversifikacija prodavnica mešovite robe

Izraženo nezadovoljstvo postojećim uslugama i sadržajima umanjilo bi se ili potpuno poništilo uvođenjem mera za podsticanje otvaranja deficitarnih sadržaja u središtu grada. Neke od mera koje bi se mogle primeniti uključuju: donošenje strategije o podsticanju otvaranja deficitarnih zanata/usluga u središtu grada, ukidanje ili potpuno smanjivanje fiskalnih nameta grada (naročito u odnosu na prostore u vlasništvu grada) za deficitarne sadržaje ili usluge, omogućavanje kredita s niskim kamatama za otvaranje deficitarnih usluga u središtu grada, besplatno parkiranje za korisnike deficitarnih sadržaja i usluga u središtu grada uz predočenje računa/potvrde o usluzi, otvaranje prodavnica s radnim vremenom 24 sata i/ili kofinansiranje prenamene praznih ili napuštenih prostora (u vlasništvu grada ili zanatlija) s ciljem opremanja za nove i deficitarne delatnosti ili usluge.

Regulacija daljeg otvaranja javnih i privatnih službi koje pružaju administrativne usluge

Najveći broj javnih administrativnih usluga, poput banaka, javnih beležnika ili advokatskih kancelarija, nalazi se upravo u središtu Osijeka. Veliki broj ovih sadržaja na jednom mestu, te smanjena potreba za ličnim posetama ovakvim kancelarijama usled sve veće ponude internet usluga, dovodi do smanjenja motivacije za dolaskom u središte grada. Anketirani i intervjuisani ispitanici često su izražavali mišljenje o prekomernoj zastupljenosti administrativnih usluga u središtu grada, te potrebi za prenamenom dela ovih prostora. Regulacija s ciljem smanjenja broja ovih usluga moguća je u slučajevima kada se koriste prostori u vlasništvu grada, na primer na način da se povisi cena najma usluga čiji broj želimo smanjiti ili umanji najam za korišćenje onih usluga koje ili nedostaju ili želimo povećati njihov broj. U nekim slučajevima moguća je regulacija od strane grada i u odnosu na podnošenje zahteva o prenameni prostora, te gradska uprava može definisati veće kvote za odobrenja prenamene prostora u one namene kojih nedostaje u središtu. Relokacija kancelarija koje pružaju administrativne usluge u druge delove grada, u kojima nisu uopšte zastupljene ili su zastupljene u daleko manjem broju, bila bi od dvostruke koristi, jer bi se povećao kvalitet sadržaja u središtu grada prenamenom dela prostora, dok bi se stvorili novi i preko potrebni sadržaji u drugim delovima grada.

Ograničiti i/ili nadzirati dalje otvaranje restorana i kafića

Povećanje kvaliteta središta grada Osijeka moguće je i putem ograničenja otvaranja novih restorana i kafića, kojih ima najviše na ovom području, a koji često „spontano“ počinju zauzimati

sve veće javne prostore, kao što su trotoari ili javni trgovi. U početku manje terase s vremenom postaju sve veće, što često smanjuje javni prostor, narušava prohodnost, te sigurnost građana. Pored toga, veliki broj ovakvih sadržaja često rezultira i polupraznim objektima i terasama, te bi dobar nadzor nad optimalnim brojem i veličinom ovakvih sadržaja bio od velikog doprinosa za kvalitet javnog prostora i života u središtu grada. Ograničenje daljeg širenja ugostiteljskih sadržaja u središtu grada moguće je postići donošenjem novih ili proširenjem postojećih strategija razvoja urbanih središta, koje bi definirale negativne parametre vezane uz ove delatnosti — uključujući strogu kontrolu nivoa buke, regulaciju veličine i načina postavljanja terasa na otvorenom te ograničenje radnog vremena, naročito u objektima s većim terasama. Pored toga, strategijom definisana agregacija ugostiteljskih objekata na određenim lokacijama doprinela bi unapređenju kvaliteta javnog prostora oslobađanjem ostalih delova središta od intenzivnih komercijalnih delatnosti.

Stvaranje novih i poboljšanje postojećih sadržaja za decu i osobe starije dobi

Na području središta grada Osijeka nalazi se nekoliko dečjih igrališta koja je potrebno osavremeniti i učiniti inkluzivnijima za sve dobne skupine dece, a ne samo vrtićkog uzrasta. Dečja igrališta bi takođe trebalo u nekim slučajevima ograditi kako bi se povećala sigurnost i sanitarni uslovi. Ograđivanje nije u svim slučajevima potrebno niti poželjno, ali ona igrališta na koja veliki deo lokalnog stanovništva dovodi kućne ljubimce, ili ona koja se nalaze u neposrednoj blizini saobraćajnica ili parkinga, poželjno je ograditi. Dečja igrališta takođe bi trebalo redovno održavati, opremiti većim brojem kanti za prikupljanje otpadaka, te dovoljnim brojem ispravnih klupa za sedenje roditelja i odmor dece od igranja.

U odnosu na osobe starije dobi, potrebno je povećati broj javnih klupa, naročito uz zelene površine, te ih ravnomerno rasporediti na području središta kako bi se izbegla prevelika koncentracija na nekim lokacijama i potpuna nezastupljenost na drugim. Od dodatnih elemenata koji bi pogodovali osobama starije dobi izdvajamo: izgradnju rampi i rukohvata na stepenicama i ivičnjacima, kao i lift-platformi na podhodnicima i nadhodnicima, teretane na otvorenom prilagođene starijima (sprave za vežbanje laganog intenziteta), šetnice s merenim dužinama i odmorištima, bankomate i šaltere s povećanim fontom i audio-vodičem, orijentacione table s krupnim slovima i jednostavnim mapama, sigurna mesta za prelaz ceste s dovoljno dugim zelenim periodima na semaforu i drugo. Osim dodatnih elemenata, povećanju kvaliteta javnog života i javnih prostora doprinelo bi i otvaranje raznih klubova hobista. Oni bi se mogli nalaziti u

trenutno napuštenim objektima i na zapuštenim zemljištima, te na taj način dodatno doprineti diversifikaciji kako dionika javnog prostora, tako i povećanju kvaliteta urbanih objekata.

Povećanje zastupljenosti sportsko-rekreativnih sadržaja, kao što su javna vežbališta sa spravama, sportski klubovi ili opremljeni prostori za sportske radionice

Na ovaj način doprinelo bi se daljem povećanju kvaliteta kako javnih prostora, tako i kvaliteta života u središtu grada. Posetiocima i stanovnicima postale bi dostupne dodatne sportske aktivnosti, te bi one takođe postale i nova motivacija za dolazak, ali i potencijalno preseljenje u središte grada.

Diversifikacija javnih događanja u središtu grada

U središtu grada organizuje se veliki broj javnih događanja koja uživaju visok stepen popularnosti među različitim grupama korisnika prostora. Imajući u vidu da se većina manifestacija održava kontinuirano tokom dužeg vremenskog perioda, poželjno je uvesti i nove sadržaje kako bi se doprinelo većoj raznovrsnosti ponude i očuvalo interesovanje šireg kruga posetilaca. U tom smislu, diverzifikacija događanja mogla bi obuhvatiti sajmove cveća, međunarodne manifestacije, muzičke festivale, sportska događanja, kao i programe namenjene pripadnicima različitih nacionalnih zajednica. Međutim, proširenje i intenziviranje programske ponude istovremeno otvara pitanje upravljanja prostornim, saobraćajnim i organizacionim posledicama povećane posećenosti, budući da središte grada Osijeka upravo zahvaljujući ovim sadržajima privlači veliki broj korisnika, naročito u vreme održavanja popularnih manifestacija. Jedna od izraženijih negativnih posledica ove posećenosti odnosi se na pojavu gužvi i problema s parkiranjem u središtu grada. Ipak, povećan broj javnih događanja ne mora nužno predstavljati negativnu pojavu ukoliko se njihov razvoj i organizacija usmeravaju kroz jasno definisane smernice i odgovarajuće upravljačke mehanizme. Iskustva velikih turističkih destinacija pokazuju da su održiv turizam i usklađen odnos između posetilaca i lokalnog stanovništva mogući primenom različitih mera, poput diferenciranih cena ulaznica u periodima najveće opterećenosti, uvođenja video-nadzora, kao i pogodnosti za korišćenje javnog prevoza. Primena ovakvih instrumenata mogla bi značajno ublažiti negativne efekte povećane koncentracije posetilaca, čime bi se istovremeno unapredio kvalitet života u središtu grada i kvalitet njegovih javnih prostora. Pored toga, istraživanje je ukazalo i na problem neravnomerne posećenosti središta grada u odnosu na radno vreme i godišnja doba. Pojava zamiranja središta nakon završetka radnog vremena, kao i primetan pad broja korisnika u poslepodnevnim satima,

naročito tokom zimskog perioda, mogla bi se ublažiti aktiviranjem podzemnog prolaza u središtu grada u uslovima nepovoljnih vremenskih prilika, kao i organizovanjem većeg broja događanja u poslepodnevnim terminima. Na taj način stvorila bi se dodatna motivacija za dolazak posetilaca u središte grada i njihov duži boravak u grejanom javnom prostoru tokom zimskih meseci, čime bi se doprinelo unapređenju kvaliteta života i uravnoteženijoj dinamici korišćenja centralnog gradskog prostora.

Povećanje kvaliteta urbanog mobilijara i opreme javnih prostora

U odnosu na broj i vrstu mobilijara u javnim prostorima središta grada, istraživanje je ukazalo na potrebu za povećanjem broja klupa za sedenje i kanti za otpatke, kao jednih od najčešće isticanih nedostataka u svim segmentima sprovedenog istraživanja. Pored kvantitativnog povećanja postojećeg mobilijara, kao posebno zanimljiv potencijal izdvaja se mogućnost dizajniranja specifičnog, prepoznatljivog urbanog mobilijara koji bi bio jedinstven za središte Osijeka. Ovakav pristup podrazumevao bi raspisivanje javnog konkursa za dizajnere, u okviru kojeg bi se prikupila rešenja prilagođena arhitektonskom i istorijskom identitetu središta grada, a posebno njegovom secesijskom nasleđu. Predložena rešenja zatim bi bila predstavljena javnosti, te prodiskutovana s građanima kroz participativni proces, čime bi se istovremeno postiglo nekoliko ciljeva: povećanje kvaliteta i prepoznatljivosti javnog prostora, jačanje lokalnog dizajnerskog stvaralaštva, te aktivno uključivanje stanovnika u oblikovanje svog neposrednog životnog okruženja.

Na povećanje kvaliteta javnog prostora uvelike bi uticalo i korišćenje kvalitetnijih materijala za izvedbu raznih vrsta uličnog nameštaja, kao što su razne vrste kamena ili monolitne metalne strukture. Kvalitetniji materijali često su i estetski i ekonomski višeg ranga, a njihova često viša cena može se delimično opravdati njihovom većom održivošću, te često nižim nivoom održavanja. Klupe, saobraćajni graničnici ili stubovi za barijere izrađeni od kvalitetnih prirodnih materijala elementi su koji s vremenom mogu dobiti lepu patinu, te imaju nizak stepen erozije ili oštećenja. Nadalje, instalacija većeg broja kanti za prikupljanje otpadaka na području središta grada predstavljala bi značajan doprinos u odnosu na povećanje čistoće, a tako i kvaliteta javnih prostora, naročito pri održavanju raznih javnih događanja. U nekim delovima središta grada nalazi se nedovoljan broj kanti za prikupljanje otpadaka, kao na Trgu Lava Mirskog, u samom središtu grada, gde uz jednu od glavnih pešačkih poveznica između dve pešačke zone u gradu nisu postavljene nove kante za prikupljanje otpadaka nakon što su stare i dotrajale uklonjene. Na čitavom trgu nalaze se samo dve kante, i to vrlo udaljene od glavne pešačke transverzale,

oko koje je postavljen niz klupa koje dalje podstiču zadržavanje pešaka na ovom potezu. Tamo se trenutno ne nalazi nijedna kanta za otpatke, pa bi se ovakve lokacije trebalo prve poboljšati u odnosu na ovu vrstu uličnog nameštaja.

Implementacija eko-ostrva i unapređenje reciklažne infrastrukture u javnom prostoru

Unapređenje kvaliteta i održivosti javnog prostora moguće je postići i implementacijom eko-ostrva i eko-lokacija namenjenih recikliranju otpada. Ova infrastrukturna mera ima značajan doprinos kvalitetu svakodnevnog života u središtu grada i stoga je ne treba zanemariti. Pravilno raspoređena i estetski integrisana eko-ostrva povećavaju ekološku svest građana, smanjuju vizuelno zagađenje javnog prostora i doprinose opštoj urednosti urbane sredine, čime posredno utiču na percepciju središta grada kao poželjnog mesta za stanovanje. U sadejstvu s ozelenjavanjem i ravnopravnijim uređenjem javnog prostora, reciklažna infrastruktura postaje sastavni deo šireg napora usmerenog ka podizanju ekoloških i estetskih standarda urbane sredine. Implementacija ovih mera predstavljala bi značajan doprinos povećanju kvaliteta javnih prostora, ali i kvaliteta života u središtu grada Osijeka.

Povećanje broja funkcionalnih javnih toaleta

Na području središta grada nalazi se vrlo mali broj javnih toaleta, koji su često u kvaru. S obzirom na to da je ovaj deo grada prilično posećen i bogat javnim događanjima, nužno je povećati broj i vidljivost javnih toaleta i na taj način dodatno doprineti kvalitetu života i javnih prostora.

Iz svega navedenog možemo zaključiti još jednom da ne postoje mere koje mogu rešiti sve probleme svih gradova u opadanju, a jedan od glavnih razloga za to je duboko lokalna problematika vezana uz ovaj fenomen. Stoga je od izuzetne važnosti donošenje preventivnih strategija i akcijskih planova za svaki pojedini grad slučaj uz kontinuiranu evaluaciju rezultata i kontrolu pojave novih uzročnika i/ili posledica.

6.2 Uređenje i kvalitet javnog prostora

Ravnopravnije uređenje javnog prostora središta grada Osijeka u odnosu na razne aktere društva

Postojeći javni prostor u središtu grada nije kvalitetno uređen za ravnopravno korišćenje svih skupina u zajednici, te je potrebna prilagodba ili nadogradnja, u zavisnosti od lokacije, u odnosu na razne elemente, kao što su: bolja prilagođenost osobama s invaliditetom, otežanim

kretanjem ili osobama starije životne dobi. Kvalitet javnog prostora predstavlja veliku važnost za građane grada Osijeka. Kako bi on bio povećan, potrebno je unaprediti i ravnopravnost u zastupljenosti sadržaja, funkcija i elemenata, kao što je izgradnja većeg broja rampi za kretanje osoba s invaliditetom ili otežanim kretanjem. Pored toga, stvaranje delimično izdvojenih elemenata u prostoru, poput paviljonskih struktura, nadstrešnica s klupama, kružnih klupa oko drveća ili manjih terasa, dalje bi omogućilo okupljanje skupina koje dele zajedničke vrednosti, sklonosti ili interese.

Nastavak ozelenjavanja središta grada uz diversifikaciju zelenih površina

S ciljem nastavka ozelenjavanja središta grada, kako bi se povećao, a ne umanjio udeo zelenih površina i elemenata u odnosu na postojeće stanje, potrebno je sprovoditi planski monitoring trenutnog stanja, kao i realizacije novih zelenih intervencija, uz aktivan rad na njihovoj (multi)funkcionalnosti i opremljenosti. Jednu od dobrih mera ove diversifikacije predstavlja i zoniranje javnih parkova kao ključni, savremeni pristup u dodatnom ozelenjavanju središta, u okviru kojeg dolazi do ispreplitanja vrta, parka i zarasle šume, što popularizuje livadne površine ili gredice s korovom, koje odlikuje bioraznolikost. Druga mera bila bi ozelenjavanje na delu ravnih krovova višestambenih zgrada, s ciljem povećanja vidljivosti ovog elementa, pri čemu je potrebno voditi računa o postizanju optimalnog odnosa lokacija ravnih krovova i parkova, odnosno nivoa zemlje i viših nivoa, manje vidljivih u svakodnevnom životu. Dobra mera za postizanje diversifikacije zelenih površina u središtu grada jeste i stvaranje novih i obnova starih predvrtova, te njihova instalacija u pešačkim zonama. Za stvaranje urbanih vrtova većih dimenzija bilo bi dobro aktivirati levu stranu reke Drave.

Dalje proširenje pešačke zone inicijalno osmišljene od strane arhitekte Miščevića

Kvalitet javnih prostora središta grada bio bi povećan daljnjim proširenjem pešačkih zona, koje bi se mogle povezati, ali i proširiti na primerenim mestima, a jedan od dobrih predloga uključivao bi i deo Županijske ulice, od raskršća s Ulicom Republike pa do njenog sadašnjeg završetka kod Trga Ante Starčevića. Osim toga, potrebno je dalje planirati i organizovati događanja koja spajaju središte grada s ostalim njegovim delovima i, na taj način, rasteretiti središte, ali ujedno i pojačati smisao velikog broja pešačkih zona pomoću dodatne nadogradnje, opremanja ili obnove prostora za događanja. Relokacija sajma antikviteta ili obeležavanje Adventa dodatno podstiču posetioce središta da posete i druge delove grada, te aktivno koriste pešačke zone. Pomoću mere organizovanja ovakvih ili sličnih događanja, interes i posećivanje bili bi usmereni

i u one delove središta grada koji se nalaze u pešačkoj zoni, ali nemaju sadržaja niti većih događanja koja bi privukla posetioce.

Nastavak razvoja i uređenja javnih prostora priobalja Drave

Osijek, kao longitudinalni grad čije središte i javni prostor uvelike prožima rečno priobalje, fokusiran je na dravsku promenadu, na kojoj građani naročito vole provoditi slobodno vreme u prirodnom ambijentu. Ovaj prostor potrebno je dalje, promišljeno osmisliti i razviti kako bi se dobile dodatne koristi u odnosu na kvalitet javnog prostora i života u gradu Osijeku, u ovom popularnom rečnom priobalju. Mere za postizanje ovog cilja uključuju podsticanje komercijalnih i ugostiteljskih sadržaja na levoj strani obale, povećanje kvaliteta postojećih i stvaranje novih sportsko-rekreativnih sadržaja s obe strane reke, povećano aktiviranje istorijske baštine s leve strane Drave (Krunska utvrda — katakombe iz 18. veka) stvaranjem dodatnih sadržaja i organizacijom prigodnih manifestacija, organizaciju novih događanja na levoj i desnoj strani obale, popularizaciju i nadogradnju postojeće skele ili bolje povezivanje novog fudbalskog stadiona s ostatkom promenade u odnosu na sadržaje i prostornu povezanost.

Kvalitetnije uređenje unutarblokovskih prostora

U središtu grada Osijeka, kao i u većini središta urbanih sredina, prevladavaju višestambeni objekti. U odnosu na noviju gradnju, primetno je da zajednički, spoljašnji prostori višestambenih jedinica nisu dovoljno niti adekvatno uređeni. Kvalitetnije uređenje i održavanje ovih prostora trebalo bi da podrazumeva primenu prirodnih biljaka i vegetacije, travnatih površina, kao i elemenata koji stvaraju hlad neophodan za boravak na otvorenom tokom perioda visokih temperatura, ali i omogućavaju zaklon od iznenadnih, nepovoljnih vremenskih uslova. Takođe je izuzetno važno optimalno opremanje ovih prostora urbanim mobilijarom i elementima opreme, uz pravilno i pravovremeno održavanje čistoće zajedničkog prostora. Sve ove mere doprinele bi povećanju ukupnog kvaliteta javnih prostora središta grada i na njihovoj implementaciji je potrebno sistematski nastojati.

6.3 Gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora

Unapređenje estetike i identiteta gradskog središta eksponiranjem svih vrsta nasleđa

Baština središta grada, kao i drugih delova grada Osijeka, sastoji se od niza istorijskih perioda, pri čemu je trenutno najistaknutije secesijsko nasleđe. Relativna neprepoznatljivost ostalih istorijskih perioda (rimski ostaci Murse, srednjovekovno-turska baština, barok, klasicizam, socijalistička baština i arhitektura savremenog doba) prva je prepreka koja se mora ukloniti kako

bi građani osvestili postojanje i značaj svih perioda, te ih takođe podržali, poput secesije. S obzirom na to da je veliki deo razloga za ovakvo stanje i u činjenici da ostali periodi, osim secesije, nisu dovoljno istraženi i prezentovani, potrebno bi bilo izraditi strategiju proučavanja i prezentacije. Na ovaj način bilo bi moguće strateško praćenje aktivnosti reaktivacije svog istorijskog nasleđa grada, kao i postizanje boljih rezultata s ciljem obogaćenja kulturne ponude i osnaženja identiteta grada. Nakon postizanja značajnijeg dela strateški zacrtanih ciljeva ovakve strategije, odnosno povećanja prezentabilnosti trenutno nedovoljno eksponiranih delova istorijske baštine, bili bi stvoreni temelji za sledeći korak — pokretanje projekta objedinjavanja celokupne baštine grada Osijeka u jedinstven projekat i celinu. Na taj način kulturno-istorijski potencijal grada bio bi iskorišćen i aktiviran u potpunosti, unapređen imidž grada Osijeka, a ujedno i povećan kvalitet javnih prostora, te života u središtu grada.

Pored obilja istorijskog nasleđa kojim većina starijih gradova u opadanju obiluje, a tako i grad Osijek, potrebno je prepoznati još jedan potencijal kulturne diversifikacije, kao i savremenog elementa urbanog identiteta, te popularnog trenda, a to su „urbex“ aktivnosti. Ovaj segment kulturne promocije često se javlja kao potencijal usled propadanja urbanog tkiva, kao i industrijskih zona, te rezultira organizacijom alternativnih aktivnosti, kao što su: alternativna sportska događanja („paintball“ u napuštenim industrijskim halama i slično), turistički obilasci napuštenih stambenih ili industrijskih kompleksa, organizacija noćnih izlazaka i okupljanja mladih na napuštenim benzinskim pumpama, korišćenje zapuštenih industrijskih rečnih dokova kao mirnih lokacija za ribolov, korišćenje napuštenih objekata i lokacija za slikarske ateljee i kolonije, te spontano korišćenje zapuštenih zelenih površina ili „brownfield“ lokacija kao prostora za bavljenje urbanom poljoprivredom. Gradovi u opadanju mogu uvelike pogodovati sprovođenju ovakvih aktivnosti, te, kada je to god moguće, upotrebiti ih za umanjenje negativnih efekata ovog fenomena.

Unapređenje identiteta grada zahvaćenog fenomenom kojim se ovde bavimo postiže se i pomoću mere tematizacije gradova (Antonić, 2018) (studentski, penzionerski ili turistički gradovi) i obično se odnosi na gradove u kojima određeni potencijal već postoji, te se on samo pojačava i proširuje pomoću raznih aktivnosti. U Osijeku se već mnogo toga postiglo po tom pitanju, te postoji nekoliko tematika u okviru kojih je grad napravio značajne iskorake u vidu projekata i strategija, ostvarivši veću prepoznatljivost novih elemenata identiteta. Glavni pravci u kojima se može postići još veća modernizacija i popularizacija identiteta grada su: Osijek studentski grad, Osijek „smart city“ ili Osijek „Silicon Valley city — IT city“. Kako bi se ova

obeležja dalje razvijala i postala neizostavni deo identiteta grada Osijeka, potrebno je nastaviti sa sprovođenjem mera koje podržavaju ove smerove razvoja i aktivnosti.

Donošenje strateških dokumenata i obnova istorijskih građevina

Velika koncentracija istorijskih građevina u središtu grada i njihovo pretežno loše stanje ukazuju na potrebu za sistematskom obnovom i održavanjem. Budući da troškovi obnove predstavljaju značajno opterećenje za vlasnike i korisnike ovih objekata, neophodno je koristiti različite mehanizme finansijske podrške, uključujući fondove Evropske unije, ali i sprovoditi manje, finansijski pristupačne intervencije kojima se može unaprediti kvalitet javnog prostora. Radi efikasnijeg planiranja i sprovođenja obnove, istovremeno je potrebno uspostaviti odgovarajući strateški okvir i doneti dokumente poput akcionog plana obnove, koji bi obuhvatili stanje objekata, troškove, imovinsko-pravne aspekte i moguće pristupe rekonstrukciji. Takva baza podataka omogućila bi sistematičnije sagledavanje finansijskih izazova i realnije rešavanje problema ruiniranih istorijskih objekata.

6.4 Društveno okruženje

Mere usmerene ka povećanju doseljavanja u grad Osijek

Kako je već napomenuto, Osijek se ubraja u kategoriju kontinuiranih gradova u opadanju, što je naročito primetno u odnosu na dugogodišnji pad broja stanovnika. Uzroci pada broja stanovnika izuzetno su složeni i nalaze se na mnogobrojnim nivoima i u različitim oblastima. Stoga sve do sada navedene mere i predlozi mogu imati pozitivan učinak na usporavanje ili zaustavljanje ovog negativnog trenda, ili čak dovesti do porasta broja stanovnika u budućnosti. Predložene mere potrebno je prvo uskladiti s urbanističkim planiranjem grada, a to podrazumeva racionalan pristup urbanoj izgradnji zemljišta kao neobnovljivog resursa, te održavanju i unapređenju gradskog saobraćaja i komunalnih usluga, odnosno infrastrukture, koja često zahteva i velike kadrovske i organizacijske investicije tokom izgradnje, održavanja ili proširenja kapaciteta (Antonić, 2018).

Pored toga, potrebna je i jasnija politika razvoja novih radnih zona i obnove postojećih industrijskih zona, budući da mnoge od njih nisu potpuno uređene, odnosno obnovljene, iako jesu planirane. Pomoću sanacijskih urbanističkih planova potrebno je sprovesti uspešnije restrukturiranje privrede, te ovaj pristup primeniti i na industrijske zone.

Kako bi se što sveobuhvatnije pristupilo rešavanju problema vezanih uz opadanje grada, ali i broja stanovnika, potrebno je i delovanje s najviših nacionalnih nivoa u vidu finansijskih potpora

i državnih subvencija za regione i gradove zahvaćene ovim fenomenom. Usled pojave opadanja i napuštanja urbanih objekata potrebno je stvoriti sistem za upravljanje urbanim objektima, uključujući upravljanje napuštenim i zapuštenim objektima, njihovo planirano rušenje ili prenamenu. Diversifikacija ekonomskih funkcija gradova u opadanju značajan je faktor koji utiče na smanjenje problema opadanja broja stanovnika, a u gradovima u kojima su ekonomske aktivnosti u stagnaciji ili opadanju posebno je dobra prilika za primenu eksperimentalnih, strukturnih ili ekonomskih promena (naseljavanje tehnoloških parkova i područja privrednog razvoja uopšte).

Merom stroge kontrole suburbanizacije, odnosno zaustavljanja nekontrolisanog širenja grada van središta i nestanka zelenog pojasa, može se takođe pozitivno uticati na umanjenje efekata odseljavanja nastalog usled opadanja grada, kao i ograničavanjem izdavanja dozvola za gradnju na „non-brownfield“ zemljištu.

Negativan trend smanjenja broja stanovnika u gradu Osijeku takođe se može ublažiti pomoću poboljšane saobraćajne povezanosti s okolnim područjima koja već i prirodno teže središtu (Osijeku) zbog niza razloga. Poboljšanim umrežavanjem sa susednim područjima, poput Baranje, ali i okolnih sela Slavonije, povećali bi se i kvalitet života, te perspektiva grada Osijeka kao urbane sredine. Ovo povezivanje moglo bi se podstaći i sklapanjem sporazuma o saradnji s drugim gradovima i područjima, aktivnim učešćem u realizaciji EU projekata s gradovima, selima i susednim državama, na obostranu korist, kao i osnivanjem projektnih timova na nivou aktera sporazuma. Dodatni doprinos dali bi ulaganje u izgradnju saobraćajnica, te unapređenje javnog prevoza okolnog ruralnog područja s većim središtima i glavnim gradom.

Ograničavanje uticaja investitora

Istraživanje je pokazalo da je cena stambenih prostora najviša u središtu grada, što čini ovu lokaciju i najpopularnijom kod investitora. Kako je ovaj prostor relativno male površine, interes i pritisci za ostvarivanjem najboljeg mogućeg profita iz pojedine investicije mogu biti vrlo veliki i često na štetu kvaliteta javnih prostora ili kvaliteta života u središtu grada, za sve korisnike. Ovakva nastojanja trebalo bi ograničiti što je više moguće, a jedan od načina je i veća participacija stanovnika grada Osijeka u donošenju konačnih odluka i davanju dozvola za nove investicije. Pored toga, potrebno je sistematski sprovoditi postojeće zakonodavne mere koje imaju za cilj zaštitu postojećeg javnog prostora, kao i povećanje njegovog kvaliteta.

Povećanje participacije stanovnika grada Osijeka u planiranju javnih prostora

Istraživanje sprovedeno u okviru ovog rada utvrdilo je postojanje velikog interesa za participiranje stanovnika grada Osijeka u donošenju odluka koje utiču kako na kvalitet javnog prostora, tako i na celokupan život u gradu Osijeku. Ovakav doprinos vrlo je važan za povećanje kvaliteta urbanih prostora upravo zato što svaki prostor i građevinu planiramo za njihove korisnike, što njihovo mišljenje čini nezamenjivim u ovom procesu. Kako bi se participacija povećala, potrebno je odabrati nove i inovativne metode učešća koje će biti prilagođenije obavezama i načinu života savremenog čoveka. Neki od savremenih pristupa uključuju izmeštanje klasičnog participiranja iz prostora uprave Grada na građanima praktičnije lokacije, kao što su: vrtići, škole, trgovački centri, prostori u okviru festivala, muzičkih koncerata ili blizina dečjih igrališta. Nadalje, merom prihvatanja elektronske participacije i digitalnog potpisa kao novih oblika učešća i izražavanja mišljenja, bez potrebe za ličnim/fizičkim prisustvovanjem događanjima, takođe bi se poboljšala participacija stanovnika Osijeka. Vrlo dobra mera za povećanje participacije jeste i povećana medijska prisutnost raznih inicijativa koje imaju za cilj prikupljanje mišljenja i predloga građana, naročito u odnosu na internet kampanje, ali i na mestima veće posećenosti ljudi, kao što su trgovački centri, vrtići, središte grada u vreme noćnih izlazaka ili pijaca. Oglašavanjem na mestima različitog sadržaja povećao bi se doseg inicijative raznim dobnim skupinama i tako postigla veća informisanost, participacija, ali i kvalitetnije povratne informacije. Kako bi se kvalitetno i optimalno mogli iskoristiti podaci prikupljeni na ovakav način, potrebno je pre toga prilagoditi gradski sistem donošenja odluka, jer bi u suprotnom povećan nivo participiranja mogao dovesti do loše iskorišćenosti i relevantnosti prikupljenih podataka i predloga ili do potpune paralize postojećeg sistema. Građani koji se odluče za aktivnu participaciju moraju, u konačnici, imati osećaj da će njihov dodatni trud i vreme uloženo u ovakav proces planiranja rezultirati pozitivnim promenama u njihovoj okolini i kvalitetnijim javnim prostorima, koji će neizbežno pozitivno uticati i na unapređeni kvalitet svakodnevnog života.

Poboljšanje bezbednosti građana u javnim prostorima

Istraživanje sprovedeno u okviru ovog rada utvrdilo je da je osećaj bezbednosti anketiranih učesnika u odnosu na kriminal u središtu grada zadovoljavajući, ali u odnosu na saobraćaj u javnim zonama, naročito u nizu pešačkih zona središta, nije tako dobar. Upotreba električnih trotineta i ostalih električnih vozila u pešačkim zonama novija je pojava koja narušava sigurnost građana. Sprovođenjem jasne zakonske regulative, kako u središnjoj zoni, tako i u drugim

delovima grada, doprinelo bi se poboljšanju bezbednosti i kvaliteta života u javnim prostorima u odnosu na nove učesnike u saobraćaju.

Neke od mera koje predlažemo u okviru ovog istraživačkog rada zahvataju veći broj različitih polja delovanja u odnosu na četiri koja smo obradili do sada i stoga se nalaze izdvojene u nastavku.

Subvencionirana prodaja ili najam stambenog prostora u središtu grada

Sva sprovedena istraživanja u okviru ovog rada potvrdila su činjenicu da je cena stambenog prostora u središtu grada najviša u gradu, a to predstavlja prepreku mnogim stanovnicima, a posebno mladim porodicama s decom. Kako bi se delomično umanjio efekt visokih cena potrebno je učiniti deo stambenih prostora dostupnijim stanovnicima manje kupovne moći. To se može učiniti na niz načina, a neki od njih su: stambeni prostori po nižim cenama od tržišnih za stanovnike s nižim primanjima i mlade porodice te ukidanje ili smanjenje određenih vrsta davanja gradu (porezi/prirezi). Ovakve i slične mere delimično bi umanjile stanje ograničene ponude i pozitivno uticale na smanjenje cene stambenog kvadrata u gradu. Na taj način povećalo bi se useljavanje u središte grada i doprinelo ravnopravnijem demografskom naseljavanju središta u odnosu na imovinski status stanovnika. Pri tome urbanističko planiranje treba voditi računa da ne dođe do prekomernog povećanja koncentracije stanovništva u središtu Osijeka u odnosu na ostale delove grada što ne bi bilo dobro za grad kao celinu.

7 ZAKLJUČCI

Prema rečima arhitekta Radovana Miščevića (2009) grad je izraz iznimnih ljudskih napora koji se ogledaju u njegovom osnivanju, održanju i usponu, a stoga neminovno i opadanju. Kompleksnost grada kao fenomena kroz istoriju potiče bezbrojne analize, istraživanja i traganja za boljim razumevanjem njegovih temelja, biti nastanka i promenama. Različiti pristupi fenomenu grada neprestano rezultiraju istraživanjima koja sagledavaju nedovoljno istražene veze između raznih područja, a u ovoj disertaciji to su veze između kvaliteta života i javnog prostora s gradovima u opadanju.

Problematika istraživanja gradova u opadanju zahvaća razne domene urbanističkog i prostornog planiranja, ljudskog razvoja i društva te se može analizirati u odnosu na urbanistički, arhitektonski, ekonomski, društveni, demografski, povijesni, socijalni, kulturni ili semantički kontekst. Upravo zbog ove činjenice vrlo je teško odrediti točno stanje jer se podaci istraživanja nalaze u okviru svih ovih domena. Ova multidisciplinarnost ne predstavlja isključivo prepreku u proučavanju i identifikovanju pojave gradova u opadanju jer upravo multidisciplinarnost može omogućiti sveobuhvatnost analize problema te stoga i zajamčiti njegovo uspešnije rešenje.

Multiopcionalnost koju nalazimo u interdisciplinarnosti istraživanja predmetnog fenomena nalazi se i u odnosu na multipotencijalnost prostora. Svaki pa i naoko prazan prostor, koji zapravo nije praznina bez strukture jer već u svom izvornom stanju sadrži sve moguće prostorne strukture (Hilijer, 1966), omogućuje nam poimanje beskonačnosti funkcija prostora koje su jedino u odnosu na prostornu formu minimalno ograničene. Prostor ima sva moguća svojstva i kada u njemu izdvajamo fizičke forme, ne stvaramo zapravo novu prostornu strukturu, već je eliminišemo iz njene prostorne baze beskonačnih potencijala. Potencijal javnih, ponekad praznih urbanih prostora u gradovima u opadanju može se na ovaj način najbolje percipirati te prema rečima Hilijera (1996) *prazni* prostori kao i prostori koji su trenutno ispunjeni određenim funkcijama i/ili funkcionalnim urbanim formama, u izvornom stanju u sebi nose beskonačni potencijal za stvaranje bilo koje fizičke forme ili odvijanje aktivnosti, odnosno transformaciju prostora. Gradovi u opadanju odlikuju se fleksibilnošću koja omogućuje i povećanje kvaliteta prostora te na taj način njegovu transformaciju uvođenjem novih funkcija, sadržaja, formi i oplemenjivanjem novim krajobraznim kvalitetama. Upravo ta transformativna moć prostora predstavlja polazišnu tačku za razumevanje promena koje se ne odvijaju samo u fizičkoj dimenziji grada, već i u tkivu društvenih odnosa koji ga naseljavaju i osmišljavaju.

Kontinuirano stanje promena u urbanim sredinama ne odnosi se samo na fizičko poimanje prostora i urbanih sredina već i na oblike i spone među korisnicima tih prostora — društvenim zajednicama te čovekom kao pojedincem u središtu sveg bivanja. Savremeno stanje društva u kojem dolazi do odmaka od tradicionalnih paradigmi poimanja zajednice i zajedništva potrebni su novi oblici kvalitetnijeg egzistiranja u javnim, urbanim prostorima pri čemu koncept premošćavanja o kojem govori Putnam (2000) otvara velike mogućnosti za nove slobode, ali i evoluciju urbanog zajedništva. Stoga savremeni koncept zajednice mora biti u mogućnosti prihvatiti sve te promene kako bi se urbane sredine mogle nastaviti uspešno razvijati i povećavati svoju kvalitetu i u odnosu na društveno-socijalne elemente prostora. Ovaj element predstavlja još jedan od doprinosa stvaranju kvalitetnijih, inkluzivnijih egzistencijalnih prostora u gradovima uopšte, ali i gradovima u opadanju posebno u odnosu na njihov stadij spremnosti za restrukturiranje prostora.

Radi naglašavanja potrebe za sveobuhvatnim istraživanjem problematike gradova u opadanju, kao i njene uzročno-posledične povezanosti s elementima kvaliteta urbanog života, u disertaciji je sprovedeno kritičko sagledavanje relevantnog teorijskog okvira. Na osnovu tako postavljenih polazišta razvijen je precizan istraživački model, koji je potom primenjen na grad Osijek. Predložena metodologija se takođe odlikuje fleksibilnošću prilagođavanja ovog modela individualnom slučaju grada koji želi da ispita svoj status u odnosu na kriterijume gradova u opadanju. Shodno novijim istraživanjima na ovu temu (Antonić i Đukić, 2017) koja takođe upućuju na to da bi klasifikacija trebala biti što fleksibilnija, predložena metodologija za istraživanje fenomena kojim se u ovom radu bavimo omogućuje da i tipologije evoluiraju prateći sve dinamičnije promene prostornih struktura.

Značajnu dimenziju istraživanja gradova u opadanju u okviru ove disertacije čine problemi koji proizlaze iz različitih poimanja značenja i terminologije vezane uz ovaj fenomen. U okviru savremenih akademskih diskursa i teorije, preispitana je istorija nastanka, regionalna relevantnost te različite varijante termina koji se koriste za istraživanje gradova suočenih s ovim fenomenom te odabrana varijanta *gradovi u opadanju* kao najprikladnija za naše područje i lingvističku osnovu.

U okviru razmatranja usmerenih na glavni cilj rada — utvrđivanje relevantnosti kvaliteta javnih prostora i kvaliteta urbanog života u gradovima u opadanju, ali i u gradovima uopšte — utvrđeno je da ovi elementi imaju izražen značaj. Navedeni zaključak potvrđen je kroz teorijsko istraživanje, analizu studija slučaja predmetnog fenomena, kao i empirijsko istraživanje

prikazano i analizirano u petom poglavlju. Naglašena uloga kvaliteta u postizanju poboljšanja i ublažavanju negativnih efekata urbanih sredina zahvaćenih predmetnim fenomenom posebno se očituje u odnosu na morfologiju, funkcionalnost i opremljenost prostora jer omogućava dinamiku, ponajviše u smislu funkcionalnih tokova — socijalnih, ekonomskih, saobraćajnih, infrastrukturnih i drugih.

Nastavak istraživanja temeljio se na analizama studija slučaja, te samog grada Osijeka. Analizirane su studije slučaja gradova odabranih prema stepenu korelacije s Osijekom — po geografskom položaju, veličini, blizini granice, sličnoj političkoj istoriji, posleratnom iskustvu te krizi tradicionalne industrije — pri čemu su uključeni i primeri s negativnim ishodima implementiranih strategija. Rezultat ovog dela analize ukazao je na elemente koji utiču na kvalitet javnog prostora i urbanog života koje je trebalo detaljnije istražiti vezano za centar grada Osijeka.

Analiza konkretnog prostora istraživanja obuhvatila je karakteristične aspekte grada Osijeka te njegovu istoriju razvoja s ciljem identifikacije relevantnih činioca za kontekstualizaciju postojećeg stanja kao grada u opadanju. Metodološki pristup formiran je s ciljem da se izbegne fragmentarnost, a pruži što kompletniji prikaz grada. Zbog toga je grad Osijek najpre sagledan u odnosu na svoj prostorni položaj i razvoj kroz istoriju. Tranzicija iz socijalističkog u kapitalistički sistem nakon proglašenja Republike Hrvatske 1991. godine, praćena ratnim razaranjima i njihovim dugoročnim socioekonomskim posledicama, označila je prekretnicu u razvoju grada te pokrenula složene transformacijske procese čiji negativni efekti su i danas vidljivi u izgrađenoj strukturi i demografskoj slici grada. Sagledavanjem demografskih kretanja u gradu Osijeku tokom poslednja tri popisa stanovništva uočava se kontinuiran pad broja stanovnika koji ga svrstava u kategoriju kontinuiranog grada u opadanju, što predstavlja posebno izazovan oblik ovog fenomena s obzirom na dužinu i neprekinutost negativnog trenda. Uz negativnu demografsku sliku, u gradskoj strukturi jasno su izražene i prostorne manifestacije procesa urbanog opadanja, kao i pad kvaliteta života. Među ostalim identifikovanim negativnim trendovima, deo njih predstavlja strukturna, teško promenljiva ograničenja — poput geografske udaljenosti od glavnog grada ili blizine državnih granica. Uz tako kompleksan istorijski, prostorni i demografski kontekst, moguće je izdvojiti i elemente koji svedoče o otpornosti i specifičnom identitetskom potencijalu Osijeka i ukazuju na varijabilne faktore koji ostavljaju prostor za poboljšanje kroz aktivne razvojne i planerske intervencije. U oblastima u kojima Osijek ne pokazuje tipične negativne trendove — pre svega u pogledu rastućeg BDP-a na nivou županije,

broja privrednih subjekata, obrazovne infrastrukture, zastupljenosti zelenila, te prisustva manjinskih zajednica — uočava se određena razvojna rezistentnost te pozitivan pomak koji već postoji i na kojem bi trebalo nastaviti graditi buduće strategije. Posebno istaknut trenutni i razvojni potencijal predstavlja Univerzitet u Osijeku, četvrti po veličini u Hrvatskoj, koji kao generator ljudskog kapitala i pokretač privrednog razvoja deluje kao stabilizirajući faktor u procesu opadanja.

Iako je zaključeno da se grad Osijek ubraja u gradove u opadanju, konstatovano je da je u nekim njegovim delovima stanje drugačije, što je i predstavljalo polazište u istraživanju. Odstupanje u odnosu na karakteristike fenomena kojim se bavimo u ovom radu nalazimo u centralnom području koje već duži period ima odlike izuzetno popularnog dela grada s najvišim cenama stambenog kvadrata, te predstavlja lokaciju koja se nalazi u samom vrhu prema potražnji u odnosu na ostale gradske četvrti. U središtu grada analizirani su različiti faktori — od osnovnih obeležja i strukture područja, sadržaja i usluga, kvaliteta javnog prostora, pa do saobraćajne povezanosti, stanja urbanog zelenila kao i vrste kulturne baštine. Svi ovi elementi sagledani su kao deo dominantnih demografskih, prostornih, ekonomskih i društveno-političkih procesa, koji su tokom prethodnih perioda, posebno u poslednjih 30-ak godina, značajno uticali na transformaciju ovog grada, a tako i njegovog središta. Zaključeno je da centar Osijeka predstavlja najvitalnije gradsko područje, u kojem su locirani elementi koji pozitivno utiču na kvalitet života, te u tom smislu mogu predstavljati osnovu za dalje intervencije na usporavanju negativnih efekata grada u opadanju.

Na osnovu elemenata kvaliteta javnog prostora, identifikovanih istraživanjem literature i prethodno definisanim kriterijumima kvaliteta života, u nastavku istraživanja, formiran je anketni upitnik s tvrdnjama vezanim uz uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i središta Osijeka. Isti elementi poslužili su kao osnova za definisanje pitanja za dubinske intervjue te pristupa ličnom zapisu.

U odnosu na učesnike istraživanja težilo se uključivanju što većeg profila relevantnih aktera te su oni uključivali i osobe koje su dugogodišnji stanovnici središta grada kao i one koji su se doselile u poslednjih pet godina, dionike iz akademske zajednice kao i one iz stručnog miljea. Pored toga uključivale su osobe koje žive u središtu grada, kao i one koje povremeno dolaze na ovo područje. Kvote po polu i dobi su bile zadovoljene te se može reći da je istraživanje uzelo u obzir raznolika mišljenja svih spolova i raznih godišta.

Nakon detaljne analize empirijskog dela istraživanja izdvojen je niz mera za ublažavanje negativnih efekata gradova u opadanju, primenjivih na grad Osijek i gradove komparabilnih socioekonomskih i prostornih karakteristika. Izvedeni zaključci, utemeljeni na kombinaciji kvantitativnih i kvalitativnih istraživačkih metoda te triangulaciji podataka prikupljenih iz više izvora, stvorili su pouzdanu osnovu za formulisanje navedenih preporuka i mera relevantnih kako za grad Osijek tako i za širi kontekst upravljanja gradovima u opadanju. Primenjena metodologija pokazala se kao korisno analitičko sredstvo koje omogućava preciznije sagledavanje kako negativnih tako i pozitivnih tendencija, uz napomenu da lokalni kontekst i specifičnosti svakog grada zahtevaju prilagođen pristup pri interpretaciji rezultata. Upravo u tome leži vrednost ovakvog metodološkog okvira: u identifikovanju oblasti u kojima je intervencija moguća i smislena te u usmeravanju budućih razvojnih napora ka onim elementima koji imaju realan potencijal za pozitivnu promenu.

U tom pogledu izdvajaju se sledeći najvažniji zaključci:

1. Najuži centar grada i u prethodne dve decenije ostao je atraktivan za nova doseljavanja, dok je istovremeno broj stanovnika na nivou grada opadao.
2. Kao jedan od ključnih razloga za doseljenje sadašnjih stanovnika bila je smanjena upotreba automobila te korišćenje i dalje prisutnih, raznovrsnih sadržaja. Nasleđivanje je predstavljalo čest razlog stanovanja u središtu što je shodno pokazateljima o visokoj ceni stambenog kvadrata u ovom delu Osijeka te generalno lošijem finansijskom stanju stanovnika istočne Hrvatske u odnosu na ostatak države.
3. U odnosu na urbane sadržaje i usluge u središtu grada, kod ispitanika prevladava zadovoljstvo u odnosu na trenutne usluge i sadržaje (zdravstvene, socijalne, društvene, ekonomske, kulturne ili ugostiteljske) koje se nalaze u Gornjem gradu i središtu Osijeka, uz postojanje nezadovoljstva vezanog uz nedovoljnu zastupljenost pojedinih kategorija (sportsko-rekreativni sadržaji, prodavnice mešovitom robom, sadržaji za decu ili osobe starije dobne grupe). Veća zastupljenost navedenih elemenata doprinela bi i povećanju kvaliteta prostora u odnosu na postojeće usluge i sadržaje.
4. U odnosu na razloge i motivaciju posećivanja središta grada Osijeka najdominantniji razlozi su aktivnosti vezane za provođenje slobodnog vremena, dok obavljanje administrativno-poslovnih aktivnosti takođe predstavlja značajan udeo.
5. U središtu grada se organizuje dovoljno društvenih događanja, koja su veoma posećena i popularna, ali je diversifikacija postojećih javnih događanja takođe izrazito

potrebna. Decentralizacijom događanja koja se trenutno odvijaju najčešće u središtu grada povećala bi se atraktivnost ostalih gradskih četvrti. Planiranje budućih događanja potrebno je napraviti uz participiranje građana Osijeka jer bi se na taj način najbolje istražio interes kao i mišljenje vezano uz postojeću ponudu i njene nedostatke.

6. Parkiranje, poboljšana saobraćajna povezanost i bezbednost pešaka u pešačkim zonama te unapređena javna infrastruktura neke su od ključnih stavki koje treba poboljšati u središtu grada.
7. Identifikovana je velika zainteresovanost za volontiranje u odnosu na aktivnosti vezane za povećanje kvaliteta javnih prostora kao što su: učešće u ozelenjavanju, održavanju ili instalaciji dela privremene javne infrastrukture kao što su mobilni elementi za sedenje ili tegle sa zemljom za sadnju biljaka.
8. U odnosu na uređenje i kvalitet javnog prostora zaključeno je da kvalitet predstavlja vrlo važan element pri odabiru lokacije stambenog prostora za život kao i motivacije za posećivanje bilo kojeg dela grada.
9. Da u središtu grada postoji zadovoljavajući broj zelenih površina i parkova potvrđeno je istraživanjem sprovedenim u okviru ove disertacije, ali je naglašeno da je potrebna njihova diversifikacija u odnosu na raznovrsnost oblika (povišene gredice, zeleni krovovi ili urbane park-šume) i njihovu funkcionalnost, odnosno namenu.
10. U odnosu na prilagođenost ovog dela grada osobama s invaliditetom i otežanim kretanjem zaključeno je da su potrebna poboljšanja u obliku implementacije arhitektonskih i drugih mera kao i šira primena univerzalnog dizajna javnih prostora uključujući edukaciju kako profesionalaca tako i samih korisnika — građana.
11. Zajednički spoljni prostor stambenih zgrada/objekata na području središta grada nije dovoljno kvalitetno niti adekvatno uređen te je potrebno aktivno delovanje na nizu upravnih nivoa kako bi se ovaj prostor učinio funkcionalnijim, kvalitetnijim i ravnopravnijim.
12. U odnosu na ravnopravno korišćenje javnih prostora u središtu grada istraživanje je pokazalo da trenutno ovaj prostor nije kvalitetno uređen za ravnopravno korišćenje svih grupa u društvu. Ravnopravnost u zastupljenosti sadržaja, raznovrsnosti funkcija i elemenata nije prisutna ili je nedovoljno prisutna te na unapređenju ovog segmenta treba nastojati u budućnosti.

13. Istraživanje vezano uz gustinu izgrađenosti i estetiku urbanog prostora pokazalo je da ne postoji objektivna slika činjeničnog stanja u središtu grada te zaključujemo da je potrebno sprovesti dodatnu, temeljitu analizu gustine izgrađenosti središta grada koja bi jasno identifikovala probleme, potrebe i potencijale te predstavljala osnovu za dalje, transparentno planiranje grada. Pored toga, potrebno je povećati informisanost stanovnika u odnosu na sve estetske vrednosti javnog prostora i arhitektonskih objekata. Uključivanje što više aktera u ovaj proces pri tome je od velike važnosti kako bi se postigao optimalan kvalitet života i javnog prostora, ali i što veća osvešćenost o sadašnjem stanju i poboljšanjima koja su moguća i potrebna. Ovakav inkluzivni pristup imao bi i pozitivan efekat na individualni osećaj zadovoljstva postignutim nivoom kvaliteta urbanog prostora te bi se reflektovao u budućim istraživanjima.
14. Istorijski objekti, za koje većinski deo ispitanika smatra da je potrebno hitno obnoviti, utiču direktno na kvalitet javnog prostora. Zato treba izraditi akcioni plan obnove koji obuhvata popis objekata i njihovo stanje, procenu troškova, imovinsko-pravne odnose te pregled mogućih opcija i pristupa rekonstrukciji.
15. U odnosu na identitet središta grada Osijeka koji se vezuje za istorijski period, najdominantnija je secesija te zaključujemo da je potrebno uložiti značajne napore kako bi se bolje prezentovalo i kapitalizovalo na nasleđu iz ostalih istorijskih perioda (rimski ostaci Murse, srednjovekovno-turska baština, barok, klasicizam, socijalistička baština i arhitektura savremenog doba). U njih je potrebno uložiti još mnogo energije i sredstava vezanih uz proučavanje, iskopavanje, prezentaciju, vidljivost i promociju kako bi se podigao njihov nivo prezentabilnosti. Time bi mogli značajnije doprineti kvalitetu života i javnih prostora u Osijeku te diversifikaciji, modernizaciji i upotpunjavanju identiteta grada.
16. U odnosu na društveno okruženje (participacija, bezbednost) zabeležen je izrazito pozitivan stav građana Osijeka prema participaciji. Ovaj veliki potencijal treba adekvatno iskoristiti pri planiranju povećanja kvaliteta javnog prostora u središtu grada Osijeka nakon što se implementira adekvatan, novi postupak participacije.

Definisani metodološki postupak omogućio je da se donesu pouzdani zaključci, koji su nastali preklapanjem mišljenja građana s mišljenjem stručnih učesnika istraživanja, uz uzimanje u obzir velikog broja različitih i relevantnih faktora. Upravo stoga ovakva metodologija može se preporučiti za gradove slične veličine i regionalne lokacije uz primenu specifičnih elemenata u

zavisnosti od pojedinog grada slučaja. Pri tome naglašavamo činjenicu da gradove karakteriše specifičnost na mnogo nivoa, tako se ne može reći da su dva grada identična, a stoga se i ne suočavaju s identičnim izazovima. U odnosu na tu činjenicu nemoguće je definisati univerzalnu metodologiju za utvrđivanje stanja opadanja koja bi bila primenljiva na sve gradove. Metodologija korišćena u ovom istraživanju uzela je u obzir širok spektar faktora i na taj način omogućila preciznu analizu raznih aspekata stanja grada Osijeka. Ona predstavlja temeljni nivo utvrđivanja stanja opadanja koji je potrebno dopuniti specifičnim aspektima vezanim uz pojedini slučaj koji bi doprineli formiranju kompletne slike grada u opadanju.

Temeljem izvedenih zaključaka, tokom istraživanja, definisane su i preporuke za ublažavanje negativnih efekata fenomena grada u opadanju u domenu kvaliteta javnog prostora i svakodnevnog života građana. One su poređane po značaju u odnosu na povećanje kvaliteta javnog prostora te života u gradu Osijeku. Elementi i aspekti ovog popisa primarno su vezani uz njihov kvalitet vidljivosti i fizičke prisutnosti u prostoru, ali uključuju i neke mere koje se odnose na nove strategije i pristupe.

Preporučene mere obuhvataju:

I. Urbani sadržaji i usluge

- Otvaranje novih muzeja i dodatna aktivacija postojećeg kulturnog nasleđa
- Rešavanje saobraćajnih problema u središtu grada Osijeka i poboljšanje prekogranične povezanosti
- Unapređenje kvaliteta života implementacijom primerenih novih tehnologija i tehnoloških pristupa
- Povratak malih zanata i diversifikacija prodavnica mešovite robe
- Regulacija daljeg otvaranja javnih i privatnih službi koje pružaju administrativne usluge
- Ograničiti i/ili nadzirati dalje otvaranje restorana i kafića
- Stvaranje novih i poboljšanje postojećih sadržaja za decu i osobe starije dobi
- Povećanje zastupljenosti sportsko-rekreativnih sadržaja, kao što su javna vežbališta sa spravama, sportski klubovi ili opremljeni prostori za sportske radionice
- Diversifikacija javnih događanja u središtu grada
- Povećanje kvaliteta urbanog mobilijara i opreme javnih prostora
- Implementacija eko-ostrva i unapređenje reciklažne infrastrukture u javnom prostoru
- Povećanje broja funkcionalnih javnih toaleta

II. Uređenje i kvalitet javnog prostora

- Ravnopravnije uređenje javnog prostora središta grada Osijeka u odnosu na razne aktere društva
- Nastavak ozelenjavanja središta grada uz diversifikaciju zelenih površina
- Dalje proširenje pešačke zone inicijalno osmišljene od strane arhitekte Miščevića
- Nastavak razvoja i uređenja javnih prostora priobalja Drave
- Kvalitetnije uređenje unutarblokovskih prostora

III. Gustina izgrađenosti i estetika urbanog prostora

- Unapređenje estetike i identiteta gradskog središta eksponiranjem svih vrsta nasleđa
- Donošenje strateških dokumenata i obnova istorijskih građevina

IV. Društveno okruženje

- Mere usmerene ka povećanju doseljavanja u grad Osijek
- Ograničavanje uticaja investitora
- Povećanje participacije stanovnika grada Osijeka u planiranju javnih prostora
- Poboljšanje bezbednosti građana u javnim prostorima
- Subvencionirana prodaja ili najam stambenog prostora u središtu grada

Osnovna pretpostavka ovih preporuka jeste omogućavanje daljeg razvoja Osijeka i ublažavanje negativnih efekata fenomena grada u opadanju. To je moguće postići povećanjem kvaliteta javnog prostora kroz sprovođenje mera i aktivnosti definisanih u ovoj disertaciji, a koje su primenljive i na gradove slične veličine, lokaliteta ili istorijskog razvoja. Istraživanjem fenomena gradova u opadanju te njihove povezanosti s kvalitetom urbanog života i života u javnim prostorima dodatno je naglašena potreba za razumevanjem ovih specifičnih elemenata u lokalnim, regionalnim, nacionalnim i međunarodnim okvirima. Njihova analiza je shvaćena kao doprinos formiranju baze istraživanja konkretnih prostora zahvaćenih predmetnim fenomenom, sagledanih u odnosu na naučne oblasti urbanizma i arhitekture, manje zastupljenih na međunarodnom nivou. Pomenute analize pri tome predstavljaju početne korake u stvaranju ovakve baze i na regionalnim nivoima. Budući da je tema gradova u opadanju postala aktuelna tek u poslednjih dvadesetak godina na međunarodnom nivou, a u Hrvatskoj i regionu još uvek ovaj diskurs ne zauzima značajan prostor, gotovo svakodnevno se otvaraju i brojna nova polja istraživanja, a jedno od njih je i povezanost ovog fenomena s kvalitetom javnih prostora i urbanog života. Buduća istraživanja stoga treba da budu usmerena ka definisanju strateških i akcijskih mera za ublažavanje ili potpuno poništavanje negativnih aspekata gradova u opadanju

te analiziranju svih relevantnih izvora informacija u odnosu na interdisciplinarnost ove pojave. Planirane aktivnosti bi trebalo da se sprovode na različitim političkim i prostornim nivoima, pri čemu nikako ne treba zanemariti participiranje stanovništva.

BIBLIOGRAFIJA

1. Adamović, M., Potočnik, D.: *Iskustvo migracije i planirani odlasci mladih iz Hrvatske*, Friedrich Ebert Stiftung, Zagreb, 2018.
2. Adorno, T. W.: *Estetička teorija*, Nolit, Beograd, 1979.
3. Alföldi, Gy., Balázs, B.: The Future of a Shrinking Hungarian City, Salgótarján, *Corvinus Regional Studies*, 3(1–2), 2018, str. 37–45.
4. Alker, S., Joy, V., Roberts, P., Smith, N.: The Definition of Brownfield, *Journal of Environmental Planning and Management*, 43(1), 2000, str. 49–69.
5. Amin, A., Thrift, N.: *Globalization, Institutions and Regional Development in Europe*, Oxford University Press, Oxford, 1994.
6. Anholt, S.: *Places, Identity, Image and Reputation*, Houndmills: Palgrave Macmillan, London, 2010.
7. Antonić, B., Đukić, A.: Urban shrinkage in a "shrinking" Serbia – the approach to a global phenomenon in a local context, *Geodetski vesnik*, 61(4), 2017, str. 614–629.
8. Antonić, B.: *Stanovanje u funkciji pokretanja urbanog razvoja degradiranih gradova: Slučaj gradova u Vojvodini*, doktorska disertacija, Arhitektonski fakultet, Univerzitet u Beogradu, 2018a.
9. Antonić, B., Đukić, A.: The phenomenon of shrinking illegal suburbs in Serbia: Can the concept of shrinking cities be useful for their upgrading?, *Habitat International*, 75, 2018b, str. 161–170.
10. Antonić, B., Đukić, A.: Međunarodni urbani koncepti i njihovo pojmovno određenje: Od „Shrinking cities" do gradova u opadanju, *Izgradnja*, 73(3–4), 2019a, str. 146–155.
11. Antonić, B., Đukić, A.: Dealing with Shrinking Cities through Urban Design, *Balkan Architectural Biennale 2019*, International Conference: Decoding Balkan, Conference proceedings, Belgrade, 2019b, str. 84–89.
12. Antonić, B.: Opadanje gradova srednje veličine u Srbiji: Da li i kako položaj grada u sklopu države utiče na ovu pojavu?, Međunarodna konferencija, 17. letnja škola urbanizma i upravljanja geoprostornim podacima, Vrnjačka Banja, 2021, str. 11–19.
13. Antonić, B., Đukić, A., Marić, J.: Micro-Museum Quarter as an Approach in the Culture-Led Urban Regeneration of Small Shrinking Historic Cities: The Case of Sombor, Serbia, *Heritage*, 6, 2023, str. 6616–6633.
14. Agrawal, S., Simon, A., Bech, S., Bærentsen, K., Forchhammer, S.: Defining immersion: Literature review and implications for research on audiovisual experiences, *Journal of the Audio Engineering Society*, 68(6), 2020, str. 404–417.

15. Bafoil, F.: Institucionalni transfer i europeizacija. Usporedba istočnonjemačkih i istočnoeuropskih slučajeva, *Revue Internationale de Politique Comparée*, 13(2), 2006, str. 213–238.
16. Barbehön, M., Münch, S., Gehring, P., Grossmann, A., Haus, M., Heinelt, H.: Urban Problem Discourses: Understanding the Distinctiveness of Cities, *Journal of Urban Affairs*, 38(2), 2015, str. 236–251.
17. Baron, M., Cunningham-Sabot, E., Grasland, C., Rivière, D., Van Hamme, G.: *Villes et régions européennes en décroissance. Maintenir la cohésion territoriale*, Hermès science, Paris, 2010.
18. Bell, D. A., De-Shalit, A.: *The Spirit of Cities*, Princeton University Press, Princeton, 2011.
19. Benevolo, L.: *The Origins of Modern Town Planning*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1967.
20. Bernt, M., Haase, A., Großmann, K., Cocks, M., Couch, C., Cortese, C., Krzysztofik, R.: How does(n't) urban shrinkage get onto the agenda? Experiences from Leipzig, Liverpool, Genoa and Bytom, *International Journal of Urban and Regional Research*, 38(5), 2014, str. 1749–1766.
21. Beyhan, K.: The Impact Of Globalization On Cities, *Contemporary Urban Affairs*, 3(2), 2019, str. 108–113.
22. Bleha, B., Buček, J.: The Decade of Shrinking in Bratislava at the Turn Of Centuries: an Attempt for Explanation, *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 59(2), 2015, str. 161–172.
23. Bontje, M.: Facing the challenge of shrinking cities in East Germany: the case of Leipzig, *GeoJournal*, 61(1), 2004, str. 13–21.
24. Brajdić, I.: Vrednovanje anketnih upitnika sa stajališta ispitanika-menadžera u turizmu, *Tourism and hospitality management*, 8(1–2), 2002, str. 65–78.
25. Brighenti, A.: The Publicness of Public Space: On the Public Domain, *Izdanja odsjeka za sociologiju i društvena istraživanja*, 49, Università di Trento, Trento, 2010.
26. Brundtland, B. H.: *Our Common Future*, za World Commission on Environment and Development, United Nations General Assembly document A/42/427, Oxford University Press, Oxford, 1987.
27. Buffel, T., Phillipson, C., Scharf, T.: Ageing in Urban Environments: Developing 'Age-Friendly' Cities, *Critical Social Policy*, 32(4), 2012, str. 597–617.
28. Buljan, I.: Izvještavanje o rezultatima kvalitativnih istraživanja, *Zdravstveni glasnik*, 78(2), 2021, str. 49–58.
29. Camaren, P., Swilling, M.: *Sustainable Resource Efficient Cities: Making It Happen*, UN Environmental Programme, Sustainable Consumption and Production Branch, Paris, 2012.

30. Campos-Sánchez, S. F., Reinoso-Bellido, R., Abarca-Álvarez, F. J.: Sustainable Environmental Strategies for Shrinking Cities Based on Processing Successful Case Studies Facing Decline Using a Decision-Support System, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 16(9), 2019, str. 1–20.
31. Carson, R.: *Silent spring*, Houghton Mifflin, United States, 1962.
32. Carter, H.: Urban Origins: a Review, *Progress in Human Geography*, 1(1), 1977, str. 12–32.
33. Champion, A.: A changing demographic regime and evolving polycentric urban regions: Consequences for the size, composition and distribution of city populations, *Urban Studies*, 38(4), 2001, str. 657–677.
34. Cheshire, P., Hay, D.: *Urban Problems in Western Europe*, Unwin Hyman, London, 1989.
35. Ciesla, A.: *"Shrinking city" in Eastern Germany, The Term in the context of urban development in Poland (PhD disseration)*, Bauhaus-University Weimar, Weimar, 2012.
36. Campelo, A., Reynolds, L., Lindgreen, A., Beverland, M. (ur.): Cultural Heritage, Routledge, London, 2019.
37. Combat Poverty: *Biennial report 2018–2019*, Insecurity and social exclusion service, Sustainability and poverty, Odjel „Combat poverty, insecurity and social exclusion service", Brussels, 2019.
38. Cortese, C., Haase, A., Großmann, K., Ticha, I.: Governing social cohesion in shrinking cities: The cases of Ostrava, Genoa and Leipzig, *European Planning Studies*, 22(10), 2014, str. 2050–2066.
39. Crang, M.: *Cultural geography*, Routledge, London, 1998.
40. Cunningham-Sabot, E., Fol, S.: Shrinking Cities in France and Great Britain: A Silent Process?, in: Pallagst, K., Aber, J., Audirac, I., Cunningham-Sabot, E., Fol, S., Martinez-Fernandez, C., Moraes, S., Mulligan, H., Vargas-Hernandez, J., Wiechmann, T., Wu, T., Rich, J., *The Future of Shrinking Cities*, Berkeley, University of California, 2009, str. 17–27.
41. Čaldarović, O.: Privatizacija kroz otkup stanarskih prava: prvi sociologijski nalazi i aspiracije, Društvena istraživanja, 2(6(8)), 1993, str. 1021–1040.
42. Demarest, A.: *Ancient Maya: The Rise and Fall of a Rainforest Civilization*, Case Studies in Early Societies, No. 3., Cambridge University Press, Cambridge, 2004.
43. Dias, P., Ramadier, T.: Representational Structures as Stances: Examining Relationships to the City Under the Lens of Socio-Spatial Representations, *International Review of Social Psychology*, 31(1), 2018, str. 1–13.
44. Diener, E., Suh, E. M.: Measuring quality of life: Economic, social and subjective indicators, *Social Indicators Research*, 40(1–2), 1997, str. 189–216.

45. Dinulović, R.: The Ideological Function of Architecture in the Society of Spectacle, in: Mako, V., Roter Blagojević, M., Vukotić Lazar, M. (ed.), *Architecture and Ideology*, Cambridge Scholar Publishing, Cambridge, 2014, str. 42–50.
46. Dinulović, R.: *Funkcije arhitektonske i urbane forme*, doktorski studij arhitekture i urbanizma 2019/2020, predavanje 29.3.2020, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2020.
47. Döringer, S., Uchiyama, Y., Penker, M., Kohsaka, R.: A meta-analysis of shrinking cities in Europe and Japan, Towards an integrative research agenda, *European Planning Studies*, 28(9), 2020, str. 1693–1712.
48. Dovey, K.: *Framing Places: Mediating Power in Built Form*, Rutledge, Milton Park, 1999.
49. Downes, A.: Some realities about sprawl and urban decline, *Housing Policy Debate*, 10(4), 2010, str. 955–974.
50. Dragićević Šešić, M. (ur.): *Javna i kulturna politika: socio-kulturološki aspekti*, Magna agenda, Beograd, 2002.
51. Dragićević Šešić, M.: Kultura u funkciji razvoja grada – kulturni kapital i integrativna kulturna politika, *Kultura*, 122–123, 2009, str. 20–40.
52. Dragićević Šešić, M., Šentevska, I. (ur.): *Urbani spektakl*, CLIO : YUSTAT, Beograd, 2000.
53. Dragićević-Šešić, M.: Grad kao prostor spektakla, u: Dragićević-Šešić, M., Vujović, S. (ur.): *Spektakl – Grad – Identitet*, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 1997, str. 13–20.
54. European Environment Agency (EEA): *Green Infrastructure and Territorial Cohesion*, Technical report 18/2011, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2011, (pristupljeno septembar 2024), <https://www.eea.europa.eu/publications/green-infrastructure-and-territorial-cohesion>.
55. Environmental Protection Agency (EPA): *Recycling: Protecting the Environment*, 2018, (pristupljeno septembar 2024), <https://www.epa.gov/recycle/recycling-basics-and-benefits>.
56. Fol, S., Cunningham-Sabot, E.: Urban Decline and Shrinking Cities: a critical assessment of approaches to urban regression, *Annales de géographie*, 674(4), 2010, str. 359–383.
57. Florentin, D.: The "Perforated City:" Leipzig's Model of Urban Shrinkage Management, *Berkeley Planning Journal*, 23(1), 2010, str. 83–101.
58. Galić, A., Gašparević, M.: *Secesija u Hrvatskoj*, Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, 2003.
59. Gehl, J.: *Cities for People*, Island Press, Washington, D.C., 2010.
60. Gehl, J.: *Life Between Buildings: Using Public Space*, Island Press, Washington, D.C., 2011.
61. Glock, B., Häussermann, H.: New trends in urban development and public policy in eastern Germany: dealing with the vacant housing problem at the local level, *International Journal of Urban and Regional Research*, 28(4), 2004, str. 919–929.

62. Gospodini, A.: European Cities in Competition and the New 'Uses' of Urban Design, *Journal of Urban Design*, 7(1), 2002, str. 59–73.
63. Wadumestrige Dona, C. G., Mohan, G., Fukushi, K.: Promoting Urban Agriculture and Its Opportunities and Challenges — A Global Review, *Sustainability*, 13(17), 2021, 9609, str. 1–22.
64. Haase, A., Rink, D., Grossmann, K., Bernt, M., Mykhnenko, V.: Conceptualizing urban shrinkage, *Environment and Planning A*, 46(7), 2014, str. 1519–1534.
65. Haase, A., Rink, D., Großmann, K.: Shrinking cities in postsocialist Europe — what can we learn from their analysis for today's theory-making?, *Geografiska Annaler: Series B, Human Geography*, 98(4), 2016, str. 305–319.
66. Haase, A., Nelle, A., Mallach, A.: Representing urban shrinkage – the importance of discourse as a frame for understanding conditions and policy, *Cities*, 69, 2017, str. 95–101.
67. Haase, A., Bontje, M., Couch, C., Marcinczak, S., Rink, D., Rumpel, P., Wolff, M.: Factors driving the regrowth of European cities and the role of local and contextual impacts: a contrasting analysis of regrowing and shrinking cities, *Cities*, 108, 2021, 102942. (
68. Hackenberger-Kutuzović, B., Mihaljević, Lj., Mađarac, S. M.: Potencijali razvoja događajnog turizma u gradu Osijeku, *SKEI — Međunarodni interdisciplinarni časopis*, 2020, str. 80–88.
69. Hall, P., Hay, D.: *Growth Centres in the European Urban System*, Heinemann Educational, London, 1980.
70. Hall, S.: New Cultures for Old, u: Massey, D., Jess, P. (ur.): *A Place in the World? Place, Cultures and Globalization*, Oxford University Press, Oxford, 1995, str. 175–214.
71. Hanna, E., Bruno, D., Comín, F. A.: Evaluating naturalness and functioning of urban green infrastructure, *Urban Forestry & Urban Greening*, 80, 2023, 127825, str. 1–13.
72. Hannemann, C.: Schrumpfende Städte in Ostdeutschland — Ursachen und Folgen einer Stadtentwicklung ohne Wirtschaftswachstum, u: *Politik und Zeitgeschichte*, 20, 2003, str. 16–23.
73. Harper, K.: *The Fate of Rome: Climate, Disease and the End of an Empire*, Princeton University Press, Princeton, 2017.
74. Harris, R.: Suburbanization and Suburbanism, u: Wright, J. D. (ur.): *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* (2. izd.), Elsevier, 2015, str. 660–666.
75. Harvey, D.: *Spaces of Hope*, Edinburgh University Press, Edinburgh, 2000.
76. Harvey, D.: The right to the city, *New Left Review*, 53, 2008, str. 23–40.

77. Hausermann, H., Siebel, W.: Die Schrumpfende Stadt und die Stadtsoziologie, in: Friedrichs, J. (ed.): *Soziologische Stadtforschung Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 1988, str. 78–94.
78. Hercik, J., Šimáček, P., Szczyrba, Z., Smolová, I.: Military brownfields in the Czech Republic and the potential for their revitalisation, focused on their residential function, *Quaestiones Geographicae*, 33(2), 2014, str. 127–138.
79. Herman, K., Sbarcea, M., Panagopoulos, T.: Creating Green Space Sustainability through Low-Budget and Upcycling Strategies, *Sustainability*, MDPI, 10, 2018, str. 18–57.
80. Highsmith, A. R.: Demolition Means Progress: Urban Renewal, Local Politics, and State-Sanctioned Ghetto Formation in Flint, Michigan, *Journal of Urban History*, 35(3), 2009, str. 348–368.
81. Hillier, B.: *Space is the Machine: A Configurational Theory of Architecture*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.
82. Hillier, B., Hanson, J.: *The Social Logic of Space*, Cambridge University Press, Cambridge, 1984.
83. Hodalić, M.: *Problem zaštićenog najma u hrvatskom pravnom sustavu*, diplomski rad – Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2025.
84. Hollander, J. B., Pallagst, K., Schwarz, T., Popper, F. J.: Planning shrinking cities, *Progress in Planning*, 72(4), 2009, str. 223–232.
85. Hollander, J., Kirkwood, N., Gold, J.: *Principles of Brownfield Regeneration: Cleanup, Design and Reuse of Derelict Land*, Island Press, Washington, D.C., 2010.
86. Hospers, G. J.: Urban shrinkage and the need for civic engagement, in: Haase, A., Hospers, G. J., Pekelsma, S., Rink, D. (eds): *Shrinking areas: Front runners in innovative citizen participation*, EUKN, The Hague, 2012, str. 7–28.
87. Hospers, G. J.: Policy responses to urban shrinkage: From growth thinking to civic engagement, *European Planning Studies*, 22(7), 2014a, str. 1507–1523.
88. Hospers, G. J.: Urban shrinkage in the EU, in: Richardson, H. W., Nam, C. W. (eds): *Shrinking cities: a global perspective*, Routledge, London, 2014b, str. 223–232.
89. Howard, E.: *To-Morrow: A Peaceful Path to Real Reform*, London: Sonnenschein and Co., 1898.
90. Huigen, P., Meijering, L.: Making places: a story of De Venen, in: Ashworth, G. J., Graham, B. (eds.): *Senses of Place: Senses of Time*, Burlington, Ashgate, 2005, str. 19–30.
91. Infostat — Institute of informatics and statistics, Demographic Research Centre: *Population in the regions of Slovakia 2001*, Infostat, Bratislava, 2003.

92. Ivić, K.: Gospodarske i prometne prilike u virovitičkoj županiji za vrijeme velikog župana Josipa Jurja Strossmayera (1861.–1862.), *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 23, 2007, str. 201–212.
93. Jaroszewska, E.: Urban Shrinkage and Regeneration of an Old Industrial City: The Case of Wałbrzych in Poland, *Quaestiones Geographicae*, 38(2), 2019, str. 75–90.
94. Jukić, R., Kakuk, S., Ham, E.: Od ideje održivosti / održivoga razvoja do odgoja i obrazovanja za održivi razvoj u školama, *Diacovensia*, 29(3), 2021, str. 375–393.
95. Kalen, G.: *Gradski pejzaž*, Građevinska knjiga, Beograd, 2007.
96. Kaklauskas, A., Bardauskiene, D., Cerkauskiene, R., Ubarte, I., Raslanas, S., Radvile, E., Kaklauskaite, U. & Kaklauskiene, L.: Emotions analysis in public spaces for urban planning, *Land Use Policy*, 107, 2021, 105458.
97. Kaufman, J., Kaliner, M. E.: The Re-accomplishment of Place in Twentieth Century Vermont and New Hampshire: History Repeats Itself, Until It Doesn't, *Theory and Society*, 40(2), 2011, str. 119–154.
98. Kay, T.: Reiner Pilz — Thinking about Green Future, *Salvo News*, Germany, 99, 1994, str. 11–14.
99. Klaassen, L. H.: *Exercises in Spatial Thinking: Case Studies of Regional Development Issues*, Avebury Publisher, Aldershot, 1988.
100. Klemenčić, M.: Velikosrpska teritorijalna posezanja, *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 2(2–3), 1993, str. 285–304.
101. Kochergin, E.: Urban Planning Aspects of Museum Quarters as an Architectural Medium for Creative Cities, *IOP Conference Series: Materials Science and Engineering*, 245(5), 2017, 052031.
102. Kolesarić, V., Petz, B.: *Statistički rječnik*, Naklada Slap, Zagreb, 2003.
103. Kostof, S.: *The City Shaped*, Thames & Hudson Ltd., London, 1991.
104. Kostof, S.: *The City Assembled*, Thames & Hudson Ltd., London, 1992.
105. Krklješ, M., Stefanović, V.: Public participation as part of urban design processes, in: Kostreš, M., Hanson, H. (ed.): *Participatory processes in urban planning*, Faculty of Technical Sciences, Novi Sad, 2019, str. 6–30.
106. Kunc, J., Martinat, S., Tonev, P., Frantál, B.: Destiny of urban brownfields: Spatial patterns and perceived consequences of post-socialistic deindustrialization, *Transylvanian Review of Administrative Sciences*, 10(41), 2014, str. 109–128.
107. Kuyken, W., Orley, J., Power, M., Herrman, H., Schofield, H., Murphy, B.: The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): position paper from the World Health Organization, *Social Science and Medicine*, 41(10), 1995, str. 1403–1409.

108. Lang, J.: *Urban Design: The American Experience*, Van Nostrand Reinhold, New York, 1994.
109. Laursen, L. H.: *Shrinking Cities or Urban Transformation*, PhD, Institut for Arkitektur og Medieteknologi, Alaborg Universitet, Aalborg, 2009.
110. Le Corbusier: *The Radiant City*, Orion Press, Miami, Florida, 1967.
111. Lefebvre, H.: *Dijalektički materijalizam / Kritika svakidašnjeg života*, Naprijed, Zagreb, 1959.
112. Lefebvre, H.: *The Production of Space*, Blackwell, Oxford, 1991.
113. Lefebvre, H.: The right to the city, in: Kofman, E., Lebas, E. (eds.): *Writings on cities*, Cambridge, Wiley-Blackwell, Massachusetts, 1996, str. 147–159.
114. Leleković, D.: Elija Mursa: novo čitanje grada, *Arheološki radovi i rasprave*, 19, 2020, str. 77–161.
115. Lelo, K., Monni, S., Tomassi, F.: Urban Inequalities in Italy: A comparison between Rome, Milan and Naples, *The International Journal of Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 6(2), 2018, str. 939–957.
116. Li, X.: What's the difference between shrinking city and declining city?, 2015, (septembar, 2024), <https://www.researchgate.net/post/Whats-the-difference-between-shrinking-city-and-declining-city >
117. Lindner, R.: The Gestalt of the Urban Imaginary, *European Studies*, 23, 2006, str. 35–42.
118. Liu, H., Gou, P., Xiong, J.: Vital triangle: A new concept to evaluate urban vitality, *Computers, Environment and Urban Systems*, 98, 2022, 101886, str. 1–12.
119. Lynch, K.: *The Image of the City*, MA: MIT Press, Cambridge, 1960.
120. Macura, V.: Opadanje gradova i opština, izumiranje sela, promene u sistemu naselja – kakva je budućnost prostora Srbije?, str. 36–39, u: Stojkov, B., Pantić, M. (ur.): *Gradovi Srbije u budućnosti*, Akademija inženjerskih nauka Srbije i akademska misao – AINS knjige, Beograd, 2019.
121. Martinez-Fernandez, C., Weyman, T., Fol, S., Audirac, I., Cunningham-Sabot, E., Wiechmann, T., Zahagi, H. Y.: Shrinking cities in Australia, Japan, Europe and the USA: From a global process to local policy responses, *Progress in Planning*, 105, 2016, str. 1–48.
122. Matišić, M., Pejnović, D.: Uzroci i posljedice zaostajanja Istočne Hrvatske u regionalnom razvoju Hrvatske, Izvorni znanstveni članak, *Hrvatski geografski glasnik*, 77(2), 2015, str. 101–140.
123. Mažuran, I.: *Od turskog do suvremenog Osijeka*, Zavod za znanstveni rad HAZU u Osijeku, Gradsko poglavarstvo Osijek, 2, Školska knjiga, Osijek, 1996.
124. Mykhnenko, V., Turok, I.: East European cities – Patterns of growth and decline, 1960–2005, *International Planning Studies*, 13(4), 2008, str. 311–342.

125. Ministarstvo prostornoga uređenja, graditeljstva i državne imovine RH: *Program razvoja zelene infrastrukture u urbanim područjima za razdoblje 2021. do 2030. godine*, Ministarstvo prostornoga uređenja, graditeljstva i državne imovine RH, Zagreb, 2021.
126. Mitrović, T., Vračarić, M.: The Agent-Based Modelling as a Decision Support Tool for Brownfield Redevelopment, *Facta Universitas*, 18(1), 2020, str. 65–75.
127. McGill University: What is Urban Planning?, School of Urban Planning, McGill University, Canada, 2008, (septembar, 2024), <https://www.mcgill.ca/urbanplanning/planning>
128. McKinney, M. L.: Effects of urbanization on species richness: a review of plants and animals, *Urban Ecosystems*, 11(2), 2008, str. 161–176.
129. Mercer's Quality of Living Ranking, 2022, (septembar, 2024), <https://mobilityexchange.mercer.com/insights/quality-of-living-rankings>.
130. Mertens, E., Stiles, R., Karadeniz, N.: Green May Be Nice, but Infrastructure Is Necessary, *Land*, 11(1), 2022, 89, str. 1–15.
131. Miščević, R.: *Fenomen grada*, Naklada Mlinarec & Plavić, Zagreb, 2009.
132. Mišetić, A., Miletić, G., Ursić, S.: *Vitalni gradovi: Pregled iz perspektive stručnjaka u gradskim upravama*, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb, 2012.
133. Mitchell, C. J. A.: Making sense of counterurbanization, *Journal of Rural Studies*, 20(1), 2004, str. 15–34.
134. Molotch, H., Freudenburg, W., Paulsen, K. E.: History Repeats Itself, but How? City Character, Urban Tradition and the Accomplishment of Place, *American Sociological Review*, 65(6), 2000, str. 791–823.
135. Montgomery, C.: *Happy City: Transforming Our Lives Through Urban Design*, Doubleday Canada, 2013.
136. Mumford, L.: *Grad u historiji*, Naklada Naprijed, Zagreb, 1988.
137. Nabielek, K.: *Cities in Europe*, PBL Netherlands Environmental Assessment Agency, The Hague, 2016.
138. Nejašmić, I.: Buduće kretanje broja stanovnika Hrvatske: projekcija 2001.–2031., *Društvena istraživanja*, 13(4–5), 2004, str. 751–776.
139. Nejašmić, I.: *Demogeografija: stanovništvo u prostornim odnosima i procesima*, Školska knjiga, Zagreb, 2005.
140. Nemeth, J., Hollander, J.: Right-sizing shrinking cities: A landscape and design strategy for abandoned properties, *Journal of Landscape Architecture*, 11(2), 2016, str. 90–100.
141. Newman, P., Kenworthy, J.: *Cities and Automobile Dependence: An International Sourcebook*, Gower, Aldershot, 1989.

142. Newman, P., Kenworthy, J.: Gasoline Consumption and Cities Revisited: What Have We Learnt?, *Current Urban Studies*, 9(3), 2021, str. 532–553.
143. Norberg-Šulc, K.: *Egzistencija prostor i arhitektura*, Građevinska knjiga, Beograd, 1975.
144. Organisation for Economic Co-operation and Development — OECD: *Redefining "Urban": A New Way to Measure Metropolitan Areas*, OECD Publishing, Paris, 2012.
145. Oswalt, P. (ed.): *Shrinking Cities, Volume I: International Research*, Hatje Kantz Verlag, Ostfildern-Ruit, 2005.
146. Pađan, Z.: *Estetika ružnoga u arhitekturi*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
147. Pallagst, K., Fleschurz, R., Said, S.: What drives planning in a shrinking city? Tales from two German and two American cases, *Town Planning Review*, 88(1), 2017, str. 15–28.
148. Pasinović, A.: U pohvalu longitudinalnom gradu, u: Pasinović, A.: *Izazov mišljenja o prostornom jedinstvu* (S. Križić Roban, prir.), Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, 2001.
149. Pavičić, M.: Ratne štete kao posljedica Domovinskog rata i njihov utjecaj na razvoj Osijeka, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 25, 2009, str. 149–164.
150. Pavlinić, M.: Osječka moderna arhitektura, *Anali Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, 15, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti – Zavod za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku, Osijek, 1999, str. 25–53.
151. Pejić, L.: Radnički pokret u Osijeku (1867.–1920.), *Essehist*, 2010, str. 36–43.
152. Penev, G. D., Predodojević-Despić, J. R.: Promene stanovništva Srbije u postjugoslovenskom periodu (1991–2017) — važniji demografski aspekti, *Sociološki pregled*, 53(3), 2019, str. 1183–1216.
153. Petz, B., Kolesarić, V., Ivanec, D.: *Petzova statistika*, Naklada Slap, Zagreb, 2012.
154. Pirisi, G., Trócsányi, A.: Shrinking small towns in Hungary: the factors behind the urban decline in "small scale", *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, 58(2), 2014, str. 131–147.
155. Popović-Filipović, T., Mikulić, T.: *Stavovi mladih o održivom razvoju: Rezultati anketnog istraživanja o održivom razvoju kod mladih*, Centar za edukaciju i informiranje potrošača i Humanitarna udruga Duga, Osijek, 2022.
156. Psatha, E., Deffner, A., Psycharis, Y.: Defining the quality of urban life: Which factors should be considered?, *Proceedings of the 51st European Congress of the RSAI: New Challenges for European Regions and Urban Areas in a Globalised World*, Barcelona, 2011., str. 1–19.
157. Putnam, R. D.: *Bowling alone: the collapse and revival of American community*, Simon & Schuster, London, 2000.
158. Rhodes, J., Russo, J.: Shrinking 'smart'?: Urban redevelopment and shrinkage in Youngstown, Ohio, *Urban Geography*, 34(3), 2013, str. 305–326.
159. Radović, R.: *Živi prostor*, Nezavisna izdanja, Beograd, 1979.

160. Reba, D.: *Ulični sistemi i urbana morfologija*, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2016.
161. Relph, E.: *Place and Placelessness*, Pion, London, 1976.
162. Republika Hrvatska (RH): Aarhuška konvencija/Zakon o potvrđivanju Konvencije o pristupu informacijama, sudjelovanju javnosti u odlučivanju i pristupu pravosuđu u pitanjima okoliša, NN-MU 1/07, *Narodne novine*, Zagreb, 2006.
163. Republika Hrvatska (RH): Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o lokalnoj i područnoj (regionalnoj) samoupravi, NN 129/2005, *Narodne novine*, Zagreb, 2005.
164. Ricl, J., Leko Šimić, M.: Kulturni identitet vs. globalizacija — trans moderni kulturni turizam, u: Brekalo, M., Žužul, I. (eds.): *Zbornik radova s 1. međunarodnog interdisciplinarnog znanstvenog skupa „Kultura, identitet, društvo — europski realiteti“*, Osijek, 2013, str. 597–609.
165. Rifaioglu, M. N., Guchanu, N. S.: The Concept of Identity and Its Identification Process in Urban Conservation Projects, *Internacionalna konferencija CSAAR o regionalnoj arhitekturi i identitetu u doba globalizacije, monografija CSAAR (The Center for the Study of Architecture in the Arab Region)*, Tunis, 3, 2007, str. 1099–1111.
166. Rink, D., Couch, C., Haase, A., Krzysztofik, R., Nadolu, B., Rumpel, P.: The governance of urban shrinkage in cities of post-socialist Europe: Policies, strategies and actors, Urban Research & Practice, 7(3), 2014, str. 258–277.
167. Rogers, D. S., Duraiappah, A. K., Antons, D. C., Munoz, P., Bai, X., Fragkias, M., Gutscher, H.: A vision for human well-being: transition to social sustainability, *Current Opinion in Environmental Sustainability*, 4(1), 2012, str. 61–73.
168. Rogić, I.: *Tehnika i samostalnost*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2000.
169. Romice, O., Thwaites, K., Porta, S., Greaves, M., Barbour, G., Pasino, P.: Urban Design and Quality of Life, in: Fleury-Bahi, G., Pol, E., Navarro, O. (eds): *Handbook of Environmental Psychology and Quality of Life Research*, International Handbooks of Quality-of-Life, Springer, Cham, 2017.
170. Rumpel, P., Slach, O.: Why is Ostrava in Czechia still shrinking?, in: Wu, C.-T., Gunko, M., Stryjakiewicz, T., Zhou, K. (eds.): Postsocialist Shrinking Cities, Routledge, London and New York, 2022, str. 295–312
171. Rossi, A.: *The Architecture of the City*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts, 1982.
172. Rumpel, P., Slach, O.: Shrinking Cities in Central Europe in Transitions in Regional Science – Regions, in: Koutský, J., Raška, P., Dostál, P., Herrschel, T. (eds): *Transitions: Regional research in Central Europe*, Wolters Kluwer, Prague, 2014, str. 142–155.
173. Rumpel, P., Slach, O.: Why is Ostrava in Czechia still shrinking?, in: *Postsocialist Shrinking Cities*, Routledge, Milton Park, 2022.

174. Russo, A., Cirella, G. T.: Modern Compact Cities: How Much Greenery Do We Need?, *Int J Environ Res Public Health*, 15(10), 2018, 2180, str. 1–15.
175. Rykwert, J.: *The Idea of a Town: the Anthropology of Urban Form in Rome, Italy and the Ancient World*, Faber & Faber, London, 1976.
176. Sandström, I.: *Towards a Minor Urbanism: Thinking Community without Unity in Recent Makings of Public Space*, Department of Architecture and Built Environment, PhD, University of Lund, Lund, 2019.
177. Schalock, R. L., Brown, I., Brown, R., Cummins, R. A., Felce, D., Matikka, L., Keith, K. D., Parmenter, T.: Conceptualization, measurement, and application of quality of life for persons with intellectual disabilities: Results of an international panel of experts, *Mental Retardation*, 40, 2002, str. 457–470.
178. Verdugo, M. A., Schalock, R. L., Keith, K., Stancliffe, R. J.: Quality of life and its measurement: Important principles and guidelines, *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(10), 2005, str. 707–717.
179. Schilling, J., Logan, J.: Greening the Rustbelt: a Green Infrastructure Model for Right Sizing America's Shrinking Cities, *Journal of the American Planning Association*, 74(4), 2008, str. 451–465.
180. Scott, A. J., Storper, M.: Regions, Globalization, Development, *Regional Studies*, 37, 2003, str. 579–593.
181. Sennett, R.: *The Fall of Public Man*, Vintage Books, New York, 1978.
182. Sharifi, A.: From Garden City to Eco-urbanism: the quest for sustainable neighborhood development, *Sustainable Cities and Society*, 20, 2016, str. 1–16.
183. Shea, S., Burns, E.: Smart City, (October 2024) (izvor: https://www.techtarget.com/iotagenda/definition/smart-city, pristupljeno 28.4.2026.).
184. Slach, O., Bosák, V., Krtička, L., Nováček, A., Rumpel, P.: *Urban Shrinkage and Sustainability: Assessing the Nexus between Population Density, Urban Structures and Urban Sustainability*, 11, 2019, str. 1–22.
185. Smith, W. G.: *Does gender influence online survey participation? A record-linkage analysis of university faculty online survey response behavior* (ERIC Document No. ED501717), San José State University, San Jose, 2008.
186. Sugrue, T. J.: Segmented Work, Race-Conscious Workers: Structure, Agency and Division in the CIO Era, *International Review of Social History*, 41, 1996, str. 389–406.
187. Sršan, S.: *Povijest Osijeka*, Povijesni arhiv u Osijeku, Osijek, 1996.

188. Stober, D., Dogančić, F.: Green Infrastructure of Urban Areas — The City Center of Osijek — Case Study, 29. Međunarodni znanstveni skup *Organizacija i tehnologija održavanja* OTO 2020, *Zbornik radova*, 1, Panon — Institut za strateške studije, Osijek, 2020.
189. Svirčić Gotovac, A.: Učinci procesa privatizacije stanovanja u postsocijalističkoj Hrvatskoj, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, *Geoadria*, 25(2), 2020, str. 151–176.
190. Škunca, S.: Koliko su hrvatski veliki gradovi uistinu veliki? Prostorno planiranje kao čimbenik razvoja u županijama, u: *Prostorno planiranje kao čimbenik razvoja u županijama: zbornik radova*, Zavod za prostorno uređenje Primorsko-goranske županije, Rijeka, 2015., str. 183–190.
191. Šoe, F.: *Urbanizam, utopija, stvarnost*, Građevinarska knjiga, Beograd, 1978.
192. Šundalić, A.: Posttranzicijski identitet ruralnog prostora Slavonije i Baranje, *Ekonomski vjesnik*, 10(1), 2018, str. 55–62.
193. Šterc, S.: O suvremenom geografskom objektu istraživanja s posebnim osvrtom na demografiju, *Geografski glasnik*, 48, 1986, str. 99–121.
194. Šterc, S., Komušanac, M.: Neizvjesna demografska budućnost Hrvatske — izumiranje i supstitucija stanovništva ili populacijska revitalizacija…?, *Društvena istraživanja*, 21(3), 2011, str. 693–713.
195. Šterc, S.: *Geografski i demografski identitet*, Sveučilište u Zagrebu, Prirodoslovno-matematički fakultet, Zagreb, 2015.
196. Taylor, R. B., Gottfredson, S. D., Brower, S.: Neighborhood naming as an index of attachment to place, *Population & Environment*, 7(2), 1984, str. 103–125.
197. Tepavčević, B.: *Uticaj geometrijske reprezentacije prostora na savremenu arhitekturu*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2014.
198. Toth, V.: Urban development of Bratislava: suburbanization in years 1995–2009, *Revija za geografijo*, 7(2), 2012, str. 15–126.
199. Turok, I., Mykhnenko, V.: The Trajectories of European Cities, 1960–2005, *Cities*, 24(3), 2007, str. 165–182.
200. Ugljen-Adamović, N.: *Arhitektura i osnove arhitektonskog projektiranja*, Arhitektonski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2018.
201. United Nations, General Assembly: *Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*, A/RES/70/1, United Nations, New York, 2015.
202. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (UNDESA): *World Urbanization Prospects 2018: Highlights*, United Nations, New York, 2019.
203. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (UNDESA): *World Population Prospects 2022*, United Nations, New York, 2022.

204. United Nations, Department of Economic and Social Affairs (UNDESA): *World Population Prospects 2024*, United Nations, New York, 2024.
205. UN-Habitat: *Annual report 2008*, UN-Habitat, 2009.
206. Van den Berg, L., Drewett, R., Klaasen, L., Rossi, A., Vijverberg, H.: *Urban Europe: A Study of Growth and Decline*, Pergamon Press, Oxford, 1982.
207. Van Hoven, B., Hörschelmann, K. (ur.): *Spaces of masculinities*, 20, Routledge, Abingdon, 2005.
208. Van Veenhuizen, R.: *Cities Farming for the Future — Urban Agriculture for Green and Productive Cities*, International Institute of Rural Reconstruction and ETC Urban Agriculture, Philippines, 2006.
209. Veenhoven, R.: Happiness in Hardship, u: Bruni, L., Porta, P. (ur.): *Economics and happiness: Framing the analysis*, Oxford University Press, Oxford, 2005, str. 243–266.
210. Verdugo, A. M., Schalock, R. L., Keith, K. D., Stancliffe, J. R.: Quality of life and its measurement: Important principles and guidelines, *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(10), 2005, str. 707–717.
211. Verlet, D., Devos, C.: The Main Determinants for Subjective Well-Being: a Quest for the Holy Grail?, u: *Quality of Life and the Millennium Challenge*, European Regional Science Association 51st European Congress, Moller, V., Huschka, D. (ur.), Barcelona, 2009, str. 193–219.
212. Veža, I.: *Industrija 4.0. — novi strojarski izazov*, diplomski rad, Strojarski fakultet, Slavonski Brod, 2016.
213. Vitruvius Pollio, M.: *Deset knjiga o arhitekturi*, Golden marketing — Institut građevinarstva Hrvatske, Zagreb, 1999.
214. Votinov, M., Smirnova, O.: Eco-Oriented Architecture as a Means of Creating a Sustainable Urban Environment, *Electronic Journal of the Faculty of Civil Engineering Osijek-e-GFOS*, 10(18), 2019, str. 1–11.
215. Vranješ-Šoljan, B.: *Stanovništvo gradova Banske Hrvatske na prijelazu stoljeća*, Školska knjiga, Zagreb, 1991.
216. Vujović, S.: *Sociologija grada*, Istraživačko-izdavački centar SSO Srbije, Beograd, 1982.
217. Vujović, S.: *Ljudi i gradovi: Ogledi iz urbane sociologije*, Čigoja štampa, Beograd, 2010.
218. Vujović, S.: *Urbana sociologija*, Službeni glasnik, Beograd, 2013.
219. Vujović, S.: Grad spektakl identitet — traganje za modernim kulturnim identitetom grada, u: Dragićević-Šešić, M., Vujović, S. (ur.): *Spektakl — Grad — Identitet*, Fakultet dramskih umetnosti, Beograd, 1997, str. 38–41.

220. Vuk, S., Tacol, T., Vogrinc, J.: Implementation of the Immersive Method on the Artistic Expression of Students in Art Classes, *Journal of Education — Hrvatski časopis za odgoj i obrazovanje*, 17(4), 2015, str. 1189–1218.
221. Vukosav, J., Zarevski, P.: *Metodologija znanstvenih istraživanja*, Ministarstvo unutarnjih poslova Republike Hrvatske, Policijska akademija, Zagreb, 2011.
222. Vuković, M.: Pogled na međuodnos baštine, kulture i identiteta, *Arhivski vjesnik*, 54(1), 2011, str. 97–113.
223. Vuksanović-Macura, Z.: *Život na ivici: stanovanje sirotinje u Beogradu 1919–1941*, Orion art, Beograd, 2012.
224. Ward, A.: The Suppression of the Social in Design: Architecture as War, u: Dutton, T. A., Mann, L. H. (ur.): *Reconstructing Architecture: Critical Discourses and Social Practices*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996, str. 27–70.
225. World Health Organization (WHO): *Strategy and action plan for healthy ageing in Europe, 2012–2020*, 2012, (septembar, 2024), (izvor:https://www.salute.gov.it/imgs/C_17_pubblicazioni_1847_ulterioriallegati_ulteriorealleg ato_0_alleg.pdf, pristupljeno 28.4.2026.).
226. Wertheimer-Baletić, A.: Specifičnosti demografskog razvitka u Hrvatskoj i njegove socio-ekonomske implikacije, *Revija za socijalnu politiku*, 3(3), 1996, str. 251–258.
227. Wiechmann, T., Wolff, M.: Urban shrinkage in a spatial perspective: Operationalization of Shrinking Cities in Europe 1990–2010, AESOP – ACSP Joint Congress, Dublin, 2013, str. 1–20.
228. Williams, J.: Circular Cities: Challenges to Implementing Looping Actions, *Sustainability*, 11(2), 2019, str. 1–22.
229. Wolff, M., Fol, S., Roth, H., Cunningham-Sabot, E.: Shrinking Cities: Measuring the Phenomenon in France, *Cybergeo: European Journal of Geography*, 2013, (septembar, 2024), (izvor: https://journals.openedition.org/cybergeo/28033, pristupljeno 28.4.2026.).
230. Wolff, M., Wiechmann, T.: Urban growth and decline: Europe's shrinking cities in a comparative perspective 1990–2010, *European Urban and Regional Studies*, 25(2), 2018, str. 122–139.
231. Yukhnovskyi, V., Zibtseva, O.: Normalization of green space as a component of ecological stability of a town, *J. For. Sci.*, 65(11), 2019, str. 428–437.
232. Zeković, M.: *Efemerna arhitektura u funkciji graničnog prostora umetnosti*, doktorska disertacija, Univerzitet u Novom Sadu, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad, 2015.
233. Ziehl, M., Osswald, S.: Practices in second-hand spaces: Producing value from vacancy, *Ephemera*, 15(1), 2015, str. 263–277.
234. Zite, K.: *Umetničko oblikovanje gradova*, Građevinarska knjiga, Beograd, 2011.

235. Ženka, J., Pavlík, A., Slach, O.: Resilience of metropolitan, urban and rural regions: a Central European perspective, *GeoScape*, 11, 2017, str. 25–40.
236. Živaković-Kerže, Z.: *S tradicionalnih na nove puteve — Trgovina, obrt, industrija i bankarske ustanove grada Osijeka na prijelazu stoljeća od godine 1868. do 1918.*, Hrvatski institut za povijest – Zagreb, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Slavonski Brod; Društvo za hrvatsku povjesnicu Osijek, Osijek, 1999.
237. Žugaj, M., Dumičić, K., Dušak, V.: *Temelji znanstvenoistraživačkog rada: metodologija i metodika*, Sveučilište u Zagrebu, Fakultet organizacije i informatike, Varaždin, 2006.

Strategije, zakoni i druga dokumenta relevantna za upravljanje gradom Osijekom

1. *Akcijski plan energetske učinkovitosti Osječko-baranjske županije za razdoblje 2022.–2024. godine*, *Županijski glasnik*, br. 1/20, Osijek, 2022.
2. *Istraživanje identiteta grada Osijeka*, Centar za filozofsko dijagnostičke instrumente, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zagreb, 2018.
3. *Izvješće o stanju u prostoru Grada Osijeka, 2013.–2017.*, Grad Osijek, *Službeni glasnik Grada Osijeka*, br. 18, Gradska tiskara Osijek, Osijek, 2018.
4. *Plan razvoja Osječko-baranjske županije do 2027. godine*, Županijska razvojna agencija Osječko-baranjske županije, Osijek, 2022.
5. *Provedbeni program Osječko-baranjske županije za mandatno razdoblje 2021.-2025. godine*, *Županijski glasnik*, Osijek, 2021.
6. *Master plan turizma Osječko-baranjske županije*, *Županijski glasnik*, br. 4, Osijek, 2017.
7. *Strategija razvoja grada Osijeka: od industrijskog do inteligentnog grada 2014.-2020. godina*, *Službeni glasnik Grada Osijeka*, br. 2, Gradska tiskara Osijek, Osijek, 2015.
8. *Strategija razvoja urbane aglomeracije Osijek do 2020.*, (izvor: https://www.osijek.hr/wp-content/uploads/2018/05/STRATEGIJA-RAZVOJA-UA-OSIJEK-DO-2020.pdf, proistupljeno 28.4.2026.)
9. *Strategija urbane aglomeracije Osijek 2021.–2027.*, *Službeni glasnik Grada Osijeka*, br. 4, Gradska tiskara Osijek, Osijek, 2024.
10. *Strategija zelene infrastrukture grada Osijeka za razdoblje od 2022. do 2032. godine*, (izvor:https://www.osijek.hr/wp-content/uploads/2023/01/01.-STRATEGIJA-ZELENE-INFRASTRUKTURE-GO_SMANJENA-REZOLUCIJA.pdf, pristupljeno 28.4.2026.)
11. *Strategija digitalizacije Grada Osijeka 2023.–2027. godina*, Fakultet elektrotehnike, računarstva i informacijskih tehnologija Osijek, Osijek, 2022.

12. *Rezultati i iskustva provedbe ITU mehanizma u okviru Operativnog programa Konkurentnost i kohezija 2014.-2020.*, (izvor: https://arhiva.strukturnifondovi.hr/wp-content/uploads/2021/10/ITU-iskustva_dt-Spomenka-Duric.pdf, pristupljeno 28.4.2026.)
13. Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 147/2014).
14. Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 123/2017).
15. Zakon o izmjenama Zakona o regionalnom razvoju Republike Hrvatske (NN 118/2018).

Državni zavod za statistiku (DZS): Popisi stanovništva RH i ostali izvori.

1. Popis stanovništva 2001.
2. Popis stanovništva 2011.
3. Popis stanovništva 2021.
4. Naselja i stanovništvo Republike Hrvatske 1948.-2001. godina, Zagreb, 2005.
5. Stanovništvo prema starosti i spolu po naseljima, Zagreb, 2013.
6. Gradovi u statistici 2020: Doseljeno i odseljeno stanovništvo; Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2020. godini, Zagreb, 2021.
7. Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2023., Zagreb, 2024.
8. Migracija stanovništva Republike Hrvatske u 2024., Zagreb, 2025.
9. Stanovništvo — pregled po gradovima i općinama: doseljeno i odseljeno stanovništvo, 2001.–2024. Statistika u nizu, Zagreb, 2025.

Zakonodavstvo Evropske unije

1. European Commission (EC): *The European Urban Charter*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 1992, (april, 2026), (izvor: https://rm.coe.int/168071923d, pristupljeno 28.4.2026.).
2. European Commission (EC): *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (The Faro Convention)*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2005, (april, 2026), (izvor: https://rm.coe.int/1680083746, pritupljeno 28.4.2026.).
3. European Commission (EC): *The Thematic Strategy on the Urban Environment*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2006a, (april, 2026,), (izvor: https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/thematic-strategy-on-the-urban-environment.html, pristupljeno 28.4.2026.).

4. European Commission (EC): *Cities and the Lisbon Agenda: Assessing the Performance of Cities*, Directorate-General Regional Policy, Brussels; Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2006b, (april, 2026), (izvor: https://www.evonymos.org/files1/41CITIES%20ASSES.pdf, pristupljeno 28.4.2026.).
5. European Commission (EC): *State of European Cities Report*, Study contracted by the European Commission, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2010a.
6. European Commission (EC): *Making our cities attractive and sustainable: How the EU contributes to improving the urban environment*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2010b.
7. European Commission (EC): European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions: *Subjective well-being in Europe: Second European Quality of Life Survey*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Community, 2010c.
8. European Commission (EC): Regional and Urban Policy: *Cities in Europe — The New OECD-EC definition*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2012a, (april, 2026), (izvor: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/regional-focus/2012/cities-in-europe-the-new-oecd-ec-definition, pristupljeno 28.4.2026.).
9. European Commission (EC): *Cities in Europe — The New OECD Definition*, Regional and Urban Policy, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2012b.
10. European Commission (EC): *Communication: Green Infrastructure (GI) — Enhancing Europe's Natural Capital*, 2013, (april, 2026), (izvor: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/ALL/?uri=CELEX:52013DC0249, pristupljeno 28.4.2026.).
11. European Commission (EC): *Towards the 2018–2020 Work Programme "Europe in a changing world — Inclusive, Innovative and Reflective Societies"*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2016a, (april, 2026), <https://resources.riches-project.eu/wp-content/uploads/2015/10/EP-Resolution-08-09-2015.pdf>.
12. European Commission (EC): *Next steps for a sustainable European future: European action for sustainability*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2016b, (april, 2026), (izvor: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739&from=EN, pristupljeno 28.4.2026.).
13. European Commission (EC): *Ugovor o Europskoj uniji*, *Službeni list Europske unije*, C 202/13, 2016c.
14. European Commission (EC): *Ugovor o funkcioniranju Europske unije*, *Službeni list Europske unije*, C 202/49, 2016d.

15. European Commission (EC): *Regulation, No 1059/2003: Establishing a common classification of territorial units for statistics (NUTS)*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017, (april, 2026), (izvor: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32003R1059, pristupljeno 28.4.2026.).
16. European Commission (EC): *European statistics on regions and cities*, Edition Eurostat, Urban Audit, 2018a, (april, 2026), (izvor: https://ec.europa.eu/eurostat/web/regions-and-cities, pristupljeno 28.4.2026.).
17. European Commission (EC): Intercultural cities program: *Uloga kulturne baštine u poboljšanju kohezije zajednice: Participativno mapiranje različitih kulturnih baština*, Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018b, (april, 2026), (izvor: https://rm.coe.int/steps-uloga-kulturne-bastine-u-poboljsanju-kohezije-zajednice-particip/1680971cbe, pristupljeno 28.4.2026.).
18. European Commission (EC): *Strategy 21: European Cultural Heritage Strategy for the 21st century*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2018c, (april, 2026), (izvor: https://rm.coe.int/european-heritage-strategy-for-the-21st-century-strategy-21-full-text/16808ae270, pristupljeno 28.4.2026.).
19. European Commission (EC): European Regions for Competitive and Sustainable Tourism (NECSTOUR): *Barcelona declaration: Better Places to Live, Better Places to Visit*, 2018d, (april, 2026), (izvor: https://mcusercontent.com/dec6071747257d07792f828d7/files/35fffeab-d51b-4527-9abe-df2a2cdad454/BCN_DECLARATION_TOURISM_AND_CULTURAL_HERITAGE_FINAL.01.pdf, pristupljeno 28.4.2026.).
20. European Commission (EC): *The New Leipzig Charter — The Transformative Power of Cities for the Common Good*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2020, (april, 2026), (izvor: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/information/publications/brochures/2020/new-leipzig-charter-the-transformative-power-of-cities-for-the-common-good, , pristupljeno 28.4.2026.).
21. European Commission (EC): *The European Green Deal: Delivering on our targets*, Luxembourg: Publications Office of the European Community, 2019, (izvor: https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/762414e8-ee81-11eb-a71c-01aa75ed71a1/language-en , pristupljeno 28.4.2026.).
22. European Commission, Joint Research Centre — JRC, Shrinking Cities (EC JRC): *Science for Policy Brief*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022, (april, 2026), (izvor: https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC126011, pristupljeno 28.4.2026.).

INDEKS I IZVORI GRAFIKA, SLIKA I TABELA

Popis grafikona

Grafikon 1-1: Države s najvećim brojem stanovnika izraženo u milionima (izvor: UNDESA, 2024) 10
Grafikon 1-2: Vanjska migracija stanovništva Hrvatske u 2024. godini po županijama (izvor: DZS, 2025) 12
Grafikon 1-3: Promene u FUA po broju stanovnika 2011.–2018. godina (izvor: European Commission, 2022.) 13
Grafikon 3-1: Promena broja stanovnika u evropskim državama 1996.–2001. godina (izvor: European Commission (2006b) Cities and the Lisbon Agenda: Assessing the Performance of Cities, Directorate-General Regional Policy, Brussels) 72
Grafikon 3-2: Evropski gradovi u odnosu na smanjenje broja stanovnika, stagnaciju i razvoj 1990.–2000. godina (izvor: Vihman i Volf, 2013) 78
Grafikon 3-3: Pad broja stanovnika 2005.–2015. godina u gradu Šalgotarjanu, Mađarska (izvor: Alföldi i Balázs, 2018) 101
Grafikon 3-4: Broj stanovnika 1869.–1991. godina, Bratislava (izvor: Bleha i Buček, 2015). 106
Grafikon 3-5: Porast broja stanovnika 1992.–2004. godina, Bratislava (izvor: Bleha et al., 2015) 106
Grafikon 4-1: Broj stanovnika grada Osijek 1948.–2021. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 126
Grafikon 4-2: Prikaz doseljavanja i odseljavanja stanovništva u periodu 2001.–2024. godine (izvor: Državni zavod za statistiku) 127
Grafikon 4-3: Broj stanovnika grada Osijeka po gradskim četvrtima, 2011. godina izvor: Državni zavod za statistiku) 128
Grafikon 4-4: Dobno-spolna struktura stanovnika grada Osijeka, 2021. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 129
Grafikon 4-5: Nezaposlenost u Hrvatskoj 2010.–2024. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 135
Grafikon 4-6: Nezaposlenost po županijama RH, 2018.–2024. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 135

Grafikon 4-7: Struktura zaposlenog stanovništva prema sektorima delatnosti 2021. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 136
Grafikon 4-8: Broj zaposlenih prema delatnosti 2021. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 137
Grafikon 4-9: levo — Broj prodanih stanova i kuća OBŽ, 2012.–2020. godina; desno — Broj prodanih stanova i kuća Osijek, 2020.–2019. godina (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 145
Grafikon 4-10: levo — Medijalna cena stanova i kuća, OBŽ 2017.–2020. godina; desno — Medijalna cena stanova i kuća, Osijek 2019.–2020. godina (izvor: kandidatkinja disertacije)146
Grafikon 5-1: Glavni razlozi doseljenja u središte grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 166
Grafikon 5-2: Pojašnjenje razloga za doseljenje u središte grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 166
Grafikon 5-3: Zadovoljstvo o trenutnim uslugama i sadržajima u četvrti Gornji grad (izvor: kandidatkinja disertacije) 167
Grafikon 5-4: Glavna motivacija dolaska u centar Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) . 168
Grafikon 5-5: Učestalost obavljanja poslova u središtu grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 169
Grafikon 5-6: Dostupnost različitih usluga i sadržaja u Gornjem gradu i centru Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 171
Grafikon 5-7: Važnost postojanja navedenih sadržaja i elemenata u centru grada (izvor: kandidatkinja disertacije) 172
Grafikon 5-8: Važnost kvaliteta javnog prostora u središtu grada (izvor: kandidatkinja disertacije) 174
Grafikon 5-9: Uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i centru Osijeka; tvrdnje s najvećim procentom slaganja (izvor: kandidatkinja disertacije) 176
Grafikon 5-10: Uređenje i kvalitet javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i centru Osijeka; tvrdnje s najmanjim procentom slaganja (izvor: kandidatkinja disertacije) 177
Grafikon 5-11: Važnost kvaliteta javnog prostora u središtu grada (izvor: kandidatkinja disertacije) 178
Grafikon 5-12: Stepen saglasnosti s tvrdnjama koje se odnose na gustoću izgrađenosti i estetiku urbanog prostora (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 179

Grafikon 5-13: Stepen saglasnosti s tvrdnjama u vezi s gustinom izgrađenosti i estetikom urbanog prostora u Gornjem gradu i centru Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 181
Grafikon 5-14: Dominantnost istorijskih perioda u odnosu na identitet središta grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 181
Grafikon 5-15: Istorijski periodi koje bi trebalo dodatno promovirati u odnosu na identitet grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 182
Grafikon 5-16: Mislite li da se sudjelovanjem građana grada Osijeka može poboljšati okoliš i organizacija četvrti? (izvor: kandidatkinja disertacije) 183
Grafikon 5-17: Zainteresovanost za učešćem u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave (izvor: kandidatkinja disertacije) 183
Grafikon 5-18: Zainteresovanost sudionika ankete za volontersko učešće u organizaciji događanja u središtu grada (izvor: kandidatkinja disertacije) 184
Grafikon 5-19: Osećaj bezbednosti u središtu grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 184

Popis slika

Slika 1-1: Demografski trendovi u Evropi, 2000.–2011. godina i 2011.–2018. godina (izvor: EC JRC, 2022) 9
Slika 1-2: Gradovi prema veličini urbanih naselja — projekcija 2030. godine u svetu (izvor: World Urbanization Prospects: The 2018 Revision, United Nations, New York)..... 14
Slika 2-1: Trinom urbane vitalnosti (izvor: Liu et al., 2022) 36
Slika 2-2: Prikaz rang liste gradova najugodnijih za život u svetu — Mercer, 2023. godina (izvor: https://www.mercer.com/en-ca/about/newsroom/quality-of-living-city-ranking-2023/, pristupljeno 20.6.2026.) 45
Slika 2-3: Rang lista svetskih gradova najugodnijih za život 2023., The Economist (izvor: https://www.eiu.com/n/campaigns/global-liveability-index-2023/, pristupljeno 20.6.2026.) 46
Slika 2-4: levo Ričmond Grin (Richmond Green), desno London i Vimbldon Komon (Wimbledon Common), London (izvor: https://www.standard.co.uk/news/london/residents-clash-in-battle-of-the-bollards-at-richmond-greens-8727536.html; https://www.timeout.com/london/outdoor/wimbledon-common, pristupljeno 20.6.2026.)..... 51
Slika 3-1: Gustina naseljenosti u Evropi (izvor: Administrative boundaries: EuroGeographics UN-FAO Turkstat, Cartography: Eurostat - GISCO, 2024) 71

Slika 3-2: Prikaz globalnih i regionalnih elemenata u opadanju gradova (izvor: Haze et al., 2014) 82
Slika 3-3: Grafički prikaz tri ose održivog razvoja (izvor: slika u slobodnoj distribuciji prema zakonu “Creative Commons Attribution-Share Alike 2.0 France license iz: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Sustainable_development.svg, pristupljeno 20.6.2026.) 86
Slika 3-4: Glavni pokretači urbanog oporavka (izvor: Haze et al., 2021) 93
Slika 3-5: Kružna putanja problema malih gradova u Mađarskoj (izvor: Pirisi i Tročanji, 2014) 99
Slika 3-6: Šalgotarjan, Mađarska (izvor: https://www.hetedhetorszag.hu/magyarorszag/salgotarjan, pristupljeno 20.6.2026.) 100
Slika 3-7: Sveučilište Ostrava, Češka Republika (izvor:https://www.masterstudies.com/universities/Czech-Republic/University-of-Ostrava/, pristupljeno 20.6.2026.) 103
Slika 3-8: Neboderi Bratislave, Slovačka (izvor: https://www.skyscrapercenter.com/city/bratislava, pristupljeno 20.6.2026.) 108
Slika 3-9: Lajpcig kao sajamska metropola/“Messenmetropole”(deo urbane instalacije, simbol identiteta grada) (izvor: Florentin, 2010) 111
Slika 4-1: Grad Osijek (izvor: https://www.osijek.hr/fotovideo-galerija/#bwg1/25, pristupljeno 20.6.2026.) 122
Slika 4-2: Geografski položaj grada Osijeka u Osječko-baranjskoj županiji (izvor: Izvješće o stanju u prostoru Grada Osijeka, 2013.–2017., Službeni glasnik, 2018) 122
Slika 4-3: Geografski položaj grada Osijeka u Osječko-baranjskoj županiji u odnosu na druge veće gradove u okruženju (izvor: Izvješće o stanju u prostoru 2013.–2017. godina, Grad Osijek, 2018.) 123
Slika 4-4: Središte grada Osijeka, UPU, 2012. godina (izvor: https://www.osijek.hr/wp-content/uploads/2017/03/03_UVOD_PL.pdf, pristupljeno 20.6.2026.)..... 124
Slika 4-5: Županije u Hrvatskoj i Slavoniji, 1883. godina (izvor: Sršan, 1996) 132
Slika 4-6: Zatvoreni dućani u Kapucinskoj ulici, jednoj od glavnih trgovačkih ulica u središtu grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 134
Slika 4-7: levo — Grafiti na pročeljima u središtu grada Osijeka; desno —Trg Lava Mirskog, središte grada, bez kanti za otpatke uz glavnu pešačku transverzalu , (izvor: kandidatkinja disertacije) 140

Slika 4-8: Dečje igralište Indijansko selo, Vijenac Paje Kolarića — središte grada, prije i nakon uklanjanja 2024. godine (izvor: kandidatkinja disertacije) 141
Slika 4-9: levo — Kapucinska ulica, središte grada, 15:30, sreda; desno — Kapucinska ulica, središte grada nakon kraja radnog vremena (iza 20:00 sati) lokalnih dućana, sreda (izvor: kandidatkinja disertacije) 141
Slika 5-1: Lokacija sadašnjeg prebivališta (izvor: kandidatkinja disertacije) 233
Slika 5-2: Crveni neboder na Trgu slobode (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 237

Popis tabela

Tabela 1-1. Gradovi s padom broja stanovnika u državama u razvoju (izvor: UN Habitat, 2008) 9
Tabela 1-2: Broj stanovnika Republike Hrvatske 1991.–2021. godina (izvor: Državni zavod za statistiku) 11
Tabela 1-3: Pojam „shrinking city“ u prevodu na važnije svetske jezike (izvor: Antonić i Đukić, 2019a) 18
Tabela 2-1: Faktori koji utiču na kvalitet života pojedinca (izvor: European Commission, Subjective well-being in Europe. Second European Quality of Life Survey, 2010c) 42
Tabela 2-2: Indeks opštih faktora kvaliteta urbanog života (izvor: Psata et al., 2011) 42
Tabela 2-3: Kategorije indeksa kvaliteta života u gradovima, Mercer (izvor: Mercer Press Office, 2022) 44
Tabela 2-4: Beč u kategorijama indeksa kvaliteta života prema Mercer istraživanju (izvor: https://wien1x1.at/warum-redet-ihr-immer-von-mercer/, https://www.wien.gv.at/politik/international/vergleich/index.html pristupljeno 20.6.2026.)..... 46
Tabela 3-1: Klasifikacija gradova u opadanju (izvor: Volf et al., 2018)..... 73
Tabela 3-2: Uzroci urbanog opadanja po regionima (izvor: Deringer et al., 2020)..... 81
Tabela 3-3: Posledice pojave gradova u opadanju po regionima (izvor: Deringer et al., 2020) 84
Tabela 3-4: Sedamnaest ciljeva održivog razvoja (izvor: UNHCR, 2015)..... 86
Tabela 3-5: Strategije percepcije individualnih gradova u opadanju (izvor: Palagst et al., 2017) 87
Tabela 3-6: Strategije i mere za ublažavanje efekata fenomena gradova u opadanju (izvor: Deringer et al., 2020)..... 91

Tabela 3-7: Primeri gradova koji su bili uspešni u reduciranju opadanja (izvor: Kampoš-Sančez et al., 2019)..... 96
Tabela 4-1: Broj stanovnika u velikim gradovima u Hrvatskoj (2001., 2011. i 2021. godina) (izvor: Državni zavod za statistiku)..... 116
Tabela 4-2: Dodela kuća i zemljišta porodicama za jednu kunu, Legrad (2018.–2021. godina) (izvor: Načelnik Općine Legrad, Ivan Sabolić, 2023)..... 120
Tabela 4-3: Broj stanovnika grada Osijeka od 1857.–2021. godine (izvor: Državni zavod za statistiku)..... 125
Tabela 4-4: Doseljeno stanovništvo grada Osijeka 2001.–2024. godina (izvor: Državni zavod za statistiku)..... 126
Tabela 4-5: Odseljeno stanovništvo grada Osijeka 2001.–2024. godina (izvor: Državni zavod za statistiku)..... 126
Tabela 4-6: Preferirane zemlje za budući boravak u inostranstvu (izvor: Adamović i Potočnik, 2018)..... 130
Tabela 4-7: Pokazatelji porasta broja kompanija i zaposlenih sa sedištem u Osječko-baranjskoj županiji za sektor J62 Računalno programiranje, savetovanje i delatnosti povezane s njima (izvor:https://www.hgk.hr/zupanijska-komora-osijek/it-sektor , pristupljeno 20.6.2026.)..... 138
Tabela 4-8: Prikaz kontinuirano opadajućih urbanih sredina s aktivnim strategijama država članica EU (izvor: European Comission, Joint Research Centre – EC JRC., 2022; „Shrinking Cities, Science for Policy Brief“, pristupljeno 20.6.2026.)..... 139
Tabela 4-9: Pametni projekti grada Osijeka kofinansirani sredstvima iz EU (izvor: Upravni odjel za programe Europske unije grada Osijeka, https://www.osijek.hr/eu-programi-i-projekti/projekti/page/2/, pristupljeno 20.6.2026.)..... 150
Tabela 5-1: Realizacija ciljeva i provera hipoteza prema metodološkim kategorijama (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 155
Tabela 5-2: Multidimenzionalna kategorizacija faktora koji utiču na kvalitet života (izvor: Psata et al., 2011)..... 157
Tabela 5-3: Deskriptivna statistika, opis uzorka (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 162
Tabela 5-4: Prikaz odgovora sudionika ankete iz gradske četvrti Gornji grad (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 164
Tabela 5-5: Lista negativnih faktora koji su doprineli popularnosti središta grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije)..... 239

Tabela 5-6: Lista pozitivnih faktora koji su doprineli popularnosti središta grada Osijeka (izvor: kandidatkinja disertacije) 239

PRILOZI

Anketni upitnik i odgovori

116 responses

Link to Sheets

Not accepting responses

Message for respondents

Ova anketa je sada završena.

Summary Question Individual

1. Kojeg ste spola?

116 responses

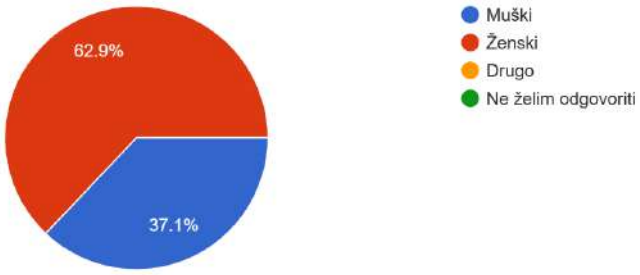

2. U koju dobnu skupinu se ubrajate?

116 responses

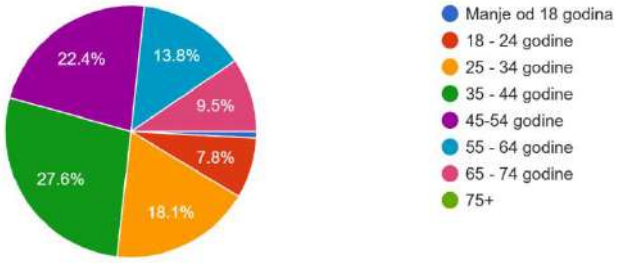

3. Koja je Vaša razina obrazovanja?

116 responses

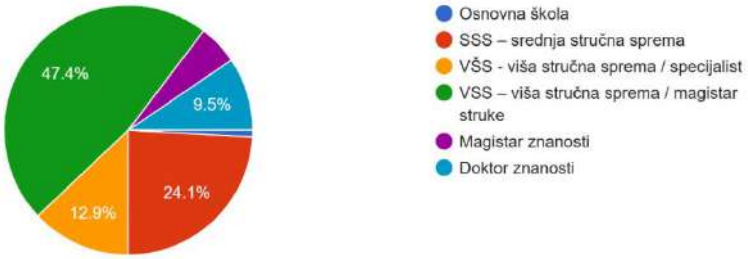

4. Kakav je Vaš radni status?

116 responses

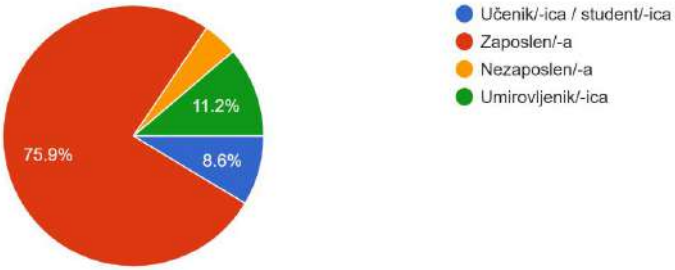

5. Navedite broj članova Vašeg domaćinstva.

116 responses

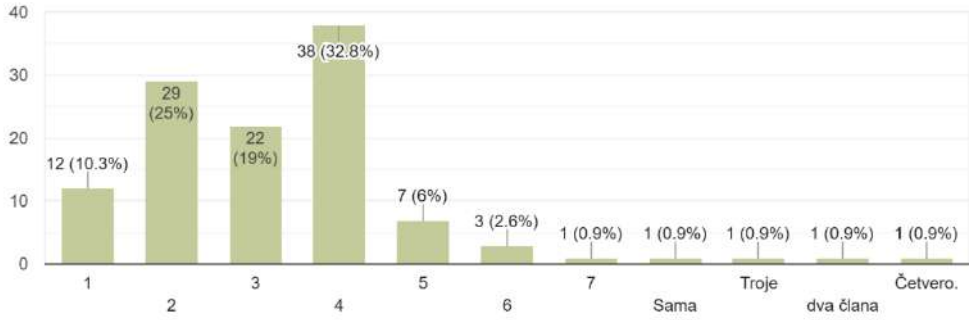

6. Imate li djecu koja žive s Vama u obitelji?

116 responses

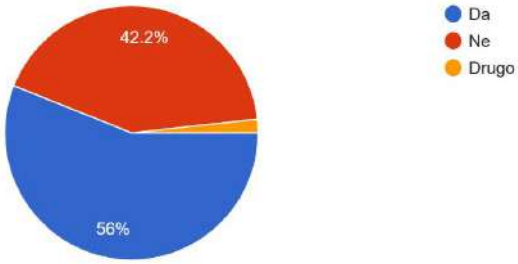

7. Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili: Da; molimo Vas da navedete u kojoj su dobnoj skupini Vaša djeca?

65 responses

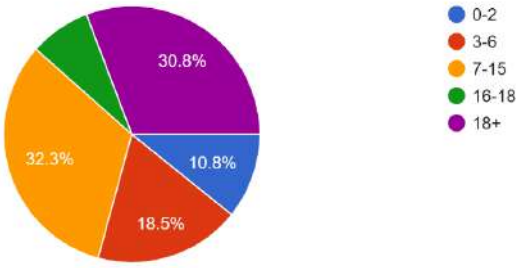

8. Molimo procijenite prosječne mjesečne prihode Vašeg kućanstva. (U obzir uzmite plaće, naknade od povremenog rada, mirovine, socijalne naknade, dj..., molimo podijelite godišnji zaradu s 12 mjeseci.)

116 responses

9. U kojoj gradskoj četvrti Osijeka živite?

116 responses

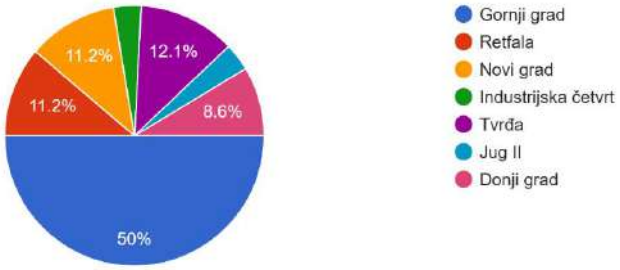

10. Ako ste stanovnik središnje gradske četvrti, kada ste se doselili?

56 responses

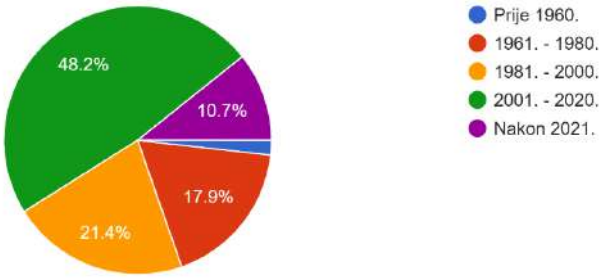

Pitanja za stanovnike gradske četvrti Gornji grad

11. Odakle ste se doselili u središte grada Osijeka?

58 responses

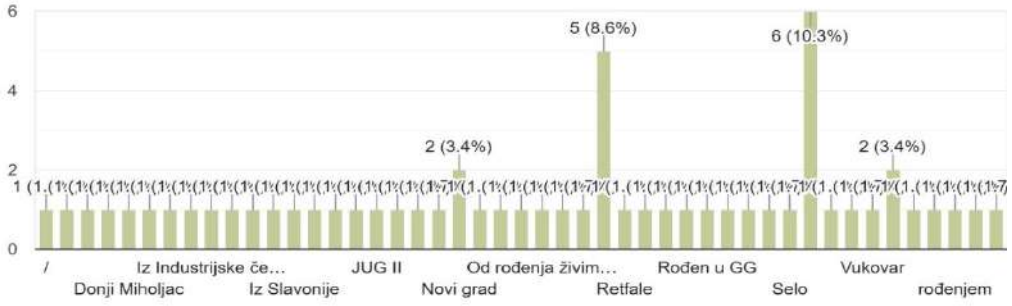

12. Koji je bio Vaš glavni razlog doseljenja u središte grada Osijeka? Moguće je odabrati više ponuđenih opcija.

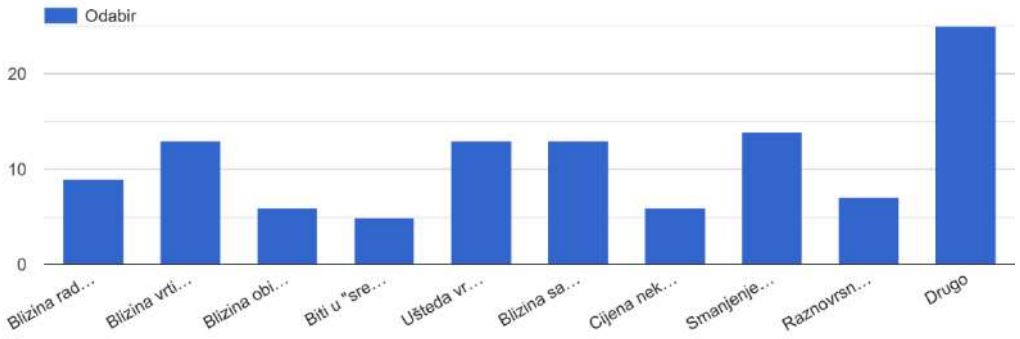

13. Ukoliko ste odabrali odgovor na prethodno pitanje: Drugo, molimo Vas da ovdje kratko obrazložite.

28 responses

Veća nekretnina.

Kupovina veće nekretnine

Nasljedstvo nekretnine

Najvažnije mi je bilo da mi djeca imaju neki kontakt s prirodom (tu smo blizu Dravi), ta da vrijeme provodim u zajedničkoj šetnji s njima (i psom)

I dobia sam nekretninu u centru grada

Udala sam se

Navedeni su svi razlozi, koje sam odabrala.

Tada je Osijem doista imao centar.Korzo, trgovine, sjedište kulturnih događaja.

Kupnja stana

Stan kupljen u stečajnom postupku

Rođen u centru

Od rođenja živim u gornjem gradu,točnije,1984.godine.

?

Od rođenja

Kupnja nekretnine.

Udaja i preseljenje u suprugov stan.

Ratne neprilike.

Rođen sam

Doselili mama i tata ,tu i ostali poslije

Prodala kuću, kupila manji stan.

U Jug.dobila stanarsko pravo

Vrsta stana, zajednicka odluka sa suprugom

Nasljedstvo

Nasljeđivanje nekretnine

Nasljeđena nekretnina

Blizina upisanog fakulteta, dostupnost javnog prijevoza

Muž je tu imao stan

Prijateljstvo

I. Urbani sadržaji i usluge (obrazovne institucije, zdravstvene usluge, prijevoz, kultura, dućani, ugostiteljski objekti, slobodno vrijeme)

14. Jeste li zadovoljni trenutnim uslugama i sadržajima (zdravstvenim, socijalnim, društvenim, ekonomskim, kulturnim, ugostiteljskim) koje se nalaze u Gornjem gradu i centru Osijeka?

116 responses

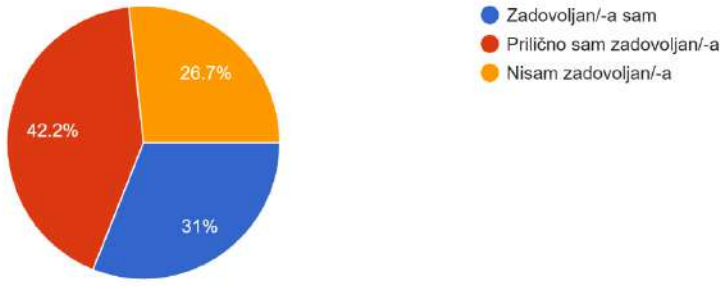

15. Što predstavlja glavnu motivaciju Vašeg dolaska u centar Osijeka? Možete odabrati više od jednog ponuđenog odgovora.

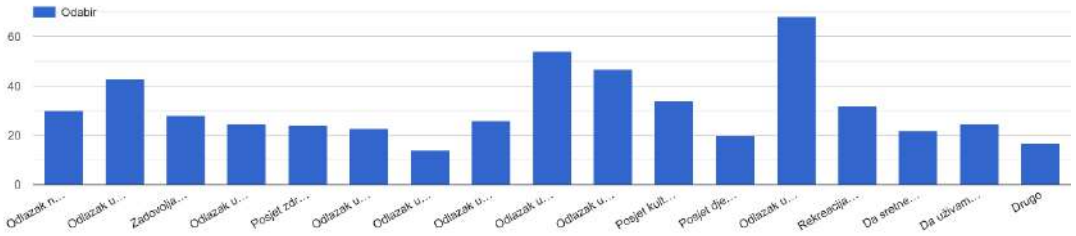

16. Ukoliko ste na prethodno pitanje odgovorili: Drugo, molimo Vas da pojasnite ovaj odgovor.

19 responses

N/A

-

Odabirom odgovora sve je obrazloženo.

Specijalizirane prodavaonice

Selidba

Odrastao sam u centru, pa i to igra ulogu zašto sam odabrao živjeti tamo.

Posjed nekretnine

Kupnja nekretnine koja mi se svidjela odlučila je gdje ću živjeti.

Živim u centru.

Ispraćaj maturanata u Županijskoj,Crkvene procesije,Hod za život,Doček N.godine na trgu,Razni prosvjedi,sajmovi,dočeci sportaša i koncerti...itd.

razvoj cijene nekretnine te laksa mogusnost prodaje iste

Slučajno se dogodilo, stan koji mi je dogovarao, blizina djece.

Nisam birala hdje cu dobiti stan prije 40 god.Bili smo sretni da dobijemo

Posjeta rodbini.

Odlazim u PBZ banku.

Nisam bila motivirana ničim specifičnim, Osijek nije toliko velik da bi mi druga četvrt bila problem za pristup sadržajima

Muž je imao tu stan.

Prijateljstvo

17. Koliko često obavljate poslove u središtu grada?

116 responses

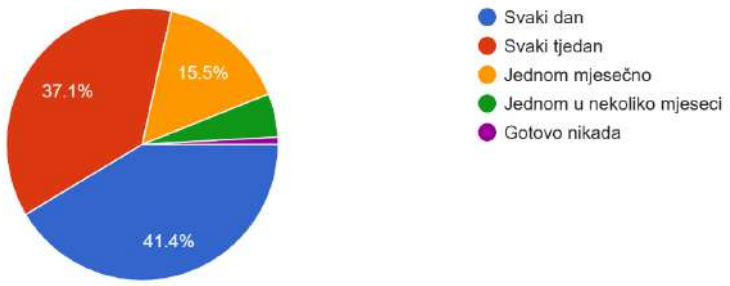

Molimo vas da odredite stupanj suglasnosti s dolje navedenim tvrdnjama koje se odnose na dostupnost različitih usluga i sadržaja u Gornjem gradu i centru Osijeka.

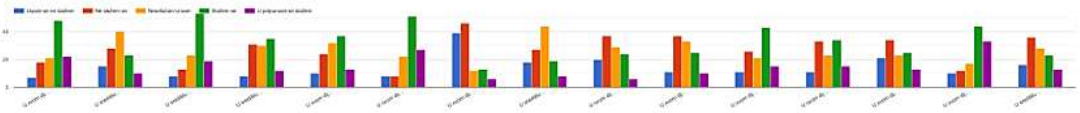

19. Koliko Vam je važno postojanje navedenih specifičnih sadržaja i elemenata u centru grada? 1 - jako mi je važno; 5 - uopće mi nije važno

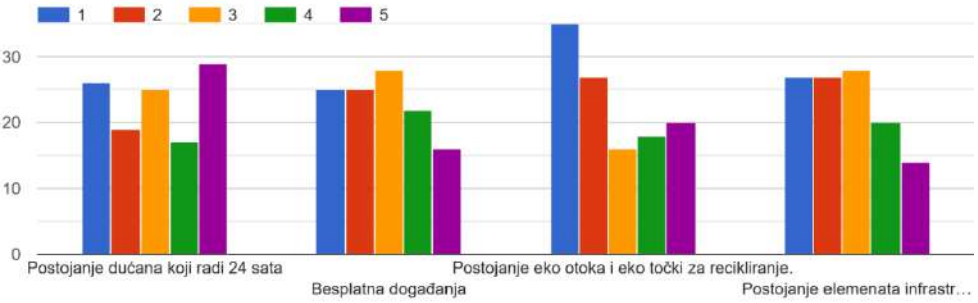

20. Molimo Vas, ukoliko imate, da navedete Vaš(-e) prijedlog(-e) dodatnih sadržaja u središtu grada Osijeka.

39 responses

-

U centru grada nedostaje trgovina sa većim izborom mješovite robe, ako i radnji koje bi prodavale odjeću i obuću. Sva kupovina se odvija u Portanovi, dok su lokali u centru prazni. Što definitivno posjetitelju ostavlja dojam 'napuštenosti' i kao da u centru nema života. Također, ako izuzmemo ponudu restorana koji nude pizzu i roštilj definitivno nedostaje restorana tipa bistroa koji bi ponudili kreativniji i zdraviji obrok. Mislim da ima puno prostora gdje bi Grad mogao značajno poboljšati i proširiti dječja igrališta i napraviti kreativnije prostore za djecu (npr lokacija Drvengrad), sa drugačijim igralima po uzoru na druge europske gradove.
Vezano za sigurnost pješaka: Mislim da bi se trebala poboljšati sigurnost pješaka stavljanjem uspornika (ležećih policajaca) na prometnicama koje nisu regulirane semaforima, konkretno Jegerova ulica ispred vrtića Vedri dani, a vjerujem da ima i više takvih lokacija u centru.

Dječje igralište, igraonica, pozornica za odrzavanje koncerata i sl. (Gl.trg nam je nepraktican za to zbog tramvaja i biciklista), pa i običnih dućana, knjižara, restorana (kafića i pekara ima dosta).

Obnoviti i revitalizirati centar da bi grad bio grad, ne mračno i zapušteno selo

Sajmovi cvijeća, koncerti, više sportskih događaja poput Ferivi polumaratona...

iskoristiti prazne gradske prostore, više kružnih tokova , kanti za sneće

Centar se prazni od sadržaja.Osijek postaje asocijacija prigradskih naselja.To je konačni uspjeh provincijalizacije i odumiranja grada.

Više klupa i zelenila

živimo u ružinoj ulici i treba nam više parkinga

Parking

Popravite nogostupe da možemo normalno hodati.

Infrastruktura za osobe starije životne dobi

- Veća raznolikost zanimljivih restorana s "egzotičnom" hranom (Kineski, Japanski, Tajlandski, Palestinski itd.) naspram pretjerano čestih pivnica i burgerđinica.

- Trgovina voćem i povrćem (općenito zdravom hranom, poput male tržnice) koja radi 24h.

- Nekoliko manjih ili jedna velika podzemna (ili nadzemna) parking garaža, kao centralna lokacija za parkiranje osobnih automobila prilikom posjeta centru Osijeka.

Temeljito uređenje Gornjodravske obale - devastirane prometnice i pločnici, derutne fasade. Izgradnja podzemne garaže (možda livada kod dječjeg igrališta Legos, ili divlji parking uz Strossmayerovu).

I o onom što se događa građani nisu adekvatno informirani.Moguće plakate rijetko završe na Jugu II.Trevalo bi češće dari priliku različitim udrugama da se predstave i tako upotpune događanja u gradu,a ne samo uz određene nadnevke.

Susreti generacija

Centar za mlade

Podzemni parkinzi
Dodatne zelene površine
Nove pješačke zone (Županijska)
Smislena mreža biciklističkih staza

Više zelenila :drveća, parkova, sportskih sadržaja, klupa, Koševa za otpad
Manje : parkirališta i betoniranim površina

Javni WC. Galerije. Suvenirnica

,

Definitivno dodatna parkirna mjesta. Javni wc.

Prostor uz Dravu(na mjestu Bijele Lađe) ili park kod Tvrđe,izgraditi veliku ljetnu pozornicu,amfiteatar

gledalište, sa dovoljno parkirnih mjesta.Održavanje jednog ili više festivala sa grupama iz cijelog svijeta,mimohod gradskim ulicama raznih grupa,folklornih,pjevačkih,karnevalskih.glazbenih sastava,dramskih i drugih vrsta kulturnog izražavanja.Za sve aktivnosti u gradu preduvjet je riješiti pitanje komaraca.Ništa od najljepše šetnice uz Dravu,lijepih parkova,ljetnih terasa kada ti komarci ne daju da uživaš.

Antikvarijati, knjižare, trgovine špecerajem i sl.

podrucje retfale trebalo bi na neki nacin osigurati parkirna mjesta (javna podzemna ili nadzemna garaza na vise lokacija- prometnija krizanja npr. strossmayerova kanizliceva,... nakon toga stanovnicima retfale omoguciti jeftinije godisnje parkirne karte u istima a zatim zabraniti parkiranje vozila na prometnicama. (parkirana vozila u tom slucaju rigorozno kaznjavati). postaviti vise javnih koseva za smece na javnim povrsinama. mjenjanje zastarjele infrastrukture opcenito(voda,plin,kanalizacija,internet...)

Povećati broj kanti za smeće, javni wc, urediti fasade

javni toalet na više lokacija

Izmjestiti prosjake i alkoholičare na prikladno mjesto,uvođenje web kamera

Više park mjesta

Javni wc

Na prostoru bivše bijele lađe postaviti sprave za vježbanje

Oživjeti ga

Vise alternativnih klubova, kafica, dogadanja

Obnova igrališta kod Iktusa i sadnja drveca u parku i uredjenje i sadnja drveca na trim stazi i na kopakabani. Neki novi restoran ili fast fooda ,slasticarna te otvorenje Lidla ili neke druge samoposluge u centru grada.

Kako u centru, tako ni u ostatku grada ne postoje javni toaleti. Smatram da bi, po uzoru na europske gradove i Osijek trebao povesti računa o tome.

Više bankomata na određenim lokacijama, prvenstveno mislim na dio Gornjeg grada bliže Retfali.

javne česme, javni toaleti

Više malih trgovina

Istrjebljenje žohara u centru grada kako bi ljetna šetnja gradom bila dostojna čovjeka.

21. Koliko Vam je važna kvaliteta javnog prostora u središtu grada?

116 responses

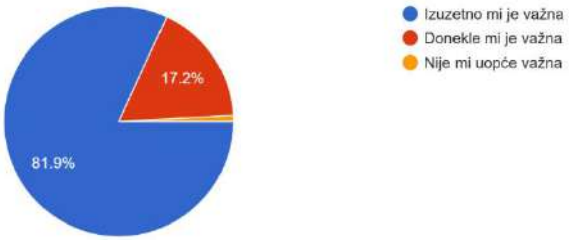

22. Molimo vas da odredite stupanj suglasnosti s dolje navedenim tvrdnjama koje se odnose na uređenje i kvalitetu javnih prostora na području gradske četvrti Gornji grad i centru Osijeka.

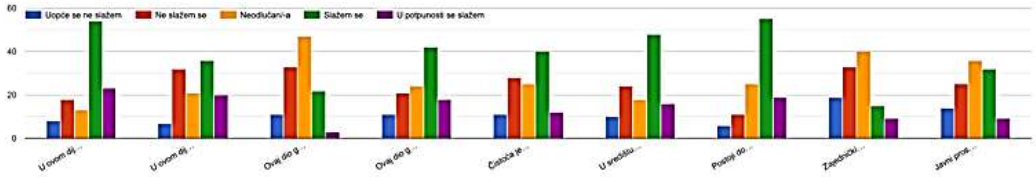

23. Jeste li zainteresirani za korištenje mini urbanih vrtova/povišenih gredica na području ovog dijela grada?

116 responses

III. Gustoća izgrađenosti i estetika urbanog prostora

24. Molimo Vas da odredite stupanj suglasnosti s dolje navedenim tvrdnjama koje se odnose na gustoću izgrađenosti i estetiku urbanog prostora u Gornjem gradu i centru Osijeka.

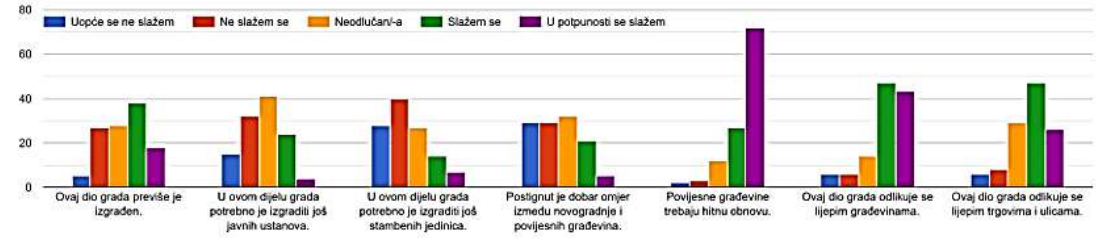

25. Koje povijesno razdoblje povezujete kao najdominantnije s identitetom središta grada Osijeka? Poredajte ih prema pravilu: 1 - najdominantnije; 5 - najmanje dominantno.

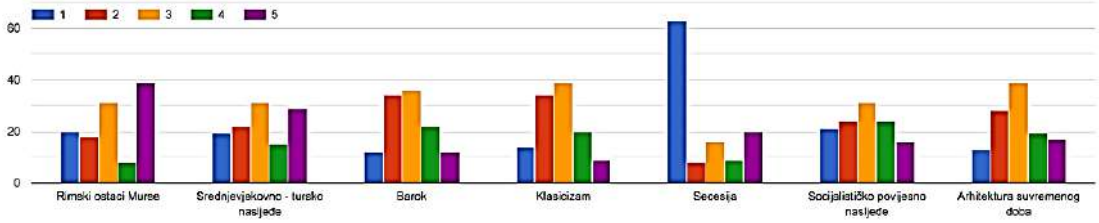

26. Koje biste od prethodno navedenih povijesnih nasljeđa voljeli vidjeti više eksponirano i povezano s identitetom grada Osijeka?

116 responses

Secesija

Barok

secesija

Arhitektura suvremenog doba

Secesiju

Klasicizam

Secesija, Klasicizam

Secesija i klasicizam, ni od modernog ne treba bježati

Secesoju

Secesijsko nasljeđe.

tvrđu

Rimski ostaci Murse.

Secesiju

Secesija, arhitektura suvremenog doba

Rimski ostaci Murse

suvremeno doba, pa nemožete sada graditi secesiju :)

SECESIJA

GLAVNA POŠTA, HNK, KINO

Secesija

arhitektura suvremenog doba

Branimir Glavaš

Suvremenu arhitekturu (ali ne krezube-stiropor fasade))

Secesija, arhirektura suvremenog doba

Secesija i Tvrđa

Secesija, rimska mursa

Tursko nasljeđe

Europska avenija

Ovako je u redu

Secesija,barok

Modernizam- izvrstan primjer Blok centra i planiranja Radovana Mišćevića

Ne znam.

Rimske ostatke Murse

Secesija, Barok

secesija i arhitektura suvremenog doba

Barok i secesija

Rimsko

Rimski ostaci murse

Period Austro-Ugarske monarhije.

historicizam kojeg niste naveli, a također je dominantan

Arh. Suvremenog doba

Kao što je Osijek nastao od 3 cjeline, tako se ne može odabrati jedno povijesno razdoblje kao simbol njegova identiteta, već je to moderna arhitektura prve polovice 20.st. za centar grada, barok za Tvrđu, a rimsko nasljeđe za Donji grad.

Arhitektura suvremenog doba

Secesija i barok

3

Neznam

Suvremeno doba

Urediti fasade secesijskih zgrada

Gradsku knjižnicu, Zgradu Pošte i Hotel Royal

Secesija i moderna arhitektura

.

Secesija, barok. Obnovljeno u skladu sa povijesno-stilskim razdobljem!

Srednjovjekovno-tursko nasljeđe

Arhitekturu suvremenog doba - projekte lijepih suvremenih građevina koje će se uklopiti u kalsicističko i secesijsko nasljeđe

suvremena arhitektura

secesiju

Mursa i tursko doba

Ništa

Suvremena arhitektura

Mursa i tursko nasljeđe

Suvremena

IV. Društveno okruženje (participacija, sigurnost)

27. Mislite li da se sudjelovanjem građana grada Osijeka može poboljšati okoliš i organizacija četvrti?

116 responses

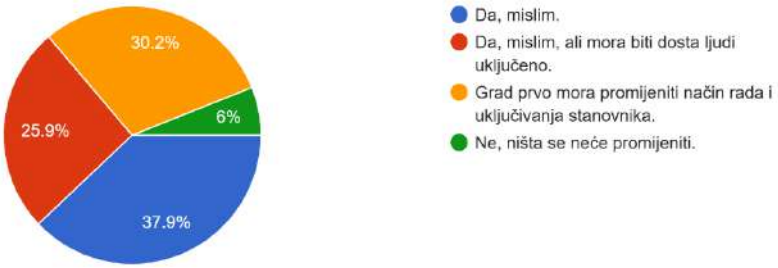

28. Jeste li zainteresirani za aktivnije sudjelovanje u radu i aktivnostima gradske četvrti Gornji grad i gradske uprave općenito u formiranju planova i odluka vezanih uz središte grada Osijeka?

116 responses

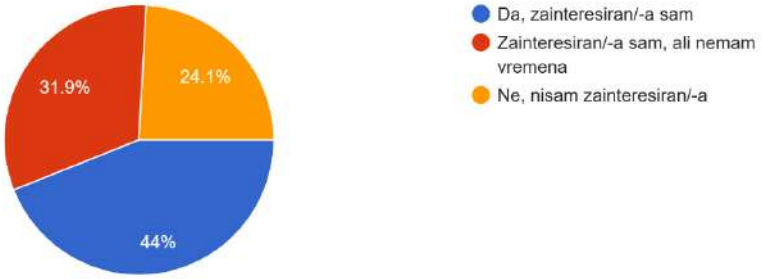

29. Jeste li zainteresirani za volontersko sudjelovanje u organizaciji događanja u ovom dijelu grada?

116 responses

30. Osjećate li se sigurno u ovom dijelu grada?

116 responses

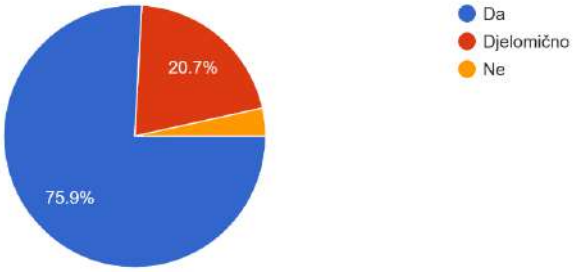

31. Ukoliko imate neki dodatni prijedlog ili komentar na upitnik, možete ga napisati ovdje.

21 responses

-

U četvrtima Gornji grad i Centar nema uopće kanti za smeće za prolaznike . Stabala i zelenih površina nedostaje. Napuštene i razrušene građevine su dominantne što ostavlja loš dojam i narušava sliku grada. Automobili se parkiraju na nogostupe, zelene površine, kolnike... Prijedlog je napraviti višeetažne javne garaže za parkiranje stanovnika tih naselja i potom kažnjavati nepropisno parkiranje, na taj način regulirati parkiranje automobila.

Sretno

crna točka gradske četvrti je križanje rokove i ružine, hitno neki uspornici ili kružni tok , makar i mali

Povećati sigurnost građana i djece

Nedostaje pitanja

Uredite i oživite centar grada jer centar grada nisu samo kafići na svakom uglu.

Gradski Urbanistički Plan bi trebalo osuvremeniti na način da se promovira planska izgradnja većih dijelova naselja, kako bi se minimalizirala "krezuba" ili "divlja" izgradnja neprimjereno velikih zgrada u izuzetno uskim ulicama koje realno nemaju pripremljenu infrastrukturu za išta više od obiteljskih kuća (prvenstveno kanalizacija, voda, struja).
Istrovremeno, bilo bi važno proširiti te konkretno odrediti zone visokogradnje u širem centru grada, bez nepotrebnog ograničavanja većih katnosti (iznad 6 etaža) u samom centru grada (kakvo je trenutno stanje).

Stručna regulacija svih većih novogradnji po gradu dovela bi do većeg fokusa i interesa za planskom izgradnjom, minimaliziranjem "krezube" gradnje, kao i do općenito boljeg vizualnog balansa novogradnji u cijelom gradu.

Mogućnost idgovora uopće se ne slažem,ne slažem,neodlučna,ne nudi dovoljno mogućnosti za cjelovit odgovor.

Grad iskreno ne želi suradnju s građanima jer je vodstvu grada važnije mišljenje lobija (građevinskih i ostalih) nego ostalih građana. Dok je tako i sve inicijative u ovom smijeru se svode na folklor. Ista ova GČ ne odovara na upite i mejlove svojih građana, a preko FB izigrava demokratičnost i uključivost. Sretno i nadam se javnoj objavi rezulatata!

Valjalo bi na neki način poraditi na rješavanju problema žohara u centru grada.

Bolji odnos prema hortikulturi.

Gradu nedostaje planska i održiva gradnja s više hortikulturnih elemenata. Problem parkiranja je izražen. Potrebno je osigurati u svakoj ulici prostor za javno dostupan parking.

Urbane vrtove treba raditi na zgradama u centru grada jer daju više kisika i termoizolacije a i građani bi više naučili o očuvanju okoliša i prirode i više bi vodili društveni život.

Za oživljavanje i druženje u centru grada izgraditi besplatne javne garaže,besplatan javni prijevoz ili poslije 16h da je parkiranje u centru tj.cijelom gradu besplatno.

Nemam

Više informiranja građana putem društvenih mreža

Prijedlog za sanaciju umištenog Grad se u opce ne obazire.Zašto plačam komunalni doprinos.Ignorira se svaka primjedba i upozorenje

Problem rasvjete u Iliriskoj i Rokovoj ulici, a kao najveći problem Osijeka je gubitak identiteta i vizure grada, nesustavnim urbanim i prostornim planiranjem gdje investitori omogućuju suvremenu gradnju na određenim dijelovima gdje se novogradnja nikako ne uklapaju u urbanu cjelinu s ostalim susjednim zgradama. Konkretno, primjer uništavanja Pejačevićeve i Gundulićeve ulice - zubati izgled. Prostorni planeri i urbanisti grada Osijeka su nestručni i podobni te je bitno uključivanje stručnjaka u javni diskurs oko ove tematike.

Nema tu boljitka,mora se raditi više

BIOGRAFIJA

mr. sc. Danijela Rogina

Rođena je 1976. godine u Osijeku. Nakon završetka osnovne i srednje škole upisala je studije hrvatskog jezika i književnosti na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Diplomirala je u junu 2000. godine, a neposredno po završetku studija preselila se u Veliku Britaniju. Ubrzo se zapošljava u sektoru za planiranje grada londonske opštine Royal Borough of Kensington and Chelsea, gde obavlja niz poslova u okviru odeljenja „Town Planning". Tokom perioda 2005.-2010. godine bila je uključena u procese donošenja odluka u vezi sa planiranjem grada, razmatranjem pojedinačnih građevinskih zahvata na poslovnim i privatnim objektima, učešćem u izradi javnih strategija iz oblasti planiranja grada i mera prevencije od poplava, kao i u rešavanju drugih urbanističkih pitanja.

Godine 2005. upisuje master studije iz oblasti planiranja grada, izrade strateških dokumenata i poznavanja ekoloških, građevinskih i urbanističkih propisa na području Velike Britanije i Evropske unije, u trajanju od tri godine. Tokom navedenog perioda uspešno završava master studije i brani rad pod naslovom *„How to Increase Levels of Green Roofs in London?"*, izrađen pod mentorstvom prof. dr Margaret Holly.

U Hrvatsku se vraća 2011. godine i završava program „Upravljanje projektnim ciklusom po PCM metodologiji" na Univerzitetu J. J. Strossmayera u Osijeku, Ekonomskom fakultetu u Osijeku.

Od januara 2017. godine radi kao rukovoditeljka Ureda za projekte, međunarodnu saradnju i saradnju sa privredom na Građevinskom i arhitektonskom fakultetu u Osijeku, gde je učestvovala u pripremi i sprovođenju velikog broja nacionalnih i međunarodnih projekata ukupne vrednosti od više miliona evra. Pored projektnih aktivnosti, aktivno učestvuje u komunikaciji i umrežavanju matičnog Fakulteta sa brojnim partnerskim institucijama iz različitih domena i sektora. Autorka je i koautorka niza naučnih radova, pretežno iz oblasti urbanizma, ali i interdisciplinarnih oblasti, objavljenih u časopisima i naučnoj literaturi.

Spisak naučnih radova koji su objavljeni i delimično korišćeni u okviru izrade doktorske disertacije:

1. Rogina, D., 'The Integration of Ancient Heritage in a Modern City: A Case of Osijek, Croatia', Arhitektura i Urbanizam, 55 (2022), pp. 61–68, https://doi.org/10.5937/a-u0-35421.

2. Rogina, D., and R. Dinulović, 'Achieving Sustainable Urbanization of the National Theatre in London through Change of Use and Functions of Architecture', Electronic Journal of the Faculty of Civil Engineering Osijek-E-Gfos, 23 (2021), pp. 11–21, https://doi.org/10.13167/2021.23.2.; https://hrcak.srce.hr/file/388242

3. Rogina, D., and I. Šandrk Nukić, 'The Role of Financial Viability in Sustainability and the Increase of Green Roofs as Elements of Green Infrastructure', Ekonomski Vjesnik / Econviews: Review of Contemporary Business, Entrepreneurship and Economic Issues, 34.1 (2021), pp. 199–211, https://doi.org/10.51680/ev.34.1.15.

4. Rogina, D., and I. Šandrk Nukić, 'Strategic Approach to Aging Population', in Contributing Sustainable Development through Management of Age-Friendly Urbanism, ed. by Ivana Barković Bojanić and Aleksandar Erceg (Osijek: Faculty of Economics, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, 2021), pp. 105–123, ISBN: 978-953-253-168-8.

5. Rogina, D., and I. Šandrk Nukić, 'Green Roofs and Sustainability of Urbanisation', in Proceedings of the 9th International Scientific Symposium Region, Entrepreneurship, Development (RED 2020) (Osijek: Faculty of Economics, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, 2020), pp. 1338–1352, ISSN 1848-9559.

Овај Образац чини саставни део докторске дисертације, односно докторског уметничког пројекта који се брани на Универзитету у Новом Саду. Попуњен Образац укоричити иза текста докторске дисертације, односно докторског уметничког пројекта.

План третмана података

Назив пројекта/истраживања
Пад и успон града: квалитет живота и урбаног простора у функцији обнове градова у опадању
Назив институције/институција у оквиру којих се спроводи истраживање
а) Факултет техничких наука, Универзитет у Новом Саду
Назив програма у оквиру ког се реализује истраживање
Истраживање се реализује у оквиру израде докторске дисертације.
1. Опис података

1.1 Врста студије

Укратко описати тип студије у оквиру које се подаци прикупљају

Анкетно истраживање спроведено је на територији града Осијека с циљем евидентирања чињеничног стања у односу на феномен града у опадању — којем Осијек припада — као и сагледавања ставова, потреба и перцепција становништва у погледу квалитета урбаног простора и живота. Сврха истраживања била је прикупљање релевантних података и идеја који би могли послужити за осмишљавање стратегија за отклањање, односно умањење овог феномена, кроз унапређење квалитета урбаног живота и простора као основног механизма обнове и ревитализације града.

1.2 Врсте података

а) квантитативни

б) квалитативни

1.3. Начин прикупљања података

а) анкете, упитници, тестови

б) клиничке процене, медицински записи, електронски здравствени записи

в) генотипови: навести врсту _____

г) административни подаци: навести врсту _____

д) узорци ткива: навести врсту_____

ђ) снимци, фотографије: навести врсту_____

е) текст, навести врсту Актуелна литература у области истраживања, транскрипти дубинских интервјуа, теренске белешке, актуелна литература у области истраживања.

ж) мапа, навести врсту _____

з) остало: описати Имерзивно/аутоетнографско истраживање засновано на личном искуству истраживача.

1.3 Формат података, употребљене скале, количина података

1.3.1 Употребљени софтвер и формат датотеке:

а) Excel фајл, датотека _____

b) SPSS фајл, датотека _____

c) PDF фајл, датотека _____

d) Текст фајл, датотека _____

е) JPG фајл, датотека _____

f) Остало, датотека _____

1.3.2. Број записа (код квантитативних података)

а) број варијабли _____

б) број мерења (испитаника, процена, снимака и сл.) _____

1.3.3. Поновљена мерења

а) да

б) не

Уколико је одговор да, одговорити на следећа питања:

а) временски размак између поновљених мера је _____

б) варијабле које се више пута мере односе се на _____

в) нове верзије фајлова који садрже поновљена мерења су именоване као _____

Напомене: _____

Да ли формати и софтвер омогућавају дељење и дугорочну валидност података?

а) Да

б) Не

Ако је одговор не, образложити _____

_____

2. Прикупљање података

2.1 Методологија за прикупљање/генерисање података

2.1.1. У оквиру ког истраживачког нацрта су подаци прикупљени?

а) експеримент, навести тип _____

б) корелационо истраживање, навести тип _____

ц) анализа текста, навести тип Анализа доступне литературе.

д) остало, навести шта _____

2.1.2 Навести врсте мерних инструмената или стандарде података специфичних за одређену научну дисциплину (ако постоје).

_____

_____

2.2 Квалитет података и стандарди

2.2.1. Третман недостајућих података

а) Да ли матрица садржи недостајуће податке? Да **Не**

Ако је одговор да, одговорити на следећа питања:

а) Колики је број недостајућих података? _____

б) Да ли се кориснику матрице препоручује замена недостајућих података? Да Не

в) Ако је одговор да, навести сугестије за третман замене недостајућих података

_____

2.2.2. На који начин је контролисан квалитет података?

Квалитет и поузданост података обезбеђени су поступком вишеструке унакрсне провере, кроз упоређивање информација добијених из разнородних извора. Грађа преузета из планских и стратешких докумената, статистичких публикација и релевантне научне литературе подвргнута је систематској анализи и компарацији, с циљем утврђивања њене тачности, унутрашње доследности и потпуности. Посебна пажња усмерена је на темељиту анализу података Државног завода за статистику Републике Хрватске, при чему су коришћени како јавно доступни подаци из званичних публикација и база, тако и подаци прибављени на посебан захтев кандидаткиње. Додатно, током обраде и систематизације грађе спроведена је логичка и садржајна контрола података, чиме је оснажена поузданост идентификованих мера за ублажавање негативних ефеката процеса урбаног опадања.

2.2.3. На који начин је извршена контрола уноса података у матрицу?

Контрола уноса података обухватала је вишестепену проверу и ревизију унетих информација, уз верификацију поређењем са изворном документацијом ради обезбеђивања тачности и конзистентности. Спроведена је и логичка контрола података, чиме је осигурана поузданост базе и валидност даље статистичке обраде.

3. Третман података и пратећа документација

3.1. Третман и чување података

3.1.1. Подаци ће бити депоновани у репозиторијуми докторских дисертација на Универзитету у Новом Саду и Свеучилишту Јосипа Јурја Штросмајера у Осијеку.

3.1.2. URL адресе https://www.cris.uns.ac.rs/searchDissertations.jsf

https://repozitorij.ds.unios.hr/

3.1.3. DOI

_____

3.1.4. Да ли ће подаци бити у отвореном приступу?

а) Да

б) Да, али после ембарга који ће трајати до _____

в) Не

Ако је одговор не, навести разлог _____

3.1.5. Подаци неће бити депоновани у репозиторијум, али ће бити чувани.

Образложење

_____

_____

3.2 Метаподаци и документација података

3.2.1. Који стандард за метаподатке ће бити примењен?

Стандарди које примењују репозиторијуми Универзитета у Новом Саду и Свеучилишта Јосипа Јурја Штросмајера у Осијеку.

3.2.1. Навести метаподатке на основу којих су подаци депоновани у репозиторијум.

Данијела Рогина, *Пад и успон града: квалитет живота и урбаног простора у функцији обнове градова у опадању*

Ако је потребно, навести методе које се користе за преузимање података, аналитичке и процедуралне информације, њихово кодирање, детаљне описе варијабли, записа итд.

_____

_____

_____

_____

3.3 Стратегија и стандарди за чување података

3.3.1. До ког периода ће подаци бити чувани у репозиторијуму? **Неограничено.**

3.3.2. Да ли ће подаци бити депоновани под шифром? Да **Не**

3.3.3. Да ли ће шифра бити доступна одређеном кругу истраживача? Да **Не**

3.3.4. Да ли се подаци морају уклонити из отвореног приступа после извесног времена?

Да **Не**

Образложити

_____

_____

4. Безбедност података и заштита поверљивих информација

Овај одељак МОРА бити попуњен ако ваши подаци укључују личне податке који се односе на учеснике у истраживању. За друга истраживања треба такође размотрити заштиту и сигурност података.

4.1 Формални стандарди за сигурност информација/података

Истраживачи који спроводе испитивања с људима морају да се придржавају Закона о заштити података о личности (*https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_zastiti_podataka_o_licnosti.html*) и одговарајућег институционалног кодекса о академском интегритету.

4.1.2. Да ли је истраживање одобрено од стране етичке комисије? Да **Не**

Ако је одговор Да, навести датум и назив етичке комисије која је одобрила истраживање

_____

4.1.2. Да ли подаци укључују личне податке учесника у истраживању? Да **Не**

Ако је одговор да, наведите на који начин сте осигурали поверљивост и сигурност информација везаних за испитанике:

а) Подаци нису у отвореном приступу

б) Подаци су анонимизирани

ц) Остало, навести шта

_____

5. Доступност података

5.1. Подаци ће бити

а) јавно доступни

б) доступни само уском кругу истраживача у одређеној научној области

ц) затворени

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести под којим условима могу да их користе:

_____

_____

Ако су подаци доступни само уском кругу истраживача, навести на који начин могу приступити подацима:

_____

_____

5.4. Навести лиценцу под којом ће прикупљени подаци бити архивирани.

Ауторство - некомерцијално – без прераде

6. Улоге и одговорност

6.1. Навести име и презиме и мејл адресу власника (аутора) података

Данијела Рогина, danijela137@gmail.com

6.2. Навести име и презиме и мејл адресу особе која одржава матрицу с подацима

Данијела Рогина, danijela137@gmail.com

6.3. Навести име и презиме и мејл адресу особе која омогућује приступ подацима другим истраживачима

Данијела Рогина, danijela137@gmail.com